

DESH

कर्मण्येवाधिकारस्ते

**DESHBANDHU COLLEGE,
KALKAJI, NEW DELHI**

	ENGLISH	PAGES
Editorial	... Ram Nath Ganpati	3
My Childhood	... Hira Ballabh Tiwari	4
War and Peace	... Surendra Minocha	6
	... Dr. M. B. C. Y. Mora	
This Vale of Sorrow	... Tej Mohan	9
A Strange Lover	... Manohar Lal Satija	10
Please Excuse Me	... Usha Kakar	11
Dialogue of Metals	... Samir Kumar Datt	11
Little Laughs	... Naresh Chander Madan	13
	Lakshman Ganpati	
	Veena Puri	
	Tej Mohan	
Smile a Bit	... Jiwan Saund	14
The College Chronicle	... Shri K. C. Kanda	15
	„ D. S. Chaudhry	
	HINDI	
Sampadkiya	... Kamlesh Malhotra	1
Rahasyabad aur Kabir	... Inderjeet	3
Vidhi ka Vidhan	... Vimla Rawat	5
Sesh Prashan	... Hira Ballabh	7
Geet	... Shanti Satija	9
Baat Adat ki Hai	... Amrit Lal Gupta	10
Ek Aansoo—Ek Muskan	... Prem Saran	13
Sandhya Raman	... Purshotma Kapur	17
Dukh Sukh	... Veena Puri	18
	PUNJABI	1-12

		SINDHI	Pages
Sachia Dit Tay Sahib Razi	...	Pushpa Butani	1
Dorangi Dunya	...	Yogindra Khushalani	4
Mahnat Kar Toon mahnat Yar	...	Pushpa Malkani	6
Sampadki Vichar	...	Pushpa Butani	7
		URDU	
Harfi Awwal	...	Shri K. C. Kanda	1
Ghazal	...	Shri V. N. Pasricha	2
Andhera hi Andhera	...	Gyan Sharma	2
Ghazal	...	Inder Mohan Tandon	3
Ghazal	..	Shri V. N. Pasricha	4
Rubiyat	...	Shri Josh Malihabadi	4
Mr. Pate Khan	...	Sarjit Dhawan	5
Gaon Ki Jhanki	...	Jaswant Singh	7
Do Ashyar	...	Ghalib	8
		Akhtar Shirani	

TO OUR CONTRIBUTORS

The next issue of Desh will be published in January, 1957. Our contributors are requested to send their contributions by 8th December, 1956. They should not copy the writings printed elsewhere but try to be original. All articles must be written on one side of the paper and in ink.

Editorial

The 'Desh', being essentially a students' magazine, I think it would not be too much to expect that the students of our college evince keen interest, and make willing contributions, which alone can add worth and weight to its pages. Despite repeated requests for contributions, the response has been far from encouraging. What is worse, almost all the articles that we received, smacked of indifference and haste on the part of their authors. Hence, quite a bit of re-editing and recasting had to be done before they could be brought under print. These remarks are certainly not meant to cast any aspersion on the journalistic ability of our students. But even a casual reading of the contributions would reveal their desire to rush to the print, without taking pains to revise and improve their scribblings. If, only, they could put their heart and soul into the job, and make a conscientious effort to write, the quality of the contributions would improve considerably. So what we want is active participation, enthusiasm and a genuine desire at self-expression in right earnestness, what we disapprove is apathy, indifference or lack of interest.

To write an article or an essay, is no easy task. I myself am no more than a beginner in this field. I had been thinking all these days that it should not be very difficult to write articles or editorials if only one had a good command of the language. Not till now, when I had to make my

debut as an Editor of this magazine, did I realise fully what it is to write an editorial and write it well! The trouble started as soon as I took my pen and paper and sat down to write. Ideas turned vague and hazy, the right word would not suggest itself, the constructions of the sentences looked clumsy and cumbrous. These are the usual experiences of the amateur. But by dint of constant and sincere efforts one gets the knack of writing. The 'Desh' offers such opportunities for the development of these attributes, and I earnestly hope, that our students will avail themselves of these pages to learn the useful art of writing.

Being but little accustomed to the duties and responsibilities of an Editor of a Magazine, I was at a loss to choose a topic of interest upon which to write the Editorial. I started looking into old piles of newspapers, to see if they had anything to write about students or student activities. I should confess to a sense of disappointment that anything I could find in the newspapers about the students was mostly derogatory or disparaging. It became very clear to me that there came to be associated of late a certain stigma with the term 'student'. I got the impression that the student community was generally being looked down upon by others. This naturally set me thinking seriously, whether the student community was treated as it really deserved to be treated.

I have no views to propound, no sermons to preach, and certainly no passions to excite. All I wish to do is to share a few thoughts with the reader, on a subject which vitally concerns our community.

The students of to-day are the citizens of India of to-morrow. The importance of proper training and discipline of the students cannot be over emphasised, especially, when India has just risen from subjection and serfdom to independence. Problems of enormous magnitude and variety stare us in the face. It is, of course, encouraging to think that in the last four years we registered considerable progress in the different fields of human activity. It is imperative on the part of the students to fully realise their sense of responsibility. To imbibe qualities of good citizenship, and to inculcate a spirit of unity, are the essential tasks before us in the period of transition. The recent distur-

bances in Ahmedabad over the formation of a Bigger Bombay State reflect poorly on the conduct and command of the student organizations. The flood of criticism that their behaviour has invited from different responsible quarters cannot be rightly resented.

But looking around ourselves, I find that the atmosphere is quite heartening. We, in this remote corner of Delhi, are so far free from the aforesaid malady of students, and lead an academic life worthy of college students. The credit for this cordial and congenial atmosphere goes to a great measure to our veteran Principal, Shri Harish Chandra, whose able administration and wise counsel are sure to keep us on the right path of duty.

*Ramnath Ganapati,
(Student Editor)
B.A. III Year.*

MY CHILDHOOD

My childhood was very sad. My grand-mother told me about my childhood. She told me that my mother died giving birth to me. After the death of my mother, my father handed me over to a relative to bring me up. One day my grand-mother visited our relative's house to see me. She saw I was crying and no body was there to attend to me. She took me to our house

and started nursing me. From that day the old lady was my mother, nurse and guide.

She told me that some months after my mother's death, my father married again. With the arrival of my step-mother, our domestic conditions improved. My step-mother loved me very much until she gave birth to my sister. After that she did not care for me. My

OUR BEJEWELLED SPECTRUM

Left
Top Reading the Annual Report.
Middle Playing Cards at Okhla.
Bottom Skipping the rope on the Annual Sports' Day.

Centre
 After receiving the photo album presented on behalf of the College Dramatic Club.

Right
 At his desk.
 At lunch with students at Okhla.
 As Mamun Mian in *Sazish* presented by himself.

father also did not care for me. There was only my grand-mother who sacrificed her life to bring me up. She did not let me go out of her presence even for a single minute. She tried to keep me happy always.

I was then 6 years old. I used to call my grand-mother, 'mother'. I cannot forget one event in those days. It was like this. My aunt (grand-mother's daughter) visited us. When she heard me calling 'mother', 'mother', she told me that my mother was dead. I refused to believe her and I told her that the old lady was my mother. She replied that she was not my mother but hers. I started beating her and cried out: "No! she is my mother! she is not your mother". At that time my grand-mother came out and asked me what had happened. My aunt told her the story. Immediately my grand-mother gathered me in her arms and declared: "I am your mother, your alone and no body else's".

As I grew up, my step-mother's love for me declined. For every childish prank which brought on me the anger of my step-mother and father, my grand-mother stood by me and defended me. Often my step-mother and father used to quarrel with the old lady for spoiling me. The old lady used to weep and I could not also check my tears. Gradually she lost her sight and one day she was completely blind.

I was sent to a school a few miles away from our village. But I did not want to part from my grand-mother. But I had to go. Every day after school I used to rush back home to my old

grand-mother's arms and tell her all that happened at the school. She told me countless stories of fairies and devils. Whenever I think of her, one of her pet superstitions comes up my mind and hurts me very much. She once told me that the evil spirits lurked in uncovered pots to take away the lives of sleeping persons.....It impressed me so much that I used to wake up in the dead of night, trembling with fear, and feel round in the dark room to check up whether my grand-mother was safe and all the pots were covered properly. But all my precautions to save the only person who loved me were useless. She died one day when I was at school.

After her death I used to weep in a corner of our house. When my father returned home in the evening, he used to take me in for dinner and put me to bed. I gave up playing. The memories of my grand-mother haunted me always. I was alone. My desires were chilled. I became very sad and serious. Our villagers told me that my step-mother ill-treated me and they started pitying me. I believed them. Only my step-sister gave me consolation by talking childish talk. Sometimes when I wept, she also wept with me and I used to console her. But I was afraid of playing with her for fear of offending my step-mother. When I went down to play with the children of the farm labourers our neighbours called me an outcast and my father beat me for that. Little did I know at that time that my father loved me and in his own hard

way was training me to become the head of the family after him.

In my childish fancy I saw only pity and injustice surrounding me. Whatever I did was considered wrong. At school I was punished for being naughty. My little world was very cruel and merciless to a motherless boy, who had lost his only friend. I brooded like this in my lonely way and gradually a feeling of revolt was born in my mind. I wanted to run away from home.

One day after a very severe beating, I suddenly felt that I was no more a child and should look after myself like Gobind, our neighbour's son, who ran away from home some years ago and was then in Delhi and earning lots of money. So after every body had gone to bed, I stepped out into the starlit night, walked into the dark, unknown world, leaving behind me my childhood for ever.

I was 12 years old.

*Hira Ballabh Tiwari,
B.A. I Year.*

WAR AND PEACE

I

**“War, my lord,”
Is of eternal use to human kind;
For ever and anon when they have
passed,
A few dull years in peace and
propagation,
The world is overstock'd with fools
and wants,
A pestilence at least, if not a hero.**

Jefferys Edwin.

“Eternal peace is a dream and not even a beautiful dream, and war is a part of God's World Order”, was the famous saying of Meltke (1800-91), a Field Marshal of the Prussian army before the Franco-German War. He refers to a philosophy of war which has enough of scientific and historical justification.

Man is a fighting animal as much as a thinking one. There is no denying the fact that somewhere in the blood of everyone of us there is a war dance. The sight of men fighting moves us strangely. It excites the inborn pugnacity in everyone. It is usually the weak and cowardly who fight shy of war. Their pacificism is only a cloak for their weakness.

Man has indeed been dreaming of eternal peace since the beginning of civilization. Are we yet in sight of it? Gandhi was repelled by the sight of blood and carnage and wanted to establish the kingdom of peace. But with his death people in India forgot his teachings. Japan and China are Buddhist countries but there is hardly any 'ahimsa' there. Jesus Christ preached to an inflammable people in

Palestine: "Peace to earth and goodwill to men" and those people crucified him. Christianity has not brought eternal peace anywhere near us. Many theorists and philosophers like Sir Thomas More and Bacon have planned Utopias and Arcadias of eternal peace. But Arcadianism is nothing more than an intellectual luxury. In actual practice, continuous peace has never been possible. The League of Nations was not able to do anything to make world peace a practicable thing, and the U.N.O. may go the way of the League any day.

Indeed; this dream of eternal peace has its dangers. If one nation turns pacific and endeavours to establish the reign of peace, the neighbouring nations will certainly attack it in no time and annex its territory. The other danger is that when we are not doing anything energetic we are apt to stagnate. It is necessary that there should be physical as also emotional release of energy every now and then, otherwise we will have to suffer from physical and moral illness. Some suggest that in peace one may cultivate the arts of peace. As for that it is good to remember that too much of these arts of peace makes us luxurious, ease-loving and effeminate.

Thus, we conclude that eternal peace is not practicable and long drawn-out peace demoralizes a people. War is, in many respects, a necessity with men. There is historical evidence of this fact. Mere diplomacy without the sanction of arms behind it never succeeds. Germany enjoyed such a

superiority in European politics in the years 1936-39 because the other powers knew fully well that behind everything that the Germans said there was the sanction of her splendid panzer divisions and bombing planes. There are many problems in international politics which can never be settled without a war. It is unfortunately true that if a nation is not prepared for war other nations will take advantage of its weakness, as Italy did in the case of Abyssinia and Japan in the case of China.

Philosophically it is all a question of struggle for existence. Keats saw in a vision that in the animal world "The greater on the less feeds evermore" and so we find the stronger always, destroying the weaker. The fittest is bound to survive. Man is more powerful with his power of thinking, nimbleness resources and adaptability. Man had to carry on war against those prehistoric monsters of land and water to win his place in the world; he fought them with many means like spear and arrows. Today man is the most powerful of all. Is not war, thus, "a part of God's World Order", as Moltke has put it?

It is true that war brings sufferings in its wake. It is also true that imperialist wars and wars of aggression have no moral justification. It may also be said that most of us want to live and die peacefully, however much we may be attracted by the idea of war. But it goes without saying that just as war kills and destroys, it also brings out the highest and noblest qualities in men and

women. It serves as a sort of mental and physical cure making us fit for new endeavours and betters ordering of our life and society. Every post-war period is a time for new ideals and larger reconstruction.

Since we cannot do without war, we can only try to make it less frequent than it is to-day. But we cannot certainly eliminate war altogether from the scheme of things.

Surendra Minocha
Pre-Medical (1st Year)

II*

[Peace hath her victories no less renowned than war. Evil, howsoever inevitable, is evil.—*Editor*]

Force and violence bring forth nothing. That is the belief of men of goodwill everywhere. This belief was underscored recently by President Eisenhower, when he promised to take every honourable measure to promote the peaceful cooperation of the countries of the world.

The great French poet, Paul Faure, described man's hope of peace in these words: "If only to all men were given the reality of the supreme hope, that which the gospel commands, that they live in peace and love, employing all the moral and spiritual forces of man, building our world enriched and fertile for our children, and a peace to receive our bones when Mother Earth calls us..."

The poignance of man's age-old quest for peace is told in a grim anecdote of old Greece. It is said that the warrior, Alcibiades, at the

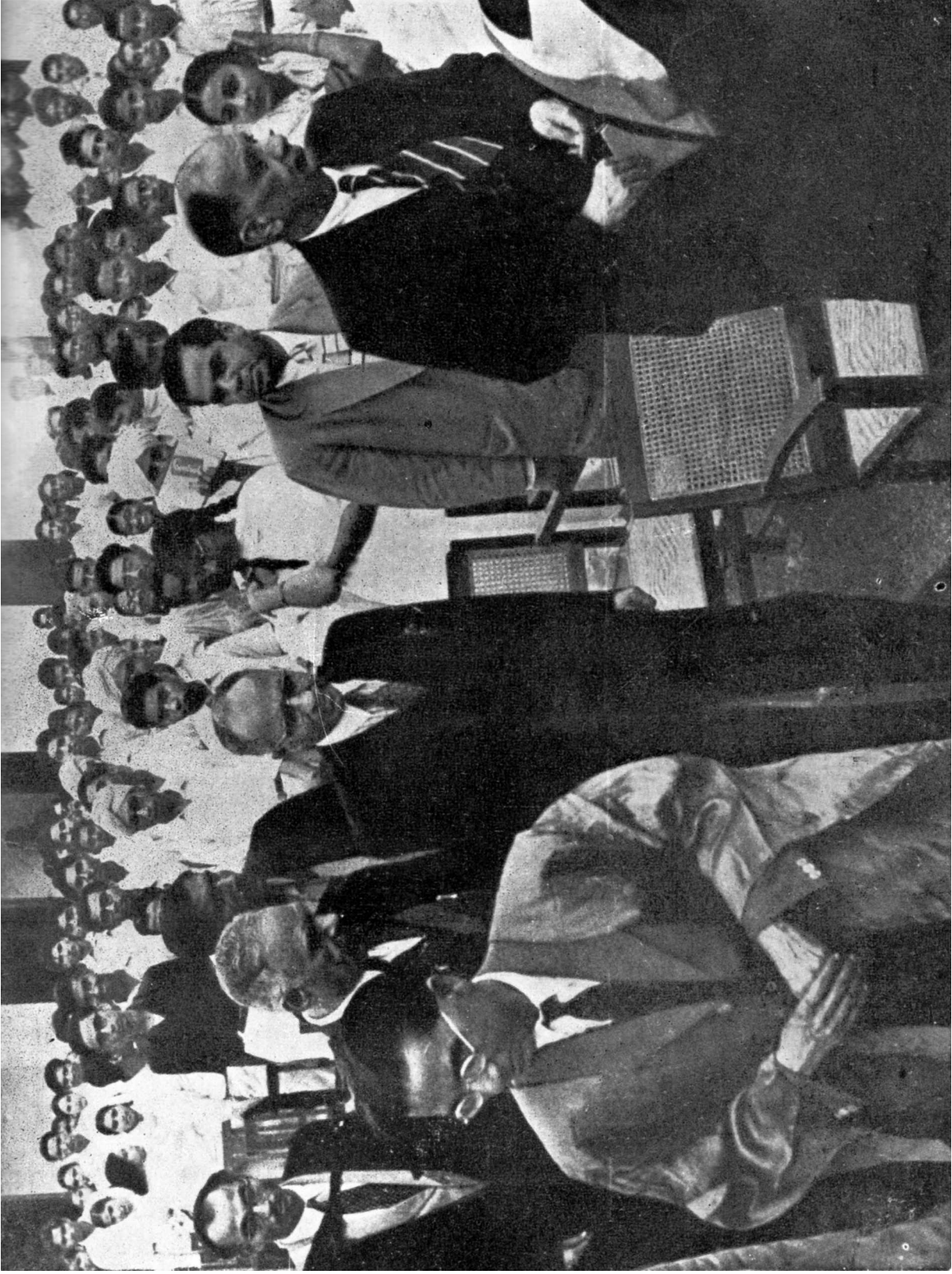
*Inserted to mark the U.N. Day : 24th October.

arch of the temple in Athens, asked Socrates: "What is peace, master?" After meditating a few minutes, the old philosopher replied: "Peace is the time when the children bury their parents." Alcibiades, a bit taken aback by the response, determinedly inquired: "And what is war, master?" The wise man quickly answered: "War is the time when the parents bury their children."

The impact of Socrates' response is profound. It goes to the roots of how alien is war to human nature. War alters the path of generations. It weakens the species of human beings, as it takes to the grave the most vigorous, the strongest force—youth. And if that was true in the time of the Greeks, how much more true is it in this epoch of mighty advances in weapons of death, weapons which make war a diabolic means of destroying everything—man, woman, and child, cities of treasure, works of art, libraries, museums, beautiful buildings. The works of civilization which took not only centuries but millenniums to build can be destroyed in a few hours if man's intelligence is to be used for destruction.

But if war is born in the minds of men, then it is in the minds of men that we must combat war. And it follows, that combating war in the minds of men is an increasing responsibility for men of culture, writers, teachers, newspapermen, philosophers, and artists.

Certainly all statesmen of stature believe that science should direct its

Dr. G. S. Mahajani, Vice-Chancellor, University of Delhi,
in procession with Principal Harish Chandra and Members of the Staff.

works toward the peaceful use of atomic energy. The force of the atom, whose power is hardly known, is a force which could transform the world. It would offer everybody, the rich and the poor, more conveniences and less injustice. The natural wealth of today is enjoyed by only the fortunate few.

And then the atomic era that we regard with fear and mistrust would be a real blessing for the entire family. Confusion and fear would disappear in the common collaboration for universal welfare.

Dr. M. B. C. Y. Mora

(Courtesy of The American Reporter, New Delhi.)

THIS VALE OF SORROW

Grave silence was reigning supreme. The night was horrifyingly dark. The stars were twinkling dimly from behind the clouds. In such bleak and murky atmosphere the sooty dim flame of an earthen lamp flickered under the thatched roof of a solitary hut.

“My boy! My soul!” a faint voice forced its way out of a parched throat.

“What is the matter, Baba?”

“A little.....w.....a.....ter.”

Ramu’s father was on death bed and Ramu was sitting beside him. Baba was seriously ill. He was very poor.

The night slipped away. The dawn found Ramu fast asleep. Baba touched Ramu’s brow and drew his hand with a jerk, as if Ramu was suffering from fever.

“Baba! I am going out to-day. I will search for a job and get some

money for your medicines”, Ramu said in depression.

“No, My soul! Don’t leave me alone, I feel restless without you. Don’t go, Do.....n’t.....”, and Baba could not speak further.

Despite Baba’s repeated requests to stay at home, Ramu forced his way out without thinking where to go, whom to meet and whom to ask for help. Ramu was a young unemployed matriculate.

Ramu found out a job as a domestic servant at a Seth’s house. He cleaned the utensils in the Seth’s house at rupees ten a month.

Baba’s condition was speedily deteriorating. Bleeding had started with cough. But Ramu still had hopes. He would get some medicines. But how? He would get the money after the month was over. And he determined to ask the Seth for some money.

“Sir, my father is ill, I need some money” begged Ramu.

“What! Money? Get out!”, came the thundering reply. Ramu’s feelings were badly hurt. He set about his daily routine. The endless exertion of body and mind depressed him.

Next day he went to search for a part-time job but could not get any. He was late in reaching the Seth’s house that day.

“You have come at last! You rascal, why are you late?” roared the Sethani. She got enraged and gave a few severe slaps on the young cheeks of Ramu. Ramu trembled and with a thud he fell flat. The Seth approached Ramu with anger and kicked him. Ramu rose, staggered, fell again, lifted himself and stood quivering before the Seth. Sethji ordered Ramu to be expelled from the house.

It was scorching mid-day. The sun was ablaze. Ramu was returning home, after the severe kicks he had received from Sethji, all depressed.

On arriving at home, he saw Baba’s eyes glazed and wide open. “Oh. Baba Baba..... Ba ba, you have also kicked me into this cruel world..... o.....r.....ld”, and he felt choked. ‘O Baba, give me your hand, Baba. Speak Baba; touch me Ba..... ba.’ He tried again but felt again choked.

Baba had paid the debt of nature. Ramu felt himself alone. He would not live in this cruel callous, selfish world—the world where the cries of the poor remain suppressed and where injustice thrives day and night. “I would commit suicide”, he determined.

“Yes, suicide, suicide!” he uttered these words while he was engrossed in deep thought, but he was hardly aware of what he had uttered.

His tears rolled down his cheeks as he saw the wide open eyes of Baba admonishing him to fight the world & live. He left the hut and ran fast as if he knew where his destination was.

*Tej Mohan
Pre-Medical II Year*

A STRANGE LOVER

Once I fell in love. She too accepted me with pleasure. I enjoyed being in her company. But now I am pestered by her. I do not know how to get rid of her. I try to avoid her but she won’t. I think she is not a true lover but a false one. She would not leave me. She would cling to me.

If I am sitting among friends she would come to me without any notice. At that time I feel very small; my friends mock at me and say, “Oh! you are too much under her influence. What is the matter?” I may turn pale but it makes no difference to her. She is not afraid even of my mother. My mother

too, would ask me to go with her. If I am all alone she would come very freely and put a kiss on my eyes. Her advances are so persistent and so affectionate that at times I yield to her.

Everyday she would intrude into Mr. Kapoor's class. She would stand outside and like a knight of the Middle Ages summon me by making gestures of love. But as soon as Mr. Kapur becomes conscious of her presence, she would run away. This has made me quite notorious in the class and everybody thinks that I am too 'love-lorn'.

However, she would not come in Mr. Rai's class because he is very strict.

My love just stands outside the door impatient to have another look at me.

She is no stranger to my brother; whenever my brother teaches me, she would enter the room and sit beside me. I scold her for this interference in my studies and tell her frankly, "If you are careless about your career, why should you spoil my career". I scold her to my heart's content but to no purpose. At last in disgust I come to my bed. I do not know what to do. 'Oh : Sleep ! my strange lover, you are very annoying. You must learn the art of love-making.'

Manohar Lal Satija
Preparatory Science.

“PLEASE EXCUSE ME”

It would be better to forget this phrase of three words, but how? The more we try to forget it the more it is dinned in our ears. This phrase has got on my nerves. At almost every place : home, college, cinema hall, bus-stop or shopping centres, I hear this phrase as if some epidemic has broken out, the treatment of which lies in vomiting it.

In fact, these three words are no better than a disease. It has spread out more widely and universally than any infectious disease possibly can. The difference between other infections and "Please excuse me" is that while the rumours about other diseases

cause panic, this particular disease gives us peace of mind.

This malady has come in more or less from the West. Western education is responsible for its propagation. Indians, being fond of imitation, have also adopted it. It is not known whether animals, too, have been infected with it. But very surely youngsters, particularly boys, have been the worst victims of it. Under cover of these three words, they give vent to their mischievous designs. Whenever a boy is bent upon pin-pricking, after indulging in it, he takes shelter under these three

words. Thereby he reduces the anger that he might have generated.

It is a very good weapon for wreaking vengeance. At first hit a man and when he prepares himself to hit back, apply this phrase of 'Please excuse me' and the other fellow becomes harmless and quietly says, "It is all right". I wish that some mischievous boys, fond of this phrase, could employ it in their day-to-day dealings with some villagers. I am reminded of an incident in this connection. Once a collegian boarded a train from Delhi. When he entered the compartment, it was packed to the brim. He could not get any place to sit. He had to stand till a seat fell vacant at some stoppage. When the train started, unluckily it gave a great jerk and the collegian fell on a villager who was sitting near by. "Please excuse me", the collegian

said. The villager hurled a volley of abuse on him and said, "Are you blind? Why cannot you keep yourself steady? I would not have said anything, if you had kept quiet but after falling on me, you had the cheek to ask my pardon. You have not fallen on me deliberately and as such the question of my excusing you does not arise. The train should be excused and not you. I thought, as an educated fellow, you had some sense but when you said, "Please excuse me", I felt that I must teach you the lesson of your life. It is not manly to feel sorry or to beg anybody's pardon unless you have committed a mistake intentionally. This is against Indian attitude of chivalry and manliness. You should stop copying the foreigners in future".

*Usha Kakar
Prep Arts-*

DIALOGUE OF METALS

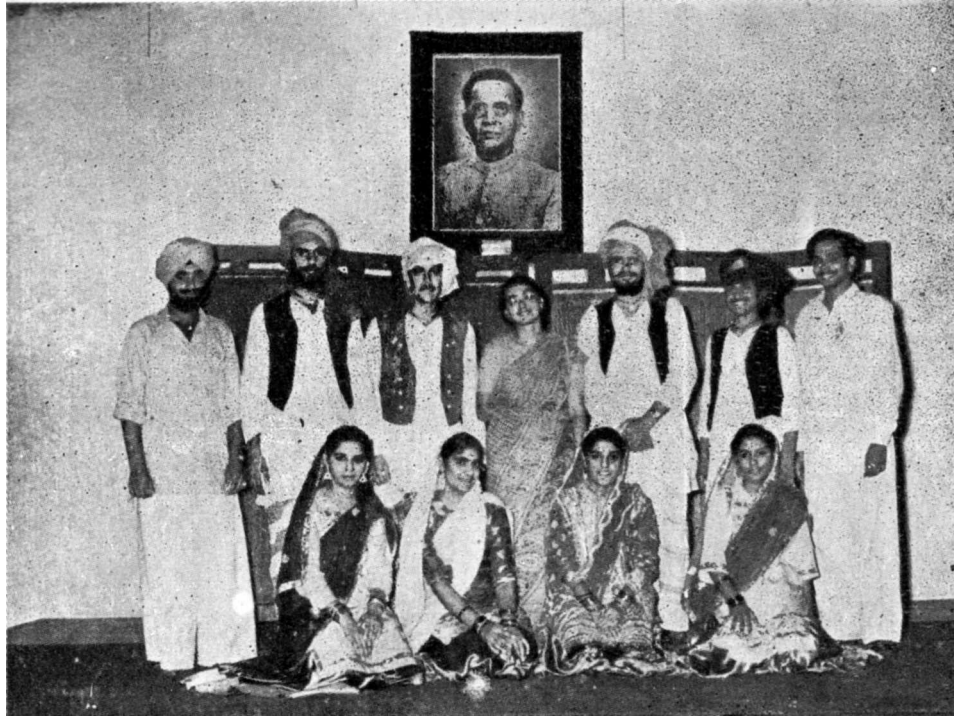
Once upon a time five metals ; Gold Silver, Aluminium, Copper and Iron were busy in a hot discussion about their own uses to humanity. This is how it began.

(Gold meets Silver on the way)

Gold :- Mr. Silver, you ought to have greeted me first ! What a useless fellow you are. You see, I am ruling over human beings. Don't you know what respect they show to me by

decking their persons with glittering ornaments made of me?

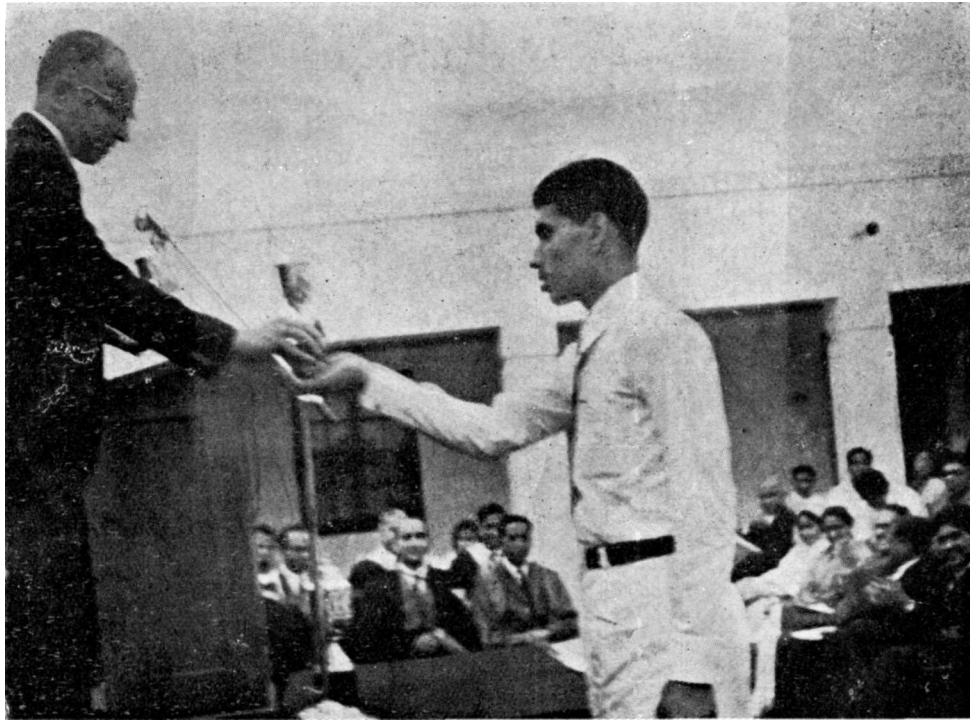
Silver :- Don't be so proud of yourself, Mr. Gold. You are too delicate to talk with me. You should have known that when I become a coin, I can buy you and put you into any use. I remain in the kitchens of all rich men as plates and dishes. Fie upon you ! You are only worn by the females whereas I am liked by both males and females.

Members of the Dancing Group, adjudged the best amongst Delhi Colleges.

The Punjabi peasant dance.

Raghu Nath Singh, the best athlete for 1955-56, receiving the certificate of honour.

Santosh Kumari Punhani stood 1st in the University Examination B.A. Pass 1956.

(Aluminium who was flying in the sky came and joined).

Aluminium :- How is it that you don't talk of me at all? Oh! Mr. Gold, I have supplied wings to mankind. Man's aspiration of flying like birds was fulfilled by me.

(In the meantime Copper came)

Copper :- Mr. Aluminium, you seem to be very egoistic in your outlook. Is it only you who satisfy man's ambition for flying? Without joining hands with me you cannot make the aeroplane. Oh! Perhaps you are thinking of the proportion in which we join each other.

(Meanwhile, Iron dropped in)

Iron :- Listen, I rule over you all. How is it that you neglect me totally?

You, Mr. Gold, have forgotten the beatings which I gave you to make you a civilized ornament. Mr. Silver, don't slink away. I will again hammer you to give you a shape presentable to man and markets. Mr. Aluminium, how do you feel when you are cast into wires and aeroplanes after I liquify you in the furnace? You all owe your existence to me. How is that you don't acknowledge your debts to me?

(Everybody was stunned, hearing the threatening words from Iron and fled away frightened)

Thus the discussion ended and mankind was saved from the war of metals.

Samir Kumar Dutt
Pre-Medical I Year

LITTLE LAUGHS

1. "Oh, mummy"! cried a little child, "Look! there is a big dog standing outside; it is as big as our house!"

"Boy, why do you exaggerate" his mother said wearily, "I have told you twenty million times about that bad habit of yours".

2. The teacher asked the class, "who is happier, the man with six million dollars or the man with six children?"

One of the students had an instant answer.

"The man with six kids".

"Why"? asked the teacher.

"Because the man with six million dollars longs for more".

Naresh Chandra Madan
Pre-Med. II Year.

3. A photographer and his small son were walking along a street when a negro passed by them.

"Oh, look dad," exclaimed the boy excitedly,

"There goes a negative".

Lakshman Ganapati
Pre-Med. II Year,

4. "Where is the Post Office, please?"
"In front of the Bank".
"Where is the bank, please?"
"In front of the Post Office".
"But where are the two?"
"In front of each other".
5. An ideal student is he who saves his parents' money from buying useless text-books, but spends it economically on a copy of "filmfare".
6. College tuck-shop is an inn giving shelter to the refugees fled from their lectures.

Veena Puri
B.A. I Year.

Tej Mohan
Pre-Med. II Year.

SMILE A BIT

Smile a bit and keep your wit ;
Laughter helps to keep you fit.
It isn't good to worry when anything goes wrong,
You needn't take it gravely but meet it with a song.
It isn't good to hurry when patience is that's asked ;
Just take it slowly and steadily the reward will come at last.
It isn't good to grumble, keep smiling all the while ;
If each attempt seems hopeless just try again and smile.
Quite often your footsteps stumble when the way is very steep,
But keep on persevering, don't give it up and weep.

Jiwan Saund
Pre-Medical I Year.

THE COLLEGE CHRONICLE

THE DESH

We promised our readers to bring out three issues of Desh and also the Punjabi Section. We are happy to say that we have fulfilled the latter promise and by God's grace hope to live to redeem the former. We are obliged to Shri C. L. Kumar for readily agreeing to become Professor In-charge of the Punjabi Section. We welcome him to the Fraternity.

THE COLLEGE

Snugly perched on the rocky stretches of Kalkaji, our College is speedily growing in strength and stature. With the opening of the B.Sc. Classes (in Physics, Chemistry, Mathematics, Botany and Zoology) there has been an appreciable rise in the number of students, who come from distant parts of Delhi to quench their thirst for scientific studies. To cope with this rapid pace of prosperity the college building is going to be enlarged in the near future. At the same time, the College laboratories and library are receiving the special attention of our Principal, who is determined to raise this college to a first-rate institution, worthy of imparting useful instruction to its students.

As is quite natural, the growing numbers have enhanced the charm and liveliness of our College. Whether it be the class-room, the corridor or the canteen, there is a sparkle of life and joy emanating from the happy

faces of our boys and girls, who seem to enjoy the cordial family atmospheres of the Alma-Mater. We can also hope for a keener interest on the part of the students in the extra-mural activities this year. This is evident from the unusual enthusiasm which encouraged the elections of the office-bearers of the College Union Executive, the different Societies and Associations briefly reported below.

THE STUDENTS' UNION

The Union under the able guidance of Shri D. S. Bhalla, offers a unique opportunity to the students for developing their diverse tastes and talents. It holds on its platform debates, declamations, speeches and recitations, which go a long way in shaping a student's personality.

The first signs of life in this organization became visible with the advent of the annual elections which were fairly contested, especially for the office of Presidentship. Promilla Gulati, B.A. III Year, won against Raj Pal by a narrow margin of only two votes. Harish Kapur was elected Vice-President by a wide margin against Tarun Kumar. Ripshodan Gopal and Vijendra Vaid were unanimously elected Secretary and Assistant Secretary respectively. The following were elected representatives for the various classes.

Prem Lata Sawhney	B.A. III Year
Phool Kumar	B.A. II Year
Arjun Manghani	B.A. & B.Sc. I Year

Laxman Ganapati Pre-Medical Class
Ravinder Sikka Qualifying Class

The inaugural meeting of the Union was held on 8th September, 1956. It was addressed by the Principal. In a short discourse he enlightened the students on the tasks and functions that a Students' Union is expected to perform. He advised them never to deviate from the path of studies, which is the path of duty and truth.

The programme then began with a debate on the subject: "In the opinion of this House love marriages are more successful than arranged marriages". As many as 21 speakers participated. F. C. Bhatia and Vijay Kishore Singh were adjudged 1st and 2nd respectively. The meeting ended with the concluding remarks of the Principal, who made some useful observations on the art of speaking. He suggested that a small class should be organized where 'speakers' could be trained under the guidance of the Adviser of the Union. He expressed his readiness to give personal assistance should such a class actually come into being. Let us hope that the encouragement thus offered will inspire our students to come forward and learn this useful art.

THE HINDI PARISHAD

Among all literary societies, the Hindi Parishad has the largest number of students as its members. This speaks for the popularity of the society as also for the love our students bear towards their national language.

The Parishad became active with the elections of its office-bearers that

were held on 16th August, 1956. F. C. Bhatia, B.A. III Year, was elected President. Hira Ballabh Tiwari, B.A. I Year and Kumari Om Wati, B.A. II Year, were elected Secretary and Joint Secretary respectively. To make the organization more democratic, representatives of the different classes were also elected.

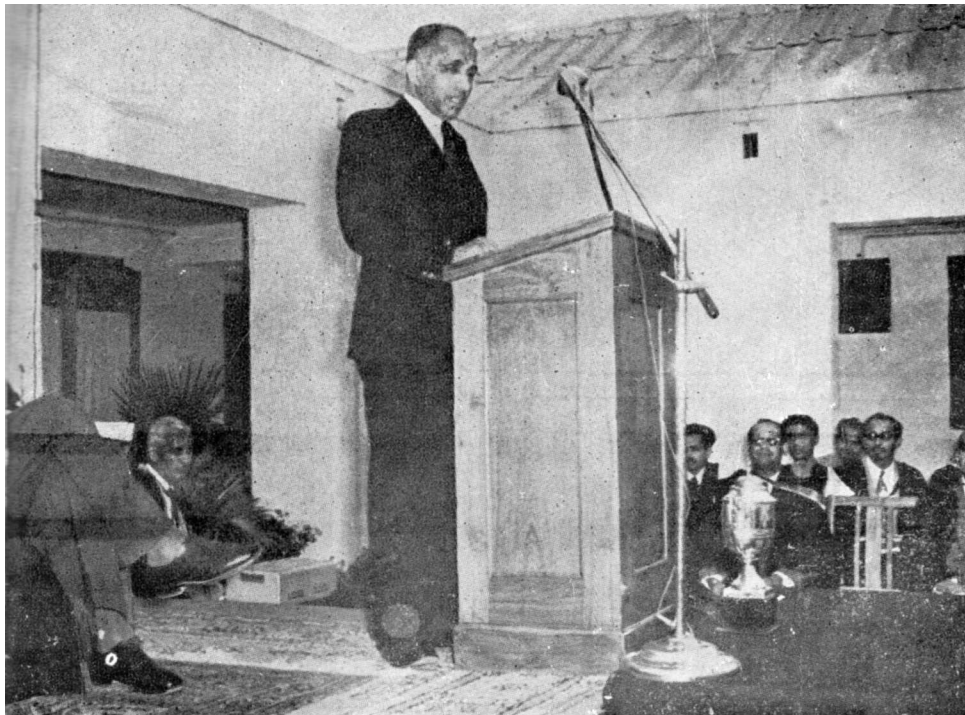
The executive of the Parishad held its first meeting under the Chairmanship of Prof. Suresh Chandra Gupta. It chalked out an ambitious programme of debates, speeches, seminars, variety entertainment, story and essay competitions.

The first function of the Parishad was inaugurated by the Principal. He gave an instructive talk on the future of Hindi. Among those who contributed to the success of the function, Sewak Kumar, F. C. Bhatia, and Hira Ballabh Tiwari deserve special mention. Shri Suresh Chandra Gupta read a paper on 'Panchwati' and its Significance at the literary seminar held in the middle of September, 1956. Besides this the Parishad organized a story-writing competition as well as a debate. The subject for the debate was: इस सभा की सम्प्रति में बेकारी का मूल कारण शिक्षित नयुवकों का सरकारी नौकरियों के प्रति विशेष मोह रखना है."

Yogindra Kumar and Kumari Veena Puri were awarded the first and second prizes respectively. Kumari Chander Sethi and Dhir Singh were declared bracketted third. The debate was judged by Shri R. K. Sud, Mrs. Prasad and Shri V. N. Khanna.

●

Principal Harish Chandra
reading the Annual
Report

●

Dr. G. S. Mahajani,
Vice-Chancellor, Uni-
versity of Delhi, deli-
vering the Presidential
address on the Annual
Prize-giving Day.

THE ECONOMIC SOCIETY

The Society resumed its activities with the annual election held in August, 1956. The following are its office-bearers:—

Siri Chand	B.A. III Year	- President.
Dhir Singh	B.A. III Year	- Vice-President.
Gargi Gupta	B.A. I Year	- Secretary.
Neem Chand	Preparatory	- Asstt. Secy.
Vinod Saberwal	„	- Asstt. Secy. (Girls)

As usual, the Society has enthusiastically planned, and we hope it will successfully execute, an elaborate programme consisting of debates, discourses, film-shows, and essay-writing contests.

The opening event of its programme this year was a prize-declamation contest on the subject: "Planned Economy without planned parenthood is a farce." The subject, perhaps, was introduced by its 'parent' to justify his own refusal—so far—to be a party to this 'farce'.

The Society now proposes to arrange a trip to the Bhakra Nangal Project and Chandigarh during the Diwali holidays. Shri S. P. Kapoor, the Adviser of the Society, is busy making arrangements for the success of this trip.

THE POLITICAL SCIENCE ASSOCIATION

This Association was the first to complete its elections as far back as in July, 1956. This promptness of the Society springs mainly from the active interest that its young and energetic adviser, Shri V. N. Khanna, takes in its affairs. The credit for the successful running of the orga-

nization should also be given to its President, Prem Lata Sawhney B. A. III Year and its Secretary, Yoginder Kumar Sharma, B.A. I Year. The Association has drawn quite a heavy programme. Beside the usual features of debates, contests and competitions, it plans to hold a mock session of the London Conference on Suez, and proposes to visit the session of UNESCO meeting shortly in New Delhi. The inaugural meeting of the Association was addressed by Principal Harish Chandra. His address was followed by a debate in Hindi in which 15 students took part. The motion for the debate was: "विद्यार्थियों को राजनीति में भाग नहीं लेना चाहिये।"

The motion was adopted by the House. F.C. Bhatia, Gargi Gupta and Hira Ballabh Tewari were adjudged 1st, 2nd and 3rd respectively. In another function, held on 13th September, 1956, Surendra Nath Vaid of B.A. II Year, read a paper on "The United Nations", which was followed by a general discussion on the subject.

The members of the Association visited the Lok Sabha in Session on 3rd September, 1956.

THE SINDHI LITERARY SOCIETY

The Society elected the following office bearers:—

Sri Chand	- President
Sushila Butani	- Secretary
Chandru Motwani	- Joint Secretary

It also elected Ratna Hira Nandani, Mira Dudani, and Sarla Ram Chandani as representatives for

the B.A., Pre-Medical and Qualifying Classes respectively. The first gathering of the Society took place on 21st August, 1956. It had an interesting programme including songs, poems and essays. The Society organised a picnic at Okhla, which was largely attended and much enjoyed by the members. Similar programmes of interest cum instruction await its members throughout the current session.

THE SCIENCE ASSOCIATION

The affairs of this Association are guided by Dr. C.L. Madan and Shri R. K. Dewan, who, in accordance with the prevailing practice, were unanimously elected its President and Secretary by the Science Staff. As many as 170 students are members of the Association, which earnestly desires all Science students to join this brotherhood.

In the elections which were held in the last week of August, 1956, the following students were elected to its executive:-

Bhagwan Behari Mathur—Student Secretary.
 Jagan Mohan Rao—Joint Secretary
 Mohinder Singh—Representative B.Sc.
 Sudesh Verma—Representative Pre-Med. II Yr.
 Bharat Bhushan Kumar— „ Pre-Med. I Yr.
 Man Mohan— „ Prep. Science A
 Lajpat Singh— „ Prep Science B

At a meeting of the newly formed executive, presided over by Dr. C. L. Madan, matters concerning the activities of the Association were discussed. It was decided to invite Heads of the Science Departments of the Delhi University to come and address the members. It was also felt that

occasional visits to places of scientific and industrial importance would be of great use and interest. To realize it in practice, the Association successfully arranged an educational tour of the Modi Industries at Modi Nagar.

The Association also proposes to hold a General Knowledge Competition during the current year.

THE FINE ARTS SOCIETY

Under the auspices of this Society, a Hobbies Exhibition was arranged in March this year. The response from the students was quite heartening. Quite a good number of drawings, paintings and photographs were on display. Girls' contributions consisted mainly of hand and machine embroidery, which was creditably done. The following were the prize-winnere:-

1. Pencil Sketching - S.R. Sathya Kumar
2. Paintings - S.R. Sathya Kumar
3. Photography - Kamal Seth
4. Hand Embroidery - Prabha
5. Machine Work - Vijay Kumar
6. Miscellaneous - Purshotma Kapur

The success of the exhibition reflects the keen interest taken by Shri P.M. Kaul, the talented Adviser of the Society.

S. P. Chaudhry B.Sc. 1st Year is the Secretary of the Society.

The Society prepared a batch of boys and girls for the folk-dance competition held in the University for the election of a team for the ensuing Youth Festival. Prof. Daljit Arora, assisted by Mrs. Thomas, spent a good deal of labour in directing the rehearsals. Our team was

adjudged the best of the competing teams. To Shri P.M. Kaul and Shri Arora has been entrusted the task of preparing the Delhi University Group for the Youth Festival. We wish them success. Prabha Godbole participated in the Vocal Classical Music contest. Her rendering of song *Desh* was commended by the judges. We hope she will do better next year and win laurels for the college.

THE EDUCATIONAL FILM ORGANIZATION

Working under the supervision of Prof. I.S. Kapur, the Organization has been actively engaged in imparting delight and instruction to our students. Quite a number of documentaries and films were exhibited during the term under review.

THE OLD STUDENTS' ASSOCIATION

The Association stands for being a link between the 'Old' and the 'New' students of this College. We, therefore, cordially invite our Old Boys to enrol themselves as its members. The first meeting of the Association will be held on the eve of the next convocation of the University.

THE DEPARTMENT OF CHEMISTRY

To provide 'gas' to the science laboratories a gas plant of 500 c.c. capacity has been erected at a cost of Rs. 15,000 by Messrs Vijayam Brothers of Calcutta. We congratulate Shri C.L. Kumar for acquiring a new feather in his cap. We hope that the 'Mahoorat' will be observed with all ceremonies that are usual in India. *Laddoos* for us all !

SPORTS

With the increase in the number of students this year there has sprung up a greater life and gaiety on our play-fields. Though the numbers have gone up in all games, Cricket, Volley-ball and Badminton have been the special favourites of the players. Arrangements will be made to provide the students with one additional cricket pitch and one more court each for volleyball and badminton.

We have started playing friendly matches in cricket and find that the standard of our cricket is steadily improving.

It is proposed to start foot-ball from October this year to meet the increasing demand of students. Practice in Net Ball, Kabaddi and Athletics will also commence from October.

We have entered in Inter-College Tennis Tournament (singles) for the first time this year. Let us hope that we acquit ourselves creditably.

Inter-class tournaments in various games, that were introduced last year and proved very successful, will now be started from the middle of October. Below is given the list of the office-bearers appointed for the year 1956-57:-

Cricket	Captain	- Harish Kapoor
	Secretary	- Shanti Swarup
Kabaddi	Captain	- Dilbagh Singh
	Secretary	- Dinesh Kumar
Table-Tennis	Secretary	- Ripshudan Gopal
	Jt. Secy.	- Meenakshy
Net-Ball	Secretary	- Parshotam Kapoor
Badminton	Secretary	- Sri Chand
Athletics	Secretary	- Somesh Shaney

Volley Ball Secretary - Dharm Singh
Deck-Tennis Secretary - Naresh Kumar.
(*Shri D. S. Chaudhry D. P. E.*)

THE COLLEGE LIBRARY

Shri M. M. Kulshreshtha has been appointed Assistant Librarian in the vacancy created by the departure of Shri Mathur.

THE STAFF

There have occurred some changes in the staff during the term under review. Dr. P. C. Chakavarty left us to accept the Principalship of a Government College in Calcutta. His departure from our midst has robbed us of a true gentleman. But it is heartening to hope that his qualities will be better utilized in his new capacity as a principal. Shri Daljit Arora has become a wholtime Lecturer in History. Our congratulations.

The vacancy created in the department of Chemistry by the going away of Shri I. P. Mittal has been filled by Shri R. K. Dewan, a pleasant and popular teacher.

OUR DISTINGUISHED STUDENT

We take this opportunity to felicitate Miss Santosh Kumari Punhani, a former Editor of *Desh*, on having stood first in the University in the B. A. Examination, thereby bringing laurels to herself and to her 'Alma-Mater'.

(*K. C. Kanda*)

PRINCIPAL HARISH CHANDRA

We offer our heartiest congratulations and warmest felicitations to Prin-

cipal Sahib on getting an extension of service. We need not say that the decision of the Board of Administration and the Ministry of Rehabilitation, Government of India, is a wise decision. The College needs Principal Harish Chandra for years to come. We are expanding in all directions and we need an administrator with a broad vision, academic experience and sympathetic approach. Such a one is Principal Harish Chandra. The like of him are rare.

OTHELLO STAGED

The famous troupe, Shakespeareana, staged *Othello* in the College Hall on the 10th of October, 1956. The performance was almost perfect. The Hall was packed by students, members of the staff and of the Board of Administration.

Quite a sensation was caused by the rumbling tremors of the earthquake that rocked Delhi during the performance. They synchronized with *Othello's* words.

"O insupportable! O heavy hour!

Methinks it should be noon or huge eclipse
Of Sun and moon, that the affrighted globe
Should yawn at alteration".

(*Lines 97-100*)

(*Act V, Sc. II*)

The chicken-hearted among the audience made a dash for the gates, smashed windows and broke chairs—no wonder that they cut their hands, chins and shins. Luckily there were no serious casualties.

सम्पादकीय

मानवीय-जीवन की अनुभूतियों का वर्गीकरण सीमित न होकर दिग्-दिगन्तों में व्याप्त है। मानवीय सत्ता एक में न समा कर विविध रूपों में विभाजित हो गई है। जीवन का एक अति ही व्यापक आकर्षण रूप है—साहित्य। साहित्य ही एक ऐसा उपकरण है जिसके द्वारा मानव-मन में निहित विचारों का भंडार खुल जाता है। मानव-हित की उपलब्धि, जीवन का यथार्थ रूप आदर्श का आवरण पहने हुए, प्रकृति की सजीवता व अलौकिक आनन्द आदि की अगर कहीं अनुभूति हो भी सकती है तो साहित्य के पठन से ही। साहित्य ही मानव-जीवन का बिम्ब-प्रतिबिम्ब रूप है। मानव-जीवन की अनुभूतियों की अभिव्यक्ति करके साहित्य हमारा प्रदर्शक बन हमें उचित मार्ग पर अग्रसर होने की प्रेरणा देने के साथ २ हमें जीवन की नवीनता तथा उसके आदर्श रूप का दिग्दर्शन कराने में सफल होता है। साहित्य की कसौटी 'सत्यं, शिवं, सुन्दरं' पर आज का प्रत्येक आलोचक काव्य को परखने की चेष्टा में कटिबद्ध है। यह एक उचित प्रयास है।

आज का युग साहित्य का युग है। देश की परिस्थितियाँ परिवर्तित हो रही हैं तो साहित्य का रूप भी परिणत होता जा रहा है। नवीनता प्राचीनता को बिल्कुल ढक नहीं सकती। प्राचीन साहित्यकारों की स्मृति विस्मृति के अंक में नहीं समा सकती। इस वर्ष देश में महान् साहित्यकारों की जयन्तियाँ बड़ी ही धूम-धाम से मनाई जा रही हैं महाकाव्य 'राम चरित मानस' के रचयिता गोस्वामी तुलसीदास की जयन्ती मनाने से वह प्रेरक-शक्ति एक बार फिर से सजीव होकर हमें प्रोत्साहित करती है। प्रेरणा-ग्रहण की भावना से ही ये जयन्तियाँ मनाई जाती हैं। उपन्यास-सम्राट् प्रेमचन्द की हीरक-जयन्ती हमें उनकी उन सेवाओं का स्मरण कराती है जो उन्होंने हिन्दी-साहित्य को प्रदान की थीं। बर्नार्ड शा की शताब्दी-जयन्ती भी पाश्चात्य लेखकों का हमारे देश में सम्मान प्रदर्शित करती है।

इस बार संसद का 'राज्य-पुनर्गठन' प्रस्ताव भी लोक-सभा से प्रस्तावित होकर 'राज्य-सभा' में भेजा गया। इस प्रस्ताव का एक अंश हिन्दी को प्रोत्साहित करता है।

बम्बई में गुजरात, महाराष्ट्र आदि प्रदेश मिलाने से प्रान्तीयता, भाषा की बहुरूपता की उपेक्षा करके भाषा को एकरूपता प्रदान करने का अवसर मिला है ।

अतः अब हम यह आशा कर सकते हैं कि हिन्दी का भविष्य उज्ज्वल है । सरकार ने विश्वविद्यालयों की परीक्षा देने वाले विद्यार्थियों को अपने परीक्षा-पत्र हिन्दी-माध्यम द्वारा लिखने का अधिकार देकर हिन्दी की दृढ़ता निश्चित की है । हमारी यह पत्रिका भी नवीन २ लेखकों को प्रोत्साहित करके साहित्य की सेवायें उनसे प्राप्त करता है । इन नवोदित लेखकों द्वारा ही तो हिन्दी-साहित्य के भवन को दृढ़ता प्राप्त होगी । इस बार हमने विद्यार्थियों की उत्सुकता के लिए सब प्रकार के लेखों, कहानियों आदि को स्थान दिया है । गहन अध्ययन-प्रेमियों के लिए अगर लेख है तो मनोरंजन प्राप्ति का साधन भी यहाँ उपस्थित है और वे हैं कहानियाँ । रसास्वादन करने के लिए कविताओं का चयन भी विद्यार्थियों के उपयुक्त होगा । वे काव्य का रसास्वादन कर अलौकिक आनन्द को प्राप्त कर सकेंगे । नवोदित लेखकों द्वारा रचित रचनाएँ होने के कारण अगर आपको भाषा की प्रौढ़ता की अनुभूति न भी हो तो रस की या यूँ कहिए आनन्द की प्राप्ति तो अवश्य होगी ऐसी हमें आशा है । नये प्रविष्ट हुए विद्यार्थियों ने अपने रचनाओं द्वारा पत्रिका को सुशोभित किया है । हमारा उद्देश्य तो इसके स्तर को जहाँ तक हो सके ऊँचा ही उठाना है । हमें आप सबके सहयोग की आवश्यकता है । इसी के द्वारा हम उद्देश्य में सफल हुए हैं और आगे भी होंगे । इस बात का हमने विशेषकर ध्यान रखा है कि प्रत्येक विद्यार्थी की प्रवृत्ति के अनुकूल उसे रचना उपलब्ध हो और वह साहित्यिक कोटि में आकर साहित्य को भी अपनी सेवा प्रदान करे ।

—कु० कमलेश मल्होत्रा, बी. ए., तृतीय वर्ष

रहस्यवाद और कबीर

रहस्य, गुप्त अथवा अव्यक्त को व्यक्त करने वाली काव्य-प्रवृत्ति का नाम रहस्यवाद है वस्तुतः “काव्य में आत्मा की संकलनात्मक अनुभूति की मुख्य धारा का नाम रहस्यवाद है। रहस्यवाद जीवात्मा की उस अंतर्हित प्रवृत्ति का प्रकाशन है जिसमें वह दिव्य और अलौकिक शक्ति के साथ अपना शान्त और निश्चल सम्बन्ध जोड़ना चाहती है और यह सम्बन्ध यहाँ तक बढ़ जाता है कि दोनों में कुछ अन्तर नहीं रह जाता।”

हमारी अन्तः शक्ति भी एक रहस्य से पूर्ण है और बाह्य जगत् का विकास-क्रम भी। यही रहस्य-भावना रहस्यवाद को जन्म दे सकी है। पर इस भावना का उदय कदाचित ही मानव में होता है, क्योंकि सांसारिक बन्धनों के बन्धन में बँधे हुए उस बंधनहीन की लीला को देखने का अवकाश ही किसे है। ‘यह संसार असार’ का जब तक उचित मान नहीं होता, उस सूत्रधार की लीला को देखने का प्रयत्न मानव कर ही नहीं सकता।

हिन्दी-काव्य में कबीर की पुनीत वाणी में हम सर्वप्रथम ईश्वरीय प्रेम का सुन्दर, पावन एवं अभिनव गुणगान पाते हैं। कबीर की रहस्यमयी वाणी पर शंकराचार्य के अद्वैतवाद तथा सूफी मत की प्रेम की पीर का प्रभाव स्पष्ट लक्षित होता है, परन्तु कबीर आदि कवियों का रहस्यवाद ज्ञान-प्रधान है, उसमें उपदेशात्मकता की प्रधानता है। जैसे :—

जल में कुम्भ, कुंभ में जल है,
बाहर भीतर पानी ।
फूटा कुंभ, जल जलहिं समाना,
यह तत कहो ज्ञानी ॥
या

गुरु गोविन्द दोनों खड़े, काके लागूँ पाय,
बलिहारी गुरु आपने, गोविन्द दियो बताय ।

प्राचीन और आधुनिक काल के रहस्यवाद में प्रियतम के प्रति प्रेम होते हुए भी पर्याप्त अन्तर है। आज का रहस्यवाद साहित्यिक सौन्दर्य से समन्वित है। प्राचीन रहस्यवाद में जहाँ उपदेशात्मकता, साधना और अनुभूति मिलती है वहाँ आधुनिक रहस्यवाद में साहित्यिकता और विरहावस्था के सुख-दुःख का वर्णन मिलता है।

आज के कवि का प्रियतम प्रकृति के कण २ में व्याप्त है। पुष्प की प्रत्येक पंखुरी में, नदी की प्रत्येक लहर में, पवन के शीतल मन्द भोंके में, और सूर्य की प्रत्येक किरण में रहस्यवादी कवि अपने प्रियतम की झलक पाता है, परन्तु प्रियतम को नहीं पाता और विरह से कह उठता है :—

तुम तुङ्ग हिमालय शृंग और,
मैं चंचल गति सुर सरिता ।
तुम विमल हृदय उच्छवास,
और मैं कांत कामिनी कविता ॥

परन्तु इसके साथ ही साथ कवि आत्म-समर्पण करना भी नहीं भूला और उस आत्म-समर्पण के पश्चात् सभी आनन्द तुच्छ समझता है :—

यह संसार शिशिर है,
तुम हो विश्वाकार बसन्त ।
मैं तुमसे मिल गया प्रिये,
यह है जीवन का अन्त ॥

और महादेवी की इन पंक्तियों में आत्म-
समर्पण की भावना अत्यधिक विशद बन
पड़ी है :—

“वीन भी हूँ मैं तुम्हारी, रागिनी भी हूँ ।”

परन्तु इन सबसे ऊँचा आसन है कबीर
का । उनके साथ का रहस्यवाद कहीं नहीं
है । कबीर आराध्य देव को पति के रूप में
देखते हैं और स्वयं उसकी बहुरिया बनते
हैं । प्रेम के मार्ग की कठिनता जायसी की
तरह कबीर भी स्वीकार करते हुए कहते
हैं :—

यह तो घर है प्रेम का, खाला का घर नहीं,
सीस उतारे भुईं धरें, तब आवें इहि माहीं ॥

कबीर का यह पद्य तो प्रेम और सौन्दर्य
का मानों प्रत्यक्ष रूप है :—

नयनन की करि कोठरी,
पुतली पलंग बिछाय ।
पलकन की चिक डारि के,
पिय को लीन रिभाय ॥

उन्हें उनके प्रियतम नहीं मिलते, वह
रो-रो कर पुकारते हैं जिससे उनकी दशा
इस प्रकार हो जाती है :—

अखियाँ तो भाँई पड़ी,
पंथ निहार निहार ।
जीहड़ियाँ छाला पड़ा,
नाम पुकारि पुकारि ॥

कबीर की उक्तियों में माधुर्य, अनुभूति,
वेदना, स्नेह का अत्यन्त ही कवित्वपूर्ण
ढंग से सुन्दर समावेश हुआ है । जब

कबीर नारी बनते हैं तो उनका पुरुषत्व ही
नहीं, कवित्व भी सरस बन पड़ा है । समाज
की कुरीतियों की तूफानी आँधियों के सामने
डटकर खड़े रहने वाले कबीर की आत्मा
प्रियतम के विरह में तड़पती है :—

तलफे बिन बालम मोर जिया,
दिन नहीं चैन रात नहीं निदिया,
तलफ तलफ के भोर किया ।

एक नहीं, दो नहीं अनेक पदों में उनके
अश्रु बाहर आते दिखाई देते हैं और
माधुर्य भाव में डूबी हुई उनकी पीड़ा,
फूट पड़ती है और वह कह उठते हैं :—

येहि तन का दिवला करौं,
बाती मेलौं जीव ।
लोहु सीचौं तेल ज्यों,
कब मुख देखो पीव ॥

सभी कुछ उस प्रियतम का है । उसे उसी
को सौंपने से क्या मोल लगता है, क्योंकि
कबीर का अपना तो कुछ है ही नहीं । ‘तेरा
तुझको सौंपते क्या लागत है मोर ।’ ऐसी ही
भावनाएँ विश्व-कवि रवीन्द्र के काव्य में भी
मिलती हैं । वह कहते हैं—“We feel we
are nothing for all is thou and
thee.” वह अपने प्रभु को अर्चना देते
समय मांगते हैं “मुझे अपने पवित्र उद्यान
का माली बनाइए ।” (Make me the
gardener of your flash garden).

परन्तु कबीर ने रवीन्द्र को पछाड़ दिया
है । वह अपना सर्वस्व प्रभु पर न्यौछावर
कर देने के उपरान्त भी सन्तुष्ट नहीं होते,
अपितु प्रभु के यहाँ श्वान के रूप में
कार्य करने में गौरव का अनुभव करते
हैं :—

कबीर कूता राम का, मुतिया मेरा नाऊँ,
गले राम की जेवड़ी, जित खँचे तित जाऊँ।
कबीर के रहस्यवाद में भारतीय ब्रह्मवाद,
सूफियों के प्रेम की पीर तथा साधनात्मक
रहस्यवाद का सुन्दर समन्वय हुआ है।
उनकी रहस्यवादी कविताएँ उनके विकल
हृदय की तड़प को प्रकट करती हैं जिसकी

गूँज आधुनिक काल के रहस्यवादी कवियों
तक भी स्पष्ट सुनाई पड़ती है। इसी को
देखकर डॉ० श्यामसुन्दरदास को कबीर-
ग्रंथावली की भूमिका में कहना पड़ा—

“रहस्यवादी कवियों में कबीर का
आसन सबसे ऊँचा है। शुद्ध रहस्यवाद
केवल उन्हीं का है।”

—इन्द्रजीत, बी० ए०, तृतीय वर्ष

विधि का विधान

ज्योतिष्मती फैला रही अंधियारी चादर,
मलयानिल के शीतल झोंके कंपा गए तन को।
टिमटिमा रहे ज्योतिष्पुञ्ज आकाश में,
चन्द्रमा निज चन्द्रिका सह मुस्करा रहा नभ में ॥

कुमुदगण खिल उठे देख मित्र का उदय,
उलूक भी हैं प्रसन्न देख चन्द्रमा को सदय।
पर हा ! मुरझा गये सरोरुह देख अन्त निज मित्र का,
चक्रवाकों का समूह विकल है, घबड़ा रहा विछोह में।

—कुमारी विमला रावत,
प्रेपरेटरी आर्ट्स।

शेष प्रश्न

‘सिस्टर’

‘जी’

‘कब खुलेगी मेरी आँखों की पट्टी?’

‘घबराओ नहीं कल खुल जायेगी।’

‘सिस्टर, बहुत दिन से हृदय में एक प्रश्न है, पर न जाने क्यों तुमसे नहीं पूछ पाता हूँ। पूछूँ तो बुरा तो नहीं मानोगी न?’

‘पूछिये विमल बाबू, इसमें बुरा मानने की क्या बात है?’

‘तुम मेरी क्या लगती हो जो तन-मन से मेरी सेवा कर रही हो?’

‘यह तो मेरा कर्तव्य है, विमल बाबू’

‘लेकिन अपने प्रति इतना अन्याय क्यों?’

‘अन्याय कैसा’ वह आश्चर्य से बोली।

‘यही कि सारे दिन-रात तुम मेरे पास बैठी रहती हो। आखिर अन्य रोगियों के प्रति भी तो तुम्हारा कुछ कर्तव्य है न! फिर यह अन्याय क्यों?’

‘मैं अपना कर्तव्य समझती हूँ, विमल बाबू। फिर न्याय-अन्याय से मैं नहीं डरती। फिर भला आपकी कमल से ज्यादा मैं क्या कर रही हूँ?’

‘कमल’! तुम उसे कैसे जानती हो?’

‘वाह, आपके उपन्यास की वह नायिका है।’ फिर भला उसे कौन नहीं जानेगा?’

‘ओह यों कहो, तो तुमने मेरा ‘कुन्तल’ उपन्यास पढ़ा है।’

‘जी हाँ, बहुत सुन्दर है। हाँ, एक बात पूछ सकती हूँ?’

‘पूछो, क्या पूछना चाहती हो?’

‘हाँतो, आपके ‘कुन्तल’ उपन्यास का अन्त क्या होगा, यह तो आप जानते होंगे। आपने तो बीच में छोड़ दिया दोनों को, आगे क्या होगा?’

‘यह मैं नहीं जानता।’

‘नहीं जानते! क्यों आपका उपन्यास और उसका अन्त आपका पता नहीं?’

‘हाँ सिस्टर, मैं अन्त नहीं जानता। शायद कोई ही जाने क्या लेखक क्या पाठक?’

‘फिर कुछ लेखक अन्त में मिलन या विरह लिख कर समाप्त क्यों करते हैं?’

‘मैं यह भी नहीं जानता। केवल इतना जानता हूँ कि अन्त असम्भव है, कुछ न कुछ शेष अवश्य है। हाँ सिस्टर, छोड़ो इन बातों को। आज न जाने क्यों तुमसे बातें करने को जी चाहता है। न जाने उस लोक में तुम मेरी क्या लगती थीं जो तुमने मुझे असीम स्नेह प्रदान कर पुनः जीवन के प्रति मोह दे दिया है।’

‘मैं उस लोक में विश्वास नहीं रखती, विमल बाबू। इस लोक की बातें कीजिये।’

‘इस लोक में मेरा कोई अपना नहीं है। मेरे माँ-बाप भी शायद इतना स्नेह मुझे देते, यह मैं नहीं जानता। हाँ, अतीत की छाँह में एक लड़की इतनी ही निकट आई थी, बिल्कुल इसी तरह बोलती थी, कभी-कभी तो सोचता हूँ कमल ही हो तुम, पर यह मेरी गलती है सिस्टर कि मैं तुम्हें उसे ही समझ लूँ। वह केवल ‘कुन्तल’ की नायिका के ही रूप में मेरे साथ सदा के लिये अमर हो गई। अब इतना अधिकार कहाँ कि पुनः एक बार फिर बचपन

की तरह अपने को उसे समर्पण कर दूँ।”

“सिस्टर, चुप क्यों हो?”

“जी।”

“क्या मेरी बातों से बुरा मान गईं ज़मा करना, तुम्हारा हृदय दुखाया। यह मेरी भूल थी।”

“क्यों विमल बाबू? ऐसा क्या कह दिया आपने जो मैं बुरा मानूँ।”

“फिर तुमने कमल के बारे में क्यों नहीं पूछा?”

“अजीब बात है विमल बाबू। भला मैं क्यों पूछूँ, फिर मेरा इतना अधिकार कहाँ?”

“अधिकार, यह क्या कहती हो सिस्टर? मैं तो चाहता हूँ कि आज तुम्हें सब कुछ बता दूँ, हृदय खोल कर रख दूँ। सुनोगी सिस्टर? समय है? कहीं मैं भूल में तो नहीं हूँ? मगर इतना अवश्य कहूँगा कि तुम्हें दुःख “देकर मुझे भी सुख नहीं मिलेगा। हाँ तो कहूँ?”

“जो कहिये पर जहाँ से आपने छोड़ दिया है, वहीं से।”

“क्या मतलब?”

“मतलब यही कि उपन्यास का अन्त। उससे पहले की आवश्यकता नहीं, क्योंकि मैंने ‘कुन्तल’ पढ़ा है और ‘कुन्तल’ आपकी अपनी जीवनी है, बोलिए है नहीं?”

“हाँ, है। लेकिन तुम कैसे जानती हो?”

“यह नहीं पूछिये विमल बाबू, नहीं पूछिये। आप लेखक हैं तो मैं नारी हूँ, फिर भला ‘कुन्तल’ की नायिका कमल से आपका कोई सम्बन्ध नहीं रह सकता क्या?”

“लेकिन उपन्यास भूटा, कल्पित भी हो सकता है।”

“हो सकता है, पर ‘कुन्तल’ नहीं। वह

सत्य है, उसकी एक-एक घटना सत्य है, बोलिये है नहीं?”

“हाँ, है सिस्टर, पर तुम यह सब कैसे जानती हो,”

“यह मैं स्वयम् भी नहीं जानती, विमल बाबू!”

“पर इतना अवश्य कहूँगी कि कमल ने आपके साथ विश्वासघात नहीं किया।”

“यह क्या कहती हो तुम? यह विश्वासघात नहीं तो और क्या है? उसने मुझे कालेज से निकलवाया, उसने मुझे समाज में कलंकित किया, उसने मुझे ६ महीने की सजा दिलवाई, वह सब धोखा नहीं तो और क्या था।”

“यही तो आपकी भूल है, विमल बाबू”, उत्तेजित होकर नर्स बोली—“उसने आपको धोखा नहीं दिया, बल्कि आपने धोखा दिया। आपने उसके जीवन से खिलवाड़ किया, आपने उसका समाज में रहना दूभर करवाया।”

“मैंने ! सिस्टर यह तुम क्या कह रही हो !”

“हाँ ठीक कह रही हूँ, विमल बाबू। मैं कमल होती तो मैं भी ऐसा ही करती। रमेश से मिलना-जुलना आपको क्यों अखरा? इसी लिये न कि आपने सोच लिया कि कमल रमेश से प्रेम करने लगी है। इसी लिये आपने जगह २ कमल को बदनाम किया, कॉलेज में उसका रहना दूभर कर दिया, समाज में मुँह रखने के काविल नहीं रखा। यहाँ तक कि उसके माता-पिता तक को भी नहीं छोड़ा। फिर आप कैसे कहते हैं कि कमल ने आपको धोखा दिया। आप

पुरुष हैं। आपको सब क्षमा है। हम नारी हैं, हमारा अपराध सुई की नोक के बराबर हो तो पहाड़ बन जाता है।”

“तुमको यह क्या हो गया है सिस्टर ? तुम मेरे उपन्यास की आलोचना कर रही हो क्या ?”

“नहीं विमल बाबू, मैं सत्य की आलोचना कर रही हूँ। बोलिये जो भी मैंने कहा वह सत्य है या नहीं ? फिर भी मैं कहती हूँ विमल बाबू, कमल आपको नहीं भूली होगी। आप उसे भूल गये, लेकिन वह आपके लिये अब तक प्रतीक्षा कर रही होगी। मुझे विश्वास है इस बात का, क्योंकि मैं नारी हूँ, नारी का हृदय पहचानती हूँ। एक आप हैं, फिर उसे धोखा दे रहे हैं, मुझसे प्रेम करने की अभिलाषा करते हैं।

“सिस्टर ! अब ज्यादा कुछ न कहो। अब सुनने की शक्ति नहीं है मुझमें। वास्तव में मैं ही हूँ सब पापों की जड़। तुमने आज मुझे सत्य का मार्ग बतला दिया। वास्तव में तुम महान् हो सिस्टर ! कहाँ से पाया तुमने इतना ज्ञान ?”

“आप अपने को इतना क्यों गिराते हैं, विमल बाबू ? मैं आपको दोषी नहीं ठहराती। वास्तव में देखा जाय तो इसकी जड़ में कमल का हाथ भी है।”

छोड़ो सिस्टर, इन बातों को। मेरा एक काम कर दोगी ? तुम तो जानती हो, मैं इस शहर में अनजान हूँ। मेरे पास रुपये हैं। मैं तुम्हें पता बता देता हूँ किसी प्रकार इन रुपयों को कमल तक पहुँचा दो। मैं तुम्हारा उपकार कभी नहीं भूलूँगा।”

“रुपयों से पाप धोना चाहते हैं विमल बाबू ?”

“मुझे इतना लज्जत न करो। सिस्टर, मुझे क्षमा कर दो।”

“लेकिन वह वहाँ नहीं होगी विमल बाबू ! फिर भी खैर लाइये मैं इसका उत्तरदायित्व अपने ऊपर लेती हूँ। मैं रुपये उस तक पहुँचा दूँगी। लेकिन यह मेरा उत्तरदायित्व नहीं है कि वह ले या न ले। अच्छा विमल बाबू, आज मैंने आपको ठेस पहुँचाई, मुझे क्षमा कर देना, बहुत देर हो चुकी है, जाती हूँ।” और चली गई

नर्स के जाने के बाद विमल के हृदय में द्वन्द्व छिड़ गया, प्रश्नों का सागर उमड़ आया। यह नर्स इतना सब कुछ कैसे जानती है ? जो कुछ उसने कहा, वह सत्य था, पर कैसे कह पाई वह ? ओह, कितना अपनापन था उसकी वाणी मैं ! क्या पता कमल ही हो यह। नहीं ? यह कैसे हो सकता है ? कमल होती तो बतला देती। पर जो भी हो, इसने भी जीवन में ठोकर खाई है। इसको भी किसी ने ठेस पहुँचाई है। लेकिन यह कैसे जान पाई कि मैं इससे प्यार करता हूँ। मेरे हृदय का चोर पकड़ लिया इसने। खैर पट्टी खुलते ही सब रहस्य मालूम हो जायेगा। पर जो कुछ भी हो, यह जरूर सुन्दर होगी। काश ! एक बार देख लेता इसे। इस प्रकार अपने मन को शान्त किया विमल ने। रात भर वह सो न सका, सुबह हुई एक-एक करके घंटे बजे। १० बजे डा० विनोद विमल की पट्टी खोलने आया। तभी एक लड़का उसके हाथ में दो चिट्ठी पकड़ा गया। एक विनोद के नाम थी दूसरी विमल के।

नर्स ने इस्तीफा भेजा था और नीचे लिखा था—“डाक्टर, उनसे कह दीजियेगा कि चिट्ठी अभी न खोलें। नहीं तो उनकी आँखों पर धक्का पहुँचेगा।” क्षण भर सोच कर डाक्टर विमल की पट्टी खोलने लगा। विमल को आश्चर्य था, आज नर्स बोल क्यों नहीं रही है। शायद कल रात की बातों से उसे बुरा लग गया हो। फिर भी उसका मन नर्स को देखने के लिये उतावला हो रहा था।

तभी पट्टी खुली, क्षण भर अंधकार के बाद प्रकाश दिखाई दिया। सामने डा० खड़ा था विमल का पहला प्रश्न यही था, नर्स कहाँ है? “कमल यहाँ से चली गई है। आपके नाम एक पत्र भेजा है, पर पत्र आज न पढ़िये। नहीं तो आँखों पर धक्का लगेगा”, कहते हुये डाक्टर चला गया और विमल किंकर्तव्यविमूढ़-सा बन्द लिफाफे की ओर देखता रहा, देखता रहा।

हीरा बल्लभ तिवाड़ी “उन्मत्त”,
बी० ए०, प्रथम वर्ष

❀ गीत ❀

गान मेरे सुन चुका जग,
आज सुन ले रुदन मेरा।

गीत गा गा कर रसीले,
विश्व हित निज को मिटाया।
किन्तु इस निष्ठुर जगत से,
स्नेह मुझको मिल न पाया ॥

विश्व ने निमम करों से,
है सदा मुझ को दबोचा।
किन्तु मैं भी अन्न हारी,
यह तनिक उसने न सोचा ॥

प्यार मुझसे ले चुका जग,
आज देखे शोध मेरा।
गान मेरे सुन चुका जग,
आज सुन ले रुदन मेरा ॥

विनय मेरी देख ली है,
अब सहे आघात मेरा।
गान मेरे सुन चुका जग,
आज सुन ले रुदन मेरा ॥

—शान्ति सतीजा
प्रि—मेडिकल,
द्वितीय वर्ष

बात आदत की है

जीवन आदतों का ताना-बाना है। हमारा स्वास्थ्य, सुख और योग्यता हमारी आदतों पर निर्भर है। एक आदमी सुस्त है दूसरा मेहनती, एक साहसी है दूसरा कायर, एक ईमानदार है दूसरा बेईमान, क्योंकि उसने ऐसा अभ्यास किया है और जीवन में ऐसी आदत सीख ली है। मनुष्य का दृष्टिकोण, उसके सब गुण, तौर तरीके बहुत ज्यादा हद तक उसकी आदतों के ही परिणाम होते हैं। बोलने, चलने, लिखने, खेलने, बैठने का ढंग, सोकर उठने, नहाने, खाने, काम करने व सोने का समय, हमारे विचार, ये सब और हमारे जीवन की कई अनेक बातें हमारी आदतों का ही रूप है। जो कुछ हम करते और सोचते हैं उसकी हमें आदत हो जाती है और हम वही हैं जो हम करते सोचते हैं। सच तो यह है कि मनुष्य आदतों का पुलिदा है, उसे उसकी आदतों से अगर अलग करके देखा जाय तो उसका चरित्र और व्यक्तित्व थोथा रह जाता है और उसकी कल्पना नहीं कि जा सकती। व्यक्तित्व आदतों से बनता है। आदत आत्मा की वेष भूषा हैं।

मनुष्य में आदतें सीखने व बनाने की शक्ति बड़ी अनोखी और उपयोगी होती है। जब कभी कोई काम कई बार किया जाता है और अगर उसे करते रहें तो वह इतना आसान हो जाता है कि उसे करने में किसी तरह के परिश्रम, जोर व प्रयास का अनुभव नहीं होता। कई बार तो ध्यान दिये बिना ही काम कर लिया जाता है। उसकी हमें

‘आदत हो गई है; आदत बनाने की योग्यता बड़ी उपयोगी है, क्योंकि इससे मन और बुद्धि पर बोझ कम पड़ता है और हम नई दिशा में प्रयास कर पाते हैं। जब चार साल का बच्चा जूते के फीते बांधने की कोशिश करता है उसकी क्रियाओं में कोई ढंग और व्यवस्था नहीं होती, उसकी बहुत सी कोशिशें व्यर्थ जाती हैं, कभी गलत छेदों में फीते डाल देता है कभी बराबर नहीं रख पाता, उसे भी काम से संतोष नहीं होता पर कुछ समय के अभ्यास के बाद वह बिल्कुल ठीक ढंग से फीते बाँधने लगता है और पहले से समय बहुत कम लेता है। कुछ समय बीत जाने पर वह इस सरलता और सुगमता से फीते बाँधता है कि उस पता नहीं चलता कि उसने कब और कैसे बाँधे। दायें पैर पर पहले बाँधे अहवा बायें पर। फीते बाँधने का काम मंत्रवत होता जाता है और साथ में बातचीत व सोच विचार भी चलता है उसे मानो फीते बाँधने की आदत हो गई है, यह काम अपने आप होता मालूम पड़ता है, तब ध्यान और विचार अत्यधिक उपयोगी कामों में लगाये जा सकते हैं।

साईकल चलाना सीखने में लड़के काफी समय लगाते और परिश्रम करते हैं। मन मार कर अभ्यास करते हैं। कई बार गिरते हैं, चोट खाते हैं, कपड़े फट जाते हैं, उनकी बाहों और टाँगों में दर्द होने लगता है, कई बार मन हार जाता है। कई सप्ताह के निरन्तर अभ्यास के बाद उनके साईकल चलाने में ढंग और कुशलता दिखाई देने

लगती है, उनकी क्रियाएँ निहित होने लगती हैं, उनकी साईकल सड़क पर इधर उधर नहीं भटकती, हाथ पैर नहीं काँपते, हैंडल इधर उधर नहीं होता, नजर और ध्यान हैंडल पर ही नहीं जमे रहते। अब वे साईकल चलाने को एक सरल साधारण काम समझते हैं, उसमें रस लेते हैं, साईकल अपने आप सीधे रास्ते पर चलती जाती है और चलते समय वे सोचते बातें करते व गाते भी जाते हैं। वे दूसरी बातें इसी कारण से कर पाते हैं कि उन्हें अभ्यास द्वारा साईकल चलाने की आदत हो गई है।

कुछ लोग आँख खुलते ही बिस्तरे से कूद पड़ते हैं और जल्दी से नहा-धो, कपड़े पहन काम के लिये तैयार हो जाते हैं। कुछ कष्ट नहीं होता न मेहनत पड़ती है, आदत की बात है। पर और लोग हैं कि घंटों बिस्तर पर पड़े सुस्ताते रहते हैं। हर तरह की आनाकानियाँ, बहाने और युक्तियाँ ढूँढी और सोची जाती हैं जिनसे सुस्ताने के कार्य क्रम को बल मिले। कल कुछ अधिक थक गये, आज सरदी है, कभी कभी पड़ा रहना स्वास्थ्य के लिये हितकर ही है, पानी ठंडा है, जल्दी क्या है इत्यादि। यह सब आदत की बात है।

परीक्षा पास आ रही है। राम नियम से रोज का काम करता आया है, उसे पढ़ने का अभ्यास है आज का काम कभी कल पर नहीं छोड़ता, नियत समय पर अपने आप उतनी ही सरलता से पुस्तक उठाता है कि जितनी सरलता से खाना खाता व कपड़े पहनता है। कोई मानसिक प्रयास अनुभव नहीं करता। उसे नियम से

पढ़ने की आदत है। कमल इधर उधर की बातों में पड़ा रहता है सोचता है अभी परीक्षा में एक महीना है आज खेल लूँ पढ़ाई कल से शुरू करूँगा। वह इस दोहे में विश्वास करता है कि:—

आज करे सो काल कर, काल करे सो परसों।
ऐसी जल्दी कौन पड़ी, अभी जीना है बरसों ॥

वह कागज लेकर लिखने लगता है, सुबह अंग्रेजी पढ़ूँगा, दोपहर को गणित और शाम को हिन्दी, योजनायें बनती हैं, पर पुस्तक लेकर नहीं बैठता और कभी बैठ भी जाता है है तो कुछ और काम अधिक रुचिकर देख उसमें लग जाता है। निश्चय नहीं कर पाता कौन सी पुस्तक पहले पढ़ें, बैठ कर पढ़ें या लेट कर, कौन सा विषय अब पढ़ें, इसी असमंजस में दिन और घड़ियाँ बीतती चली जाती हैं। जब रात को ८ बजे पुस्तक लेकर बैठता है तो निद्रा के भोके आने लगते हैं। सोचता है कि प्रातः काल जल्दी उठ कर पढ़ूँगा और परन्तु प्रातः जब माता जी जगाती हैं तो बहाने बाजी बना कर आलस्य में लेटा रहता है। रोज की योजनाएँ व्यर्थ जाती हैं अर्थात् कुछ पढ़ नहीं पाता। क्यों? शुरू से पढ़ने की आदत जो नहीं बनाई।

इसीलिये जीवन और काम में अच्छी आदतें बना लेना सफलता की पहली सीढ़ी है, उसमें प्रयास की पहली बचत होती है। समय कम लगता है और काम ठीक ढंग से होता है। आदतों पर संगत का बहुत असर पड़ता है। यदि हमारी संगती अच्छी होगी तो हमारी आदतें भी अच्छी होंगी अन्यथा खराब। सब से अधिक प्रभाव योग्य माता का पड़ता है। मनुष्य प्रायः वही बनता है जो

उसकी माता उसे बनाना चाहती है। जो शिक्षायें हमें माता द्वारा मिलती हैं, वे चिता तक हमारा साथ देती हैं। एक विद्वान ने बहुत ठीक कहा है—“एक माता सौ शिक्षकों के बराबर है।” राज माता जीजाबाई ने ही शिवाजी को वास्तविक शिवाजी बनाया था। ध्रुव ने अपनी माता के कारण ही इतना उच्च स्थान पाया था। माता के उपरांत मनुष्य पर दूसरा प्रभाव उसके साथियों का पड़ता है। एक कहावत है—“तुलम तासीर सोहबत असर।” उत्तम संगति से मनुष्य में सद्गुण आते हैं और बुरी संगति से दुर्गुण। प्रसिद्ध फारसी कवि शेख सादी ने एक स्थल पर कहा है—“मैंने मिट्टी के एक ढेले से पूछा कि तुझ में इतनी सुगन्ध कहाँ से आई है? उसने उत्तर दिया यह सुगन्ध मेरी अपनी नहीं है; मैं केवल कुछ समय तक गुलाब की एक क्यारी में रहा था उसी का यह प्रभाव है।” उसी कवि ने एक और स्थल पर कहा है—“अगर देवता भी दानवों के साथ रहे तो कपटी और दोषी हो जायगा।” तात्पर्य यह है कि मनुष्य में जिन आदतों की कमी हो उनकी पूर्ति मित्रों

द्वारा हो जाती है।

सदाचार भी आदत है। सच्चा व्यक्ति वह है जो हमेशा सच बोलता है, जिसे सच बोलने की आदत है। जब वह किसी संकट में होता है उसे इधर-उधर बगलें भाँकने, बातें बनाने व बहाने बाजी की जरूरत नहीं पड़ती। उसका रास्ता साफ है यह हमेशा सच बोलता आया है और अब भी सच बोलेगा, उतनी ही सरलता, स्वच्छता और सुगमता से जितनी से वह जूता पहनता है। पर जिसे सच बोलने की आदत नहीं, जिसे झूठ बोलने व बातें बनाने में कोई हिचकिचाहट नहीं, उसे सचाई व इमानदारी से काम करने में बड़ा प्रयास करना पड़ता है और वह ऐसा अनुभव करता है कि जैसे कि कोई बड़ी कुरबानी कर डाली हो।

आदतें बना लेने से हमारी क्षमता बढ़ती है, हम कम थकते हैं, हमारा काम अधिक तेजी और नियम से होता है, हमें निर्णय करने में इधर उधर नहीं भाँकना पड़ता और हमारे जीवन में नियन्त्रण और संयम की झलक दिखाई देने लगती है।

—अमृत लाल गुप्ता बी. ए. प्रथम वर्ष

एक आँसू—एक मुस्कान

(१)

“एक पैसा बाबू”

—और नरेन्द्र का ध्यान भंग हो गया। चिथड़ों में लिपटा हुआ एक शरीर उसके सम्मुख खड़ा था। उलझे बिखरे हुये बाल जो शुष्क होकर तिनकों के समान खुरदरे हो चुके थे “नयन जो अन्दर को धँस चुके थे” कपोल, पीले पीले कपोल जैसे पके हुये सेव में से उसका सारा रस, उसका समस्त रंग निचोड़ लिया गया हो और ओष्ठ जिन पर भूख की भीषणता ने पपड़ियां जमा दी थीं, जो कभी-कभी कराह उठते थे—“बाबू एक पैसा” और इसी के साथ साथ आँखों के कोनों से अधरों तक फैली हुई आँसुओं की एक मटमैली सी लकीर और फटे चिथड़ों के झरोखों से बचा-खुचा यौवन भाँक रहा था। ऐसा ज्ञात होता था मानो विधाता ने उसके भाग्य में शैशव के पश्चात् एकदम बुढ़ापे का विधान कर दिया हो।

“बाबूजी पैसा”—उसके कुम्हलाये हुये होठ फिर से काँप उठे और नरेन्द्र सोचने लगा, “मैं भी कैसा निर्लज्ज, कैसा विचित्र हूँ, वह माँग रही है पैसा और मैं साहित्यिक संसार में उसके यौवन की तुलना, उसकी विडम्बना कर रहा हूँ। नरेन्द्र ने जेब टटोल कर उसे एक अठन्नी दे दी। वह कुछ हैरान हो उठी—

“बाबूजी, मेरे पास बाकी पैसे नहीं हैं।”

“पर तुमसे पैसे लौटाने को कहा किसने है?” “परन्तु, यह तो” नरेन्द्र ने उसे हाथ से संकेत किया और वह हैरान सी चली

गई।—परन्तु बार २ पीछे मुड़ कर देखती रही, शायद उस बेचारी ने एक पैसे से अधिक आज तक किसी से कुछ पाया ही न था और अब उसे एकदम मिल गयी एक अठन्नी, एक रुपये का आधा भाग जो शायद उसकी चार दिन की कमाई होती होगी। नरेन्द्र सोचने लगा ‘ये हैं भारत के भविष्य-निर्माता। यह सब कहते हैं कि भारत आर्यों का, वीरों का देश है, स्वाभिमानीयों का देश है, सब बकवास करते हैं। आज भारत के लल भिखारियों, दरिद्रों, भूखों-नङ्गों का देश है.....’ रहा होगा किसी समय वैसा देश जब इसे ‘सोने की चिड़िया’ कहा जाता था, जब यहाँ दूध की नदियाँ बहती थीं, जब इसे संसार का सिरमौर कहते थे। पर आज आज तो यह केवल भिखारियों का देश है। आज इस धरती का बेटा पैदा होते ही पहला पाठ यह सीखता है ‘बाबू पैसा, बहुत भूख लगी है।’ आज इसी धरती पर जनसंख्या का बहुमत, अन्न न मिलने के कारण पेट में पत्थरों को जमाये बैठा है। ये कपड़ों के स्थान पर आधा आधा इंच मैल की मोटी तह जमाये और आकाश तथा धरती के बीच बिना घर-घाट के रहते हैं।

(२)

“अरे मित्र, आज तो तुम्हें ले ही चलेंगे।”

“कहाँ भाई !” नरेन्द्र ने कुछ हैरान होकर कमल से पूछा।

“कनाट प्लेस के अंग्रेजी होटल में—वहाँ शम्मी होगा, सुन्दर भी और.....”

“अरे भाई, मुझे वहाँ नहीं जाना है। तुम तो जानते ही हो कि होटल-वोटल का सिलखिला मुझे अच्छा नहीं लगता।”

“अरे यार छोड़ो भी ये बातें। भला दिल्ली में रह कर—”

“क्यों भला दिल्ली में रहने तथा होटल जाने में क्या सम्बन्ध ? क्या वहाँ गए बिना काम नहीं चल सकता है ?”

“बिल्कुल नहीं। दिल्ली में रह कर होटल में जाना जीवन का सबसे सुन्दर तथा आवश्यक पहलू है, कमल ने ‘आवश्यक’ पर जोर देते हुये कहा—“जीवन में कुछ तो मजा होना चाहिये, कुछ तो दिल्लगी—”

इतने में सुन्दर भी आ गया। कमल उसे देखते ही चिल्ला उठा—“अरे सुन्दर ! वाह, तुम भी खूब समय पर आये। आओ तनिक इन महाराज जी का दिमाग ठीक करें।”

“क्यों, ऐसी भी क्या बात हो गई ?” सुन्दर कुर्सी पर बैठते हुये बोला।

“सुन्दर मैं इन साधु महाराज को होटल ले जा रहा था। भला सुनो तो कह वा है दिल्ली में रहना तथा होटल जाना क्या जरूरी है। अरे खुदा के बन्दे, दिल्ली आये और फिर होटल न गये और फिर विशेषकर कनाट प्लेस के होटल में जहाँ जिन्दगी सदा अपने यौवन पर रहती है। अरे नरेन्द्र, कम से कम आज तो चलना ही पड़ेगा।”

जाना तो अलग रहा अब तो उसके लिए रुकना भी आफत थी। इच्छा न होते हुए भी नरेन्द्र को जाना ही पड़ा और वहाँ के रंग ढंग देख कर तो वह चकित ही रह गया। मेजों के आसपास सजी हुई कुर्सियों पर एक दो पुरुष तथा साथ में एक दो महिलायें विराजित

थीं। हाल में सिगरट, शराब तथा काफी की हल्की गन्ध फैली हुई थी और हल्का-सा शोर था। यह सब देखते ही नरेन्द्र के दिमाग के किसी कोने में वह भिखारिन कराह उठी—“बाबू एक पैसा।”

“बोलो दोस्त क्या पियोगे”। कमल ने नरेन्द्र को भँभोड़ कर पूछा।

“यार आज तो स्कॉच ही मगाओ”। बीच में ही सुन्दर बोल उठा।

“नहीं भाई, यह स्कॉच वाच में नहीं पिऊँगा”। नरेन्द्र ने जरा घबराते हुये कहा।

“तुम भी क्या आदमी हो, रहे न बुद्धू के बुद्धू” ! “अरे तुम मँगाओ भी कमल, जब आज लाये हैं तो देख लेंगे इसे” सुन्दर ने बात काटते हुये। भाई यह बीसवी सदी है बीसवी।”

हिसकी भी आ गई और तीन गिलास भी। नरेन्द्र के मना करने पर भी उसके लिए गिलास भर दिया गया। परन्तु उसके हाथों में इतना साहस न आ सका कि गिलास उठाता सुन्दर ने उसके ओठों पर गिलास लगा दिया पर उसने झटके से उसे टेवल पर रख दिया। वह सोच रहा था, अच्छी मुसीबत में जान फँसी है।

उन दोनों ने पहला गिलास समाप्त करते हुये कहा ?

“अरे पी भी लो, आज के लिए यदि तुम्हारा ब्रह्मचर्य भंग भी हो जाय तो क्या हुआ जिन्दगी में भला यह दिन कब कब आते हैं जवानी हो, शराब हो और.....”

“हेलो सुन्दर, हेलो कमल”

“ओह आप आइये, आइये, मिस चोपड़ा।” सीट से तनिक उठते हुये कमल

ने कहा। “बस आपको अभी २ याद किया जा रहा था”। “अहो--भाग्य” और मिस चोपड़ा नरेन्द्र कमल के पास वाली खाली कुर्सी पर बैठ गई।

हल्के गुलाबी रंग की पतली सी साड़ी, सिकुड़ा हुआ बलाऊज जिस से कमर का अधिकतर भाग नग्न ही रह जाता था। होंठ, कपोल, सब एक ही रंग में रंगे हुये मालूम होते थे।

उंगलियों में जलते हुये सिगरेट को मिस चोपड़ा इस तरीके से होठों पर ले जाती थीं कि जिससे वह सिगरेट होठों पर की उनकी उस कृतिम लाली को उड़ा न ले, जो शायद होठों के पीलेपन को छिपाने के लिए लगाई गई थी।

“बैरा ओ बैरा”

“जी हजूर”

“एक गिलास और लाओ ! और हां मिस चोपड़ा आप स्काच पियेंगी या कुछ और”

“आई लाईक स्काच” (I like scotch)

“अच्छा बैरे एक गिलास तथा एक पैग स्काच।” “अरे आप गिलास मत मंगाये यह जो पड़ा है” नरेन्द्र ने अपने भरे हुए गिलास की ओर सकेत करते हुये कहा।

“अरे आपने अभी पी नहीं। डोंट यू बलाईक इट” (Donot you like it) मिस चोपड़ा बोली -

“अजी जनाब यही तो आपके आने से पूर्व हम इन को समझा रहे थे कि यह बीसवीं शताब्दी है और ऐसे विचार हमारी सभ्य समाज पर कलक हैं। संकीर्ण विचार वालों के लिए स्थान बड़े २ शहरों में नहीं हिमालय की चोटी पर हैं। बड़ी मुश्किल से तो

हमारा देश अब कुछ उन्नति करने लगा है। अरे हां, आप लोगों का परिचय तो कराया ही नहीं। यह हैं मेरे मित्र नरेन्द्र शर्मा सेक्रेटरी टू हैल्थ आफिसर और यह हैं मिस कामनी चोपड़ा सब जज श्री आर० सी० चोपड़ा की सुपुत्री।”

“बैरी हैपी टू मीट यू” very happy to meet you. और मिस चोपड़ा ने अपना हाथ आगे बढ़ा दिया। न चाहते हुए भी नरेन्द्र को अपना हाथ आगे बढ़ाना ही पड़ा तथा कहना पड़ा “आप से मिलकर खुशी हुई” और उसे स्वयं को लगा मातों उसका स्वर यहां से नहीं वरन् दूर किन्हीं थाहों में से आ रहा हो।

“ओह मिस्टर नरेन्द्र, आपने अभी तक नहीं पिया इसे।” मिस चोपड़ा ने बैरे के हाथ में गिलास थामते हुये कहा।

“जी” और इससे पूर्व कि वह कुछ और कहता मिस चोपड़ा का एक हाथ नरेन्द्र के हाथ पर आ गिरा और दूसरे हाथ से उसने गिलास नरेन्द्र के मुँह से लगा दिया। न जाने वह कड़वे घूट किस प्रकार उसके गले से नीचे लुढ़क गये “आखिर मिस चोपड़ा ही जीती” और तीनों ठहाका मारकर हंस पड़े। शराब की कड़वाहट उसके गले में जलन पैदा कर रही थी। नरेन्द्र को अपने चारों ओर सब कुछ घूमता नजर आया। मेज़, बोटलें, गिलास, श्याम, मिस चोपड़ा और फिर सारा हाल। दूसरे ही क्षण मिस चोपड़ा ने उसके सिर को अपने हाथों में थाम लिया पर एक झटके के साथ वह उठा और एक शब्द कहे बिना ही वहां से चल पड़ा। नरेन्द्र के पांव लड़खड़ा रहे थे और उसके आसपास सब कुछ घूम रहा था।

उसने एक टैक्सी को संकेत किया जो उसे लेकर उसके स्थान की ओर भाग चली।

(३)

संध्या का धुन्धलापन फैला हुआ था और नरेन्द्र धीरे-२ टहल रहा था। पाँव कुछ भारी-२ से ज्ञात हो रहे थे। वह अपने पुराने स्थान पर सिर को दोनों हाथों में धामें बैठ गया और इधर उधर की बातें सोचने लगा—“बाबू जी, एक पैसा।”

नरेन्द्र के नेत्र अचानक ऊपर उठ गये और भारत के भविष्य निर्माता के मुख पर जाकर रुक गये। भिखारिन लौट पड़ी— शायद यह सोचकर की अभी कल ही तो उसने उसे अठन्नी दी थी, आज भला क्या देगा—

“अरे, इधर आओ।”

वह कुछ देर रुकी, फिर नरेन्द्र की ओर धीरे-धीरे बढ़ आई—

“तुम लौट क्यों गईं।”

“मैंने सोचा, बाबू जी—”

“हाँ, कहो कहो, रुक क्यों गईं।”

“मैंने सोचा कल भी तो आपने अठन्नी

दी थी, फिर आज—”

“फिर आज भला क्या दूँगा—” और नरेन्द्र ने जेब से अठन्नी निकाल कर कहा—
“यह लो—”

“नहीं बाबू जी, मैं नहीं लूँगी—”

“क्यों?” वह हैरान सा रह गया।

“कल भी तो—”

“यह लो जाओ—” नरेन्द्र के स्वरों में कुछ कठोरता आ गई। पर वह अठन्नी लिये बिना ही चल पड़ी। नरेन्द्र को अपने आप पर बहुत क्रोध आया कि उसने एक असहाय को ऐसे कड़े शब्द क्यों कहे। वह उसके पीछे भागा और उसे पकड़ लिया। उसे यह भी ध्यान न रहा कि उसके कपड़े मैले हैं, उनसे दुर्गन्ध आती है—और उसे अठन्नी पकड़ा दी—। परन्तु उसकी निस्तेज आँखें बह रही थीं—गंगा यमुना के समान।

“तुम—तुम क्या रो भी लेती हो—”

नरेन्द्र ने इस प्रकार पूछा मानो उसका विचार हो कि भारत की इस सन्तान के लिये रोना भी उसी प्रकार वर्जित है। जैसे मुस्काना—

—प्रेम सरन बी० ए० II

रौल नं० 21

सांध्य-रमण

यह सांध्य गगन है ।
तम से अरुणिमा का मिलन है ॥
श्वेत करों से युक्त रवि को जग से मिली विदाई ।
अरुणिमा निज भाव-भंगिमा सहित चुपके से आई ।
नील स्वर्गिक स्वर्णमय वसन में है लिपटी ।
लघु तारिका सम इक आभूषण की शोभा है छिडकी ।
विदा की वेला यह रव शून्य है ॥
यह सांध्य गगन है ।
तम से अरुणिमा का मिलन है ॥

किये बन्द हैं पद्म ने निज सुरभित रूप-द्वार ।
इस अंक में बैठा भ्रमर है कर रहा विहार ।
वह काठ छेदने में समर्थ क्यों हुआ है बन्दी ।
निशि भर निज गुन-गुन में बातें कहता है सुख की ।
कहे तेरी मेरी प्रीत सघन है ।
यह सांध्य गगन है ।
तम से अरुणिमा का मिलन है ॥

सुषुप्त सुन्दरी कुमुदिनी ने ले ली है अंगड़ाई ।
सरोवर की रंगीन तारिका है वह अब बन आई ।
संध्या का निज मृदुल करों से करती है मनुहार ।
देती नित निज सौरभ का है यह उसको उपहार ।
जग-दर्शन में यह भगन है ।
तम से अरुणिमा का मिलन है ॥

एक ओर से आया है नभ-मंच में यह चंद्र ।
झाँक रहा नयनों में भर सारे जग का रंग ।
मौनयुक्त मुस्कान लिए है सुन्दर अभिनय करता ।
विश्व-दर्शकों को प्रसारित करता निज शीतलता ।
कमनीय इसका अति चलन है ॥
यह सांध्य गगन है ।
तम से अरुणिमा का मिलन है ॥

कृषक-वधू ने कुटिया में स्नेहमय दीप जलाया ।
 अपने प्रभू की पूजा में श्रद्धामय गीत है गाया ।
 प्रिय-आगमन जान पुलक तन में है छाया ।
 तन्मय हो अपने प्रिय की वाट वह जोहती ।
 प्रेम इसका अति गहन है ॥
 यह सांध्य गगन है ।
 तम से अरुणिमा का मिलन है ॥

कुमारी पुरुषोत्तमा कपूर,
 बी० ए० तृतीय वर्ष ।

—**—

दुःख सुख

जैसे दिन, फिर शाम, शाम के बाद सवेरा ।
 ऐसे ही है दुनिया में दुख-सुख का फेरा ॥
 जैसे पत्ते पेड़ों पर विकस-विकस गिर जाते हैं ।
 ऐसे ही दुःख-सुख मानव पर फिर-फिर आवें ॥

कहीं पेड़ पर खिले और मुरझा जावें ।
 उसी पेड़ पर नई कली फिर से आवें ॥
 नई कोपलें खिलें, बिटप फिर से कलियायें ।
 पुष्प खिलें, फल लेकर सबके मनको हर्षायें ॥

जल की बूँदें बादल में रह सुख से हर्षातीं ।
 पृथ्वी पर गिर कर दुःख से पीड़ित हो जातीं ॥
 मिले समुद्र में वही पुनः बादल बन जातीं ।
 बिछड़े सुख को पाकर मुद में नहीं समातीं ॥

पुष्प हवा के झोंके से गिर जग पग में ।
 सुख मिल पाता कहाँ उसे इस जग में ॥
 वही पुष्प देव-शीश पर चढ़कर हर्षाता ।
 पाता है वह मान, जो न कोई भी पाता ॥

—बीना पुरी
 बी० ए०, प्रथम वर्ष ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ)

ਅਧਯਕਸ਼ :
ਪ੍ਰੋ: ਸੀ. ਐਲ. ਕੁਮਾਰ

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੰਪਾਦਕ :
ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ 'ਬੀਰ'

★★ ਤਤਕਰਾ ★★

ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ	ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ 'ਬੀਰ'
ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੀਤ			ਪ੍ਰੋ: ਸੀ. ਐਲ. ਕੁਮਾਰ
'ਜ਼ਰਾ' ਵਿਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਸੇ	ਤੇਜ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ
ਬੋਇਨਸਾਫ	ਮਖਨ ਸਿੰਘ
ਆਪਣਾ ਤੇ ਪਰਾਇਆ	ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ
ਮਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ	ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ 'ਬੀਰ'
ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਤੇਰਾ	ਲਜਪਾਲ ਸਿੰਘ ਓਬਰਾਏ
ਭੁਲੇਖਾ	ਕੁਮਾਰੀ ਇੰਦਰ ਜੀਤ ਕੌਰ
ਗੰਭੀਰ ਜਵਾਨੀ	ਪਵਨ ਕੁਮਾਰ
ਤਾੜੀਆਂ	ਮਖਨ ਸਿੰਘ

ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ.....

ਅਜ ਕਲ ਵਿਆਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾਜ ਤੇ ਵਰੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜਿੰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਉਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤ੍ਰ ਜਾਂ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ ਦਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ ਹੀ ਇਕ ਐਸਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਦਵਾਰਾ ਐਡੀਟਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ 'ਦੇਸ਼' ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਜਨ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਵਾਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁਕਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਆਖਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ 'ਦੇਸ਼' ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਕੇ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਦੀ ਉਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸਮੂਹ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰਦਿਕ ਵਧਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਨਾਲ ਹੀ, ਮੈਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਹਰੀਸ਼ ਚੰਦਰ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਐਡੀਟਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸੂਦ, ਸਟਾਫ਼

ਐਡੀਟਰ ਸ੍ਰੀ ਸੀ. ਐਲ. ਕੁਮਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੇਖ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਆਦਿ ਦਵਾਰਾ 'ਦੇਸ਼' ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤਿ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਫ਼ੇਰ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਸਜਨਾਂ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ 'ਦੇਸ਼' ਪੂਰੇ ਜੋਬਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਪਾਸ ਪੁਜਦਾ ਰਹੇ ਗਾ।

ਸਮੇਂ ਦੀ ਕੁਝ ਥੁੜ੍ਹ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ 'ਦੇਸ਼' ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸਰਬੱਤ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦਾਸ ਇਮਾ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਖ਼ਿਆ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਲੰਮੇ ਆਦਿ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕੇ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਗਲੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮੰਗ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਸਜਨਾਂ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਦੇਸ਼' ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਸਾਡਾ ਹਥ ਵੰਡਾਇਆ ਹੈ, ਫੇਖ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਦਾ ਹੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਾਈ ਹੋ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਣ ਗੇ।

ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ 'ਬੀਰ'
(ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੰਪਾਦਕ)

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੀਤ.....

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੀਤ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਹਨ, ਵੋਲਾਂ ਤੇ ਮੇਲਿਆਂ ਦੀ, ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਫਸਲਾਂ ਦੀ। ਇਹ ਰਾਗ ਹਨ, ਸਧਰਾਂ ਤੇ ਚਾਹਵਾਂ ਦੇ, ਉਮੰਗਾਂ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੇ।

ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਬਾਲੜੀ ਗੇਂਦ, ਗੁਡੀਆਂ ਤੇ ਪਟੋਲੇ ਖੇਡਦੀ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਖੂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ
ਮਾਂ ਮੇਰੀ ਰਾਣੀ
ਪਿਉ ਮੇਰਾ ਰਾਜਾ
ਹੇਠ ਘੋੜਾ ਤਾਜਾ
ਸੇਨੇ ਦੀ ਸੀੜੀਆਂ
ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜਾ
ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਗਾ
ਮੇਰਾ ਮੁਨਾ ਰਾਜਾ
ਫਲ ਖਾਏ ਤਾਜਾ।

ਗੀਤ ਪੰਜਾਬੀ ਕੁੜੀ ਦੀਆਂ ਡੂੰਗੀਆਂ ਸਧਰਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹਨ। ਦਿਲ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚੋਂ ਪਿਆਰ ਦਾ ਬੁਲਬੁਲਾ ਫੁਟਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਇਕ ਨਿਕੇ ਜਹੇ ਟਪੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਚੇ ਖੇਡਦੇ ਖੇਡਦੇ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਏਸ ਜ਼ਿਮੀਂ ਚੋਂ ਕਢੋ ਸਲਾਈ
ਏਸ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਕਰੋ ਕੁੜਮਾਈ
ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਨਿਕੜੀ
ਘਿਓ ਖਾਂਦੀ, ਚੂਰੀ ਕੁਟਦੀ
ਵਹੁਟੀ ਕੁਟ ਕੁਟ ਭਰਿਆ ਬਾਲ
ਵਹੁਟੀ ਖੇਡੇ ਨਿਨਾਣਾਂ ਨਾਲ।

ਕਜ਼ਲਿਆਂ ਤੇ ਮਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਚਾਹਵਾਨ

ਕੁੜੀ ਜਦ ਖਿਝਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਵਟਣਾਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮਲਿਆ,
ਬਾਬਲਾ ਵਰ ਕੀ ਦਿਤਾ ਈ।

ਮਧਰਾ ਮੈਂ ਨ ਭਾਵੇ

ਕੋਠੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਵੇਖਣ ਲਗੀਆਂ

ਗੀਟਾ ਰੁੜਨਾ ਆਵੇ

ਵਟਣਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮਲਿਆ,

ਬਾਬਲਾ ਵਰ ਕੀ ਦਿਤਾ ਈ।

ਲੰਮਾ ਲੰਮਾ ਸਲੰਮਾ

ਹਿਕੀ ਮੰਜੀ ਤੇ ਸਿਰ ਰਖੇਂਦਾ

ਦੂਈ ਮੰਜੀ ਤੇ ਟੰਗਾਂ

ਵਟਣਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮਲਿਆ।

ਜਿੰਦਗੀ ਭਰ ਦੇ ਮੇਲਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅਕਸਰ

ਰੰਗੀਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਰਾਂਝਾ ਰਾਂਝਾ ਕਰਦੀ,

ਨੀ ਮੈਂ ਆਪੁ ਰਾਂਝਾ ਹੋਈ

ਰਾਂਝਣ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਆਖੋ ਸਖੀਓ,

ਮੈਨੂੰ ਹੀਰ ਨ ਆਖੋ ਕੋਈ।

ਬਾਬਲ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਕਲੋਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੱਚੀ ਵਿਛੋੜਿਆਂ ਦੀ ਪੀੜ ਨਾਲ ਕੂਕ ਉਠਦੀ ਹੈ।

ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਹੋਈਆਂ ਬਾਬਲ ਭੀੜੀਆਂ,

ਮੇਰਾ ਆਂਗਨ ਹੋਇਆ ਪਰਦੇਸ

ਰਖ ਰਖ ਬਾਬਲ ਘਰ ਆਪਣੇ.

ਧੀ ਚਲੀ ਬਿਗਾਨੇ ਦੇਸ।

ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੁਤੰਤਰ ਆਵਾਜਾਂ

ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਤੇ ਦਬੇ ਹੋਏ ਜਜ਼ਬੇ ਸਿਰਫ ਗੀਤ ਦੀ
ਇਕ ਸਤਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ।

ਕੁੜੀ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਤਿਲੇ ਦੀ ਤਾਰ ਏ,
ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਦਿਸਦਾ ਕੋਈ ਘੁਮਿਆਰ ਏ ।
ਜੇੜ ਤੇ ਜੁੜਦਾ ਨਹੀਂ

ਨਿਲਜਓ ਲਜ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ।

ਜਦੋਂ ਮਿਲਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਿੰਦਗੀ
ਸੁਪਨਿਆਂ ਤੇ ਉਢੀਕ ਦਾ ਆਸਰਾ ਮੰਗਦੀ ਹੈ ।

ਬੋਰੀ ਉੱਤੋਂ ਲਾ ਸਿਕਲੇ,
ਗਲੀ ਤੇ ਮੈਂ ਆ ਖਲਿਆਂ
ਮਤਾਂ ਸਾਂਵਲ ਆ ਨਿਕਲੇ ।

ਸਜਨ ਦੇ ਸੋਹਣਪਨ ਨੂੰ ਇਕ ਟਪੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ
ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਕੇਂਦਾ ਤਕਲਾ

ਮਾਹੀ ਸੋਹਣਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਪਤਲਾ
ਅਖ ਅਸਤਾਨੀ-ਡੋਲ ਜਾਨੀ
ਢੋਲ ਜਾਨੀ- ਸਾਡੀ ਗਲੀ ਆਂਵੀਂ
ਤੇਰੀ ਮੋਹਰਬਾਨੀ ।

ਗੋਰੀ ਦਾ ਗੀਤ ਵਿਛੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਆਕੁਲ
ਕਈ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਕੋਠੇ ਤੇ ਫਿਰ ਕੋਠੜਾ,
ਮਾਹੀ ਕੋਠੇ ਸੁਕਦੀ ਰੇਤ ਭਲਾ ।
ਅਸਾਂ ਗੁੰਦਾਈਆਂ ਮੇਂਢਿਆਂ ਵੇ,
ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਵੇਖ ਭਲਾ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਹਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਸਲੀ ਤੇ
ਸਾਂਝੀ ਆਵਾਜ਼। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਬੋਲਦੇ
ਹਨ, ਪੰਜਾਬ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ।

ਸੀ. ਐਲ. ਕੁਮਾਰ

‘ਜ਼ਰਾ’ ਵਿੱਚ ਬੁਰੀ - ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਸੇ.....

ਇਸ ਜ਼ਰਾ ਜਿਹੀ ਜ਼ਰਾ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਤਨਾ
ਤੰਗ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਜ਼ਰਾ ਇਸ ਜ਼ਰਾ
ਤੋਂ ਬਚਾਵੇ । ਜ਼ਰਾ ਜਿਹੀ ਜ਼ਰਾ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਤਨੀ
ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰਾ ਵੀ
ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ । ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ
ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਕੰਮ ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ‘ਜ਼ਰਾ’ ਵਿੱਚ
ਨਿਕਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ।

ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ‘ਮੋਹਨ ਜ਼ਰਾ ਸਬਜ਼ੀ ਤਾਂ
ਲਿਆ ਦੇ।’ ਹੁਣ ਦੇਖੋ ਸਬਜ਼ੀ ਤਾਂ ਬੈਲਾ ਭਰ
ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੰਗਾਉਣੀ ਹੈ ਪਰ ਕਿਹਾ ‘ਜ਼ਰਾ ਸਬਜ਼ੀ ਤਾਂ
ਲਿਆ ਦੇ ।’ ਅਗੋਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੁਆਲਾਂ
ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਨੂੰ ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ
ਤੇ ਕਹਿ ਦਿਤਾ, ‘ਕਲ (Chemistry) ਕੈਮਿਸਟਰੀ

ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੈ । ਮੈਂਨੂੰ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ।

‘ਤੈਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨਾ ਤਾਂ ਕੰਮ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ
ਵੀ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਜਰਾ ਜਲਦੀ ਜਾ ਨਾ, ਦੌੜ
ਕੇ ।’ ਫਿਰ ਜ਼ਰਾ ਜਵਾਬ ਸੁਆਲ ਦੇ ਬਾਦ ਜਾਣਾ
ਹੀ ਪਿਆ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀ ਲਿਆ ਦਿਤੀ ।

‘ਸਬਜ਼ੀ ਲਿਆਇਆ ਵੇਂ, ਜ਼ਰਾ ਕੰਮ ਦੀ
ਨਹੀਂ । ਇਤਨਾ ਵਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਏਂ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨੀ
ਸਬਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਦਾ । ਜਾ ਬਦਲ ਕੇ ਲੇ
ਆ ।’

ਇਧਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨੀ ਜ਼ਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ
ਰਹੀ ਤੇ ਉਧਰ ਮੇਰਾ ਟੈਸਟ । ਹੁਣ ਕਲ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਜ਼ਰਾ ਸਬਜ਼ੀ ਦੀ
ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਕੁਝ ਯਾਦ ਨਹੀਂ

ਫਰ ਸਕਿਆ। ਖੈਰ ਜਾਣਾ ਪਿਆ।

ਅਜੇ ਅਪਣੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰਾ ਫੁੱਫੇਰ ਹੀ ਰਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਆਏ ਹੋਏ ਗਵਾਂਢੀ ਸ਼੍ਰੀ ਖਟੀਰੂ ਮਲ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ 'ਮੋਹਨ ਜ਼ਰਾ ਕਾਰ ਤਾਂ ਗੈਰਜ ਤੋਂ ਲਿਆ ਵੇ।'

ਸਾਡੇ ਖਟੀਰੂ ਮਲ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਤਾਂ ਸੁਖ ਨਾਲ ਬਚਿਆਂ ਦੀ ਪਲਟਨ ਹੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਤਬ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਮੋਹਨ ਲਾ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਇਤਨੇ ਛੋਟੇ ਕਦ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਲੜਕੀ ਨੀਲਮਾਂ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਬੀ. ਏ. ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ।

ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਕਾਰ ਚਲਾਣ ਦਾ ਜ਼ਰਾ ਨਵਾਂ ਨਵਾਂ ਹੋਕ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਕਾਰ ਨਾਂ ਚਲਾਣ ਦਾ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਦੇ। ਰਖਿਆ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਰਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਝਟ ਸੂਟ ਝਟ ਪਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਨੂੰ ਤਿਆਰ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼੍ਰੀ ਖਟੀਰੂ ਮਲ ਜੀ ਨੇ 'ਜ਼ਰਾ' ਦੀ ਝੜੀ ਲਾ ਦਿਤੀ। 'ਜ਼ਰਾ ਪੈਟਰੋਲ ਪਾ ਦਈ' ਤੇ ਜੇ ਪਾਣੀ ਘਟ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਰਾ..... ਬੈਟਰੀ ਕੁਝ ਡਿਸਚਾਰਜ ਹੈ ਜ਼ਰਾ ਪਹਿਲੇ ਹੈਂਡਲ ਮਾਰ ਲਈ' ਤੇ ਜੇ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾ ਸਟਾਰਟ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰਾ ਧੱਕਾ.....। ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਪਹੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਰਾ ਹਵਾ ਭਰ ਲਈ'। ਜ਼ਰਾ ਕੀ ਹੁਣ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਜ਼ਰਾ ਕਾਰ ਜੁ ਚੜਾਣੀ ਸੀ।

ਖਟੀਰੂ ਮਲ ਜੀ ਦੀ ਪਲਟਨ ਮੇਰੇ ਪਿਛੇ ਚਲ ਪਈ। ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਸੋਚਿਆ ਚਲੋ ਧੱਕਾ ਹੀ ਲਗਵਾਵਾਂ ਗੇ ਪਰ ਫਿਰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੌਣ ਜ਼ਿੰਮੇ ਵਾਰ। ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਪਿਛਾ ਛੁਡਾਇਆ।

ਹਜ਼ੂਰ! ਕਾਰ ਸੀ ਕਿ ਬੈਲ ਗਾੜੀ ੧੯੪੦ ਦਾ ਮਾਡਲ! ਜ਼ਰਾ ਜ਼ਰਾ ਸਬ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਪਰ ਹੈਂਡਲ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮਾਰਿਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ

ਸਟਾਰਟ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਂ ਨ ਲਵੇ। ਜਦੋਂ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਤਰ ਬਤੱਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਆਣ ਹੀ ਲਗੇ ਸੀ ਕਿ ਕਾਰ ਸਟਾਰਟ ਹੋ ਗਈ। ਰਬ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਇਆ ਪਰ ਅੱਧ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪਹੁੰਚੇ ਸੀ ਕਿ ਕਾਰ ਬੰਦ।

ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਪਰ ਟੱਸ ਤੋਂ ਮਸ ਨ ਹੋਈ। ਟੋਡ ਕਲੋਜ਼ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਗਡੀਆਂ ਖੜੀਆਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ। ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਵਲ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਖਟੀਰੂ ਮਲ ਜੀ ਦੀ ਕਾਰ ਵਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਸ਼ਰਮ ਪਰੂਫ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੁ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈਂਡਲ ਮਾਰਦੇ। ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਜੇ ਜ਼ਰਾ ਜਿਨਾਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਹਾਲ ਤਾਂ ਨਾਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਡਾ ਸ਼ੌਕ ਵੀ ਪੂਰਾ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਸੋਚਿਆ ਚਲੋ ਚੁਪ ਕਰ ਕੇ ਘਰ ਹੀ ਨਸ ਚਲੋ ਤੇ ਚੁਪ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ.....। ਹਾਲਾਂ ਥੋੜੀ ਹੀ ਦੂਰ ਤਕ ਨਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼੍ਰੀ ਖਟੀਰੂ ਮਲ ਜੀ ਦੇ ਬਰਾਮਦੇ ਵਿਚੋਂ ਹੋ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪਏਗਾ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਲਟਨ ਦੇ ਇਕ ਵੀ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪੌਲ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਏ ਗਾ।

ਵਾਪਸ ਨਸੇ, ਦੇਖਿਆ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਸ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਧੱਕੇ ਧੱਕਾ ਕੇ ਕਾਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕੀ ਸ਼੍ਰੀ ਖਟੀਰੂ ਮਲ ਜੀ ਵੀ ਖੜੇ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਏ। ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਬਹੁਤ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਨ੍ਹਾ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦੀ ਸੁਝੀ। ਮੈਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼੍ਰੀ ਖਟੀਰੂ ਮਲ ਜੀ ਨੇ ਹੇਠਾਂ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਲਿਆਂਦੇ ਹੋਏ ਤੇ ਪਾਨ ਖਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਜ਼ਰਾ ਮਿੱਠੀ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, "ਕਿਉਂ, ਕਿਥੇ ਦੀ ਸੈਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ? ਸੈਰ ਹੀ ਕਰਨੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਕਾਰ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਸੀ?" ਅਸੀਂ ਵੀ ਜ਼ਰਾ ਮੁਸਕਰਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਜ਼ਰਾ ਮਕੈਨਿਕ ਨੂੰ ਬੁਲਾਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕਾਰ ਨੂੰ ਹਵਾਈ

ਜਹਾਜ਼ ਬਣਾ ਦੇ ਗਾ।” ਉਹ ਬੜੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ।

ਉਥੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਜ਼ਰਾ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਅਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਲਗੇ ਕਲੋਰੋ ਫਾਰਮ ਨੂੰ ਰੱਟਾ ਲਾਣ। ਅਜੇ ਪਹਿਲੀ (Conversion) ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ, ਕਿ ਨੀਲਮਾ ਆ ਪਹੁੰਚੀ। ਮੁਸਕਰਾਂ-ਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਹਿਣ ਲਗੀ “ਜ਼ਰਾ ਪੈਨ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”

ਅਸੀਂ ਵੀ ਪੈਨ ਚੁਕ ਕੇ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਸੋਚਿਆ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਦੋਸਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਤੇ ਨਾਭ ਜ਼ਰਾ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਾ ਮੁਲ ਵੀ ਤਾਂ। ਪੈਨ ਦੀ ਕੀ ਹਾਲਤ ਹੋਏ ਗੀ ਇਹ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਗਾ। ਉਮੀਦ ਤਾਂ ਹੈ ਕਿ ਨਿਬੜ ਨਵੀਂ ਪਵਾਓਣੀ ਹੀ ਪਏ ਗੀ ਪਰ ਅੱਛਾ ਚਲੇ ਉਹਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਤੇ ਸੀ ਨਾ।

ਤੇਜ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ
(ਪਰੀ ਮੈਡੀਕਲ ਦੂਜਾ ਸਾਲ)

★★O★★

ਬੇਇਨਸਾਫ.....

ਰੱਬਾ, ਕੋਈ ਆਖੇ ਤੂੰ ਵੱਡਾ ਦਾਨੀ।
ਕੋਈ ਆਖੇ ਤੂੰ ਮਹਾਂ ਗਿਆਨੀ।
ਕੋਈ ਆਖੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ।
ਕੋਈ ਆਖੇ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਹਰਤਾ।
ਕੋਈ ਆਖੇ ਤੂੰ ਸਰਬ ਗਿਆਤਾ।
ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਖਾਂ ਬੇਇਨਸਾਫ।
ਬੇਇਨਸਾਫ, ਬੇਇਨਸਾਫ।
ਕਿਉਂ; ਪੰਜ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇਵੇਂ ਦਸ।
ਇਕ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਲੈਂਦਾ ਖੱਸ।
ਇਕ ਦੇ ਸੂਟ ਦਾ ਮੁਲ ਹਜ਼ਾਰ।
ਇਕ ਦੇ ਉੱਤੇ ਦਿਸਣ ਲੰਗਾਰ।
ਇਕ ਨੇ ਸੌਦੇ ਲੋਫਾਂ ਉੱਤੇ।

ਇਕ ਨੇ ਰੁਲਦੇ ਰੜੇ ਦੇ ਉੱਤੇ।
ਇਕ ਦਾ ਘਰ ਹੈ ਏਯਰ ਕੰਡੀਸ਼ੰਡ।
ਇਕ ਪਿਆ ਲੋੜੇ ਝੁੱਗੀ ਤੀਕਣ।
ਇਕ ਪਿਆ ਫੋਲੇ ਗੰਦ ਦੇ ਢੇਰ।
ਇਕ ਪਿਆ ਖਾਵੇ ਮਖਨ ਬਟੋਰ।
ਇਕ ਖਾ ਖਾ ਕੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੰਢਾ।
ਇਕ ਸੁਕ, ਸੁਕ ਕੇ ਹੋ ਗਿਆ ਕੰਢਾ।
ਇਕ ਬਕਰਾ ਹੈ ਇਕ ਕਸਾਈ।
ਫਿਰ ਵੀ ਆਖੇ ਭਾਈ ਭਾਈ।
ਵਾਹ ! ਰੱਬਾ ਤੇਰਾ ਇਨਸਾਫ।
ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿਸਾਂ ਬੇਇਨਸਾਫ।

‘ਮਖਨ ਇਸ਼ਪੁਨਿਹਾਨੀ’
ਪਰੀ ਮੈਡੀਕਲ ਦੂਜਾ ਸਾਲ

ਆਪਣਾ ਤੇ ਪਰਾਇਆ.....

ਵਰਖਾ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈ ਰਹੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਭਰ ਚੁਕਾ ਏ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੁਖ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਸ ਦੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਵੀ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਵਸ ਦੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਆਪਣੇ ਦੁਖ ਨੂੰ ਅਖਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਅਜ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੋਹਨ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਤਾਂ ਝਟ ਰੋ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਰੋਣਾ ਨਹੀਂ ਆਂਦਾ, ਪਰ ਅਜ ਤਾਂ ਮੋਹਨ ਵੀ ਰੋ ਰਿਹਾ ਏ।

ਘਰ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਖਿਲਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕ ਵੀ ਅਜ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ। ਮੋਹਨ ਦੇ ਅਗੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਇਕ ਸੀਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁਮਣ ਲਗ ਪਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆਂ ਕੁਝ ਹੀ ਮਹੀਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਤੇ ਵਹੁਟੀ, ਰਾਣੇ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮਾਂ ਬੜੀ ਸਿਆਣੀ ਸੀ, ਤੇ ਚੁਪ ਕਰ ਗਈ, ਪਰ ਰਾਣੇ ਨੇ ਕਈ ਉਚੀਆਂ ਤੇ ਨੀਵੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਦ ਉਹ ਘਰ ਚੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਈ। ਰਾਣੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ, 'ਕਿ ਚਲੋ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ, ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਦਾ ਰੋਹਬ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਗਾ, ਆਪੇ ਕਢਾਂ ਗੇ ਤੇ ਆਪੇ ਖਾਵਾਂ ਗੇ।' ਪਰ ਮੋਹਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਖਰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ, ਉਹਨੂੰ ਵਹੁਟੀ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਹੀ ਪਿਆ। ਉਹ ਕੋਈ ਏਨਾਂ ਸਿਆਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ,

ਕੇਵਲ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਸੀ ਅਤੇ ਸੁਫਾਰਸ਼ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਸੱਠ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਵਿਆਹ ਰਾਣੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸੀ। ਮੋਹਨ ਹੀ ਘਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਨੂੰਹ ਲਿਆਣ ਦਾ ਬੜਾ ਚਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੋਹਨ ਦਾ ਵਿਆਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮਾਂ ਦੇ ਉਹ ਮਿੱਠੇ ਸ਼ਬਦ ਮੋਹਨ ਨੂੰ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਯਾਦ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਖ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਹੇ ਸਨ। 'ਪੁਤਰ, ਤੂੰ ਨਾ-ਸਮਝ ਏਂ, ਖਾਹ ਮਖਾਹ ਇਹਦੇ ਪਿਛੇ ਲਗ ਕੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਰਿਹਾ ਏਂ, ਬਾਦ ਵਿਚ ਪਛਤਾਏਂ ਗਾ। ਤੇਰੀ ਝਨਖਾਹ ਵੀ ਬੇਨੀ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਇਹ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੱਟ ਸਕੇ। ਅਛਾ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮੰਨਜ਼ੂਰ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇਰੀ ਵਡੀ ਉਮਰ ਕਰੇ, ਜੁਗ ਜੁਗ ਜੀਓ, ਖਟ ਖਾਓ ਤੇ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣੋਂ'। ਦੋਖੇ, ਮਾਂ ਜੀ ਤੁਸੀ ਮੇਰੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਨਾ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਦਸਾਂ ਗੀ, ਜੇ ਸਾਡਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਾ ਵੀ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਮੰਗਨ ਨਹੀਂ ਆਵਾਂ ਗੇ, ਖਾਤਰ ਜਮਾਂ ਰਖੋ'। ਰਾਣੇ ਜਿਹੜੀ ਬੂਹੇ ਪਿਛੇ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ, ਕੜਕ ਕੇ ਬੋਲੀ।

ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਪੁਤਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮੋਹਨ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਛੁਟ ਗਈ। ਰਾਣੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਮੋਹਨ ਦੇ ਮਾਂ ਪਿਓ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਆਖਰ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲਗ ਹੀ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਵ ਜਨਮੇ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਆਏ, ਪਰ ਰਾਣੇ ਨੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖਿਧੇ ਮੂੰਹ ਗਲ ਵੀ ਨਾ

ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਾਂਦੀ ਵਾਰ ਉਹ ਪੰਜ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਹਥ ਤੇ ਰਖ ਗਏ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਮੋਹਨ ਨੂੰ ਦੇ ਗਏ ਕਿਉਂ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵੇਹਲਾ ਸੀ। ਮੋਹਨ ਦੇ ਉਤੇ ਟੱਬਰ ਦਾ ਖਰਚ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਘਰ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਲੜਾਈ ਝਗੜਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ।

ਅਜ ਐਤਵਾਰ ਹੈ ਤੇ ਰਾਣੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਪੈਕੇ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਰਾਣੇ ਦੀ ਮਾਂ ਕਹਿ ਗਈ, “ਜਦੋਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਕਾਫੀ ਪੈਸੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਖਤ ਲਿਖ ਕੇ ਰਾਣੇ ਨੂੰ ਮੰਗ ਲਈ” ਮੋਹਨ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਖਿਆਲ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਵਿਆਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਹਦੇ ਮਾਪੇ ਇਹਨੂੰ ਦੇਵੀ ਸੀਤਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸੀਤਾ ਨੇ ਤਾਂ ਪਤੀ ਨਾਲ

ਚੋਦਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਕੱਟੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਸੀਤਾ ਤਾਂ ਚੋਦਾਂ ਦਿਨ ਵੀ ਨਾ ਕਟ ਸਕੀ।

ਮੋਹਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਚਿਹਰਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿਤਾ। ਮਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਮੀਂਹ ਵਿਚ ਭਿਜਦੀ ਹੋਈ ਮੋਹਨ ਨੂੰ ਲੈਣ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਮੋਹਨ ਦੀਆਂ ਭੁਬਾ ਨਿਕਲ ਆਈਆਂ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਭਜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਸੁਟ ਦਿਤਾ। ਮਾਂ ਨੇ ਮੋਹਨ ਨੂੰ ਉਠਾ ਕੇ ਗਲੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ।

ਆਸਮਾਨ ਵੀ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਚੁਪ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੋਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਟਾਂਗੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪੂਰਵਕ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸੂਰਜ ਵੀ ਬਦਲਾਂ ਚੋਂ ਲੁਕ ਲੁਕ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਝਾਤੀਆਂ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ
(ਬੀ. ਏ. ਤੀਜਾ ਸਾਲ)

ਮਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ.....

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਧੰਨ ਦੋਲਤ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਉਚੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ, ਕੋਈ ਦੋਸਤਾਂ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ। ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਾਂ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਹਰ ਕੋਈ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤਕ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਭੁਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਮਾਂ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਤੇ ਰਸ ਭਿੰਨੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲ ਸਕਦਾ। ਬਚੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ‘ਮਾਂ’ ਦਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਲਈ ਤਾਂ ਮਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ।

੮.

ਉਹ ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ‘ਮਾਂ’ ਦੀ ਹੀ ਠੱਟ ਲਗਾਈ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਗਲ ਕੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬੁਢਾ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਖ ਵੇਲੇ ਮਾਂ ਹੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਪਿਤਾ ਦਾ ਪਿਆਰ ਵੀ ਬੜਾ ਸੱਚਾ ਹੋਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਕੋਮਲਤਾ ਤੇ ਮਿਠਾਸ ਸਾਨੂੰ ਮਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਉਹ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਸੁਭਾ ਹੀ ਕੁਝ ਕਠੋਰ ਹੋਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸੁਭਾ ਕੋਮਲ।

ਮਨੁਖ ਦੀ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਸੇਵਾ ਮਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਤਨੀ ਕਠਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ, ਆਸਮਾਨ ਵਿਚ ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਗਿਣਨ ਤੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਚਿਆਂ ਲਈ ਕਠਨ ਤੋਂ ਕਠਨ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਦੀ। ਮਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਬਚਿਆਂ ਲਈ ਇਤਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਬਚੇ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪੀੜ ਮਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹੋਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਬਚੇ ਨੂੰ ਕੰਡਾ ਚੁਭ ਜਾਏ ਤਾਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਦੁਖ ਹੋਂਦਾ ਹੈ, ਮਨੋਂ ਉਸਦੇ ਕਲੇਜ਼ੇ ਵਿਚ ਤੀਰ ਖੁਭ ਰਿਹਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਸਚਾਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰੀ ਹੋਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

“ਮਾਂ ਵਰਗਾ ਘਣ ਛਾਵਾਂ ਬੂਟਾ,
ਮੈਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਏ।
ਲੈ ਕੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਛਾਂ ਉਧਾਰੀ,
ਰੱਬ ਨੇ ਸੁਰਗ ਬਣਾਏ।
ਬਾਕੀ ਕੁਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬੂਟੇ,

ਜੜ੍ਹ ਸੁਕਿਆਂ ਮੁਰਝਾਂਦੇ।
ਐਪਰ ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਮੁਰਝਾਇਆਂ,
ਇਹ ਬੂਟਾ ਸੁਕ ਜਾਏ।”

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਵਿੱਤਵ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਸੁਟ ਕੇ, ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਸਚ ਮੁਚ ਮਾਂ ਇਕ ਬੜੀ ਮਹਾਨ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਤੇ ਮਾਲੀ ਦੇ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਬਾਗ ਦੀ ਹਰਿਆਲੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਨੀ ਉਹੀ ਦਸ਼ਾ ਮਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਘਰ ਤੇ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨਾਥਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਧੱਕੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕਈ ਦਰਦਨਾਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮਾਤਰ ਸਹਾਰਾ ਮਾਤਾਂ ਹੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਤੇ ਰਸ ਭਿੰਨੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਉਹ ਛੋਟੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਆਪ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪੁਜ ਸਕਦਾ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਮਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਇਹ ਇਕ ਅਮੁੱਲੀ ਤੇ ਮਹਾਨ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਬੋਹੜੀ ਹੈ।

ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ‘ਬੀਰ’
ਬੀ.ਏ. (ਤੀਜਾ ਸਾਲ)

★★★

ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਤੇਰਾ.....

ਕੰਨਾਂ ਮੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ,
ਕੀ ? ਬੇਵਫ਼ਾ ਸੀ ਇਹ ਪਿਆਰ ਤੇਰਾ।
ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਵੀ ਨਾ ਪਰਤ ਤਕਿਉਂ,
ਕੀ ਇਹ ਹੀ ਸੀ ਹਾਏ ਇਕਰਾਰ ਤੇਰਾ।
ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੇਰੀ ਯਾਦ ਤਾਈਂ,
ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੁਣ ਤਕ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਤੇਰਾ।

ਅਜ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦੀ ਹਾਂ,
ਜਿਥੋਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਪ੍ਰੀਤ ਪਿਆਰ ਤੇਰਾ।
ਦਿਲ ਦੇ ਸੱਲਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦੇ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ,
ਹੋਝਾਂ ਨਾਲ ਬਣਾ ਰਹੀ ਹਾਂ ਹਾਰ ਤੇਰਾ।
‘ਪਾਲ’ ਮੈਰੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੇ ਦਰਸ ਦੇ ਦਏਂ,
ਜਨਮਾਂ ਤਕ ਨਾ ਭੁਲਸਾਂ ਉਪਕਾਰ ਤੇਰਾ।
ਲਜਪਾਲ ਸਿੰਘ ਓਬਰਾਏ
ਪ੍ਰੋਪ (ਵਿਗਿਆਨ)

ਭੁਲੇਖਾ.....

ਉਹ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਕਦੋਂ ਪੁਜੇਗੀ। ਐਨੀ ਸੁੰਦਰ ਕੁੜੀ ਪਾਗਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪੇ ਹੀ ਵੱਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਥੋਂ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਕਿਥੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅਜ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਗਿਆਂ ਕੋਈ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ ਗੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮਰ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਉਂਦਾ ਹੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਐਨੀ ਸੁੰਦਰ ਕੰਨਿਆਂ ਤੋਂ ਭੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੰਗ ਆ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਜਰੂਰ ਕੋਈ ਗਲ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸੁੰਦਰੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰੋਲਦੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਦੀਪੀ ਜਾਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਇਕ ਪਥਰ ਨਾਲ ਜਾ ਵਜੀ ਤੇ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਡਿਗ ਪਈ। ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਖੂਨ ਆਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਉਥੇ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਂਦਾ। ਉਹ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਅਖਿਰ ਮੈਂ ਕੀ ਕਸੂਰ ਕਰ ਬੈਠੀ ਹਾਂ ਜੋ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, “ਰਬਾ! ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕੰਵਲ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾ ਦੇ, ਫਿਰ ਭਾਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਮਰਜ਼ੀ ਤਸੀਹੇ ਦੇਈਂ।” ਪਰ ਕੌਣ ਸੁਣੇ? ਰੱਬ ਭੀ ਤਾਂ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ।

ਜਾ ਕੇ ਟਿੜਕਦੀ ਖਿੜਕਦੀ ਇਕ ਦਰਖਤ ਥਲੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਪੁਟਣ ਲਗ ਪਈ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿਲੀ ਓਂਸੀਆਂ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕੰਵਲ ਕਦੋਂ ਆਏਗਾ। ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਤ ਤੇ ਜਵਾਨ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ ਲੰਘੇ। ਉਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ

ਕਿ ਵੇਖੋ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਖ ਨਾ ਦਿਉ। ਆਪਣਾ ਸਾਦੇ ਤੋਂ ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰੋ। ਬਸ ਸੰਤ ਦੇ ਇਹ ਹੀ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਵਾਨ ਅਗੋਂ ਹਾਂ ਹਾਂ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। “ਪਰ ਉਹ ਕੋਈ ਸੁੰਦਰ ਕੰਨਿਆਂ ਭੀ ਸਾਡੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਕੁਝ ਪਾਗਲ ਜੇਹੀ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।” ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਉਹਦੇ ਨੇੜੇ ਚਲੇ ਗਏ।

ਸੰਤ ਵੀ ਤਾਂ ਜਵਾਨ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਜਗ ਭਗਵੇਂ ਕਪੜਿਆਂ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸਫੇਦ ਰਾਖ ਮਲਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੁੱਢਾ ਜਿਹਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਤ ਦੇ ਵਾਲ ਅਲੇ ਸਨ। ਕੰਨਿਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਲੰਮੇ ਵਾਲਾਂ ਵਲ ਤੇ ਫੇਰ ਸੰਤ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਵਾਲਾਂ ਵਲ ਦੇਖਿਆ। ਸੰਤ ਭੀ ਦਿਲ ਹੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਲੱਭੂ ਭੋਰਨ ਲਗਾ ਕਿ ਵਾਹ ਕੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਕੰਨਿਆ ਨੂੰ ਪੁਛਣ ਲਗਾ, “ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੈ?” ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਪੱਥਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠੀ ਰਹੀ ਤੇ ਫਿਰ ਬੋਲੀ “ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੰਤ ਜੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।” ਸੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਬੈਠੀ ਏ?’ ਉਸ ਨੇ ਰੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਛਮ ਛਮ ਅਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੀਰ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਤ ਨੇ ਕੁਝ ਹੈਰਾਨੀ ਜਿਹੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਪਤਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੀ ਦੀਪੀ ਹੈ। ਸੰਤ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, ‘ਸੁੰਦਰੀ ਜ਼ਰਾ ਉਤਾਂ ਵੇਖੋ ਨਾਂ, ਭਲਾ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ?’ ‘ਜੀ, ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਦੀਪੀ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਕਿਸਨਤ ਨੇ ਮੇਰਾ ਨਵਾਂ ਨਾਮ ਪਾਇਆ ਹੈ।’ ‘ਹੈਂ! ਕਿਸਮਤ ਵੀ ਬੋਲਣ ਲਗ ਪਈ,’ ਸੰਤ ਹੈਰਾਨ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ‘ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਨਵਾਂ ਨਾਂ ਕੀ

ਹੈ ? 'ਜੀ, ਮੇਰਾ ਨਵਾਂ ਨਾਮ 'ਬਦਕਿਸਮਤ' ਹੈ।' ਉਹ ਉਚੀ ਉਚੀ ਰੋਣ ਲਗ ਪਈ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੀ, 'ਸੰਤ ਜੀ, ਮੇਰਾ ਪਤੀ.....ਮੇਰਾ ਪਤੀ.....ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਧਰ ਮੂੰਹ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਤ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਤੁਮਾਤਮਾ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟੁੱਟਾ ਸੁਰ ਪਤਾ ਦਸੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਬੂਟੀ ਦਸੋ ਜਿਸ ਦੇ ਸੁੰਘਦਿਆਂ ਮੈਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਪਈ ਰਹਾਂ, ਕੰਵਲ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਸੰਤ ਜੀ' ਉਹ ਸੰਤ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਸੰਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਬਾਹਵਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਉਠਾਇਆ ਤੇ ਪਲ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਚਾਰ ਹੋਈਆਂ। 'ਦੀਪੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦਸ ਕਿ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕਿਉਂ ਗਿਆ ਸੀ?' 'ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ।' ਬਹੁਤ ਪਿਛਲਾ ਸਮਾਂ ਯਾਦ ਕਰਾਉਣਾ ਚੰਗਾ ਨਾ ਸਮਝਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕੰਵਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਵਾਂ ਵਿਚ ਲੈਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਦੀਪੀ, ਮੈਂ ਕੰਵਲ ਹੀ ਹਾਂ।' ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ। 'ਤੁਸੀਂ.....ਤੁਸੀਂ ਕੰਵਲ ਹੋ? ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ?' ਕੰਵਲ ਨੇ ਝਟ ਆਪਣੀ ਮੁੰਦਰੀ ਅਗੇ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਹੀ ਵਿਆਹ ਵਾਲੀ ਮੁੰਦਰੀ। ਉਹ ਭਜਕੇ ਉਸ ਤੇ ਨਾਲ ਜਾ ਲਗੀ ਤੇ ਲਗੀ ਉਚੀ ਉਚੀ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਨ। 'ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਕੀ ਬਣਾਈ ਹੈ?' ਕੰਵਲ ਨੇ ਦੀਪੀ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ। 'ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਇੰਝ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਕੀ ਕਸੂਰ ਕਰ ਬੈਠੀ ਸਾਂ।' ਦੀਪੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਬਾਰ ਬਾਰ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਗੁਆਚੀ ਚੀਜ਼ ਮਿਲਣ ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

'ਦੀਪੀ ਹੁਣ ਤੂੰ ਜਾਣ ਦਿਹ ਪੁਰਾਨੀਆਂ ਗਲਾਂ,' ਕੰਵਲ ਨੇ ਉਸਦਾ ਹਥ ਫੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ। ਦੀਪੀ ਨੇ ਜ਼ਿਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਪੁਛਕੇ ਰਹਾਂਗੀ।' 'ਦੀਪੀ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਦਸਾਂ? ਪਾਪੀ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪ ਹੀ ਹਾਂ।' 'ਨਹੀਂ

ਜ਼ਰੂਰ ਦਸੋ।' ਕੰਵਲ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਦੀਪੀ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ.....' ਫਿਰ ਦੁਪ ਕਰ ਗਿਆ। 'ਕੀ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦਸੇਗੀ ਕਿ ਤੂੰ.....' ਫਿਰ ਦੁਰਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕੰਵਲ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤਜ਼ਿੰਦਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਏਂ, ਉਹ ਤਜ਼ਿੰਦਰ ਜੇਹੜਾ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਸੀ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਦੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਨੂੰ ਤਰਸਾਵਾਂ। ਮੈਂ ਆਪ ਹੀ ਕਿਧਰੇ ਮੂੰਹ ਕਰ ਜਾਵਾਂ, ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ।' ਸੋ ਮੈਂ ਸੰਤ ਬਣ ਗਿਆ। 'ਵਾਹ ਜੀ ਵੇਖ ਲਵੋ ਮੈਂ ਤਜ਼ਿੰਦਰ ਨਾਲ ਹੀ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਠੀਕ ਹੈ ਨਾ।' ਉਹ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਦੀਪੀ ਨੇ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਘਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਜੁਆਨ ਦੇ ਦੁਨੀਆਵੀ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਦੀਪੀ ਨਾਲ ਚਲ ਪਿਆ। ਉਹ ਜਵਾਨ ਵੀ ਇਸ ਮੁੰਦਰੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਦੀਪੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, 'ਤੂਹਾਡੀ ਮਾਂ ਅੰਨ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਰੋ ਰੋ ਕੇ। ਪਿਓ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕੰਵਲ ਕੰਵਲ ਕਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਈ ਹੋਵਾਂਗੀ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀ ਹਾਲਤ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ।' ਜਦੋਂ ਘਰ ਅਪੜੇ ਤਾਂ ਮਾਂ ਲਈ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਆ ਗਈ ਤੇ ਪਿਉ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹਦ ਨਾ ਹੋਈ। ਇੰਜ ਮਲੂਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੁੰਡਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਦੁਲਹਣ ਨੂੰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਕੰਵਲ ਕੰਵਲ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਮਾਂ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੇ ਗਲ ਲਗ ਰਹੀ ਸੀ। 'ਕੰਵਲ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਹੁਣ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਣਾ। ਤੂੰ ਕਿਥੇ ਰਿਹਾ? ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ?' ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗਲ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ 'ਭੁਲੇਖੇ' ਨੇ ਖਰਾਬ ਕੀਤਾ। ਭੁਲੇਖੇ ਤੇ ਗਲਤ ਖਿਆਲ ਨੇ ਏਨਿਆਂ ਨੂੰ ਖੇਵਲ ਦਿਤੀ।

ਇੰਦਰ ਜੀਤ,
ਬੀ.ਏ. ਤੀਜਾ ਸਾਲ

ਗੰਭੀਰ ਜਵਾਨੀ.....

ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਜਵਾਨੀ, ਆਏ ਕਿਸੇ ਦੇ ਉੱਤੇ।
ਅੰਗ ਅੰਗ ਤਦ ਫਰਕਣ, ਜਾਗਣ ਸੁਫਨੇ ਸੁੱਤੇ।
ਪਿਆਰ ਵਿਗੁੱਤੀ ਸਖਣੀ ਛਾਤੀ, ਪਾਏ ਹਵਾ ਨੂੰ ਜੱਫੇ।
ਫੜ ਫੜ ਸ਼ਖਣਾਪਨ ਹਵਾ ਦਾ, ਨਾ ਥੱਕੇ ਨਾ ਹੱਫੇ।
ਝੀਲਾਂ ਵਾਂਗ ਲਗੇ ਸ਼ਹੁ-ਸਾਗਰ, ਦੁਨੀਆਂ ਤੰਗ ਤੰਗ ਜਾਪੇ।
ਦਿਲ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੋਠੜੀ, ਲੋੜੇ ਬਝਨਾਂ ਜਾਪੇ।
ਪਰ ਅਜ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਜਵਾਨੀ, ਇਹ ਗਲਾਂ ਝੁਠਲਾਏ।
ਨਾਂ ਮੁਸਕਾਨ ਇਹਦੀਆਂ ਬੁਲੀਆਂ ਤੇ, ਨਾ ਹੱਸੇ ਨਾ ਗਾਵੇ।
ਦਿਲ ਇਸ ਦਾ ਦੁਖ ਦਾਗਾਂ ਭਰਿਆ, ਮੂੰਹ ਸਦੀਵੀ ਸੋਗੀ।
ਪੀਲਾ ਭੂਕ ਜਿਸਮ ਸਭ ਦਿਸਦਾ, ਜਿਉਂ ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਰੋਗੀ।
ਬੇਵਸ ਹੋ ਕੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਖੇ, ਜਦ ਕੋਈ ਖਾਬਾ ਝੱਕੇ।
ਵਾਹ ! ਜਵਾਨਾ ਇਹ ਜਵਾਨੀ, ਤੇ ਇਹ ਰੇਤ ਦੇ ਫੱਕੇ।
ਪਰ ਕੋਈ ਡੁੰਗੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਾਲਾ, ਇਸ ਪੀਲੀ ਤਹਿ ਖੱਲੇ।
ਤਕ ਸਕਦੈ ਕਿ ਰੇਤ ਦਾ ਭਰਿਆ ਇਕ ਦਿਆ ਪਿਆ ਵੱਸੇ।

‘ਪਵਨ ਕੁਮਾਰ’
ਬੀ.ਐਸਸੀ. ਤੀਜਾ ਸਾਲ

تي نئي ڇو ٿيل آهي، پر مان سمجهان ٿي ته دستي سن تي ضابطوس کول مکيه ۾
 مکيه ڳالهه آهي جهڙي طرح سون باهه مان لنگهه ٿي پوري نئي ملهائڻو ٿيو
 آهي ته ٿي ٿي طرح گهر جو ڪا ليج جي کوٽي مان باهجي ڪا سئي صورت ٿيو
 وڻي ڊوڻيا ۾ نالو ٿو ڪڍي جي هتي پنهنجي من تي ضابطو ٿيو ڪونه پوره
 ٿيو وڻي سڀ تي هتي اچي سمجهه ٿي حياتي ۾ ٿيو ٿيو ٿي ٿي ٿي جي
 گهر ڪا ليج نه پر ڪا ليج ڪارڻ پوري جي حياتي آهي. ڪا ليج آهي
 شي ڏاڪهي جنهن مان شروع ڪي شروع ڪان ٿي پوره هئي جي گاهه
 به گهڻو ٿو ٿي. جيڪو هن هتي ماڻهوءَ دل وٽان سان پار ٿي ٿاڻو
 ۾ پاڻ مرڻ تي ته پوري هن لاءِ ڪنهن سبب سان آهي. باقي جي ماڻهوءَ
 پر هتي يا نه تنهن ۾ نقصان به سندن ئي آهي. اهو ئي سبب آهي جو هتي مان
 پنهنجي من ڪي ماسترن ۽ ڀڄي وڃن ٿا ته وڌيڪ ڏيڻ تي
 سمجهان البت ڪا ليج ۾ اسڪول کان پوءِ ٿي ٿي ٿي ٿي نظر
 اچن پٽيون ٿي ته به ڪا ليج جي حياتي ۾ مان مون اهو ڀڄي آهي ته هتي
 هڪت، هڪت، هڪت ۽ هڪت ڪيئي -

(۳) نذر منجهي لکڻ

ٿيو. سمپادڪي ويچار :- ٿيو، جنهن ۾ سيشيلا سندن شيوڪ يا وڙائي
 شيا سرنگهي، هٿي ڇانڻ يا، يوگينڊرا خوشحال ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي
 شيا بتاڻي، پيشا بتاڻي يا ڳهه ور ٿو -
 منهنجي من وقت ڏسڻ وقتان هتي، غير سڙي به گهڻي تعداد ۾ ٿي
 جي باهران اچي ڪا شيا هئا، جلسي ۾ سڙي يا ڳهه، مضمون، ڪهاڻيون
 ۽ شعر ٿيا ويا. سال ۾ باقاعدي سڄي سال جو پڻ وڳو رهيو ٿيو آهي
 ان تي عمل به ڪيو پيو جيءِ

پا جي سڦلتا لاءِ اسين سيشيلا بتاڻي، ڇا ٿو ڏاڻا
آهيون ۽ کيس سندن وقت چاهه لاءِ هٿي ڪون ٿا
ٿيون. اهي ٿي نه هون، پيميرن جي سهڪار سان
سڙين جو نالو روشن ڪندي، جڏهن

پيشا بتاڻي

گهر ڪا ٿو ڪڇ، ماڻهن هون تي
 پل، ڀاڳو سڄي، ٿي چيندي لڄ هون.

مهنت ڪر تون مهنت ڀار!

پشيا ملڪاڻي

جي هلت چلت ڏسي چيه ته واه جو ڪيڙج
 آهي. مان پاڻ کي يا ڳوٺان سماجھڻ لڳس.
 اسڪول جي ته منهنجي لاءِ هڪ قيد هو
 جنهن مان مون کي چورنگ ڪار و مليو هتي
 گھڻو گھڻو ڪلاس جو ڀڃو ٿيون
 ته پڪيون آهن وانهن پنڪا. به آهن اسڪول
 مان ته الائي ڪئين جان بچائي نڪتي
 اونهار ڀري ڀرتين ۾ ويهي منهنجو ته
 ساه منجهندو هو. پيو وري مٿي
 ڀروهن ڪري مان تڏهه تڏهه ٿي پئي
 هئس. ڪاليج جو اٽا ورتي ڏسي مان
 ته دل ۾ مس هي شيس. پر مون
 ڪهڙي خبر نه ڪاليج اسڪول کان بهي
 ڳالهه ٿي مس گذر يا ته ڪاليج ۾ پڙهڻ
 ڇالوغي وڃي ۽ ورتا هر هڪ پرو فيس
 ڪري مڪھران ڪري اچڻو پوندو هو. منهنجو
 مڪل جون ماڙيون ته اتي ئي ڊهي پيون.
 خير اسڪول کي آفرين الوداع ڪري
 نئي مون ڀر الائي جو گھڻو ٿي وڃي ويو
 انهي ماسترن جي ٽوڙي گھم ڪرڻ کان
 پوي پيئي پڪندي هئس ۽ هتي
 يا ٿيهي ڌيان لکائي ٿي ڪريان سمجهان
 نئي ته هتي اسان تي ڪنهن جو به نٿو
 هتي آهي پنهنجي دل. هتي جي ڪي
 مسرو وٺي ته سندس مرضي آهي. پڙهي
 ٽوڙي نه پڙهي تڏهن اهو به سندس من

”اجهو امان جا امتحان ٿيندا
 اسين مئٽرڪ پاس ڪري ڪاليج
 به پير يا سيند اسين“ اهو چيو اڪثر دري
 منهنجي اسڪول جي سيني چورن
 جي وٽان نڪرندو هو. اهي لفظ ڏي
 مان چوندي هئس ته شايد ڪاليج ۾
 جو گھڙ آهي. جنهن ۾ ڳوٺن تي مڙا
 آهن جو چورن اڃان مئٽرڪ ڪري
 آهن ڪاليج جي سولرن کي پيئون
 مڙڪن. مان ڪاليج جي ٻاري
 به گھڻي ڳالهيون ٻڌندي هئس
 انهن مڙن وٺڻ جي به اسڪول هٿن
 چوندي هئس جيڪڏهن مون
 ڪاليج جو مزو نه ورتو ته پڙهي
 ڇا ڪير پر مڪري ڳالهه هئي جو
 ماسترن جو چوڻ هو ته ڪاليج به
 ڪه اهڙو جهڙو وڃي سگھندو ڃا.
 انهي لاءِ مئٽرڪ جو سرٽيفڪيٽ ته
 ضرور ٿي ٿيڻ لڳو آهي. مون کي توڙن
 چورن جو ٿيڻ چيل چيو به سمجه
 ماڻهو. دل ۾ چيم ته پيلي پڙهڻ خوب
 پڙهڻ لڳس. اها ڳالهه ته نڪ آهي ته
 رت ڪٽڻ وڌي ٿي ڪٿر و مليئي
 آخر پڪڙان منهنجي اڃا پولي ڪئي
 ۽ اهي ڪاليج ۾ داخل ٿيس ڪاليج جي
 پيهر ۾ لڳ ڏنگ ۽ هتي جي وڏيارين

" غريبي گلزار، موجاري مينگه جوي " ! هونگي سبب آهي جو گلزار و نادرڪ صاحب جن ڏهن ڏينهن ۾ ڀيگي وڃي پر چار ڪنڊي هڪ شهر ۾ اچي هڪ غريبي وٽ لٽا هڪ ٽوڙن اتان جي مراهبان جي روتني هوڪلا ٿي ته هن انڪار ڪيو. پري مراهبان جو مال وڃي غريب جو هڪ سڪل س وڦلو ڪٿي پنهنجي کڻي پيو ٿي مراهبان جي مال ملين مان هڪ ته غريب جي روتني کي مان کپي ڪري مراهبان کي ٽيڪا ٿيائين. شا هڪ ڪار جو پيو ههههه غريبن جي ڪت جو لس سان ڪنوڪيل آهي ۽ غريب ٿي ڪي روتني ٿي ڪي ر جي طاقت سمايل آهي. جي ڪنهن دولت حاصل ڪئي آهي ته هن تي پڪي ٿي سمان آسڪان به اٿن ته گهر جي، ميوي داس وڻ وانگي هر هههههه بهي بهيند و آهي، هنکي نه هڪ ٿي بهي نه هڪ ٿي بهي وڻ وڻ کپي ۽ غريبن نه ڪن کپي. جي ڪنهن اٿن ته. " هڪ ماڻهو ٿيندڙ آهي " : : :

سڀا رڪنن جي وڃڻ

مخزنن ۽ اسين. ڏينهن جي سنڌي وياڳه جو هو ٻيو سال آهي. چيائين جي تڪليف ۽ قانون جي پابندي سبب مخزنن اڳين وانگي ٿي وڃي. اميد آهي ته ٻي پيري مخزنن جو سنڌي وياڳه اوهان کي سنڌر چيائين ٿي ٿو ويندو. منجني ساهتيه ساههههه سال هينان عهديدار چونڊيا ويا. سياست ۽ سرڪار - سيڪريٽري به شيلا بنا ٿي اپ سيڪريٽري به چيندر موٽو آهي.

رتنا مهر انڊر اسٽي
 مڙن دوراني
 سر لاسرا مڇلا ٿي

ڪاروباري ڪاميٽي رجا
 مڙن -

سڀا جو پهريون ساهتيه مڙن ۲۱ آگسٽ تي -
 (باقي صفحا ۸ تي)

جي شاهوڪار مان غريب ٿيڻ ته سر آهون سنه
 ٻي ڀي پت پيارا تو نه ڪيڏ. ان تنهه جي قصري ڪري
 ڪري هند سنڌ کي لوڻ وڪون ايند ري نه وري -
 نر مين آسمان هڪ ٿي ويندو. جي تون سر ٻو
 سر ٿنڌ و سر هندين ته ماڻهو ٿو ٿي ڪلدا. ٿڪ
 به ڪنهن مطلب سان ايندا آهن جيئن ته شاهه

صاحب چيو آهي :-

” دوست ڪهائي ڏاڏا، ٿو محب مارائي“

حقيقت به ته ٿڪ سڪن جي سونهن آهي -

جيڪڏهن انسان جي حياتي ڏي رههه هميشه اُس ئي اُس آهي يعني
 ڏک ٿي ڏک اچن ته هو ڪڏهن ٿي پوندو - هن کي پنهنجي سڪن سان
 هن ڏاڏا ڏوڏو جهڙن هن اول ڏک جو ڏس ڏسڻو هوندو -
 ڏک سڪن جي سونهن، گهور يا سڪڻ ڪن سڀي

جھڙي رڳو ڪو ڳوڻ ڳوڻ ماڻهو هٿ پيس هڻي نيف ڪنهن
 هندو جي پهلوي آهي اهڙي طرح تون به ڪوشش ڪري هٿ پيس
 عزت ڏي نڪرڻ تي ڪي اوجي عزت کي پهچڻ جي ڪوشش ڪن
 عزت ڏي نڪرڻ تي ڪي اوجي عزت کي پهچڻ جي ڪوشش ڪن
 آهي -

”هنگ مردان، مرد خدا“ پر جي عامياني حامل ڪنهن به
 غريبي ۽ ٻي سڪس جهڙي ڪفايت ڪري هميشه وات تي
 ” تيرا پاڻا، مينا لاگي نام پڌاوت“ ” ماڻڪ ماڻڪي“
 جي وانگي واٽ ڪري.

سونگي ته ٻڌا ڪو هڻي ڏجا پستلا، ٿو جو هن ناسرعت ميا لاهيڙو تورت
 ٿو سڀي، چا اها سار ڪئي ويندي؟

هيڏا ڏاڏا امهار اڃا وڏا وڏا من سيند اس جي غريبي جو رت چوي
 هيڏا وڏا وڏا ڪيو ڪيو ڪارون جو باد شاه جنهن ڪو هٿي جا ڪنا
 هيا هٿا چاٽ هوسان ڪئي ڀيلا؟ سڪندر جنهن زمري گهٽ دنيا تي
 فتح پائي هئي، چاهوس پارانستان کڻي ويو آهي ته پوءِ چواڃا پيو
 وڙهي هن ميا پٺيان پائيو پٽوڙين. شاهوڪاري شان ڪوڙوي
 اڃا پيو آهي. غريبي ڏي سڀو ڪهه ساهيل آهي -

دورنگي دنيا

(يوگيندرا خوشحال نئي)

انسان جي حالت سدائين هڪ جهڙي نه رهي آهي. ڪنهن ڪن ٻڙو ته ڪلهو اڄ جهڙي آهي. منهنجو مطلب آهي ته ڪنهن انسان شاھوڪار آهي ته ڪنهن وري بڪار ي. چيو ڪين اٿن ته سچ به ڇا ڇا آهي. اها مايا ڪنهن انسان کي شاھوڪار ڪري ڪري ڪري ڪري نئي پيم چاڻي ٿي ته ڪنهن وري غريب ڪري اُفق تان لاهي الڳ ڪيو ڇڏي ڇڏي پٺيان اونڌو ڇڏيو وڃي. سچ چيو اٿن :-

” ڦٽن ٿا ڇيڙن جا ڦٽيل، ڪنهن ڪهڙا ڪنهن ڪهڙا،

ٽيڪاري دور دنيا ٿي، ڪنهن ڪهڙا ڪنهن ڪهڙا.

دنيا دورنگي آهي. ڪو اڄ ڪري ڪري آهي ته ڪو وري ڪري ڪري. ڪنهن کي ڪهڙي خبر آهي ته هيءُ مايا ڇا اڄ آهي ساڻي ساڻي به سان ٿي پڙي بس لڳو واڙو ته ويو ساھ تنهن جون ڙي الائي ڇو هي انسان خدا جو پليل بندو هن دولت تي عباس ڪو هٿا جي ڪل آهي تنهن تي غرو لڳو ڪري!

” مايا اچي وڃي، ڪهڙي ڪهڙي پايءَ ۾

ڪن جي دٻي رهڻي دور ۾، ڪن جي ساڻي پاه

ڪن جي چوڻ ڪئي وڃي، ڪن جي راجا ڪا ڪم

سٺي ٿيڻ ساءِ، جا ٿيندين ساڻن نالائي تي،

مطلب ته هن مايا تي ڪوبه ريساهه نٿو ڪري سگهجي

تنهن جي دمر تي سوين سلامي آهن دنيا ٿي ٿون

در در جو بيڪاري آهن. قدرت جو ههڻه اهو.

نيم آهي ته بهاسر کان پوءِ سر و ايندي آهي.

گوپینات تڙي سگهي تو؟ جا گوپينات
جبي ههڙي خراب حالت تڙي سگهي
تڙي؟

اينڙي ۾ ساهيڙيون عمل ڪو
چوڻ لڳيون، ڪملا، هل چيا
بيڙي ڪرين؟

بيڙي کان چڙڪ نڪري ويو،
آهستي آهستي چوڻ لڳو، چا، توهان
جئونالو ڪملا آهتي؟

ڪملا کي چڻ ته بيڙي وڃي،
هن گوپينات کي سڄي ٿي وڻ توڙي
ان وقت جا پنهنجي کي خوشي ٿي
اهاسان کان اها هئي. ڪملا گوپينات
کي گهر وٺي آئي. پنهنجي وڃايل
گوپينات کي.

سڀ گوپينات کي ڪري ته
چڙيو هو پر هن جي دل ئي ٿي
مڃيو ته هو ڪوڙ واهي هو منوهي
جبي خراب هلته ته **ڊاڻ** گوپينات
کي بيڙي واهي ثابت ڪيو. سڀ
پنهنجي جهوني خدمتگار کي ڏسي ڏاڍو
خوش ٿيو.

هيڙو گوپينات جوڙو گهر ۾ هو توڪر
نه هو هن پنهنجي حياتي ۾ جوڪي ڏک
تفاصلاً تفصلاً هن جي دل ٽڙي هر
گڏهن لاءِ پيار پيدا ڪيو. هن جي
دل جبي سڄي ٿي ۽ ايشورام وڻ وٺي
وڙندو ويو. آهو وڻ وٺي هو جنهن
کيس وڃايل ڪملا واپس ڏني. هن
جوڙو هيڙو وڻ وڃي انسان کان
گهڻو مڃي هو.

سڀني گهر و اشر پيو دل تي پيش
رکي ڪملا کي پور ڊنگه اسڪول
۾ موڪلڻ جو خيال ڪيائين.

ان گهڻا کي گذر ٿي ست سال
ٿي ويا هئا. ڪملا هيڙو سترهن
وڻ هين جبي هئي. هو ڊاڪٽري
جبي ٻيهر ٽين سال ۾ پڙهندي هئي
منوهي ڏاڍو وڃي رهيو هو. ڪملا
هڪ ڪارو لاءِ منوهي جبي توڙي
هئي ۽ اها هئي هتي پڙهڻ تي
رکي. ڪملا شاهوڪار ۽ هوشيار
هونري به معروفي ڪون هئي.
هن جي دل ۾ همدردي هئي ۽ سندس
سڀئي منوهي وڻندڙ هو.

اهو سڄو هونو هو پنهنجي پيءُ
لاءِ **تڙو** باعث هئي. هڪ
ڏينهن هڪ **اهڙو** اتفاق آيو
جنهن ڪملا جي شاندار
شخصيت کي پڙهڻ وڃي چڙيو
ڪملا پنهنجي ڪاليج سان
ڪنهن گون ۾ اچي ڪٽي

هنڙين. ڪملا ۽ سندس ساهيڙيون
صبح جو سويل ٿري هو ۽ گهڻو
نڪستڙن هيون **هي** پروڪيس چٽائي
اڃاڻ لڳو. هن سوچيو شايد هو
ڪا وڃايل جيترو **هي** رهيو هو.
سندس ساهيڙيون پري تان
ڪلڪ لڳيون پر ڪملا ان وقت ڪنهن
اونهي ويچار ۾ هئي. کيس توپي
اچي ياد پيو. هو به نه پيو هو چاهي

خواه گوڀينات منوهر کي سهڻا ايو ته
 انهي دوستي کان باش اچي پر منوهر
 تي التوثي اثر پيو. گوڀينات هن جي
 اکين جو ڪمزور بڻاجي پيو. هو هن
 کي نوڪري مان ڪڍڻ جا ڪهاڻ گهرڻ
 لڳو هڪ ڏينهن سندس قيمتي واچ
 گم ٿي ويئي ۽ اها ڪمبختي سان
 گوڀينات جي ڪمري مان ٿي ملي.
 اها خود منوهر جي شيطاني هئي.
 منوهر پيءُ کي گوڀينات جي خلاف
 پير ڪاٽيو نيٺ هن ٿي گهر مان
 نڪرڻ پيو.

۽ ويچارڻي ڪملا ڪملا جي
 ماءُ، هن کي جو هين تن سالن
 جي هئي، تنهن ڇڏي وئي. ان
 کان پوءِ گوڀينات ئي هن جي سارا
 شيال پئي ٿوي. هن کي به دنيا ۾
 پيو ڪير ڪون هو. سندس ڀارڻيا
 پيانڪ ڏڪار ۾ مري چڪا هئا.
 گوڀينات کي وڃائي ڪملا کي ڏاريو
 ڏيکاريو.

ڪملا، عمر ۾ ننڍي هونري
 به سڀ ٿي هئي. هوءَ پنهنجا جي تيز
 نظر ۽ ٺڪي سهڻو سان ڄاڻي و
 بيئي ته منوهر ٿي گوڀينات جي نڪرڻ
 جو ڪارڻ هو، ۽ ان لاءِ هن منوهر
 کي ڪڙهين به معاف نه ڪيو. هن
 جي ننڍڙي دل منوهر لاءِ بغاوت
 ڪرڻ لهي. منوهر جو شيا ۾ لعل
 تي زايو اثر هئو شيا ۾ لعل پوءِ
 نرم دل هوءَ هنوهر جو ان ۽ سخت دل

هن جي خيال موجب، گهر جا پاتو
 هن جي اڳيان هڪ رڪاوٽ هئا.
هن جو مقصد هو ڪنهن به طرح
 پاڻ کي شاهڪار ۽ هلندي وارو
 بناڻ. ۽ هينئر ڪملا به چوڻ ته سنڌ
 راه ۾ اڻ هڻي. هن هور رت رتي
 لڪ ڏيڻ پيءُ کي چوڻ لڳو، ڪملا
 نه ڪجهه پڻ هڻي ٿي نه لڪي ٿي.
 گهر ۾ ڇا وڃي ڪري، هن کي ڪنهن
 مني بوسه ڏيڻ اسڪول ۾ هو ڪليو
 شيا ۾ لعل جي مٿان چوڻ ته ڪو پهاڻ
 ڪريو. ڪملا سندس وندر چوڻن
 هئي. هوءَ پنهنجا جي هڻي ڳالهين
 سان سندس ٽڪ لاهيندي هئي.
 هن جي معصوم اکين ڏانهن
 ٽهاريندي سندس دل کي شانتي
 ايندي هئي.

يا ئي هينئر ته چڙه اڃا ننڍي
 ٿي ته آهي
 سين کي ڪملا جي چڙه جي
 خيال ڏيکاري ڇڏيو.

منوهر ۾ وڻ سين کي تنگ
 ڪندو هو. ڪملا کي هونءَ به
 هڪ ماسٽر راز ڀاڻ هڻي ويندو
 هو. پر منوهر چوندو هو ته
 ڪملا گهر ۾ ڪجهه سگهي ٿي
 سگهي. هڪ ڏينهن پيءُ
 کي چيائين ته، توھين مون کي
 زارو پيا سمجهو، ڇا مان ڪملا
 کي پيارو نٿو ڪريان؟ مان ڪملا
 جي بهتري چاهيان ٿو، ان جو

لش

(سنڌي وياڳ)

سڀيادڪ -- سندس ڳاڻيائي سهاڪ -- پشپا پتائي

سڃاڻي ۽ دل تي صاحب راضي

(پشپا پتائي)

هو چپ چاپ وڃي رهيو هو.
 ڪمال کي ساهيڙين سان مڙس
 ڪنڊو چڙي وڃي رهيو هو.
 شهر پيشو لاءِ به نه معلوم ڪيو انهن
 دور دور ۾.....
 ستن سالن کان هو سين شيا لعل جو
 جهو ٽوڙو منگهار هو، مالڪ جو پلو
 هو پنهانجو پلو ڪري سمجهندو هو.
 هو بندس نظر ۾ پيارو هو. پر
 گويڻاٺ کي ڪرڻ لڳو هو منهن
 سينا جو نڙو پيا هو وڪالت پڙهندو
 هوءَ پاءُ کي خوب ڦريندو هو. سندس
 سنگت خراب هئي جنهن ڪري خير

پوي گو پينات جي اکين ۾ ڳوٺر هاهڻا.
 سندس دل ٽڪر تي ٿي. ٻڌا پي ۾
 هو سڀڪاڻ سهاڪ سڃاڻي
 پر چوڙي جي الزام هن کي سخت
 ٽرڪوڙ ٿيو هن کي ٺوڪري مان
 نڪرڻ جو ايترو دک نه هو جيترو
 عزت جو تنهن کان وڌيڪ نڙي
 معصوم ڪمال جو جا هتي ماڻهي جي
 مستعجبانه کان سندس سڃاڻي به نه
 هوندي به سڀ ڪجهه هئي. هن
 کي خود عجب لڳو ته هن سالن
 جي ڪمال سندس لاءِ ايتري پنهاني
 چو هئي!

آج کل ہم ہر ایک گاؤں میں پوری طرح سے سب سہولتیں دیکھ سکتے ہیں۔ ہر ایک گاؤں میں پرائمری سکول اور میڈیکل سکول تو ضرور پائے جاتے ہیں۔ لیکن بہت سے بڑے گاؤں میں تو ٹول اور ہائی سکول بھی کافی تعداد میں پائے جاتے ہیں۔ ہر ایک گاؤں میں اب ایک چھوٹا سا ہسپتال بھی بننے لگ گیا ہے۔ گاؤں میں ان بڑھ لوگوں کو بڑھانے کے لئے رات کے سکون بھی لگتے ہیں۔ گاؤں میں برقعوں پہلے بچھو کر تھیں اور بارش میں ایک عذاب بن جاتی تھیں۔ وہ اب سرکار کی مہربانی سے پکی ہوئے لگ گئی ہیں۔ گاؤں میں بجائے کچے گھروں کے پکے گھر زیادہ تعداد میں پائے جاتے ہیں۔ گاؤں میں چھوٹے چھوٹے بازار بھی قائم ہونے لگ گئے ہیں۔ گاؤں میں بجائے ان پڑھوں کے اب زیادہ تعداد میں لکھے پڑھے پائے جاتے ہیں۔ میٹرک پاس تو گاؤں میں کافی ملتے ہیں۔ اور یہاں تک کے ایف۔ اے، بی۔ اے، اور ایم۔ اے تک بھی پائے جاتے ہیں۔

گاؤں میں جنم لیکر جانے والے بڑے بڑے عہدوں پر پائے جاتے ہیں۔ ڈاکٹر اور جندریہ جی گاؤں کے ہونے ہوئے آج دیں کے راسٹر پٹی بنے ہوئے ہیں۔ اور اسی طرح کے بہت سے آدمی پائے جاتے ہیں۔ اس لئے گاؤں کے لوگ بہت ہی ترقی یافتہ اور عقل مند ہستیاں ہوتی ہیں۔

گاؤں میں زیادہ تر غریب لوگ پائے جاتے ہیں۔ اور جو زیادہ ہی غریب ہوتا ہے وہ بہت ہی بد قسمت ہوتا ہے۔ وہ ایک چھتر میں ہی اپنے تویشی باندھتا ہے اور اسی میں رات کو سوتا ہے۔ آہ یہ کتنا مشکل ہے ایک بند گھر میں موپوشیوں کے ساتھ سونا، اور یہاں تک دیکھا گیا ہے وہیں پر وہ کھانا کھاتے ہیں اور کھانا پکاتے ہیں۔ یہ بات کسی کو بغیر تجربہ کے حاصل نہیں ہو سکتی۔ یہ سب غریبی ہی کی آفتیں ہیں۔ غریبی جو کچھ چاہے کر سکتی ہے۔ آہ۔

بن جاتے ہیں ہزاروں دوست جب زر پاس ہوتا ہے

چھوٹ جاتا ہے غریبی میں جو رشتہ خاص ہوتا ہے

ہماری سرکار آج گاؤں کی طرف کافی دھیان دے رہی ہے۔ اور ہر ایک گاؤں کو ایک اعلیٰ نمونہ کا گاؤں بنایا جا رہا ہے۔ اب گاؤں میں بجلی وغیرہ بھی پہنچنے لگ گئی ہے۔ اور گاؤں والوں کو سرکار کی طرف سے ہر ایک سہولیت دی جا رہی ہے۔ ہم امید کرتے ہیں کہ زمانہ مستقبل میں ایسا گاؤں تیار ہو جائے گا جو کہ شہر والوں کو بھی اپنی طرف کھینچنے لگ جائے گا۔

جو نت سنگھ شیراوت (پریپاٹائیس)

”دوا اشعار“

نید اس کی ہے، دماغ اُس کا ہے۔ رشتہ لگی ہیں
 ۲ عمر بھر کج نعت کو پھر نیند آ سکتی نہیں
 تیری زلفیں جکے بازو پر بریشاں ہوئیں (عالم)
 جس کی آنکھوں پر تیری زلفیں پریشاں ہوئیں (افسر شاد)

گاؤں کی جھانگی

بڑے بڑے باغوں میں چھوٹے چھوٹے انار
بڑوں کو نمستے چھوٹوں کو پیار،

انگریزی میں ایک پڑائی کہاوت ہے،۔ یہ کہاوت بالکل سچی ہے، چونکہ جو دلکش
نظارے گاؤں میں پائے جاتے ہیں۔ وہ شہروں میں کہاں نصیب۔
ہمارا دیش بھارت ایک بہت بڑا اور پُرانا دیش ہے۔ جس کی آبادی چھتیس کروڑ
کے لگ بھگ ہے۔

ہماری اس آبادی کا بہت سا حصہ گاؤں میں ہی نو اس کرتا ہے۔ ہمارے دیش
میں ساڑھے پانچ لاکھ گاؤں ہیں۔ اور اب آپ اندازہ لگا سکتے ہیں کہ گاؤں میں ہی
آبادی کا زیادہ حصہ پایا جاتا ہے۔

گاؤں میں قدرت کے سارے نظارے دیکھے جا سکتے ہیں۔ چڑیوں کا چہاننا
کوسل کا میٹھی آواز میں بولنا۔ موروں کا ناچنا۔ مچھروں کا چہرنا۔ کھیتوں کا ہلہانا بڑے
دل کش نظارے ہیں۔ یہ مزے شہر والوں کو خواب میں بھی نصیب نہیں۔ گاؤں میں
جو مزے ہیں۔ بھلا وہ شہر میں کہاں۔

گاؤں میں گھی دودھ کا بالکل اہلی اور تازہ ہونا اور کھلی ہوا کا ہونا ہی بیش قیمت نعمتیں
ہیں۔ گاؤں کے لوگوں کی صحت دیکھ کر شہر والے دنگ رہ جاتے ہیں۔ کہ ان آن پڑھ لوگوں
کی تمیسی اچھی صحت ہے۔

گاؤں میں رہ کر بھی پھر ایسی صحت کیوں نہ ہو۔ جہاں پر دودھ دہی کا کھانا اور تازہ
ہوا ملے۔ گاؤں کے لوگ ان پڑھ اور بھولے بھالے ہوتے ہیں۔ لیکن پھر بھی وہ مہاں نوازی
بڑی اچھی طرح کرتے ہیں۔ اگر گاؤں میں کوئی انجان آدمی بھی پہنچ جاتا ہے، تو وہ اس کو بڑی
خوشی کے ساتھ پناہ دیتے ہیں۔ اور جہاں تک اُن سے تعلق پڑتا ہے وہ اپنی مہاں نوازی
میں کوئی کسر نہیں چھوڑتے۔ وہ زیادہ تر اپنا گزارہ کھیتی باڑی پر ہی کرتے ہیں۔ اُن کے
پاس کافی زمین ہوتی ہے۔ اور اسی میں طرح طرح کی سبزیاں اور آناج پیدا کرتے ہیں
وہ کنوؤں اور نہروں سے اپنی زمین کو پانی دیکر سب طرح کے آناج پیدا کرتے ہیں۔

لئے جا رہے ہیں۔ ”پوچھا میں نے،
 ”ہاں یار۔ مجھے تو نہ کدی تھی پر وہ
 منشی کہنے لگا۔ میرا بونا وہاں لازمی ہے۔
 نہیں تو جلسہ پورا کیسے سمہا جائیگا۔
 مجبوری ہے۔ بولو مجھے ایسے آرٹے وقت
 میں تم ہی میری مدد کیا کرتے ہو۔ کوئی
 ترقیب کوئی کہانی کوئی مضمون۔ کوئی لطیفہ
 ہو تو بتاؤ میں اُسے جلسے میں
 بولوں گا۔“

”خیر چلے اُس ہوٹل میں وہاں میں
 ایک مضمون لکھ کر آپ کے حوالے کر
 دوں گا اور آپ اُسے بول آئیے گا“
 یہ کہہ کر میں اٹھا اور اُنھیں مجبوری کی
 حالت میں ہوٹل لے گیا۔ بات یہ تھی کہ
 صبح سے اپنے کو کچھ کھانے کو نصیب نہ
 ہوا تھا۔ سوچا کیوں نہ پائے خاں سے
 آج بیج لیں۔

تو صاحب وہاں ہوٹل میں ہم نے
 بیج بھی کھایا۔ چائے بھی پی۔ سٹریاٹے خاں
 سے ۲۵ روپے ادھار بھی لئے۔ اور انہیں
 ایک مضمون لکھ کر دیا اور گھر کا راستہ
 پکڑا۔

مجھے جب اصل بات معلوم ہوئی تو وہ
 بھی قتب معمول ہی تھی۔ یعنی کسی غریب
 کمیٹی والوں نے پائے خاں صاحب کو آٹو
 بنا کر ۱۵۰ روپے وصول کئے تھے۔
 ویسے پائے خاں اب اس دنیا میں
 نہیں رہے لیکن اُن کی یاد آپ بھی میرے
 دل میں باقی ہے۔

ہاں وہ تمہاری کلر کی کا کیا ہوا جو میں نے
 انتہائی کوششوں کے بعد تمہیں دلائی تھی
 معلوم ہوتا ہے پھر کچھ گڑ بڑ کر ڈالی ہے
 تم نے!“

اب جیوں ہی سٹریاٹے خاں کے ریکارڈ
 کی سوئی ذرا اُٹھی۔ ہم نے اُن کے سوالوں
 کے جواب میں ایسے خلوص کو پیش کرنا شروع
 کر دیا۔

ہیں ڈر تھا کہ اگر اس سوئی اٹکنے والی
 بات کا ہم نے فوراً فائدہ نہ اٹھایا تو یقیناً
 ہمیں پھینٹنا پڑے گا۔ کیوں کہ ہمارے
 تین سال کے تجربے نے ہمیں بتا دیا تھا کہ اگر
 پائے خاں کو چپ کرانا ہے اور اپنے عجیبے کو
 سہی سلامت رکھنا ہے تو جہاں وہ چپ
 ہوں وہاں اپنا ریکارڈ شروع کر دوں۔
 تو جناب اُس تجربے کی بنا پر ہم
 نے فوراً ہی رٹے ہوئے طوطے کی طرح
 بکنا شروع کر دیا۔

آئے آئے سٹریاٹے خاں جی۔ ادھر
 آئیے۔ تشریف لائیے۔ آج بڑے دنوں کے بعد
 درشن ہوئے۔ معلوم ہوتا ہے شاید جناب
 باہر گئے ہوئے تھے۔ کب لوٹے ہیں۔ کیا آج
 ہی۔ دیکھتے ادھر بیٹھے ادھر میرے قریب
 بیچ پر۔ میں اُس.....

”ارے بتاؤ۔ تم نے وہ قہقہہ سنا
 ہے۔ حاتم طائی کا“ مجھے ٹوک کر پوچھا اُنھوں
 نے۔

”جی ہاں“

”جی تو مجھے جلدی سے اُس کی آڈٹ

لائیں بتا دو!“

”کس لئے۔ کیا آپ پھر کہیں بولنے کے

مسٹر پائے خاں

(از سر جیت دھوں "مسافرہ" پریسٹیکل سال اول)

میری ذات سے اس بات کا تعلق ہے تو میں صاحب اتنا ہی جانتا ہوں کہ مسٹر پائے خاں کا وزن ۳۵ سیر سے زیادہ نہ تھا۔ آپ کہیں گے بھلا اُس چھوٹے قد اور کمزور جسم والے انسان سے مجھ جیسے لمبے ترنگے آدمی کو ڈرنے کی کیا ضرورت تھی۔ تو صاحب میں یہ عرض کر دوں۔ کہ اگر آپ میری جگہ ہوتے تو آپ بجائے وہاں سے رفو چکر ہونے کے اپنے سر پر دو سہترے لگاتے۔

آپ تو چھتے ہیں۔ کیوں تو جناب اس کیوں کا جواب اپنے رام کے پاس تو نہیں ہے ہاں آپ اگر پائے خاں سے جا کر پوچھیں تو ہو سکتا ہے وہ آپ کو میرے نظموں کا اصلی مصنف سمجھا دے۔

ہاں تو صاحب ہم نے تو جا ہا کی مسٹر پائے خاں کی نظموں سے ادھل ہو جائیں مگر جناب کیا خیال کہ ہم ایسا کر سکیں۔ بھلا پائے خاں کی شان میں اتنی بڑی جرأت ہمارے نزدیک اگر حسب معمول ڈانٹ نکال وہ شان سے کھڑے ہوتے ہوئے چیخنے کے سے انداز میں بولے،

"سناد بھئی منے لال۔ آج کہاں ٹپک پڑے۔ ہو یار۔ کچھ دُبلے نظر آرہے ہو۔ کیوں کیا کوئی بیماری تیساری کے جھکڑے میں لگے رہے ہو یا یوں ہی کچھ اور بات ہے

خیر صاحب۔ نام تو اُن کا جو بی رہا ہو۔ اس سے مجھے کوئی مطلب نہیں لیکن جب کبھی میرے سامنے اُن سے کوئی لٹے آیا۔ اُس نے اُنہیں مسٹر پائے خاں کہہ کر ہی متوجہ کیا۔ مجھے یاد نہیں کہ پائے خاں کہا اور کسی حالت میں مجھ سے متعارف ہوئے۔ لیکن پھر بھی اتنا میں یقین سے کہہ سکتا ہوں کہ وہ دل میرے لئے بالکل بھی اچھا نہ تھا۔

اگر میں اُس دن کے ساتھ سنوس کا لفظ اور جوڑ دوں تو میرے خیال میں کوئی نزاکت نہیں ہوگا خیر تو صاحب اب جب پائے خاں کی بات چل ہی پڑی ہے۔ تو کیوں نہ لگے ہاتھوں اُن کا ایک اُدھ قصہ ہی آپ کو سنا دوں۔ تو صاحب ہو جائیے تیار رٹنے کے لئے نہیں بلکہ قصہ سننے کے لئے۔

ایک دن نوکری کی تلاش میں جو نکلا تو راجہ ہر آفس سے "جگہ نہیں ہے" کا جانا بھانا لفظ سن کر تنگ آکر ایک تیسویں کیمپی کی پارٹس کا سہارا لیا۔ اور وہاں ایک نوہے کی سخت بیخ پر ڈیرا جا کر اپنے رام وہاں جم گئے۔ تو جناب ہوا یہ کہ بیخ پر اپنے لوگ بیٹھ تو گئے۔ لیکن وہاں بھی اپنی بد قسمتی سامنے آئی اور مسٹر پائے خاں سے ٹکراؤ ہو گیا۔

اُن کو دیکھا تو پاؤں تلے سے زمین بھل گئی۔ یہ بات نہیں کہ پائے خاں بہت ہی قوی سہیں آدمی تھے، بلکہ جہاں تک

(از شری دی۔ این پیرچہ زیبا)

غزل

تو کیسے قابو میں دل رکھتے پارسا ہم سا
 نکل کیا تیری محفل سے ہو کے نادم سا
 ہے اُن کی یاد میں ایسا ہی دیکھا عالم سا
 وہ دیکھا کرتے بیٹھا ہوا ہے گم سُم سا
 مزاج یا رنظر آ رہا ہے برہم سا
 وہ بوے دیکھا نہیں کوئی بے حیا تم سا
 فضا میں گونج پڑے پھر وہی ترنم سا،
 ہر ایک پیچ میں برپا ہے اکِ ماطم سا،

اٹھا جلوب پہ تیرے دل رنبا تبسم سا
 رقیب کی بھلا جرات کر منہ لگے تیرے
 نہ ہوش ہے ہمیں کی نہ کچھ مسرت کی
 دکھا کے جلوہ غضب دھا دیا ہے عاشق پر
 نہ بول لے دل ناداں ہے مصلحت اس میں
 چشم پر شوق میری۔ اُن کی قدر دانی خوب
 اٹھا کے ساغر و مینا کو فقط ٹکرا دو،
 حیات ہے یہ میری یا کہ تیری زلفِ سیاہ

کہیں کیا گردش آشوب گاہ کو زیبا
 ہر ایک ذرہ میں عُریاں ہر قطرین پیہم سا

رباعیات جوش ملیح آبادی

ہر سنگ میں شیشے کے مکان ملتے ہیں
 ہر تخم میں گلزار نہاں ملتے ہیں
 یان چمپی ڈھوپ ہے گلابی سایہ
 رہتا ہے سحابِ ابدیت چھایہ
 جوش آؤ کہ متظر ہے بزمِ ازدواج
 روز سے ہوتے زردوں کے بون پراڈ جوش

خورشید کے بوسوں کے نشاں ملتے ہیں

آیا تاربان رفتہ۔ آیا۔ آیا

بعد وہ میل سے واپس آیا۔ جب وہ باہر نکلے گا تو جیلر نے اسے ایک خط دیا۔ جس پر لکھا تھا "میرے جوں کی کشتی کے ملاح میری کشتی بھنور میں پھنسا کر کہاں چلے گئے ہو، دوسرا ملاح اس کو اپنی طرف لئے جا رہا ہے، اس کو خط پڑھو ہی جبکہ سا آگیا۔ اس کے منہ سے حرف کا نتا ہی نکلا اور گڑ بڑا اسے ہوش میں لایا گیا۔ ہوش میں آتے ہی وہ سٹیشن کی طرف چل پڑا۔ جہاں کالکا کو جانے والی گاڑی کھڑی تھی۔ وہ اس میں سوار ہو گیا۔

گاڑی نے ایک جھٹکا دیا۔ اور اس کے خیالات کا اتنا ٹوٹ گیا۔ اس نے باہر دیکھا گاڑی کالکا کے اسٹیشن پر آگئی تھی۔ اس کو اب اس گاڑی کا بھی ساتھ چھوڑنا پڑا وہ گاڑی سے اترتا۔ اور دل میں کہنے لگا۔ کہ اے گاڑی مجھے تجھ سے۔ کوئی شکایت نہیں ہے کیونکہ تو تو ایک بے جان چیز ہی ہے۔ یہاں پر تو انساں بھی جو کہ اشراف المخلوقات کہلاتے ہیں میرا ساتھ چھوڑ گئے ہیں (گیان شرما) (بی۔ اے۔ فاسٹ)

غزل

اگرچہ جان لب پرہر اُنھیں کا نام بیٹے ہیں
کلیجہ منہ کو آتا ہے تو اس کو تھام بیٹے ہیں
ہمارا دین صدائی اور ایمان ہے ساقی
پڑے میں راہ گزر بر اور تیرا نام بیٹے ہیں
پلائے جا کے پننے میں خرا آتا ہے جینے کا
قہقہے کے جام پیئے ہیں دو اکا کام بیٹے ہیں
جوانی ہے ہو کیا ہم اگر دو جام لی بھی پس
میری جاں جب بھی بیٹے ہیں خدا کا نام بیٹے ہیں
(اندر موہن۔ سنڈن)
بی۔ اے۔ سال دوم

30 روپے وہ گھر بھیج دیتا تھا۔ اور وہ کہ روپے وہ اپنے پاس رکھ لیتا تھا، ماما۔ پتا کو وہ اپنی راضی خوشی کا خط لکھ دیتا تھا، اس کے ابا پتا خوش تھے کہ جلد نوکری تو مل گئی مگر راجن خوش نہیں تھا، وہ جانتا تھا کہ اگر وہ کانتا کو حاصل کرنا چاہتا ہے تو اسے اُدبڑا کھٹنا ہوگا۔ اس نے دوسری جگہوں پر بہت کوشش کی مگر اسے کئی نوکری نہیں مل سکی، تھوڑے دنوں کے بعد اسے خط ملا کہ اس کے پتا بہت سخت بیمار ہیں۔ اور ان کے علاج کے لئے پیسے کی بہت ضرورت ہے، اس نے بیس روپے اپنے پاس رکھنا شروع کر دیئے۔ اور وہ روپے گھر بھیجنے لگا۔ پھر اس سے کوئی بھی فرق نہ پڑا۔ خط آیا کہ 2 ہزار روپے کی ضرورت ہے اگر اخلام نہ ہو سکا تو اس کے پتا کا پتا مشکل ہے، یہ خط اسے دفتر جانے سے پہلے ہی گھر میں مل گیا تھا۔

راجن کو بہت گری سی موس ہونے لگی۔ کیونکہ اب گاڑی کالکا کے پاس پہنچ چکی تھی۔ اس گری نے اس کے خیالات میں بھی گری پیدا کر دی۔ اور جس طرح اس کے بدن پر گری پانی کی شکل میں بدل گئی تھی۔ اسی طرح اس دن کا سارا ماجرا اس کی آنکھوں کے سامنے اہلی شکل میں نظر آنے لگا۔ اس دن مہینے کی پہلی تاریخ تھی۔ اور اس کو تنخواہ بھی ملنی تھی۔ وہ دفتر گیا اور جا کر اپنے دوستوں سے اس نے ساری کہانی سنا دی۔ اور اس سے دو ہزار روپے اُدھار مانگے۔ اس نے دینے سے انکار کر دیا، راجن بیدھا خراچی کے پاس گیا۔ اس نے اس سے بھی ساؤقتہ بیان کیا۔ مگر اس نے بھی جواب دیا۔ راجن اس وقت لئے انسان کھڑکھا تھا۔ پتا کا پیا لادرا مید سے بکرا ہوا چہرہ اس کے سامنے آگیا۔ اس نے سامنے بڑے ہوئے لوٹ کے بندل اٹھائے، اور جگان کھڑا ہوا۔ خراچی نے شور مچا دیا۔ اور وہ چوری کے الزام میں پکڑا گیا۔ اس کو وہ مہینے کی جیل ہوگئی۔ کوئی ضمانت دینے نہیں آیا۔ آتا بھی کیسے۔ گھر میں ضمانت دینے کو تھا ہی کون جب اس کے پتانے سنا کہ اس کے رڑکے کو جیل ہوگئی ہے تو اس نے اسی وقت جاں ریدی۔

جیل میں راجن کو جب پتا لگا کہ اس کے پتا کی موت ہو گئی ہے تو اس پر بجلی گزری۔ پر کیا کر سکتا تھا۔ کل چھ مہینے کے

غزل

(از شری دی۔ این پسر بچہ زیبا)

درد دل میں ہے سوز آہ میں ہے
اُن کی صورت میری نگاہ میں ہے،
دل پہ اب بس نہیں رہا اپنا
وہ تو ہر دم تیری پناہ میں ہے
تجھ سی رعنائی دلکشی و چمک

نستاروں نہ مہر و ماہ میں ہے
مجھ سے بولا میرا مقتدر لئوں
ابھی مشکل بہت سی راہ میں ہے
عشق عاشق سے یوں ہو گیا
سرد مہری سی تیری چاہ میں ہے
حسن کہنے لگا حسینوں سے

ساری لذت میرے گناہ میں ہے
ہم تو گناہم رہ گئے زیبا،
زندگی اُن کی واہ واہ میں ہے

اندھیرا ہی اندھیرا

گاڑی سانپ کی طرح بل کھاتی ہوئی چلی جا رہی تھی۔
جن لائینوں پر گزر کر آئی تھی وہ لائین اب بچے سے صاف نظر
آ رہی تھیں اور اس کے وہ دن جن میں سے اُس کی زندگی گزر کر
آئی تھی۔ اُس کی آنکھوں کے سانسے سے گزرتے ہوئے جان
پڑے۔ ایک سال ہوا۔ جب کہ وہ اسی گاڑی پر پہلے بھی ٹھہری
کر چکا تھا۔ اور اب کے سفر میں زمین آسان کا فرق تھا۔ جب
راجن ایک سال پہلے سفر کے لئے چلا تھا۔ اُس کے پاس سامان
کے علاوہ بہت سے ارمان اور خوشیاں بھی تھیں۔ اُسے اپنی
ماتا۔ تیا۔ بہن اور کانتا کے لفظ یاد آ رہے تھے۔

گاڑی کے اندر بجلیاں جل گئی تھیں۔ شاید ہے کہ باہر
اندھیرا ہو گیا ہو۔ اور گاڑی سڑنگ میں سے گزر رہی ہو، اُس
کے خیالات میں کچھ فرق نہیں پڑا۔ کیونکہ اگر باہر اندھیرا تھا تو
اُس کے اندر بھی اندھیرا ہی اندھیرا ہو گیا تھا۔ اُس کی آنکھوں
اور خوشیوں پر پانی پھر گیا تھا۔ جب وہ ماتا تیا سے جدا ہوا تھا
تو ماتا تیا نے اُسے آئیر بادی تھی۔ کہ بیٹا جگوان تمہاری
یاد دکر سے اور تم دنیا میں ترقی کرو۔ اور اُس کے
بعد اُس کی بہن جو کہ اُس سے بہت ہی پیار کرتی تھی کہنے لگی،
راجن بھتیجا۔ جلدی سے پیسے جمع کر لینا۔ تاکہ تم کانتا کو جلدی
بھائی بنا سکیں۔ وہاں پر دیر نہ لگانا۔ اور کانتا۔ کانتا
کے لفظ اس کے آنسو ہی تھے۔ وہ اپنے گم کے بیچ میں کھڑی
ہوئی آنسو بھری دہانکھوں سے اُسے الوداع کہہ رہی تھی۔
اُس نے ایک دن کہا تھا راجن اتنے تک تو ساتھ چلے ہو
اب منزل بالکل پاس ہے۔ جلدی شملہ سے آکر اٹل گوا پار لگانا
راجن بی۔ اسکے کرنے کے بعد غلط ایک لمحہ بھی نہ ہوگا۔
دینے کیلئے آیا تھا۔ پردہ نمائے کے ٹیٹ میں فیٹ ہو گیا تھا
اس نے اُسے سڑکری نہیں مل سکی۔ اُس نے ایک پرائیوٹ نم
میں کام کر لیا۔ وہاں سے صرف ۹۰ روپے مل جاتے تھے۔

پھولوں کی دلکشی ہو کہ تاروں کی روشنی
پڑھائیاں ہیں سب میرے حسن خیال کی
نرش شاد

دیش

دیش بندھو کالج کالجی نئی دھلی کا علمی اور ادبی خزینہ
نگراں :- شری کے - سی - کانڈا - ایم - اے ،

حرفاؤل

دیش کے پچھلے شمارہ میں میں نے طلباء سے درخواست کی تھی کہ وہ اپنے رسالے کے لئے زیادہ سے زیادہ تعداد میں مضامین بھیجیں۔ لیکن میری گزارش اثر پذیر ہوئی نہیں دکھائی دیتی۔ طلباء کی یہ خواہش تو مفرد ہے کہ ان صفحات میں ان کو پچھپا اٹھانے۔ پڑھوں غزلیں اور رنگین نظمیں مہیا ہوں مگر ان کی بے نیازی کا یہ عالم ہے کہ متعدد التجاؤں کے بعد ہم صرف چند ایک مضامین ہی فراہم کر پاتے ہیں۔ ان حالات میں 'دیش' کے ان اوراق کو زندہ رکھنے کے لئے بڑی جدوجہد کرنا پڑتی ہے۔ طلباء کو یہ نہیں چھوٹنا چاہیے۔ کہ علم و ادب کی یہ چھوڑی بغیر ان کی محنت اور کوشش کے نشوونما نہیں پاسکتی۔ لہذا میں پھر التماس کرتا ہوں کہ وہ اپنا دست تعاون پڑھائیں۔ اور اپنے خیالات و احساسات کو سپرد قلم کر کے ان صفحات کو مزین کریں۔

اس شمارے کے چھپنے والوں میں جناب سر سچا صاحب ریسا تو تعارف کے چنداں محتاج نہیں ہیں۔ ان کی غزلیات

تو پچھلی مرتبہ بھی آپ نے پڑھی ہوں گی۔ اب کی بار پھر انہوں نے آپ کی مینافٹ طبع کے لئے حسن و عشق کے نغمے لکھنا شروع ہیں۔ سادگی ان کے اشعار کا خاص وصف ہے۔ مگر ساتھ ہی ان کے کلام میں شوخی اور شیرینی چل رہی ہے۔ امید دالتی ہے کہ ان ذوق انگو بند فرمائیں گے۔

ان کے علاوہ ایک غزل جناب اندر موہن منڈن کے قلم سے ہے، ان کا جوان تخیل اور نئے پرستی ہر شعر سے عیاں ہے۔ ان کا دین ملاحی اور ایمان ساتی ہے، شرب بندی کے اس زمانے میں ساغر مینا کا ذکر ان کی رندانہ جرات کا ثبوت ہے،

شری گیان شرما کا افسانہ انصیرا ہی انصیرا زندگی کی تلخ حقیقتوں کا آئینہ دار ہے۔ ناداری اور چھوک انسان کو کیا کچھ نہیں کراتے، راجن کی محبوبیاں ہر غریب انسان کی محبوبیاں ہیں۔

سر جیت سنگھ صاحب مسافر کا پائے جاں ایک چھانرا جیمینون ہے ان کا یہ کردار رورڈ فیکٹری لال کپور کے اچھوتے انداز میں ڈھالا گیا ہے امید ہے کہ جائے خاں کوئی کر آب مزہ و خوش ہوں گے گاؤں کے بھائی میں

۵ نگراں حضرات کا ممنون ہے۔ (کے سی۔ کانڈا)

دیش شاد (ادارہ - سب صفحات ۴)

Editorial Board

Editor-in-Chief

Shri Radha Krishna Sud

English Section

<i>Staff Editors</i>	...	Shri Radha Krishna Sud
	...	Shri K. C. Kanda
<i>Student Editors</i>	...	Ram Nath Ganpati
	...	Dilsher Nagi

Hindi Section

<i>Staff Editor</i>	...	Mrs. Raj Kumari Parshad
<i>Student Editor</i>	...	Kamlesh Malhotra

Punjabi Section

<i>Staff Editor</i>	...	Shri C. L. Kumar
<i>Student Editor</i>	...	Balbir Singh

Sindhi Section

<i>Staff Editor</i>	...	Shri S. M. Jhangiani
<i>Student Editor</i>	...	Pushpa Butani

Urdu Section

<i>Staff Editor</i>	...	Shri K. C. Kanda
---------------------	-----	------------------

Printed at Arun & Rajive (Printing Press) Connaught Place New Delhi, and published by
Shri Radha Krishna Sud M.A. for Deshbandhu College, Kalkaji, New Delhi.

DESH

कर्मण्येवाधिकारस्ते

**DESHBANDHU COLLEGE,
KALKAJI, NEW DELHI.**

Gleanings from the Harvest

Shri K. G. Saiyidain

		ENGLISH	Pages
Editorial	...	Ram Nath Ganpati	3
Seek and thou shall Find	...	Dilsher Nagi	5
Fighting the Wasps	...	Sushma Tandon	6
Mystery (Poem)	...	Surinder Vaid	8
The Toy-seller	...	Pushpa Butani	8
Life as I see It	...	Surinder Vaid	10
The Birth of Death	...	Shant Kumar	12
The sands of Life (Poem)	...	Sashi Vadan	13
The bane of Poverty	...	Inderjit	14
A boy or a Girl	...	Desh Bhushan Wadhwa	15
Little Laughs	...	Surjit Dhawan and Kanta Chopra	16
The world is too much with Us	...	Promilla Gulati	17
The Things I like most	...	Karuna	18
Indian Socialism	...	Sushila Butani	19
The Essential Qualities of a Leader	...	Purshotma Kapur	20
Students and Politics	...	Harsh Vardhan	22
Old Boys' Corner	...	Santosh Kumari	24
		Sudesh Kumari	26
College Chronicle	...		28
		HINDI	
Editorial	...	Kamlesh Malhotra	1
Archana	...	Hira Ballabh Tewari	2
Bhartiya Sanskriti aur Lok Geet	...	Purshotma Kapur	3
Do Rubaiyan	...	Naresh Bhardwaj	6
Hiradaya Manthan	...	Hira Ballabh Tewari	7
Geet	...	Dinesh Kumar	10
Jeevan	...	Swadesh Kumar	10
Ka varsha jab krishi Sukhane	...	Suman Luthra	11
Bhakti Sangeet	...	Brijendra Kaur	14
Man ki Vayatha	...	Shashi Vadan	15
Poonjipati	...	Chandra Prakash	16
Pran Vibha	...	Shri Suresh Chandra Gupta	19
Manav aur Manavta	...	Inderjit	20
Insan	...	Dinesh Kumar	21
Antim Akanksha	...	Shri Suresh Chandra Gupta	25
Rakhi ke do Tage	...	Sarla	26
Punar Milan	...	Kamlesh Malhotra	27

PUNJABI

Editorial	...	Balbir Singh 'Bir'	2
Mithhat Neewi Nanoka	...	Inderjit Kaur	4
Tyag	...	Shri C.L. Kumar	6
Ik Hanju	...	Krishan Kumar	8
Do Rangi Kawita	...	Naresh Kumar Bharadwaj	9
Ah! Je Mehn wi aurat Hunda	...	Makhan Ishpunihani	10
Maut de Pichhon	...	Surjit Dhawan 'Musafir'	11
Honi de Rang	...	Tejinder Kaur	13

SINDHI

Sindhyun ji Samajik Halat	...	Pushpa Butani	2
Neelu	...	Chandra Mulchandani	4
Hindustan ji Pardehi Neeti	...	Sushila Butani	6
Akhrin Mulaqat	...	Kamla Mamtani	8
Gharib-jo-Gunah	...	Yogendra Khushalani	10
Sampadaki Vichar	...	Pushpa Butani	11
Mukhe Suhini Zal Khape	...	Shri Santdas Jhangiani	12
Umeed	...	Sushila Shiranghi	14
Satawaray ji Mani	...	Pushpa Malkani	15

URDU

Harfi Awwal	...	Surjit Dhawan	1
Shair ki Zabani	...		2
Sal ka 365 wan Din	...	Shri Radha Krishan Sud	3
Khayyam Nama	...	Shri K. C. Kanda	6
Nawab Sahib	...	Surjit Dhawan	7
Talakh Haqiqat	...	Vijay Kishore Singh Sodhi	9
Ghazal	...	Shri V.N. Pasricha	12
1957	...	Jaswant Singh Shaida	13
Ghalat Fahmi	...	Sashi Vadan	14
Ghazal	...	Shri V.N. Pasricha	16

GLEANINGS FROM THE HARVEST

“Students in the colleges and universities are faced, however, not only with the problem of livelihood but also with another lively question which has aroused great controversy: Should they take part in politics? In the recent past, before we attained our political freedom, it was confidently assumed by the official circles that they should do nothing of the kind. It was considered to be obviously improper and dangerous. On the other hand, the nationalist circles generally assumed, equally confidently, that they should do so—when the freedom’s battle was joined, how could they watch it unconcerned? To the former, even the study of political opinions on the part of students seemed scandalous. The latter wanted them to take a practical part in the political struggle. Whatever the merits of that controversy—and I feel that both were mistaken in varying measure—the nature of the situation and the form of political work and activity have now changed and it is necessary to define the relationship of students and politics afresh. Should students take part in politics? Assuredly, for it is one of the most important functions of education to train students for the duties of “creative

citizenship” and Politics is primarily the study and organization of civic life, in the larger sense. But — and it is an essential if rather vexatious ‘but’!—they must honestly and strenuously equip themselves for this most responsible task; half-baked ideas and confused minds are not suitable equipment for the field of Politics. It does not matter so much to what school of thought a person belongs; but it does matter profoundly whether he has honestly and intelligently come by his opinions and has accepted them according to the best of his lights or has merely borrowed them from some glib salesman who can play on his feelings and prejudices. I have no doubt that many of you have the natural and laudable ambition to become political workers. Before you decide to take this plunge, however, you should ask yourselves whether you possess the intellectual clarity, devotion to public good and the moral courage which this form of national service demands.”*

*With kind courtesy of the Asia Publishing House, Bombay—Calcutta, reproduced from *Education, Culture and the Social Order* by Shri K. G. Saiyidain.

Editorial

UNIVERSITY EDUCATION IN THE INDIA OF TO-MORROW

One is apt to be perplexed and distracted by conflicting views on the proper aims of a University. Ability to earn a living, preparing for life and for citizenship, acquisition of knowledge and the power to add to it, formation of a good and virtuous character—all these, singly or together, have struck theorists as the fundamental purpose of education.

I think, if we do not care to be profound or philosophical but be content with a common and intelligible idea, we may regard a University as a place where personality plays upon personality by the establishment of an intimate human relationship between teacher and taught. This way of looking at it has the great merit of drawing our attention to the supreme importance of the teacher as a factor in University life.

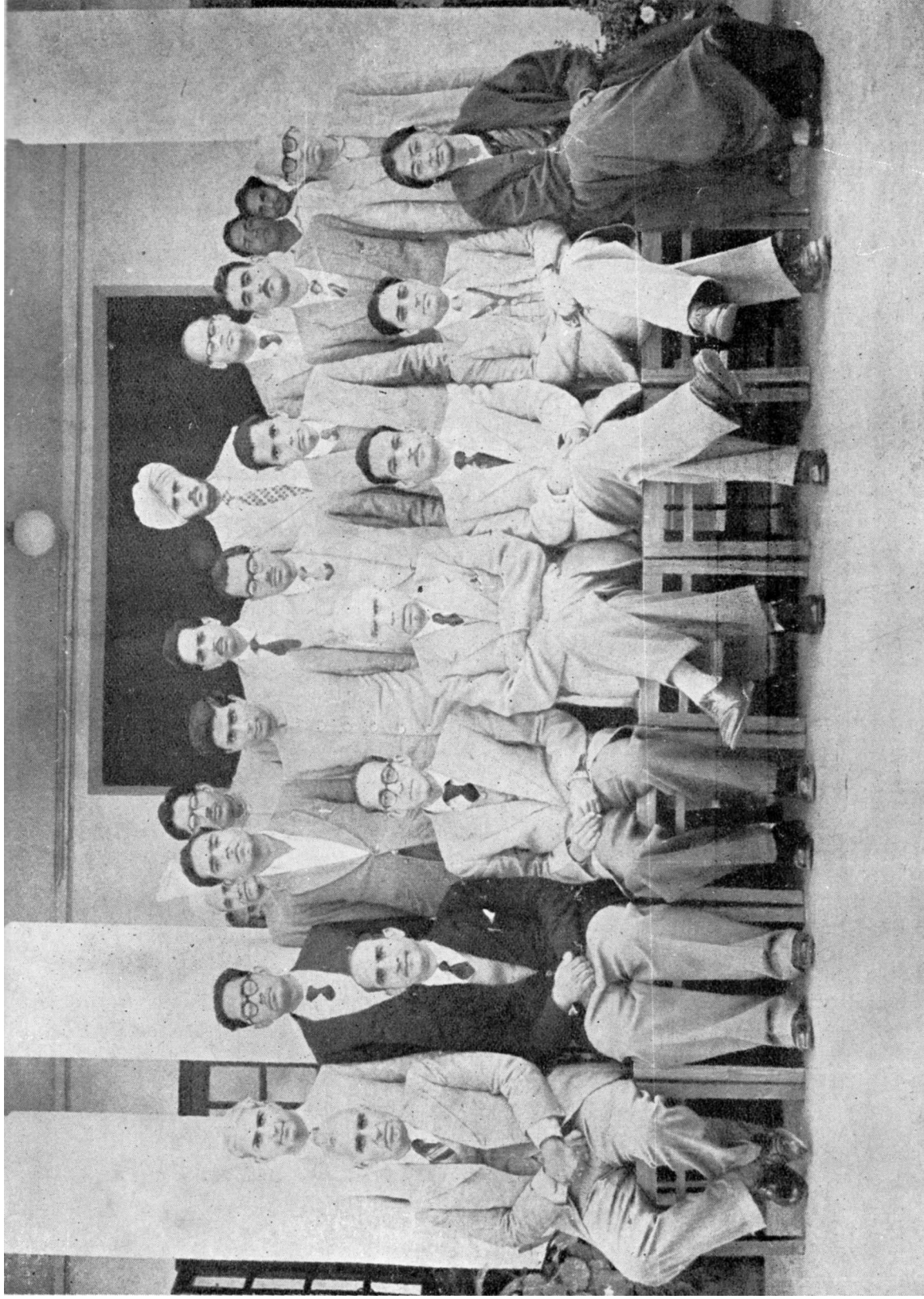
In the present day, for most of the people, when they leave college, a sort of mental exhaustion seems to set in from which only a few recover. A famous story of Dr. Johnson comes to my mind. Once while he was recovering from an illness someone proposed to send for Burke. "Don't!" cried the Doctor, "if that fellow were to appear now it would kill me at once. He calls forth all my mental powers!" Without having the excuse of physical debility many of us seem to be in mortal dread of having to listen to a lively debate on a rousing topic, let alone taking part in it.

Even more than this mental alertness and elasticity another attribute is distinctive of University culture - the balanced mind. Modern life, with its

hurry and whirl, seems to have banished leisure, poise and serenity of outlook. The countless little details claiming our attention from moment to moment scarcely allow the formation of a whole and harmonious picture with every feature in the perspective. The newspaper press, shouting and screaming all day long, keeps pouring into our minds a chaos of unrelated thoughts. Of any particular object or idea we seem only to catch a fleeting phase, an aspect of an aspect. And yet, we have to make up our minds to choose our sides and to cast our votes. I think that the true mark of a completed course of education should be the habit of proving all things before coming to a judgment, the disposition to look at a matter from all points of view, the habit, even under exciting circumstances, of bringing full and unclouded reason to bear on the subject at issue.

In the present context, one of the aims of University education should be the development of a high ideal of citizenship. Most people imagine that citizenship is a grand name for a trifle, that it is nothing more than casting a vote once in a few years for an unknown candidate as one may be cajoled, bullied or bribed into doing! Citizenship was a tiny and precious bundle of rights a century ago; it is now a precious cargo which has cost many years of manly struggle, many exemplary and heroic lives.

Ramnath Ganapati
B.A III Year.
(Student Editor)

(1st Row L to R) Shri B.S. Puri, Shri C. L. Kumar, Shri R. K. Sud, Principal Harish Chandra, Shri P. M. Kaul, Shri I. S. Puri, Mrs. M. Thomas.
(2nd Row L to R) Shri S.P. Kapur, Shri R.P. Budhiraja, Shri S. M. Jhangiani, Shri V. N. Khanna, Shri R.K. Dewan, Shri K.C. Kanda, Shri D.S. Chaudhry, Shri H.S. Roy
(3rd Row) Shri S.C. Gupta, Shri Diljeet Arora, Shri Karamjit Singh, Shri D.S. Bhalla.
(Absent) Shri R.L. Kakar, Shri V.N. Pasricha

'SEEK AND THOU SHALT FIND'

God was not satisfied with His creation, until He said :—'Let there be man and Adam came forth ; and for his benefit Eve was created. Human life has been the acme of creation but, let us not forget, that He also said - 'Dust thou art, and unto dust returnest.' The span of our life is, indeed, very short. Let us, therefore, be quick, for we have no time to lose. Art is long and time is fleeting.

With a world so rich ! so beautiful ! and so interesting !—one would ask, "Why do so many millions sit brooding and moping under the tree of dejection ?" Some one has rightly said :—

"The world is full of a number
of things.
We should all be as happy as
kings."

And yet we are for ever cursing our fate. A reason for this can be that so many people condemn themselves to solitary confinement, and live a restricted unsuccessful existence. They ignore the bountiful gifts Nature has bestowed upon them. One of the greatest tragedies of human life is the limitations people impose upon themselves - either of birth, education or insufficiency. Man must master his instincts. In the words of the Scripture he must rule his own spirit ! But, reclining on a soft cushion, one says :—"I wish I were this, and I wish I were that !" Those who think Dame Fortune would go round distributing gifts from her basket ; - giving her favourites the better ones - they, I should

say, are sadly mistaken. It is personal endeavour that is required. The rewards of life demand, as Mahatma Gandhi said, self-sacrifice, patience and unremitting toil. The Lord hath said : "Seek and thou shalt find."

We look to the heights of achievement and are thrilled. Full of ecstasy our hearts over-flow with pride ; but when we 've to pay the price, we hesitate. It seems to us tedious and a useless attempt to make, but we should never forget the two little words 'Let's try'. We should never say to ourselves : "We just can't acquit ourselves well because the going is tough !" The bravest comes forward, but - God forbid - if, when he has gone midway his foot slips and down he falls, what a hearty laugh the others would have. One would say : "What a fool he was to try ;" and another : 'That serves him right for showing off'. But does that mean he has failed ? By no means ! For there is glory in the attempt, and even more so, if the objective is achieved. Failures are the stepping stones to success - though it is a difficult path to tread. "Sweet are the uses of adversity", Shakespeare remarked. He, who has really tried has never wholly failed and would never regret his attempt. A dictum goes :—'It is better to have tried and lost, than never to have tried at all.' People, who never make a sincere attempt, seem to be satisfied with the few amenities of life. But, Nature seems to deny them even these few simple things. In the midst of plenty they live starved, unexisting lives.

But 'effort' would change their whole outlook. 'Effort' is nothing less than lubrication for the human body which, if not used, would become useless and unfit for any purpose.

Our efforts can also be directed to building our personalities. Here, it is 'self discipline' that is required. It is the capacity for 'self-discipline' that underlies all human goodness.

Let us focus our thoughts on the virtues of people and not on their vices and let us not pass hasty judgments.

How quick are we to find faults in others, but let us say to ourselves: 'If I were placed in the same situation, the same troubles and temptations, might I not have been as bad'. Leave the judgment of others' sins

to God alone, for no one is free of them. The invisible Satan has a ride on every one's back.

Why are people calling us 'ladies' and 'gentlemen' to our face, and hooligans and ill-mannered persons behind our back? Instead, let's prove to them that their words weren't wasted.

No character can be built, nor anything of worth accomplished, without 'self-discipline'. Let us steer our souls towards a richer, fuller and happier life.

Come, dear readers! peep into your souls - no cheating - and you'll steer clear.

*Dilsher Nagi
B A. II Year
Assistant Editor.*

FIGHTING THE WASPS

This year whitewashing of our house came to a sudden stop when the labourers refused to proceed with their work on seeing a vast-sized nest of wasps in the verandah. There appeared to be clinging to it hundreds of thousands of wasps and they dared not approach it, much less remove it. They, therefore, made it a prerequisite for proceeding with their work that it should first be got removed. It posed a great problem for us all. At long last, I made up my mind. 'Let me earn the laurels', I said. I gave the whole matter a good thinking and did as follows:

Like a ring leader I doled out instructions to one and all around me.

I asked my Mummy to stitch a napkin for me with two holes, one inch apart, and ordered my younger brother to get hold of a shovel from the next door and sent my sister to the market to buy a fine string. The task of finding a hose and a pump, I took on myself.

No sooner did the equipment become handy than I was all agog for my operations against the wasps. Everybody's heart in the household was throbbing with anxiety to see the wasp-nest go but all were afraid lest it should prove to be a misadventure and were dissuading me one by one. But no body could come in between my objective and my determination.

I brushed every one aside. Then, I tied the string round my sleeves and trousers and also put on a pair of gloves and fastened the napkin to the nape of my neck (my small, small eyes shining, without doubt, through the small holes which my Mummy had made into the napkin.) I filled the pump with water. Now I was on the point of making a start.

I pointed the end of the hose at the wasp-net with one hand and pumped with the other. It was a good shot and the nest came down. All the wasps went mad. So did I. My mother was in one corner of the house, screaming and shrieking, and my father in the other, jumping up and down like a ping-pong ball. My younger brother came running to me breathless (to me he appeared like a mad dog) and tried to cling to my legs. With Herculean strength, I gave him a blow with my hose-pump and sent him rolling backwards. The poor child screamed and ran into Mummy's lap. She herself was in a state of coma. He dared not look back even once. The wasps flew as if in sorties to attack me. I had now to be on the defensive. I was mad. The wasps were furious. I threw a pail of sand over the nest. The wasps went madder. And I too. As the nest now seemed to be seething with rage, I thought I ought to get it away quickly, but how? Spotting a long broom-handle, I shoved it under the nest and ran out as swiftly as the wind.

Soon, I found myself out on the road. Somebody asked me what I had got, and when I told him, he ran away

scared. Another asked the same question and he too ran. Everybody ran. Don't forget, I was all wrapped up in clothes and also had a napkin around my head. We all saw two tongas coming in our direction but as soon as the tongawalas saw all the pedestrians running towards them, they got suspicious and turned their backs on us. They too began to run as if on wings of the wind. A car-driver, coming from a distance, perhaps, also got frightened and reversed the direction of his car. He drove the car frantically. Obviously, they were so much afraid of me!

All of a sudden my running came to a dead stop. In front of me lay a pond full of muddy water! I threw the wasp-nest in with all the courage I could muster. And lo! it sank and was no more!

When, like a hero, I entered my house to convey the tidings of my success to dear Daddy and dearer Mummy, I was astonished beyond measure to find that the entire house was full of wasps flying here, there, and everywhere, stinging everybody and sparing none. Daddy, Mummy, and my younger brother had been stung by so many wasps that their faces were beyond recognition. I, however, came to know later on that, in my enthusiasm, I had carried with me no wasp-nest. Somehow, my younger brother's sponge had got stuck to the end of the shovel and the wasp-nest lay on the floor as it was.

Sushma Tandon
(Prep. Arts)

MYSTERY

Oft myself have I asked, "My lord,
Where art Thou, if Thou art?"
And ever have I within me heard
Thy solemn voice speaking soft,
"Search in thyself and about thee,
Thou shalt not fail to perceive Me."

In vain do I roam about the world,
Aye, without a glimpse of Thee!
Till a sigh from within is heard:
"O, God! Reveal Thyself to me!"
Lo! when I rise up from slumber sound
Thou art present all around!

Surrinder Vaid
B. A. II Year.

THE TOY-SELLER

"Come, Come!" Romi said, "I really cannot blame you."

But the poor boy did not move an inch. His face was red with anger and disappointment.

"What do you mean by the way you are glaring at me? What on earth did I say?"

The boy gathered his toys and put his silly old hat on, and went his way. When he departed, Romi sobbed.

"Romi!" His wife was calling him. Romi looked at the boy with a look of pity and astonishment.

"Nalini, today I am very sad. I hate myself."

"What is the matter, dear?" His pretty wife asked him.

"Nalini, this is what happened. A boy, who sold toys, passed by our door. I thought of buying something; not actually, I mean; but, nevertheless; I stopped him. The boy seeing me smiled, and placed his things down. You must forgive me, Nalini, for my brutality. I began to waste his time for nothing. I asked him to show me something superior. He showed me all that he had. I, on the contrary, spoke very foolishly and said "Nothing interests me. What have you brought, boy? All your things are rotten."

The boy was very angry. He replied, "Sir, you are at liberty to buy things from me or not, but really you cannot call my things rotten. They are dear to me, because they are mine."

"I felt pity for him and tried to buy something, but the boy won't listen. He went away."

Nalini smiled. "This is the cause of your sadness ! This thing troubles you ! Romi, you are a strange man, very simple, very noble."

Romi shrugged his shoulders.

In the morning, he was at the breakfast table. Nalini was looking at him. "What are you thinking, Romi? Your eyes are red ?"

Romi made no answer. He swallowed a slice of bread with a piece of boiled egg.

"Nalini, I am thinking over a very acute problem. Tell me how many of the people are fortunate enough to eat eggs and bread at breakfast ?

"Romi !" cried his wife, "Why are you talking like this ? Where is your old laughter which echoed in our lonely home ? What does this change mean ?"

Romi raised his eyebrows. Nalini saw in his eyes a strange expression.

As Romi left for his office, he murmured, "I must find out this boy."

Nalini asked him, "What will you do with him ?" He made no answer. She said to herself: "Romi is such a problem. He is a mystery. I wonder, what is he about ? He joked with the boy,

made him angry and now he is weeping."

In the evening Romi returned very happy and full of spirits. He told Nalini that he expected a visitor at dinner time. He was very fussy the whole evening. Sometimes, he would place flowers on the table ; sometimes rearrange the table cloth.

Nalini was startled to find that the visitor at dinner was the boy toy-seller.

Romi was sitting with him in the drawing room.

"My dear friend ! I will buy all the toys from you and decorate my room with them." The boy was smiling silently. He was such a handsome boy. He had a charming face and blue expressive eyes.

After some time, he departed. Romi told Nalini that his name was Anoop.

For days Anoop was every thing for Romi. Nalini did not like his new friendship. Though Anoop was handsome and looked innocent, yet she had the strange feelings that her husband was not safe in his hands. Sometimes, Anoop gave a laugh which was very sarcastic and strange.

One day Romi told his wife that he was leaving his job as he had accepted the editorship of a newspaper.

"You do whatever you like," was the straight answer from his wife.

"Nalini, my ideas are changed," he said to his wife the next day. "Anoop is the dominating force in my life. I feel he is my long lost son."

“Your lost son ! What are you talking, Romi ?”

“Yes dear, my son, whom I lost in a fair. He was 5 years old then.”

“But you never told me this. You are very secretive,” said Nalini.

“Yes, I never told you. Though his memory was haunting my mind, yet I did not like to trouble you with my past life.”

“Does Anoop resemble your lost son ?”

“Every inch ; the same nose, the same forehead, the same eyes as he had. He is sixteen. It was twelve years ago when I lost him.”

Nalini’s eyes widened. “Oh God ! is he really your son ?”

Romi answered calmly : “Nalini, will you be happy to live with him ? I know you don’t like him. Nalini, I don’t want to make you unhappy.”

Nalini gave an emphatic reply, “I shall be rather glad, very glad, Romi. I like him, he is a fine lad.”

Romi’s eyes brightened with a smile.

“He is ! Nalini, he is my son. To-day, I am happy. My life is perfect. I have got a pretty and affectionate wife and a dear son.”

As Romi was delivering this emotional speech, Anoop was seen smiling at the door. He ran into the room and clung to his father.

Pushpa Butani

B. A. II Year.

LIFE AS I SEE IT

“Serene will be our days and bright
And happy will our nature be,
When love is an unerring light
And joy its own security.”

It was in the beginning of the 19th Century that Wordsworth had such a beautiful conception of the ideal life. For ages man has tried to know the meaning of life but without any success. Great thinkers and philosophers have manoeuvred year after year to find an answer to this pertinent question, but each time they thought that they had it they made it more and more complicated. We have varied conceptions, beautiful and enchanting

as they are, about the ideal life but when it comes to finding the meaning of life no satisfactory solution is available. Well, whatever life is each individual sees it differently and attempts to understand it in his own way.

Whenever I think of life I am always reminded of the story of the six days of Creation. For six days continuously, God worked hard and on the seventh and all days thereafter He stretched His limbs. But ever since God has gone on an indefinite holiday Man has become nothing but a restless creature, and this tendency

is still on the increase. Restlessness seems to be the essence of man's life ; otherwise, it would have become a stagnant and stinking sea. In a way it is good for it makes man run after something worthwhile and proper without losing his sense of proportion. To-day, I believe, there is an excess of restlessness together with uncertainty of purpose.

Our achievements in the scientific field are tremendous, no doubt. But what about culture - culture in the real sense of the word ? Someone has correctly said ; "We are taught to fly in the air like birds, and swim in the water like fish, but how to live on the earth - that we know not." We are but half barbarians and half civilized. We talk of peace and prepare for war. Some get up and become self-made guardians of peace to help destroy an undefended country. If a man kills another he is sent to the electric chair ; but if he kills great many people at the behest of his own country, he is a great patriot and hero and is honoured with a V. C. If he cheats an individual we put him behind the bars ; but if he successfully cheats and defrauds a whole country, we hail him with lot of flash as a great diplomat. We talk of love and yet treat our destitute fellow-beings as if it would be death to touch them even with a pair of tongs. We boast of service to mankind and imagine that our back is just going to break with the burden of responsibilities ; and all that we do is to grind our own axe. We give charities not out of sympathy but because we want to feed our sense of importance and perhaps to reserve before hand a comfortable

and luxurious seat for ourselves in *Heaven*. We kneel before God and praise Him because we have a notion that He will rescue us on the day of peril.

We have, as a matter of fact, failed to realize that civilization cannot be equated with material advancement alone. Life, as a whole, has three aspects - physical, mental and spiritual. You cannot ignore any one of them and call yourself civilized. But what has happened to us ? We have become nothing but slaves of the machine, and to such an extent that we have lost contact with the spirit that informs the universe ; forgetting that even a machine, to be a machine, must have some purpose behind it. Life, too, has a meaning and a purpose and it is up to us to realize and make it a vital part of ourselves.

It is absolutely necessary to be honest to our own selves. Our conscience is the best judge and it is neither wise nor honest to ignore the voice of the conscience and seek consolation through self-deception. Quite often we suffer because we do not, or cannot, or will not, be honest to ourselves. We must learn to understand and respect other people, their ideas, actions and aspirations. It is no use having a United Nations when individuals do not want to give up their narrow 'isms' for better and wider ideals. It is within ourselves that hell and heaven exist. The goal is within our reach. Only we have to make an effort, a very honest effort, to reach out for it and make it a part of our being.

Surrinder Vaid
B. A. II Year.

THE BIRTH OF DEATH

Abhimanyu, the brave son of Arjuna, was killed cruelly in the great battle of Mahabharata. His father, Arjuna, and his uncle, Yudhishtira, sorrowed bitterly for him. Yudhishtira, who went to pluck consolation from Vyasa, asked him, "What is Death?" And the answer to him was given in the following story of the birth of Death.

At the beginning of the world, Brahma, the Creator, made all life without change. Everything was fixed in a beautiful state of unchanging perfection. There was no decay and no old age. The result was too much life. The earth became very heavy with living beings. Then the Goddess of Earth, Bhudevi, came to Brahma, the Creator, and complained to him; "Father, my burden is too heavy to bear. My children are too many. Great harm will come to them. Do something to help us."

Brahma did not know what to do. He had given the gift of living unchanged. Yet life must change. Then, from his mind, came a wave of troubled thought. It became a fiery flame. It spread to all the worlds. It began to burn everything before it. All life was being killed. Then, the God Siva, alarmed at this, went to Brahma. He begged him for mercy: "there would soon be no life on Earth." Brahma listened to him. He said! "Life shall live. I kill through love, not through hate. Tell me a plan to ease the earth of its overburden. I cannot kill without cause yet life must be kept down." Then

God Shiva told him of a plan. "Let there be three divisions of time in the world. Let there be the Past, the Present, and the Future. Thus shall the world be ordered in peace."

Brahma meditated for a long time. But, out of his thought, arose a new being, this was Mrityu, or Death, in the shape of a woman. She was lovely in face and bearing. She was sweet and tender in heart. She looked at Brahma in fear. He said to her! "Go into the world. Kill those you feel must die. I have made you for this. Obey me and fear not."

But Mrityu was too gentle for this dreadful work. She cried to Brahma! "Why did you make me a woman, then? How can I do this duty? I shall be guilty of sin. Why must people die? They are so happy. Why must they be torn spart from one another? I am too weak to do this work."

But Brahma was firm. She must kill for the good of all. Then Mrityu went into the woods and did penance. She prayed and wept. At last, Brahma came to her. He asked her the cause of her tears. Gentle Mrityu prayed for mercy as before. Then Brahma said, "You must kill. I shall free you from the sin of murder. Yama, the God of Death, shall help you. Plagues, sickness and famine shall help you."

Mrityu told him of a plan! "Let people be killed by their own sins. Let their own hates and follies kill them." Brahma agreed. He said

THE HINDI PARISHAD

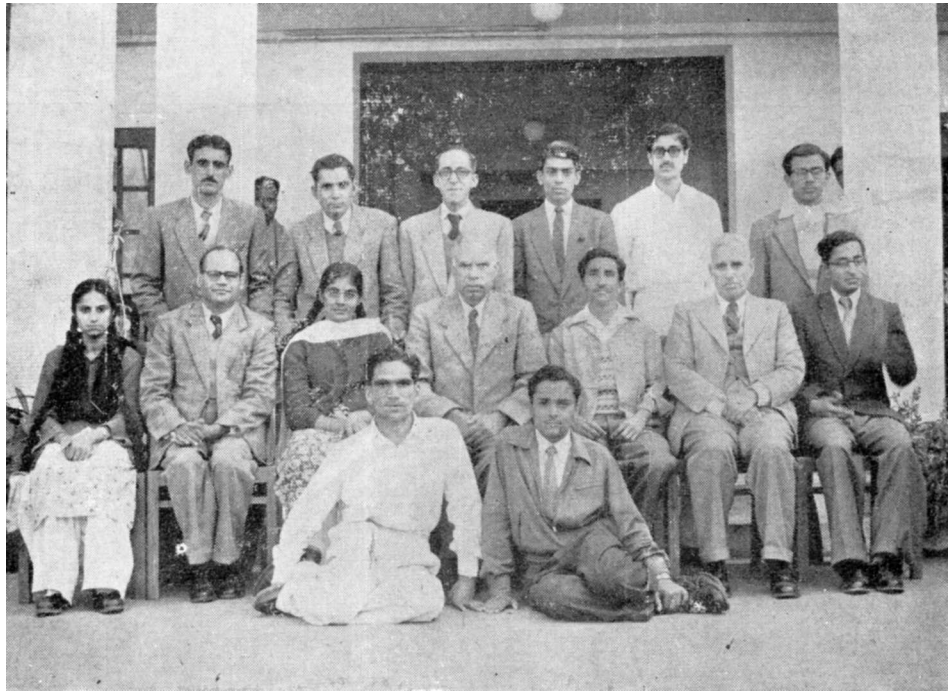
Members of the Executive Committee 1956-57

THE ECONOMICS SOCIETY

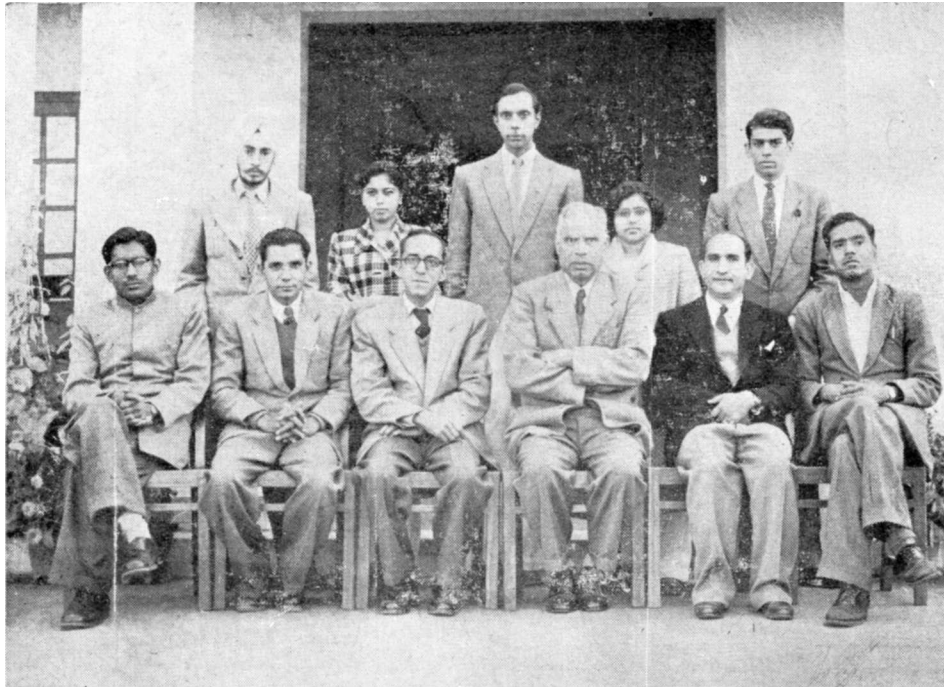
Members at Nangal Rest House

COLLEGE UNION EXECUTIVE COMMITTEE

(Sitting) Phool Kumar, Ravinder Sikka
 (Chairs) Prem Lata Sawhney, Shri S.D. Bhalla, Promilla Gulati, Principal Harish Chandra
 Ripshodan Gopal, Shri B.S. Puri, Harish Kapur
 (Secretary) (Adviser) (President) (Vice-President)
 (Standing) Shri D.S. Chaudhri, Shri K.C. Kanda, Shri R.K. Sud, Ram Nath Ganpati,
 Arjun Manghani, Vijendra Vaid

EDITORIAL BOARD 1956-57

(Chairs L to R) Shri S.C. Gupta, Shri K.C. Kanda, Shri R.K. Sud, Principal Harish Chandra,
 Shri C.L. Kumar, Shri S.M. Jhangiani
 (Standing) Balbir Singh, Dilsher Nagi, Surjit Dhawan, Pushpa Butani, Ram Nath

to her. "Let death enter so into the world. You shall be without blame. It shall be said of you : 'Death kills for love, not for hate.' Thus, by Death shall come peace. Men shall even long for death. See, I have made your tears into woes. From them will come grief and loss, sickness and pain."

Thus came death into the world. Is this not a grand lesson for us ? Death must come some time. Life cannot be without death. Death, therefore, must not be feared. It

must not be grieved over. Sometimes, death comes as a welcome change. Let it be gladly met. Sometimes, death comes as a punishment for sin. Even then, it must be greeted. So death is always the will of God. It works out His divine purpose.*

*Shant Kumar,
Pre-Medical I Year.*

* Read about the fate of Tithonus who secured the boon from his celestial beloved that he should never die but forgot to ask that he should not grow old with age. Tennyson wrote a beautiful poem on it.

THE SANDS OF LIFE

What life is this, like a bird in bars
With wings but cannot fly ;
Like streams that run day and night
But merge in seas and die ?

To this world you were sent
To do deeds, to earn a fair name.
Not to stand before God and repent
With blushing face bent with shame.

Your golden prize may not be nigh.
With swift strides and a head to guide -
Why stay behind, why think twice ? -
Quick ! On your feet ! Your life flies.

Beware, O man ! This thief of life
Comes daily from the peaks :
Then facing west, it goes to rest
With pockets full of weeks.

*Shashi Vadan
Pre-Medical II Year.*

THE BANE OF POVERTY

Nina was a lonely girl. I saw her in the bazaar for the first time with ragged clothes on. Since then she has met me so many times with her eyes down-cast, and her gait dejected.

Many times I have felt that life for a lonely person, cut off from affection and love, must be miserable. Four years ago, her father died. She was brought up by her mother. Thus her bleeding heart was healed up by the soothing balm of her mother's love. Time passed on. Her mother worked as a maid-servant but she could hardly make both ends meet. Nina, with her dark eyes and rosy cheeks, grew up into a charming damsel. Though she was only sixteen, her sympathy for others, her affection for her mother and her sense of duty and self-respect reflected the maturity of her mind and sense. But the fate of the poor girl was sealed when the cruel hand of death snatched from her the love of her mother too. Now she was left alone like a lonely cloud in the sky tossed from one place to another. In a hysterical voice she cried, "Oh God ! Where am I to go now ? Where are my father and mother ? Oh ! I am an orphan".

The mistress of her mother took pity on her and she offered her the job of her mother. Now she had no worry about food and clothing. One day Nina was sitting in the room thinking of her future. Suddenly Manohar, the son of her mistress, stepped in. He was tall and hand-

some, with eyes fearless and magnetic and a smile always flickering on his lips. She stood up to welcome him. Both remained silent for two or three minutes. At last, Manohar broke the silence : "Nina, would you tell me about yourself ?" And she related the story of her misfortune with eyes down-cast and full of tears.

"Alas Nina ! death spares none", he said. He expressed his sympathy and just to continue the conversation said, "You know I have got a temporary post in a local bank but after..."

Suddenly Nina's mistress called her and she went out. Next day Manohar was feeling excited and indisposed. In the evening Nina entered his room. "How are you feeling, Sir ?" She enquired. "There is no relief as yet", Manohar replied. He continued, "Nina sit by me. I have something to say to you." She sat down on one edge of the bed. Manohar fixed his eyes on her and said, "I should be bold enough to say that I love you with all my heart. I have decided that I would marry none but you." Her heart leapt up and her blood rushed in her veins. With a little effort she replied, "Sir, I am a poor maid. What will your parents and society say ? won'tsociety..... . society... ...Sir." "Love knows no horizons, no caste, no high or low barriers. I will marry you if you agree to it." She remained silent but her heart was beating violently when she left the room on the call of her mistress.

Manohar was transferred to Calcutta. In his absence she painted his picture and worshipped it as her idol. Her prayer was: "An Indian woman selects her husband but once and he is a deity for her. So Manohar, you are my God, I worship you and am happy in this condition. I am satisfied. I don't want wealth."

One day, an old man came to offer the hand of his daughter to Manohar. After an hour, the talk was over and the terms were settled. Nina's hopes were smashed and she saw her future dark. But still she was confident that her Manohar would not agree to the proposal.

It was the betrothal day. Manohar was back home and Nina was troubled with the cross currents of fear and

hope. She asked hesitatingly, "My dear Manohar, are you going to be betrothed to"

"Yes, is there any doubt about it!" he replied curtly.

"No! sir.....No doubt!" She was perplexed and to remind him of his promise said, "Sir, that day.....that day..... you said..... that you would...".

"Oh!" he laughed. "you are but a child. That was only a joke and you took it seriously." He went away. Everybody was happy. But the maid servant was missing him. She would miss him for ever.

*Inderjit
B. A. III Year
Roll No. 15.*

A BOY OR A GIRL?

In this world of equality not only rights but also the habits of boys and girls are similar.* Sometimes it becomes difficult to identify whether a certain person is a boy or a girl. In fact, if the boys are no longer brave the girls are no longer meek and mild as in olden days. Both of them have reached a stage that there remains no apparent difference between the two. Then, how to identify their sex? It is indeed a great problem.

When we think out, we find that

*Much to the annoyance of Shri J. R. Saksena, our Head Clerk, the latest similarity is that of names.
Editor.

there can be the following ways of identifying them :—

If some one enters a shop with great care and asks for powder, lipstick, face cream etc, examines them very carefully, higgles excessively and while returning looks into the mirror, then it is certainly a girl and not a boy. And if, on the other hand, a person enters a shop quickly, bargains quickly and also returns quickly, then it is definitely a boy.

Next, if sitting in a bus two persons gaze at each other and examine each other from tip to toe, then you can

say with certainty that both of them are girls.

If on some occasion (say a marriage procession etc.) a group of persons talk about the clothes of the bride and the bridegroom, about the beauty of any one of the two or about the dowry, then it is certainly a woman's familiar gossip.

But, if you want other confirmatory tests, because you think the above tests are not sufficient the following test may prove to be a deciding one.

If two persons are going along a road and by chance the purse or the handkerchief of any of them falls and the second one does not pick it up, it is sure that both of them are either

boys or girls. But if one helps the other in picking up that object, then you should be sure that the helper is a boy assisting his girl-friend.

Thus by applying these tests one can easily judge whether a certain person is a modern girl or a modern boy.†

*Desh Bhushan Wadhwa
Prep. Science.*

†This reminds us of an illustrated joke in *The Punch*, London. A modern girl : her hair cut in the Albert fashion, wearing shorts and smoking a cigarette, lay flat on a mound in a holiday resort. An old man happened to pass by that way. He wanted to greet 'him' or 'her' as the case be. He gazed and gazed at her but could not make up his mind how to address this 'youth'. Fearing lest he should be taken for an ill-mannered person he walked up to the mound, right below her shadow and said, "Miss or Mr.....? any way, Good day !

LITTLE LAUGHS

Business - man : Everyone pokes his nose into my business.
"What is your business"? enquired his friend.
"I manufacture handkerchiefs", replied the businessman.

* * *

Agatha Christian says : "Mine is an ideal husband - the older I grow the more interested he feels in me". Her husband is an archaeologist.

*Surjit Dhawan
Pre-Medical I Year.*

Father : Satish ! leave the company of bad boys, I don't like it.
Son : Yes, father, I have left the school already.

* * *

"Any big man born here"? asked a tourist.
"No sir; only babies are born everytime," replied the villager.

*Kanta Chopra,
B. A. II Year*

THE WORLD IS TOO MUCH WITH US

The evening shadows had lengthened. The sun, like a monarch, riding on his Golden Chariot, majestically bade adieu to the earth and left the horizon full of colours - colours, red, and orange - that create even in the dullest mind a love for beauty - a beauty that is beyond the powers of a mortal being to describe. And just then, these sweet naughty girls clad in their native dresses burst out in a peal of laughter and a divine music seemed to be coming from their rosy lips. It filled the whole atmosphere, as if it were, with an intoxicating wine I gazed and gazed at them and wondered how God could conceive of such an idea to create a world so beautiful. Were they really the dwellers on this earth? Oh! how happy they were! It seemed as if all the beauty of the world was peeping out of those innocent faces . . .

Suddenly, I looked up. The night was throwing her dark gauzy veil over the city. The bats and night birds slowly crept out, seeing that their enemies were off to bed. A cool breeze began to blow as darkness spread gradually over the sky and the first few stars were sighted. The moon came up lazily and lingeringly, creeping, like a coy maiden, steadily over the tree-tops. Here a bat - darting across the rising moon, silhouetted clearly against its silvery light.

By this time, the steel-grey sky was decked with innumerable stars which seemed to mock at the deserted

streets. Those bright and beautiful stars! What innumerable multitudes of them there were! Why were they created? Through countless centuries bewildered mankind has gazed at them and asked the same question - a question never to be answered. But why was I pondering over these questions? And soon my mind grew fatigued with pondering. I was awakened from my reverie by the thought that I was just wasting my time. It was not for me to sit for hours together and admire the creations of the Almighty; I had a lot of other things to do besides. And only then did I realize that the "World is too much with us".

Yes! We are so much absorbed in the material world to-day that we not do trouble ourselves about natural beauty any more.

Man is crazy after wealth. It is wealth alone that provokes man to do all sorts of deeds. It is wealth that incites man to indulge in shameless acts of violence and bloodshed.

Man is the supreme and independent creature, master of all he surveys; yet a helpless slave of his ever-growing desires. Ah! the desires of man are even lower than those of beasts. Man is more rapacious than a wolf and more treacherous than a snake. Under the garb of a smiling face, he hides a false and selfish heart. He stands gibing at God and nature. Does he ever think that behind the veil of this pompous and glamorous

life, lurks the face of death ? No, he has no time to think of anything that does not concern the world around him. His mind is too much entangled in the false splendour of the materialistic world.

Just let us have a look around. There are hosts of people, pompous and popular, their names emblazoned on the lists of honour, who can be met at every turn, stalking abroad like beasts in search of a prey. These are the people who can be seen in all the public places, cafes, hotels, restaurants and theatres. And there these beasts of the day are found absorbed in their sensual pleasures.

Just ask these people, do they have peace in their minds ? Do they get sound sleep ? And their reply would be that no one in the world sleeps well now-a-days save children and hard-worked diggers of the soil who enjoy cool breezes of nature throughout the day We - who think :

“Oh ! the entanglement and perplexities of these thoughts !” - have no leisure to rest or relax ; between the small hours of mid-night and morning. We rest on our pillows for mere form's sake, and doze and dream ; but we do not sleep. After all, how can we sleep ? Are our minds free from the worries of the world ? Do we ever behold the divine beauty around ourselves that speaks to us in her silent language in those green and grassy lawns full of budding flowers ? Do we ever try to seek for joy in the dawn or the sunset ? Do we attach the slightest importance to the beauty and witchery of nature, whose multitudinous manifestations always beckon us ?

No ; how can we ! “The world is too much with us. Getting and spending, we lay waste our powers. Little we see in Nature that is ours.”

*Promilla Gulati
B. A. Final.*

THE THINGS I LIKE MOST

Opinions vary, tastes differ. Some persons are interested in new inventions, some love reading books, others are interested in films and so on and so forth. But persons like me would never care for these things. These things are useless for them.

There may be a few followers of mine in this case and to encourage myself I would like to make friends with them. So I am disclosing my interest. The thing I love the most in

my life is ‘Sleep’. Sleep.....gentle sleep.....Nature's soft nurse.....the sleep, which provides the sweetest dreams to me. How dare I hate it? I cannot even talk ill of it.

‘Sleep’ is the best cure for waking troubles’. Keeping this in mind I sleep continuously for twelve hours. But it is a pity that ‘He giveth His beloved sleep’ and everybody hates it. At least, my parents do not like this habit of mine. If I do not get

good marks in the examination they complain that I sleep too much. My grandfather, however, says, "Oh! You get very sound sleep; that is very good. It is a sign of good health." I have not been able to make out whether he speaks sincerely or tauntingly.

If my younger sister speaks a bit loud even at 7 O' Clock in the morning, I cry out with anger, "Pinky! you neither sleep yourself nor let others sleep. You have no business to disturb others." The more I protest, the more my younger brothers enjoy teasing me.

But I have to get up at 7-30 A. M. to reach my College in time.

Sometimes, I curse my College, as it opens so early in the morning that I have to bid a hasty adieu to my beloved 'slumber'. But I am helpless.

If there is any person in the College who can teach me early-rising, I would be grateful to him or her throughout my life. But he or she should see that I may not face any inconvenience in doing so. I seek this assistance only because I have to neglect my studies to woo this beloved. But remember, I cannot offend my sweet heart for all the marks that my examiners may promise me in return.

*Karuna
Prep. Arts*

INDIAN SOCIALISM

As I am writing this, election slogans are being shouted. We students have to be prepared, because in a short time we shall be full-blooded citizens of India; and the country will look up to us for intelligent leadership.

One of the political slogans that we hear these days is 'Socialism'. The election manifesto of the Congress party promises a full socialist order. The Praja Socialist Party has long been for socialism. Practically all political parties swear by one or the other form of socialism.

What is socialism? A famous economist (Von Mises) defines socialism as Government ownership and

control of the instruments of production. What are the instruments of production? Any ordinary text book of Economics would tell us that the instruments of production are land and machinery.

Now, does the Government of India want to take over the ownership of land and machinery? About land it is clear that the Government has no such intention. The Government desires that cultivators should themselves own the land, or form cooperative societies for managing large areas of land. So in respect of land, India is not going to be a socialist state; and land accounts for more than half of our national income.

In respect of machinery the Government again has no intention of taking over small manufacturing concerns. Most of our industry is of a cottage or small scale type. The Government of India encourages small industries in every possible way. The Government gives loans, subsidies, and technical assistance of every kind to small manufacturers and workers in cottage industries. If you go to the Khadi Bhandar you will find that for every rupee worth of goods you have to pay only thirteen annas, which works out to a subsidy of over twenty per cent. If you go in bus No. 29 you will find between Nizammuddin and Purana Quila a big black board : 'Small Scale Industries Service Institute'. Suppose after graduating you cannot find a job, you go to this institute, and they will explain to you many market possibilities, give a loan to you for setting up a small business ; even give you machinery on hire or trial, and repair it when necessary. Our Government has set up many such institutes. Round Kalkaji itself the Government has reserved land for trading estates. These trading estates furnish you premises for small scale business and manufacture, with all arrangements complete. You have to pay only a small rent.

Now try to think intelligently what all this means. Our Government really wants to create opportunities for employment for all of us. Socialism in India, therefore, means full employment.

Let us go a little further. What are our major industries ? Our major industries are cotton cloth, jute goods, sugar, iron, steel and coal. The Government, again, has no intention of nationalising cotton, jute or sugar industries. In iron and steel Government is setting up plants of its own. But it is at the same time encouraging the private producers to produce more and more, because India wants all the steel that Government or private producers can make. India is a big, undeveloped country. There is room for all. Even if the Government does its best, there will be still more than enough that private persons can profitably do on their own account.

We, young people, therefore should not be deceived by political slogans. The issue in this country is not Socialism versus Capitalism and the meaning of socialism is not what the text books tell us. **We must think on our own.**

Sushila Butani
B. A. II Year.

THE ESSENTIAL QUALITIES OF A LEADER

"A leader is best," says Witter Bynner, "when people barely know that he exists." Every one likes to become a leader. But how many actually succeed in achieving this aim ? Very few. If all are leaders,

who will be the followers ? Now the question arises : 'What are those qualities that go to make a leader ?' There are various types of leaders, viz, moral, social, political, and literary leaders. The qualities requir-

STUDENTS' TEA PARTY

Principal Harish Chandra with his 'gay' cup

Office-bearers (1956-57)

The History Association

Members at the Hauz Khas on a study tour

The Science Association

Members at the D. C. M. Factory, Delhi.

ed by one type of leader may be different from those required by the other types. But there are some essential qualities which must be found in every leader, to whatever category he may belong.

The essential qualities of a leader may be summed up in two words: moral and intellectual integrity. Moral integrity implies that he should possess all moral and spiritual qualities.

First of all, he must be comparatively selfless. Only an exceptional leader will be completely selfless. It is said, "Fame is the last infirmity of a noble mind". Even the great saint, Gandhiji, could not escape this weakness.* One should be selfless as far as possible. A leader has to guide and lead others. For this purpose, he has to make a sacrifice of his personal interests.

Secondly, a leader must be just in his ways of doing and looking at things. If he is not so, people may go against him. He must be fearless in deciding things and pursuing them justly. For taking just actions enough boldness is required. This was the way of all the great leaders of the world. This requires the character of the leader to be firm, self-respecting and disciplined; and in its absence his leadership may be at stake.

'To be a leader one must turn one's back on men.' He is to be a man of action, rather than of mere prattle. All can talk; but only a few start work and lead others forward by going forward themselves, and thus providing their own examples.

Intellectual integrity is also an essential feature of a leader. A person must be an intelligent fellow to become a leader. He should have the necessary training and culture. He must have a thorough knowledge of the problems of his time. He should be a man of wisdom, enterprising and capable of thinking out things for himself. If he does not have his own principles, on what basis can he lead others?

Besides, he ought to have a knowledge of mass psychology in order to learn something about the minds of the people. Although a leader is firm and fearless, yet he should be able to adjust himself to the people's needs. Subordination of personal ambitions to general good is necessary. But this does not mean that he should become a plaything in the hands of the people. He should ponder deeply and then take decisions with the help of his advisers.

A leader cannot force his will upon the people. He has to convert them with his knowledge of psychology and convince them that whatever he is saying is correct. Hitler and Napoleon used this technique and became great leaders. This is the method of every great leader. "The final test of a leader," says Walter Lippmann, "is that he leaves behind him in other men the conviction and the will to carry on (his policy). The genius of a good leader is to leave behind him a situation which commonsense, without the grace of genius, can deal with successfully."

Thus, in short, moral and intellectual integrity are the two minimum qualities essential for a leader. There

is nothing more difficult to take in hand, more perilous to conduct, or more uncertain in its success than to take the lead in the introduction of a new order of things. But it is the

effort that matters and not success.

Purshotma Kapoor
B. A. (Final)

*Few will agree with you—Editor.

STUDENTS AND POLITICS

We notice today that the scope of a student's activities at the university stage has grown wider. A student, according to the commonsense view, is supposed to keep himself aloof from the cares and troubles of every day life as his sole task is to devote himself wholeheartedly to his studies and pass the examination. But what we find at the present time in a student's behaviour is that his spirit and outlook have widened a good deal. He is primarily concerned with his studies but he does not remain isolated from the environment round him. Any activity, whether of a social, economic or political nature, has a profound influence on him and as a result of it his emotional and mental set up undergo a change. Modern facilities of newspapers, magazines, cheap literature etc. have contributed enormously to establishing close contacts among different parts of the world. A student, by these means, is enabled to keep himself abreast of the events of the world.

Students in India have been for sometime past taking an active part in politics. Our political subjection to the British rule impelled them to enter the political field. The feelings

of nationalism and patriotism were very strong and intense in the hearts of our countrymen till the achievement of independence. The Indian masses were suffering heavily from the effects of foreign rule. This, roused the young hearts of students too to resist boldly the imperialistic activities of the British rulers. How zealous and full of the feelings of patriotism were the minds of students can well be illustrated by an incident from Subhash Chandra Bose's student life. An English professor once in the presence of Subhash began to talk slanderously against India. This infuriated Subhash so much that the calumny took an ugly turn and it resulted in the professor being man-handled. At that time the sparks of love, sacrifice for and dedication to our motherland were present even in the heart of a man in the street. Students, then, being more enlightened and blooming with the vim and vigour of youth naturally came out on the political scene and waged their fight against the indignities of the British rule.

A student at the present time, in whatever part of the globe he may be living, cannot completely remain un-

affected by events that take place in the political sphere. Feelings of sympathy and co-operation among students to fight for human rights are even stronger today than they were before. If an inhuman act is done, the hot blood of our young students is at once aroused to protest against it. A student's unprejudiced and unbiased conscience does not allow him to remain inactive when something unjust goes on before him. Students all over the world have strong organizations which come out to express their resentment unanimously against political injustice. Their ardour of fighting against injustice done to humanity by the great politicians, does not abate even to the slightest degree by the threat of police force, tear gas or governmental ban etc. But often their ardour is carried to extremes. They are found indulging in unfair means in achieving their end. Now and then we read in newspapers or hear on the radio that students have burnt the effigy of a great leader, insulted and destroyed a sacred book or beaten, stoned or assaulted a person of dignified status. Not only this, but sometimes they are reported to have raised immoral and vulgar slogans. Such debasing activities of students go to create a very poor opinion about them. It indicates their lack of discipline and sound reason and deterioration of their moral sense. It is, therefore, very necessary on the part of students to shun and abjure such activities. In order to achieve a lofty end it is absolutely necessary not to stoop to ignoble tactics, for they mar the very essence and great-

ness of their efforts. Means must justify the end.

It is realized today that absorption of students in political activities more or less accounts for their losing interest in their studies. Going on strikes and holding protests disturb the academic atmosphere. This sometimes results in the slackening of teaching work. So far as the justifiability of students' participation in political activities is concerned, the answer is in the affirmative. But it is commonly seen that sincere and capable students do not come out in the political field for fear of being placed in an awkward situation which might afflict their conscience. What observation shows is that usually students, who for one reason or another have acquired a distaste for serious studies, take to politics because there they find enough opportunities to gratify their sense of inferiority complex. Such a thing is beneficial neither to them nor to those whose rights they pretend to defend.

What gives us satisfaction on the whole is that despite some of the bad things that have crept in them, students have grown highly conscious of political problems. Students undoubtedly are the prospective builders of the nation and so it is a good sign that they are taking a keen interest in politics. If they are guided by lofty ideals and principles, they can rise to their full stature and serve the country in a befitting manner.*

Harsh Vardhan
B.A. II Year.

*Please read Page 1.

OLD STUDENTS' CORNER

[To mark the 5th Birthday of "Desh" we have introduced a new feature entitled 'The Old Students' Corner'. We invited the registered Old Boys to write on a subject that might interest them. We did not restrict their range to the narrow field of their activities in the college for more reasons than one. It is a coincidence that our correspondents have chosen to write on their stay in college. The reason is not far to seek. Their memories are as yet fresh. If they feel happy about them we can say with confidence they did not waste their time here. We can assure them that as they grow older and taste the bitter-sweet cup of life these memories of college life will flash

across their minds like a blazing meteor trailing glory on a dark night. Out of the archives of thought these recollections will make garlands of joy and place them on their heads. If they record them in the pages of 'Desh'..... what a thrill they will feel when a child of theirs..... May God bless the kid!hits upon an old copy and cries! "Papa! you were so happy at college!" We hope our Old Boys will avail themselves of the opportunity of recording their recollections. We are thankful to Misses Suresh Kumari and Santosh Kumari for responding to our invitation.

Editor]

(i) Yes, It was surely wonderful !

"All the world's a stage.

And all the men and women
merely players : They have their exits
and entrances ;"

To day sitting in this room of mine, I also join my voice with Shakespeare, though my voice is not so forceful. 'Life is but a stage in the big "O"'. Every body comes into this world to act the roles assigned to him and then quits the stage for ever. That can also be said about me. I never wanted to leave this College, but fate contrived against me, enmeshed me in her net and threw me

over to the Hindu College. Whenever I go to my new College, I have the feelings of a child who goes to her step-mother taking each step cautiously so that she may not disturb her and incur her displeasure. What a pity! But as soon as I enter the premises of this College, I regain the same joy as I used to feel when I was a student here.

I recollect the days gone by. Their memory haunts me. The scenes come one after another and leave their impressions on my mind. I shall, with your leave, relate here

some of my experiences as an editor of the College Magazine and as a performer on the college stage.

When I joined this College, to be the editor of 'Desh' was my greatest wish. I have a love for literature. Many times it provokes me to write. My wish was fulfilled by the proposal of Mrs. Prasad (then Miss Raj Kumari Mathur) to become the editor of the Hindi Section. I welcomed it and accepted the responsibilities. From that day I 'monopolized' - this was what others said - that post and left it with my exit from the College.*

Our learned Principal defined the aim of 'Desh'. "The most obvious object of a College journal", he said, "is to provide an opportunity to its young constituents to learn and practise the art of writing". I had to make personal requests to students and professors for contributions. With the beggar's bowl in my hand I had to go round repeating my call: "We are running short of articles. The Magazine cannot come out with so few articles. I am requested by the Editor-in-chief to get more articles some how or other." I requested the probables and got their replies; 'Listen, Santosh! we haven't got time; or 'suggest to us some topics'; or 'Give us some hints'. What a troublesome and tiresome task! Though the whole burden was on our staff-editors, yet we also had to help him. The day comes when the magazine is to be sent to the press, but the College

*You shifted from the Hindi Section to the English Section. We wonder if monopoly means that.

news-report is not completed yet. Articles are to be arranged, index made, proofs to be seen, the printer's devil checkmated etc. etc. But all these worries come to an end with its coming out of press. What joy, nay what ecstasy! With its first copy in my hand, I used to have the feelings of a mother holding her first born in her arms and thinking that her baby is unique in the world, and feeling proud of his tiny tiny smiles. She bears all the pain to give him a shape and feels elated that her child is the best in every respect (though he may not be). These feelings of mine may be due to the fact that I am a woman, but 'Desh' was my child; yes, 'a pet child', as it was called by our Principal.

To participate in stage plays was my craze of childhood. In my school life also, I used to take part in plays, but that was elementary. I feel very shy and nervous to come upon the stage. Many of the students, who have seen me on the stage, know my weakness, but in my first debut in the one-act play, 'Kis ka Ghar' 'in the role of a step-mother, all shyness vanished and I was in a position to depict the role of the cruel step-mother, who wants to drive her step-son away but ultimately has to leave the house due to her husband's death.

Rehearsals had a lot of joy and fun in store for us. Ours was the best team the College has ever got so far. Preparing tea in the evenings was a delight. The boys used to help us. A homely atmosphere was created. Sundays became picnic days in the College for us. The credit goes to

the President of the Dramatic Club, but it also goes, in no less degree, to the participants.

Applying base creams and powder on the face, tinging the lips with various shades of Max Factor or Coty lipsticks, wearing lovely saris and asking one another whether we looked all right or not used to be the greenroom talk. Giving the last touches to the make-up, looking into the mirror, feeling very much excited and nervous and after all these facing the waiting audience!—all these are stories of days never to return.

I always liked to play the role of a young lady, who takes life seriously, accepting what is given, even in her sorrows remaining calm and quiet like the deep blue sea. Though the volcano may be trying to burst out of her breast, yet not letting it come out;—this is what I like to depict on the stage. I know not whether I shall be able to fulfil this dream in my life. But I realized it partly when I played the eldest daughter-in-law in the 3-act play: *Mahabbat ki Rah Par*. In my opinion, taking part in plays enables us to fulfil our dreams. If one feels that one should be a king and if one is able to portray the role of a king on the stage then one is satisfied. Art is the medium through which man can realize his dreams and visualize the fancies he has hugg-

ed in the sub-conscious mind. This art can be of any type; whether it is painting, writing stories and poems or it is taking part in plays. Art gives to man the joy he lacks and it makes his life complete. Through its expression man has become the best of the creations of God.

I remember the day very well when I saw our Principal and Mrs. Prasad on the stage in Imtiaz Ali Taj's play 'Sazish'. Seeing them, I was excited. They created a feeling in my mind to unwind myself from the tight bonds of the examination and to take part in plays. But, could I do so? No, that was not possible. Now, it is still worse. These examinations have tamed me and that zest for impersonation on the stage is fading slowly and slowly.

The past is past and cannot be turned into present. I feel I am going in a ship enjoying myself. Suddenly, on the 10th of June, 1956, comes a flood and I am thrown out of the ship into the sea-water. I struggle with water near the sea-shore. I see the ship sailing calmly and quietly away. Only I am not on it. I long for reaching there but I cannot. Only the memories of the time spent on it are left. The times spent there was wonderful! Yes it was really wonderful!

Santosh Punhani
Old Student.

(ii) Why do you come to the college, girls ?

“Why do you come to the College, girls?” is the question that still echoes in my ears, though two years have passed since our learned

Principal asked us this question. I remember very distinctly that I was sitting with some of my friends in the room adjoining the Reading Room of the College. We were busy in laughing and talking. Some of us were notorious or, as we would prefer to be known, famous for making a noise in the College verandahs, while others were known for their talkative and humourous nature. As we were enjoying our jokes, suddenly the Principal entered the room and we had to stop our talk all at once. But one of us could not help laughing. She pressed hard her mouth with her scarf, but failed in the effort. I pinched her, but she was unable to control herself. Seeing all this, he asked, though not in anger, "Why do you come to the College, Girls?" One of us replied: "To study and to acquire knowledge". The other said timidly: "To enjoy ourselves"; while the third, who was the best athlete of her days, said; "I come to the college just to play." All these answers could not satisfy the learned 'Philosopher and Guide' and he, in his peculiar manner, said: "You all come to do all these things and not just one of them. You come here for getting education."

Education, in its widest terms, is a life-long process involving self-

culture and self-improvement. But in reference to the educational institutions, the term means those special influences, which are designedly brought to bear on the members of the rising generation before they enter the struggle of life. Education is a source of illumination, giving us a correct lead in the various spheres of life. Knowledge, which we acquire in these institutions and outside them, becomes the 'third eye' of the man, which gives him insight into affairs and teaches him how to act. The illumination given to us by education shatters illusions, removes difficulties and enables us to realize the true value of life. A person, who does not possess the light of education, may be really described as blind. The correct insight which men and women get from education, naturally, increases their intelligence, power and efficiency. It nourishes us like the mother, directs us to the proper path like the father and gives us delight and comfort like the wife. "If one man is superior to another," says a Vedic thinker, "it is not because he possesses an extra hand or eye, but because his mind and intellect are sharpened and rendered more efficient by education."

*Sudesh Kumari
Old Student.*

THE COLLEGE CHRONICLE

The Desh

With this combined number The Desh completes the 5th year of its life. Year after year it has grown from more to more and better to better. New features were added; the most recent being the Old Students' Corner. We regret that it has not been possible to bring out three issues as promised last year. We assure the readers that the fault lay with them and not with us. Probably, they did not take our request for Winter-term contributions seriously. Anyway, we shall try next year to fulfil this ambition of raising the Desh to a quarterly magazine. We also hope that by then the title cover will display the College crest.

To provide impetus to our contributors to write for the Desh two prizes for the best article in English and in Hindi were offered. The student editors were debarred from contesting for prizes in their respective sections. Likewise, two prizes were offered for the best snapshots of events in the Annual Sports of the College.

The Sindhi section has come in tune with the other sections. For the first time it has not been printed at a litho press. This has improved the get-up of the Desh considerably.

The Staff :

Dr. P. C. Chakravarty, the Vice Principal, who had earlier left for Calcutta to take up the Principalship of a Government College, resigned his

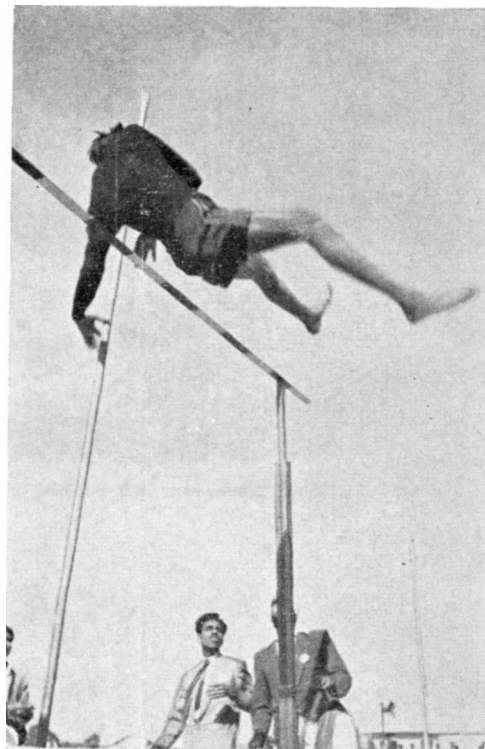
post on his subsequent appointment as Professor of History and Current Affairs at the University of Jadavpur, Calcutta. We are very sorry to lose him permanently. The Desh was his child. We wish him success and happiness in his new job.

It appears that the Department of History must once again look for a new shepherd. Shri Diljeet Arora, who so ably stepped into the breach caused by Dr. Chakravarty's departure, has been selected in the I. A. S. The day he came to the College, we knew he would be but a migratory bird. His dashing youth, love of hard work, scholarly habits and winsome personality chalked him out for a higher destiny. We shall miss him and his ready smile. Our only consolation is that our loss will be the nation's gain. Let us hope that his successor will carry on the tradition of combining learning with gentlemanliness and cheerfulness - a tradition which he inherited from Dr. Chakravarty. Our heartiest congratulations to Shri Arora on his brilliant success.

Ever since his return from Germany Dr. C. L. Madan had been feeling the College rather too small a place for him. He did not have to stay long. He has left us to join the Central Drug Institute at Lucknow. We hope in the wider sphere of his new activities he will be as useful as he was here. With his departure the Alma Mater has lost the second diadem of Ph. D. in her crown. In

Throwing the Javelin
Ishwar Kaul in action

Pole Vault in progress
Dilbagh Singh in action

A Mock Session of the 1st (London) Suez Conference

his place Shri Karamjit Singh M. Sc. has been appointed. We welcome him.

We also welcome Miss Saroj Gulati who has joined the Hindi Department in a leave vacancy.

We congratulate Mrs. Raj Kumari Prasad on the birth of a daughter and Shri R. P. Budhiraja on his marriage.

We also congratulate Shri R. K. Sud on his promotion to the Senior Lecturers' Grade. We hope he will not forget our share of the feast which his colleagues must be looking forward to. He is one of us.

The Office

Shri B. L. Bhutani, the College Cashier, went on sick leave about a year ago. He has not resumed duty so far. We wish him health. Shri Gianchandani has been working in his place. Shri Gianchand continues to occupy the Clerk's post.

We congratulate Shri Om Parkash Hasija on his marriage and Shri Gianchandani on the birth of a son. We hope Shri Hasija will emulate Shri Gianchandani's example.

The College Union

The College Union has been very active during the past months. Students evinced much interest in its activities and made every meeting a success. On the 20th of October, 1956, a debate in Hindi was held. The subject for the debate was: "It is in the best of interests of the country to introduce prohibition."

On the 8th of December, 1956, an Extempore Speech Contest in Hindi was held. Hira Ballabh Tiwari, B. A. I Year, was awarded the first prize. His subject was: "The good of being a back-bencher". No one qualified for the 2nd prize.

The 4th Annual Inter-College Debate in English for the Deshbandhu Debating Trophy was held on 4th February, 1957. The subject for the debate was: "In the opinion of this House for the success of democracy in India it is essential to have a recognized opposition." Six teams took part in the debate. The trophy was won by the St. Stephen's College, Delhi. The first prize was awarded to Miss Salima Ahmed of the Delhi College, Delhi, and the 2nd prize was shared by Messrs. Manak Wadhvani and Dhruv Dev of the St. Stephen's College. Our College was represented by Vijay Kishore Singh and Nirmala Chhabra. The latter acquitted herself well. Mrs. Freda Bedi (Ministry of Education), Shri M. N. Kapur (Principal, Modern School, New Delhi) and Dr. R. R. Sethi (Vice Principal, Punjab University Camp College, New Delhi) acted as judges. Mrs. Bedi announced the award of the judges and also gave away the trophy and the prizes.

A prize debate in Hindi was held on 16th February, 1957. The subject was: "Religious instruction should be imparted in schools and colleges." The first prize went to Vijay Kishore Singh and the 2nd Prize was divided between Usha Kakkar and Satish Suri.

A prize debate in English was held on 23rd February, 1957. The subject

for the debate was : “The progress of a country lies in its moral, and economic regeneration and not in its military strength”.

“The following were awarded prizes”:

1. Sumir Kumar
2. Sushma

The Hindi Parishad

The Hindi Parishad has been fairly active during this year. It is trying its best for the progress of Hindi by organizing debates, competitions and other literary functions. Shri Suresh Chandra Gupta is the Adviser of the Parishad, F. C. Bhatia, the President, and Hira Ballabh Tewari, the Secretary. After the expiry of the first academic term, the Hindi Parishad had a busy programme.

The Parishad organized an extempore speeches competition in the month of October. The first and second prizes were awarded to Purshotama Kapur and Raj Kumar Khanna respectively. The speeches were quite appreciable.

A competition in writing stories based on historical topics was held in October 1956. A number of entries were received. Hira Ballabh Tiwari and Kamlesh Kumari were awarded the first and second prizes respectively.

The Parishad organized Poetry competition—a competition in original poems—in November, 1956. A number of student-poets of the College

recited their poems in this function. Dinesh Kumar and Chandra Prakash Sharma won the first and second prizes respectively.

The Parishad held an essay competition in December, 1956. The members of the Parishad took a keen interest in this competition.

The first and second prizes were awarded to Purshotma Kapur and Suman Luthra respectively.

The Parishad paid homage to Mahatma Gandhi on 30th January, 1957. The function was presided over by Principal Harish Chandra. A number of students took part in this function and contributed their poems and essays etc. Shri V. N. Khanna gave a good and instructive talk on the principles of Mahatma Gandhi. In the end, the meeting was addressed by the Principal. He advised the students to follow the path of Duty and Truth as laid down by Mahatma Gandhi.

The Parishad invited Shri Yagya Datta Sharma, a well known novelist and critic of Hindi, to give a talk on “Prem Chand and his novels” on 31st January, 1957. He discussed the topic very clearly and helped the students a great deal to understand Prem Chand.

The Parishad is contemplating to organize a seminar in which Miss Saroj Gulati will read a paper on *Chayavad* i.e. “Romanticism in Hindi Poetry”. It also intends to organize an extension lecture in which Shri Padam Vedalanker will give a talk on ‘*Panchvati*’, the well known book of Shri Maithili Sharan Gupta. A func-

tion is to be organized in which the student-poets of the College will recite their poems. The annual function will be celebrated towards the end of February, 1957.

The Economics Society

Since the last issue of the College Magazine was brought out, the Society organized a trip to the Bhakra Nangal and Chandigarh projects during the Diwali Holidays. A batch of fourteen students studied the Bhakra Dam Construction, the Dam, the Nangal Hydel canal and Ganguwal Power Station on the 2nd and 3rd of November. On the 4th the party spent several hours in seeing all the public buildings at Chandigarh. It was a very successful educational tour. Besides this the students had a feast of fun and frolic by living together in the Rest House at Nangal for three days. The students' behaviour was exemplary.

The Society held a prize debate in Hindi on the subject; 'The Government should strive for complete socialism in the country at the earliest'. Hira Ballabh Tewari was adjudged the best speaker, while Gargi Gupta and Veena Puri were awarded the 2nd prize.

An Essay-Writing Competition took place on 28th February. All the five subjects for the competition are of great national importance.

The Society has organized a Planning Forum in the College under directions of the Planning Commission. All Government publications in regard to the 2nd Five Year Plan are being made available by the Society for the

use of the members, who, in their own way, are trying to make the people Plan-minded.

The Society arranged a picnic at Okhla on the 17th of February and a trip to the various mills at Modinagar on the 27th of February.

The Society proposes to hold a Paper Reading contest and Prize distribution on the occasion of its Annual function.

The Sindhi Literary Society

The Sindhi Literary Society organized a number of meetings in which the members read out their compositions in the form of essays, poems and short stories. The programmes included items of Sindhi songs as well. Sushila Butani, Pushpa Butani, Yogendra Khushalani, Sushila Shirangi and Sri Chand took an active part.

A picnic was held at Okhla which was largely attended and enjoyed by all.

A Prize Essay-Competition was organized in January, 1957. Pushpa Butani and Chandra Mulchandani secured first and second positions respectively.

The Society proposes to invite a few famous poets and social dignitaries. The Society proposes to invite Sindhi poets and the elite to its annual function to be held in the 1st week of March, 1957.

The Political Science Association

Its fourth function of the year was organized on 17th September,

1956. The members of the Association, accompanied by the Adviser, Shri V. N. Khanna, went on a picnic at Kotla Ferozshah. They had a variety programme including songs and Panjabi 'Tappas'. Later the members visited the Rajghat and offered prayers at the Samadhi of Gandhiji and sang Ramdhun.

Mr. P. Basu, Deputy Director, United Nations Information Centre, was the guest on the United Nations' Day celebrated in our College on 24th October, 1956. He addressed the Association. His address was followed by a discussion. A photographic exhibition of the activities of the U. N. E. S. C. O. was also organized in the College Hall.

A symposium (in English) was held on the 30th October, 1956, on the subject: "Rights without duties are meaningless." Twelve students participated. Nirmala Chhabra (B. A. I Year) and Karuna Arya (Qualifying class) were adjudged I and II respectively. This was a prize contest.

A mock session of the First (London) Suez Conference was held on 8th November, 1956. Twenty-six students appeared on the stage as delegates of various countries. They wore their national costumes. Principal Narsingh Lal (S. R. H. School, Delhi), Shri R. K. Sud and Shri D. S. Bhalla acted as judges. They declared the performances of the following to be the best: Nirmala Chhabra and Jagan (First) Dilsher Nagi (Second) and Bharat Bhushan (Third). Mr. M. P. Bhatnagar (of Malviya Nagar) announced one silver

cup each for Nirmala Chhabra and Purshotma Kapoor and Shri V. N. Khanna announced a personal prize for Nirmala Chhabra.

The First Inter-College Debate for Kathpalia - Jain Trophy was held under the auspices of the Association on 30th November, 1956. The Silver Trophy has been presented by Shri R. K. Jain, a former member of the Board of Administration of our College and it has been named "Kathpalia - Jain Trophy" after the names of our Principal and Shri Jain. The Judges: Dr. Mrs. Dustoor, (Principal, Lady Sri Ram College, Delhi), Prof. R.N. Aggarwala (Ramjas College, Delhi) and Shri K. C. Kanda (Deshbandhu College) awarded the running trophy to the St. Stephen's College. The first two individual prizes were awarded to Raja Raman (St. Stephen's) and Nirmala Chhabra (Deshbandhu). Principal Harish Chandra thanked the judges. The motion which was discussed in the debate was: "In the opinion of this House India should not leave the Commonwealth of Nations".

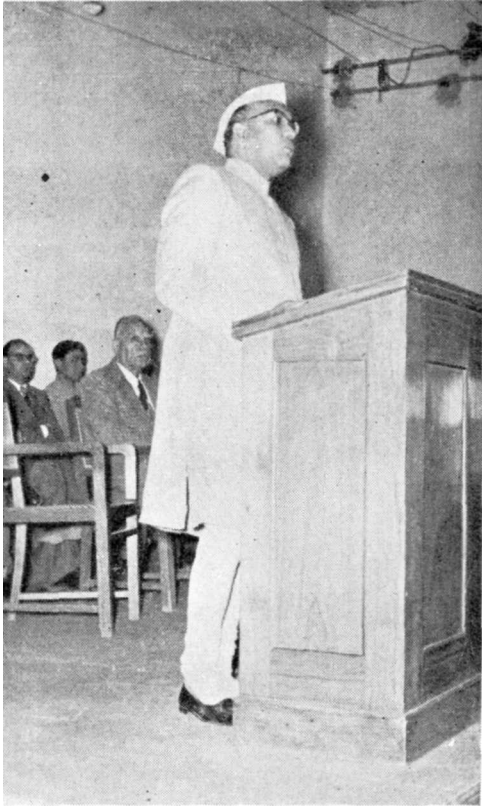
Dr. C. J. Chacko, Head of the Department of Political Science, University of Delhi, addressed the Association on 29th January, 1957, on "Parliamentary Democracy in India".

The History Association

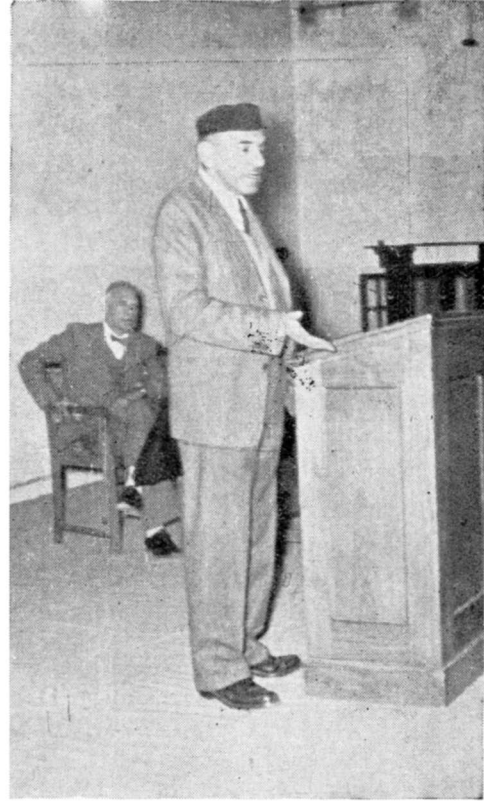
The Association came into existence in October last year. The following were elected office bearers:-

Inderjit Kaur - President.
Shiv Shankar Saxena - Secretary.

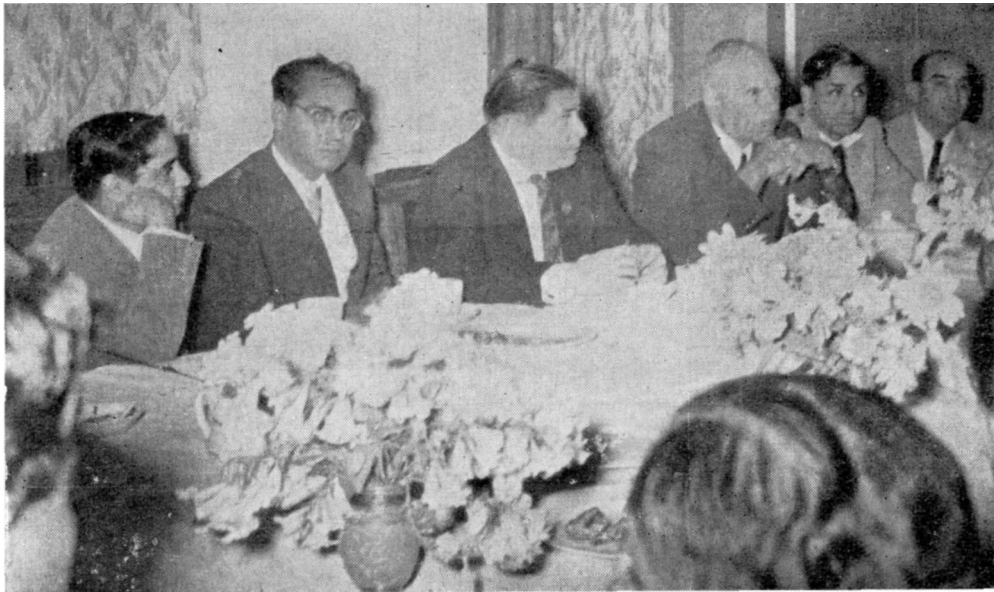
The main purpose of the Association is to encourage students to

Shri Radha Raman M P. addressing students on the Deshbandhu Day

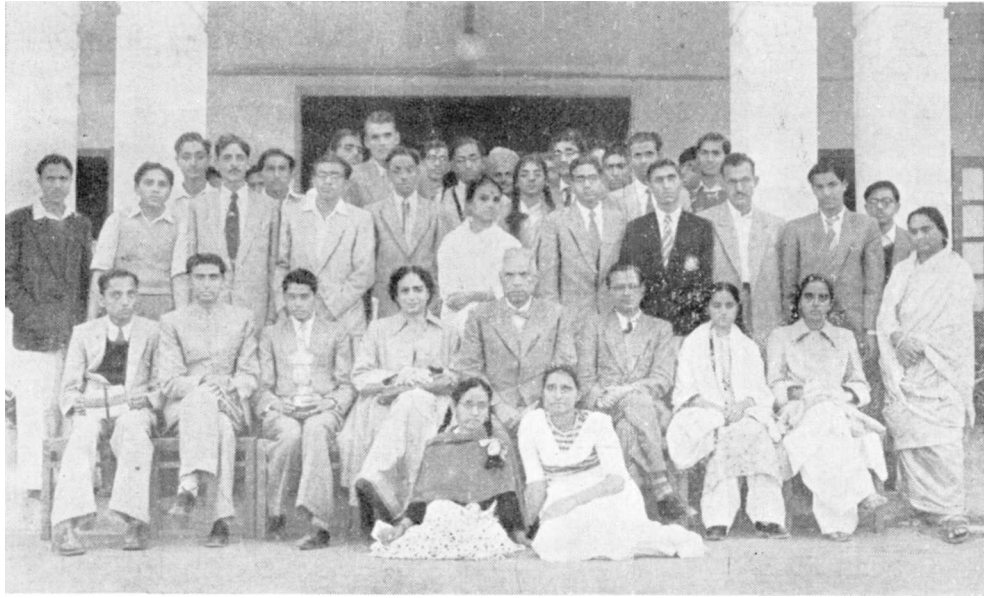

Shri A. A. Fyze, Member U.P.S.C. delivering an extension lecture

Staff at home to Dr. Kempers (West Germany) Delegate to Unesco Conference held in New Delhi

Political Science Association

Inter - College Debate for the Kathpalia-Jain Trophy.

College Union

Inter-College Debate for the Deshbandhu Trophy

acquire individualistic perspectives of historical problems through the media of seminars. At a function, presided over by Shri Diljeet Arora, the Adviser, a number of students read papers on varied subjects ranging from 'The Suez problem' to 'The influence of Geography' on History'. An excursion to the surrounding historical monuments was also organized. Shri Diljit Arora explained the distinctive features of ancient architecture. Mrs. M. Thomas chaperoned the girl students and Shri R. K. Sud acted as the camera-man.

An essay competition is to be held shortly.

The Science Association

The Science Association arranged an educational tour of Modinagar factories, the D. C. M works at Delhi and the National Physical Laboratory, New Delhi.

The Association celebrated its Annual function on the 6th March, 57. Shri C.L. Kumar presided. Principal Harish Chandra in his inaugural address to the members emphasized the importance of writing papers and acquiring the scientific outlook on things and life in general. His address was followed by a competition in Fancy Dress. Prizes were awarded to Harbans Singh (Munim Ji) and Leela (Gaddi girl); to Kanti Anand and Sudarshan; to Harbans Singh and Prabha.

The Educational Films Organization

The Educational Films Organization, under the charge of Shri I. S. Kapur, has been instrumental in arranging a number of film shows in the College hall by the U. S. I. S. These shows are very popular with

students. With the purchase of a Film Projector by the College it should be possible to make film shows a weekly feature and cover a wider range in choosing films.

The Social Service Association

A new society with the name of The Social Service Association has been formed and placed under the charge of Shri V. N. Khanna. The object of forming it is to infuse in the students of the College the spirit of selfless service of the community and render practical service on all occasions when it is needed. This is in tune with our ancient ideal that we have adopted as our College Motto. We hope our students will join it in large numbers.

The Old Boys' Association

The first informal meeting of the Old Boys' Association was held on the Convocation Day, 1st December, 1956. In spite of the best efforts of the authorities to bring a large number of the Old Boys (including women) into the fraternal fold, the number remains very small. The next meeting is scheduled for the 14th of March, 1957, the day for the annual prize giving function. We hope our old boys will respond to our appeal and become members of the infant association.

Extension Lectures

Thanks to the efforts of Shri R. P. Budhiraja, we had a number of distinguished speakers this year to address our students.

Dr. Kempers, a German delegate to the U.N.E.S.C.O. Conference held last November, gave an illuminating talk on "Present day problems facing Germany" on 23rd November, 1956. Mr. A. A. A. Fyzee, Member Union Public Service Commission, addressed our students on 'Islamic Culture and its impact on the Indian way of life'. Both Dr. Kempers and Mr. Fyzee answered questions put by the Staff and students at the end of their respective talks.

A talk on Yogic Physical Culture was given by Shri S. L. Vohra, Principal Yogic Physical Centre, Delhi. It was followed by a practical demonstration of yogic *asans*.

Department of Physical Education

Our difficulties about Playing Fields continue to thwart our efforts at starting new games. The soil around the college is rocky and it is almost impossible to prepare grassy grounds without a tube well. However, regular practice in Cricket, Badminton, Volley-ball and Net-ball has been going on during the winter season.

This year we entered the University Tournament in Cricket, Athletics, Kabaddi, Net-ball and Tennis (Singles).

The Inter-Class tournament on the league system was played in Cricket, Kabaddi, Volley-Ball, Net-ball, Deck-Tennis, Badminton and Table-Tennis. It lasted for over a month and about 250 students took part in it. The B. A. Class won the tournament.

The Table-Tennis and Badminton tournaments (open to staff and stu-

dents) were organised as usual. The number of women competitors was fairly large this time. The number of participants is increasing every year.

Physico-Medical Examination.

Every student was given a thorough Physico-Medical Test by the College Doctor and the Director of Physical Education. The examination was followed up by a check-up and the parents and guardians of the students were advised accordingly.

Miss Prema Pandit has been appointed a part-time lady doctor in order to conduct the Medical Examination of our women-students.

Annual Sports

The Annual Sports of the College were held on 8th and 9th February, 1957. 150 boys and girls took part in athletics and gymkhana events.

Our Principal, who is a veteran sportsman, took a keen part in the sports. He won prizes in two events in skipping the rope and the Staff Handicap Race.

(For results of the Annual Sports and Tournaments see pages 37 - 40).

The Dramatic Club

The Dramatic Club proposes to stage in the 3rd week of March two one-act plays in Urdu entitled 'Khali Botal' by Shri R. K. Sud (a translation of the English play, 'Shivering Shocks' by Clemence Dane) and 'Kamra Number Paanch' by Mr. Imtiaz Ali Taj. The former is being directed by Shri P. M. Kaul and the latter by Principal Harish Chandra.

Those of us who saw Principal Sahib act Mamun Jan in *Sazish* will watch him play *Hakim* and wonder at his rare and bewitching histrionic talent. He is equally great every time and in every role.

The Club has decided to stage another one-act play in Urdu called 'Khud Kushi' by Shri H. L. Dawar on the Farewell Day.

We hope the plays will be liked by students for whose entertainment they are being staged. We are sure the Dramatic Club will maintain its reputation that it has built up steadily and so laboriously during the past four years.

The Fine Arts Society

The Fine Arts Society will hold its annual Hobbies and Art Exhibition in March soon after the Prize-giving day.

Paintings by Miss Usha Pasricha, the talented Delhi artist, will be exhibited.

It is also planning to organize a poetical symposium cum musical competition on the eve of the Farewell Function.

We hope members of the staff and students will lend their full support and co-operation to make this new venture a success.

We are gratified to know that Mrs M. Thomas, who readily associates herself with all cultural activities, has taken the initiative to stage 'The Affected Ladies' by Janet Dunbar—a one-act play in English. She will be breaking new ground. We have no doubt that she will come out with

flying colours. She has a charm about her and inspires young girls and boys with confidence. With her theatrical experience, command over the English language, and a thorough knowledge of English ways of life and speech and love of arduous work, it is a foregone conclusion that the play will be a 'hit'.

The Recitation Contest

A prize recitation contest in English and Hindi was held on the 2nd of March, 57. Twelve students participated in it. The best reciters were : Kanti Anand, Pre-Medical I year (in English) and Yogindar Kumar B.A. I Year class (in Hindi). Harish Kumar of B.A. II year class entertained the audience with recitations from the poetry of Ghalib. Principal Harish Chandra and Mrs. M. Thomas judged the recitations in English and Shri D.S. Bhalla and Suresh Chandra Gupta in Hindi. At the end of the contest, while announcing the award of the judges, the Principal explained the 'do's and don't's of recitation and illustrated his remarks by reciting lines from poetry. He expressed his desire to start next year a class of a few talented students and personally coach them in the arts of recitation, elocution and acting. He remarked that this class would provide a recruiting ground for the College Dramatic Club and improve the quality of the performances of our speakers in debates in the college and outside it. We need not say that it is a laudable venture. We are sanguine that not only students but some members of the Staff too will join this class;— the latter can, in their own turn, teach a larger number of students. May we suggest that as an

aid to teaching correct pronunciation in English the use of the Linguphone Records may be introduced and for recitation and elocution records of poems, speeches and plays may be played from time to time. Quite a large number of these records are available. For example, for the speaking of verse in English we have Columbia Records Nos. D40018-9 by John Drinkwater.

The College Library

The College Library has more than 7000 books on its shelves. With the opening of B.Sc. classes science sections have acquired a large number of good books. The atmosphere in the library is now quiet and congenial to reading. The new mercury lamps have brightened up the shelves and the look of the rooms. But it is a pity that few students avail themselves of the facilities provided for them in the library. Probably it is due to the closed shelf system or the newly imposed restriction on taking books into the library that the number of readers in the library is small. We are inclined to believe that it is due to the lack of a reading habit and not to the restraints imposed in view of maintaining the reading atmosphere. It is obvious that the majority of students, who belong to the junior classes, are not interested in reading magazines or journals other than the illustrated issues. It is not their fault. They have never before quaffed the waters of the Pierean Spring and tasted the ambrosia of Knowledge. They do not know what they are missing by not caring to know the world around them. Its problems, its personalities, its achievements and its failures, sad to

say, are a complete blank for them. They, therefore, treat the standard magazines and journals with holy dread. The serious students should be thankful to them for it because their 'favourites' they leave desecrated: torn and disfigured beyond redemption. The fate of the Dailies is deplorable, indeed. Within half an hour of their arrival in the reading room their pages get mixed up and by mid-day you do not know which is which. May we suggest that after every period one of the library staff should go round and see that the newspapers and, for the matter of that, other magazines and journals too—are restored to their respective places. We also feel that the method of displaying books and book jackets requires to be improved. If fewer jackets are displayed at a time and subjectwise and the frequency of changing them is increased our purpose will be served. This work should not be entrusted to a peon who does not know the art of display. If a separate display board is used for languages congestion on the present board can be easily avoided. Display of these jackets and of books in the library will attract more readers to the library. Let not our students deny themselves the privilege of learning, pure joy and the innocent fun of reading books. at a time when their minds are budding forth. An Arabic proverb runs thus :-

Men are four:

He who knows not and knows not
he knows not, he is a fool—shun
him;

He who knows not and knows he
knows not, he is simple—teach
him;

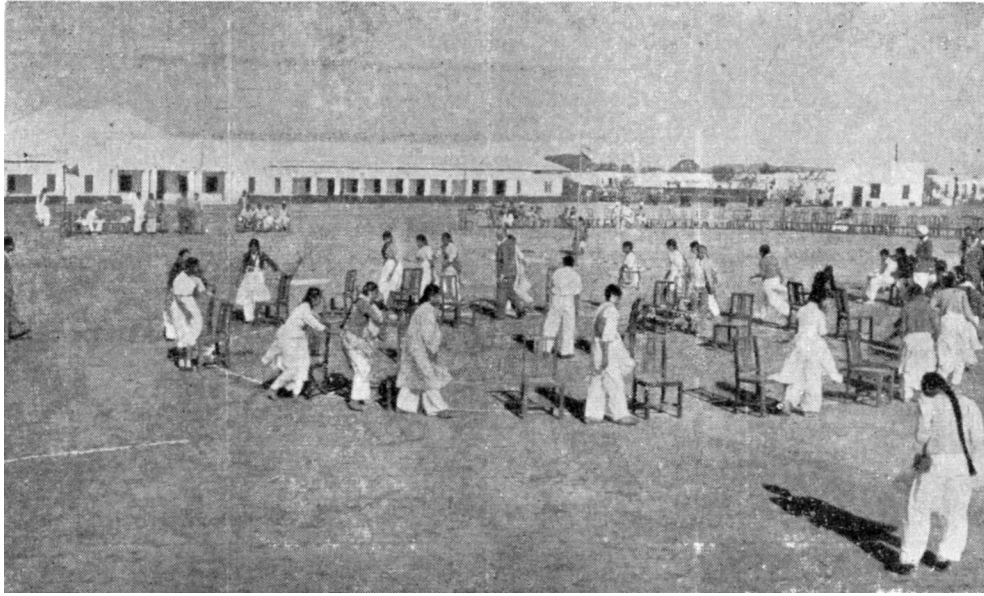

1500 Metres Race
Shiv Kumar Bhargava leading in the last round

High Jump for Girls
Kanta Chopra, the best athlete of the college in action

Musical Chair Race for Girls

Staff Handicap Race

Principal Harish Chandra nearing the winning post

He who knows and knows not he knows, he is asleep — wake him ;
He who knows and knows he knows, he is wise — follow him.

On the shelves of the libraries you meet men and women who belong to the last category. To which category you will belong — it is upto you to make the choice.

The Women's Association

The Women's Association was addressed by Mrs. Amita Malik, a Gold-Medallist of the Calcutta University and a reputed Columnist and Feature-writer of Delhi. She spoke on 'Journalism as a career for Women'. She explained that it was easy for a woman to become a journalist in her spare time if she was interested in people and things. The journalist feels satisfied and proud of herself if what she writes goes to help the poor and the downtrodden. Of course, the journalist must possess 'guts' if

she has to make a headway. She must not take the first rejection of her contributions to the Press as the final 'no'. She must persevere. With experience she can learn to evade the editor's 'red and blue pencil'. With the spread of fine arts, the popularity of cultural shows and display of handicrafts etc., new avenues for women writers have been opened as they are more sensitive to these than men. This feature will, in due course of time, find its legitimate place in Hindi journals. In short, journalism is a career which women can combine with marriage and a home with children.

Safeguard against Fire

To provide immediate anti-fire measures fire extinguishers have been fixed in the walls of the corridors. We hope they will remain more or less decorative pieces. May the emergency for using them never arise !

STOP PRESS

"I wish to impress upon you the necessity of building up character and a proper outlook in life. The prime necessity of the day is hard, honest and conscientious work. However, it is sometimes found that you lay too much emphasis on passing examinations. Examinations, in themselves, are not ends ; in fact, there are other basic things which are needed to build a successful career.

The first important thing is the quest for knowledge. Without having an ardent desire to know a thing,

you can do nothing. Secondly, you must have a feeling for values. Unless you are deeply attached to ideals you cannot steer through successfully in life. Thirdly, you must have fellow-feeling. You must broaden your sympathies. This, to me, is the most important thing."

*Shri K. G. Saiyidain's
Presidential Address.*

Deshbandhu College, Kalkaji,

NEW DELHI

LIST OF PRIZE WINNERS 1956-57

(A) ACADEMIC

Roll No.	Name	Subject	Position
----------	------	---------	----------

Pre-Med. I Year

4	Surindra Kumar Minocha	Aggregate	I
34	Promila Sikka	English	I
4	Surindra Kumar Minocha	Chemistry	I
7	Devinder Kaur	Biology	I
13	Bharat Bhushan Kumar	Physics	I

Pre-Med. II Year

(On the basis of April and December 1956 House Examinations)

1	Padma	Aggregate	I
2	Naresh Chandra Madan		
1	Padma	English	I
2	Naresh Chandra Madan	Physics	I
2	Naresh Chandra Madan	Chemistry	I
1	Padma	Biology	I

B. A. III Year

(On the basis of April and December 1956 House Examinations)

23	Kamlesh Kumari Malhotra	Aggregate	I
3	Suman Luthra	English	I
3	Suman Luthra	Hindi	I
23	Kamlesh Kumari Malhotra	Philosophy	I

B. A. II Year

(On the basis of April and December 1956 House Examinations)

4	Pushpa P. Butani	English	I
4	Pushpa P. Butani	Sindhi	I
15	Phool Kumar	Mathematics	I

B. A. I Year

32	Nirmala Chhabra	Aggregate	I
32	Nirmala Chhabra	English	I
2	Veena Puri	Hindi	I
2	Veena Puri	Economics	I
2	Veena Puri	History	I
32	Nirmala Chhabra	Philosophy	I
32	Nirmala Chhabra	Pol. Science	I

B. Sc. (Group A & B)

13	Sunder K, Karamchandani	Aggregate	I
2	Subhash Chander Sekhri	English	I
2	Subhash Chander Sekhri	Physics	I
13	Sunder K. Karamchandani	Physics	I
13	Sunder K. Karamchandani	Chemistry	I
56	Swarn Bala Anand	Botany	I
13	Sunder K. Karamchandani	Sindhi	I
13	Sunder K. Karamchandani	Mathematics	I
2	Subash Chander Sekhri	History of Science	I

Qualifying Class (Science & Arts)

Roll No.	Name	Subject	Position
1	Mohan N. Hira	Aggregate	I
5	Vijay Kumar Dhamija	Aggregate	II
5	Vijay Kumar Dhamija	English	I
1	Mohan N. Hira	English	II
271	Santosh Khurana	Mathematics	I
1	Mohan N. Hira	Mathematics	II
1	Mohan N. Hira	Physics	I
5	Vijay Kumar Dhamija	Physics	II
1	Mohan N. Hira	Chemistry	I
40	Rajinder Singh	Chemistry	II
5	Vijay Kumar Dhamija	Hindi	I
231	Sundrya Adya	Hindi	I
1	Mohan N. Hira	Add. Maths	I

282	Yogindra Khushalani	History	I
231	Sundrya Adya	History	II
286	Nand Kishore Chawla		
304	Rajindra Kaur	Civics	I
302	Chandra Bhatia	Civics	II
286	Nand Kishore Chawla	Economics	I
282	Yogindra Khushalani	Economics	II
90	Pushpa Malkani	Sindhi	I
6	Hira Chabria		

General Knowledge

Junior Paper

Roll No.	Name	Class	Position
5	Vijay Kumar Dhamija	Qualifying Science	I
19	Arvind Singh Popli	Qualifying Science	I
11	Navnit Kumar Sharma	Pre-Med. I Year	II

Senior Paper

32	Subhash Chander Dewan	B. Sc. I Year	I
26	Harsh Vardhan	B. A. II Year	II

(B) UNION

Name	Class	Position
<i>English Debate</i>		
Samir Kumar Dutt	Pre-Med. I Year	I
Sushma Rani	Prep. Arts	II
<i>Extempore Speech in Hindi</i>		
Hira Ballabh Tewari	B. A. I Year	I
<i>Hindi Recitation</i>		
Yoginder Kumar	B. A. I Year	I
<i>English Recitation</i>		
Kanti Anand	Pre-Med. I	I
<i>Hindi Debate</i>		
V. K. Singh	Prep. Arts	I
Usha Kakar		II
Satish Suri		

Music Competition

Urmil Baweja
Bal Krishan

I
II

Fancy Dress

Ram Nath
Rajeshwar
Promilla Gulati
Sudershan

For 1955-56

I

(C) SPORTS

Janki Parshad

First in Hop-step and Jump
First in 400 Metres
Second in Running Broad Jump
Second in High Jump
Second in 110 Metres Hurdles
All round best Athlete of the year
from amongst boys.

Sukhbir Singh

First in 100 Metres
First in Running Broad Jump
Second in 400 Metres
Second in 200 Metres

Preet Singh

First in High Jump
First in 110 Metres Hurdles
Second in Hop-step and Jump
Second in Pole-vault

Parupkar Singh

First in putting the shot
Second in 100 Metres

Manphool Singh

First in Hammer Throw
Second in putting the shot

Shiv Kumar Bhargava

First in 1500 Metres
Second in 800 Metres

S. S. Kumar

First in 800 Metres

Ishwar Kaul
Govind Singh

First in Javelin Throw
Second in Javelin Throw

Hari Kumar

First in 200 Metres

Jagdish Chander

First in Discus Throw

Mohinder Singh

Second in Discus Throw

Dilbagh Singh

First in Pole vault

Dharam Singh

Second in Hammer Throw

Subhash Chander

Second in 1500 Metres

Kulwant Singh	First in 100 Metres Open
Daljeet Singh	Second in 100 Metres Open
Daljeet Arora	First in Skipping the Rope
Harish Chandra (Principal)	First in Staff Handicap Race
Mrs. M. Thomas	Second in Staff Handicap Race
Kanta Chopra	First in 50 Metres
	First in 100 Metres
	First in High Jump
	First in Running Broad Jump
	All round best Athlete of the year
Karuna Arya	Second in 100 Metres
	Second in 50 Metres
Gargi Gupta	Second in High Jump
	Second in putting the shot
	Second in slow cycling
Purshotama Kapur	First in Putting the shot
Chitra Vohra & Chandra Bhatia	Second in Running Broad Jump
Leela Jhangiani	First in Slow cycling

Junior Staff Race

Jagdish Rai	First
Hoshiar Singh	Second

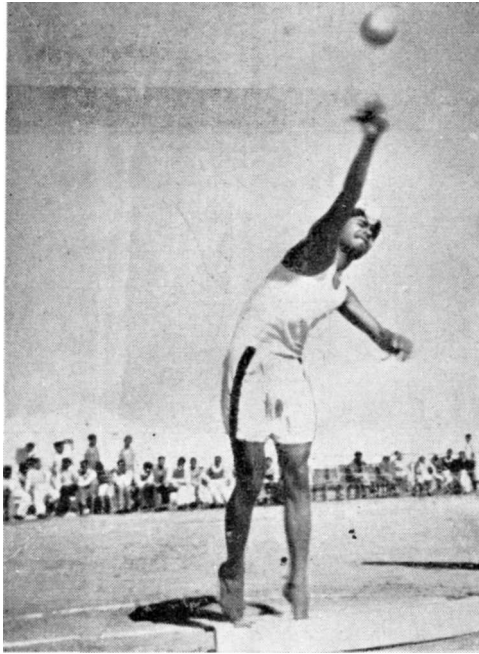
(D) Badminton Prizes

Men's Singles	Winner	Sri Chand
	Runner up	D. S. Chaudhry
Men's Doubles	Winners	D. S. Chaudhry & Harish Kapur
	Runners up	Mohinder Singh & Arvind Popli
Mixed Doubles	Winners	D. S. Chaudhry & Chitra
	Runners up	Sri Chand & Vinod Sabharwal

(E) Table-Tennis Prizes

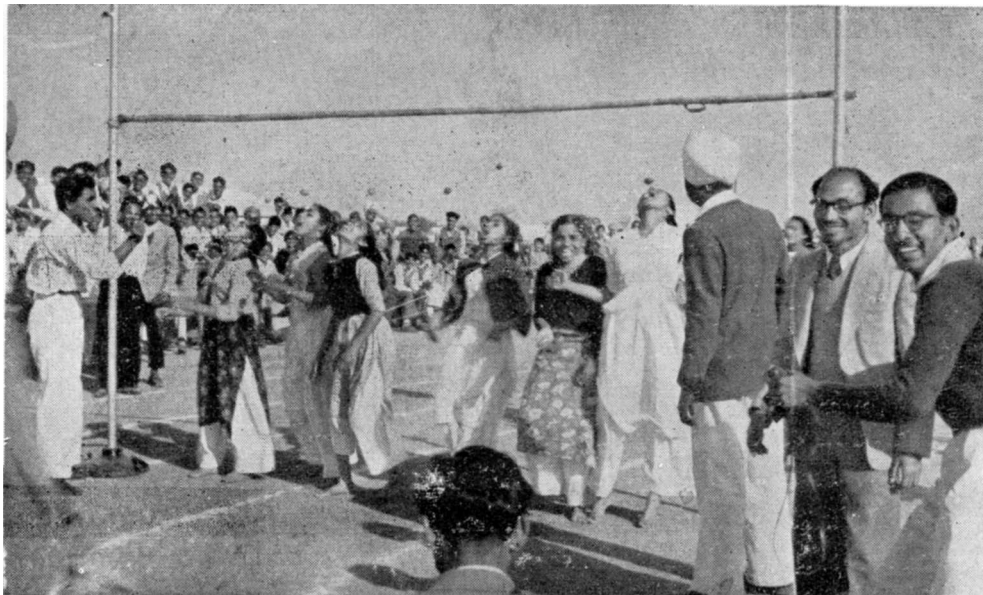
Men's Singles	Winner	V. N. Pasricha
	Runner up	Mohinder Singh
Men's Doubles	Winners	V. N, Pasricha & Sri Chand
	Runners up	Ram Nath & R. Vaid
Mixed Doubles	Winners	Sri Chand & Nirmal Chhabra
	Runners up	Ishwar Kaul & Prabha Godbole

Snapshot Competition

First prize awarded to Samir Kumar Dutt

Annual Sports

Girls' Obstacle Race

THE GIRLS' ASSOCIATION

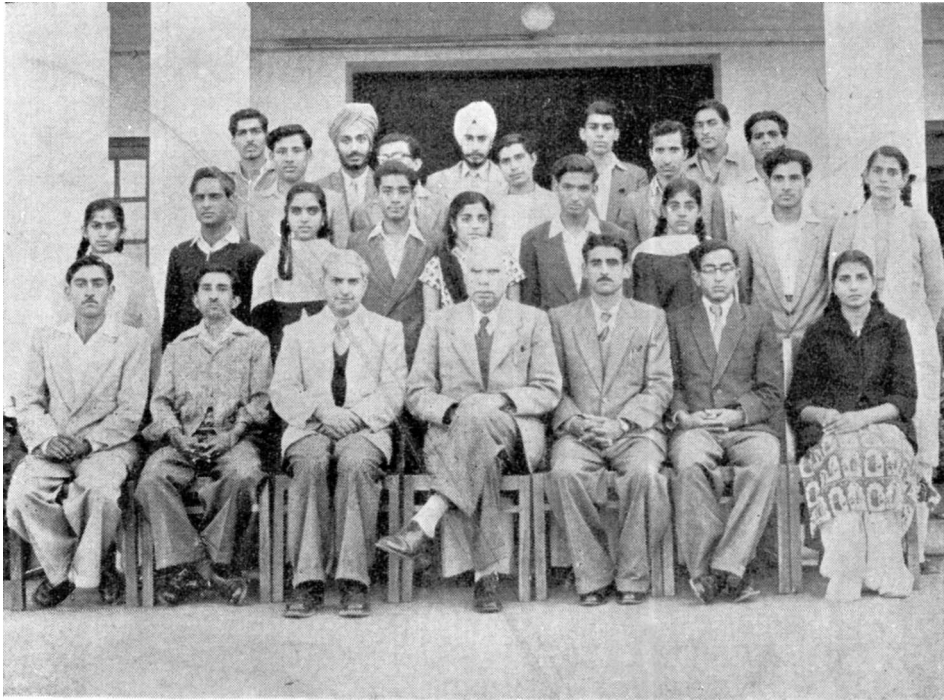
Mrs. Amita Malik & Office-bearers

THE SINDHI ASSOCIATION

Members on a picnic at Okhla

B. A. CLASS

Winners of the Inter-class Tournament

सम्पादकीय

नव वर्ष के आगमन की शुभ कामनाएँ लिए हुए 'देश' आज आपके हाथों में है। यह नव वर्ष 'देश'की उन्नति का वर्ष हो। पत्रिका के इस अंक में सब प्रकार की रचनाएँ प्रस्तुत हैं। गम्भीर व अध्ययनशील विद्यार्थियों के लिए निबन्ध अपने सुन्दर रूप में उन्हें आकर्षित कर रहे हैं तो कहानियाँ व कविताएँ अपनी सहज स्वाभाविकता लिए सब का मन मोह रही हैं। हमारा तो यही उद्देश्य है कि जहाँ तक हो सके 'देश' का स्तर उच्च हो और वह साहित्य को अपनी तुच्छ सेवाएँ प्रदान कर सके। हमारा विद्यार्थियों से निवेदन है कि वे अपने सहयोग से पत्रिका का स्तर उन्नत करें।

साहित्य में ही समाज का मंगल निहित है। साहित्य और समाज का सम्बन्ध आज से नहीं बरन् आदिकाल से स्पष्ट रूप में दृष्टिगत होता आया है। साहित्य मानव के मनोभावों का संचित भण्डार है। वह मानव को सत्पथ पर चलने की प्रेरणा देता है। साहित्य ही मानव को वह शक्ति प्रदान करता है जिससे वह जीवन की सार्थकता व यथार्थता समझ सकता है। मानव के आविर्भाव के कुछ काल उपरान्त ही साहित्य का प्रादुर्भाव भी हो गया था। शनैः शनैः उसका सम्बन्ध समाज से इतना घनिष्ट हो गया कि विश्व की कोई शक्ति भी उसे तोड़ने में समर्थ न हो सकी। साहित्य समाज का प्रतिबिम्ब है। देश के साहित्य से ही उस देश के समाज और संस्कृति का अनुमान उचित ढंग से लगाया जा सकता है। सामाजिक परिस्थितियाँ साहित्य को नये मोड़ पर ला कर खड़ा करती हैं।

हमारी पत्रिका का उद्देश्य मानव-भावों का स्पष्टीकरण कर उनको उचित मार्ग की ओर अग्रसर होने की प्रेरणा देना है। इस पत्रिका में साहित्यिक रचनाओं को स्थान देकर हम अपने उद्देश्य की पूर्ति में संलग्न हैं। इस बार हमने 'देश' में कालिज की हिन्दी परिषद् द्वारा पुरस्कृत रचनाओं—कहानी, कविता, निबन्ध—को भी स्थान दिया है। हमारी कामना है कि इस अंक के लेखक महान् साहित्यकार बन कर देश के हित-साधन में लीन रहें।

—कमलेश कुमारी,

वी० ए०, तृतीय वर्ष

“ अर्चना ”

शून्य मन्दिर में तुम्हारी,
अर्चना प्रिय कर रहा हूँ।

मूक भावों में छुपी हैं—
सुप्त मन की जो व्यथायें,
उठ न पातीं वे हृदय से,
भार बनती जा रही हैं।
ध्यान के उस मोह से—
अब दूर होता जा रहा हूँ,

शून्य मन्दिर में तुम्हारी
अर्चना प्रिय कर रहा हूँ !

साधना चुप चुप पिघलती
योग बस घुटने लगा है
दीर्घ निःश्वासों का स्तवन
मृत्यु के क्षण गिन रहा है।
पाहन हृदय केवल तुम्हारा
बस यही मैं देखता हूँ।

शून्य मन्दिर में तुम्हारी
अर्चना प्रिय कर रहा हूँ !

भावना की भेंट का मैं
दे सका उपहार केवल
किन्तु तुमने किया प्रिय
भक्त का उपहास केवल
मरण का वरदान लेकर
द्वार से अब चल पड़ा हूँ।
शून्य मन्दिर में तुम्हारी
अर्चना प्रिय कर रहा हूँ !

प्यार का दीपक तुम्हारा,
जल रहा प्रतिपल निरन्तर
फूट पड़तीं ज्योति से प्रिय
कालिमा की कुटिल आहें
पर न अब वह जल सकेगा
स्नेह उसका पी चुका हूँ।

शून्य मन्दिर में तुम्हारी
अर्चना प्रिय कर रहा हूँ !

साधना का लक्ष्य क्या है
यह न अब तक जान पाया
स्नेह के आतुर हृदय का
ज्ञान मैं कुछ कर न पाया
व्यर्थ यों ही जिनदगी का
भार ढोता जा रहा हूँ।

शून्य मन्दिर में तुम्हारी
अर्चना प्रिय कर रहा हूँ !

—हीरावत्तलभ तिवाड़ी,

बी. ए., प्रथम वर्ष.

“ਆਸਾੜ ਤਪੰਦਾ ਤਿਜ ਲਗੇ, ਹਰਿ ਨਾਓ
ਨਾ ਜਿਨਾ ਪਾਸੇ ॥”

ਕਿੰਨੀ ਸਚਾਈ ਹੈ ਇਸ ਕਥਨ ਵਿਚ।
ਇਹ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਧੁਪ ਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਠੰਡ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੁਖੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ
ਆਪਣੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ਵਸਦੇ ਹਨ।
ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਮਿਠਾ ਬੋਲਣਾ ਤੇ ਨਿਮ੍ਰਤਾ
ਇਹ ਦੋ ਗੁਣ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਲਈ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ
ਨਿਮਾਣਾ ਹੀ ਦਸੇਗਾ। ਉਹ ਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ
ਵਾਕ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦਾ ਹੈ—“ਹੋਇ ਨਿਮਾਣਾ ਜਗ
ਰਹਾਂ ॥”

ਉਹ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਬੇੜੀ ਸਾਗਰ
ਰੂਪੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਠੇਲਦਾ ਹੋਇਆ ਬਹੁਤ ਹੀ
ਜਲਦੀ ਰਬੀ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਸ
ਥਾਂ ਤੇ ਪੁਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸੁਖ ਤੇ
ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਸਭ ਗੁਣਾਂ
ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹੈ:—

“ਸੁਭ ਸਿਫਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਹੂਰਾਂ ਨੇ,
ਵਰਮਾਲਾ ਲੈ ਕੇ ਫਿਰ ਰਹੀਆਂ।
ਸਿਰ ਜ਼ਰਾ ਨਿਵਾ, ਗਲ ਹਾਰ ਪੁਆ,
ਵਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਰਦਾ ਨਹੀਂ ॥”

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਰਸਤਾ
ਹੀ ਇਹ ਹੈ:—

“ਨਿਵਣ ਸੁ ਅਖਰੁ ਖਿਵਣ ਗੁਣ ਜਿਹਬਾ
ਮਣੀਆਂ ਮੰਤ ॥ ਇਹ ਤੂੰ ਭੈਣੇ ਵੇਸ ਕਰ
ਤਾਂ ਵਸਿ ਆਵੀ ਕੰਤ ॥”

ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਵਾਲੇ ਸੁਖੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ—
“ਸੁਖੀ ਬਸੇ ਮਸਕੀਨੀਆਂ ਆਪੁ ਨਿਵਾਰਿ
ਤਲੈ ॥ ਵਡੇ ਵਡੇ ਹੀਕਾਰੀਆ ਨਾਨਕ
ਗਰਭ ਗਲੈ ॥”

ਮਿਠਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੈ
ਨਹੀਂ ਬਹਿੰਦਾ ਤੇ ਕੋੜਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਕੁਝ ਲੈਂਦਾ
ਨਹੀਂ। ਕੋਇਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇਂਦੀ ਨਹੀਂ ਤੇ
ਕਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੁਝ ਲੈਂਦਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕੋਇਲ
ਆਪਣੀ ਮਿਠੀ ਸੁਰ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਤਨ ਮਨ
ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਾਂ ਆਪਣੀ “ਕਾਂ
ਕਾਂ” ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਖਾਂਦਾ
ਹੈ। ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਉਸ ਪਰਮ-ਆਤਮਾ ਜਾਂ
ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਦੀ ਹੀ ਜੋਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ
ਹਨ:—

“ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲ
ਪਛਾਣ ॥”

ਮਿਠਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਤਮਾ
ਰੂਪੀ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬੁਲਬੁਲਾ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ
ਰੂਪੀ ਅਬਾਹ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਗਰ ਦਾ
ਰੂਪ ਹੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਅਜ ਦੇ ਨਵੇਂ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਇਹ
‘ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਤੇ ਮਿਠਾ ਬੋਲਣਾ’ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਲੋਪ
ਹੋਈਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ
ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਿਠਾ
ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਹੀ ਦਸਦਾ ਹੈ।
ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ,
ਤਾਂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਰ ਸੁਆਲ
ਦਾ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ
ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ—“ਮਿਠਾ ਬੋਲੀ ਜਗ” ਤੇ ਸ੍ਰੀ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫਿਕਾ
ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਉਂ ਦਸਦੇ ਹਨ:—

“ਨਾਨਕ ਫਿਕਾ ਬੋਲੀਐ ਤਨ ਮਨ ਫਿਕਾ
ਹੋਇ ॥ ਫਿਕੇ ਫਿਕਾ ਸਦੀਐ, ਫਿਕੇ
ਫਿਕਾ ਸੋਇ ॥ ਫਿਕਾ ਦਰਗਹਿ ਸੁਣਿਐ,
ਮੁਹਿ ਬੁਕਾ ਫਿਕਾ ਪਾਇ ॥ ਫਿਕਾ
ਮੂਰਖ ਆਖਿਐ, ਪਾਣਾ ਲੈਹਿ ਸਜਾਇ ॥”

भारतीय संस्कृति और लोकगीत

मानव जन्म से ही हर्ष और वेदना की अनुभूतियाँ ले कर संसार में पदार्पण करता है। प्रतिभा के मेल से ये अनुभूतियाँ भावों का रूप धारण कर लेती हैं। इन भावों का संगीतमय प्रकटीकरण लोकगीतों द्वारा होता है। इसी कारण अत्यन्त प्रसन्नता के अवसर पर मनुष्य गायन में विभोर हो उठता है। जब उसे कोई ठेस लगती है तो भी संगीतमय हृदयस्थ वेदना उसे आच्छादित कर लेती है। मानव का समस्त जीवन ही संगीतमय है। विशेषतः सुख-दुःख के अवसरों पर वह अवश्य ही लोकगीतों में ढले हुए संगीत का आश्रय लेता है। हल और चक्की चलाते, जल भरते तथा कोल्हू पर कार्य करते समय, यात्रा में, युद्ध में, खेल-कूद, हँसी-मजाक तथा विरह-वेदनादि में प्रायः नर-नारियों के मन-मयूर विभिन्न वस्तुओं को ताल बना कर नाच उठते हैं और उनके कण्ठों से अठखेलियाँ करते हुए गीतों के स्रोत प्रस्फुटित हो साधारण जन-समाज में बिखर जाते हैं। जनसाधारण के यही गीत लोकगीत कहलाते हैं।

भावातिरेक के समय लयबद्ध भावों को यदि गीत की संज्ञा दी जाय तो अनुचित न होगा। समस्त जनसमाज में जो भावनाएँ चेतन-अचेतन रूप में गीतबद्ध हो कर प्रयुक्त हुईं, उनके लिए लोकगीत उपयुक्त शब्द है। पॅरी के कथनानुसार, “लोकगीत आदिमानव का उल्लासमय संगीत है।” मराठी के उन्नायक लेखक डा० सदाशिव फडके के मतानुसार—“शास्त्रीय नियमों की परवाह न करके सामान्य लोक-व्यवहार के उपयोग में लाने के लिए मानव अपने आनन्द-तरंग में जो छन्दोबद्ध वाणी सहज उद्भूत करता है, वही लोकगीत है।” वास्तव में लोकगीतों में अतर्वेदना की अभिव्यक्ति होती है। इस वेदना के हेतु अत्यधिक दुःख अथवा अत्यधिक सुख दोनों ही हो सकते

हैं। केवल आनन्द ही का समावेश होने के कारण ये दोनों परिभाषाएँ अपूर्ण व एकांगी हैं।

एन्साईक्लोपीडिया ब्रिटैनिका के एक लेखक का कथन है—“लोकगीत मानव जाति के हृदय से, अपने अभावों द्वारा जन्य, प्रकृति-प्रदत्त आवाज के द्वारा अचानक घुमड़ कर प्रकट होने वाला संगीत है, जो हृदय का बोझ हल्का करने के निमित्त बोलने की अपेक्षा गा कर गीतों द्वारा व्यक्त किया जाता है।” यह अभाव सुख का भी होता है और दुःख का भी। वस्तुतः लोकगीत सामान्य मानव की दैवी प्रतिभा के नैसर्गिक स्रोत हैं जो आनन्द अथवा विषाद में अनायास फूट पड़ते हैं। ये पारदर्शी शीशे सदृश स्वच्छ, वन-खग-गान सदृश अकृत्रिम, सरल, रसीले, मधुर तथा लययुक्त गीत हैं।

जो व्यक्ति-जन्य गीत सामाजिक भावों को आन्दोलित कर जीवित रहे, कालान्तर में वही लोकगीत बन जाता है। लोकगीत व्यक्ति में समष्टि का समावेश करते हैं। संगीत के माध्यम से लोकरंजक हो कर लोकगीत वैयक्तिक व सामाजिक अन्तर मिटाते हैं। लोकगीतों को समाज से प्रेरणा प्राप्त होती है। इनमें वैयक्तिक और सामाजिक अनुभूतियाँ तरंगित हो कर बहती हैं। इस कारण समाज की निजी अनुष्ठानिक अथवा औपचारिक विशेष संस्कृति की पृष्ठभूमि में तथा इसके अनुरूप ही लोकगीत बनते हैं। अतः लोकगीतों में सांस्कृतिक स्पंदन विद्यमान रहता है। जब मानव में एक विशेष प्रकार की संस्कृति व बुद्धि का उदय हुआ, तभी लोकगीतों का स्वरूप कुछ निश्चित हो पाया।

वे दार्शनिक विचार संस्कृति के प्रतंगत आते हैं जिनका अव्यक्त भूमिका में समाज की श्रद्धा विद्यमान हो। इसका

प्रकटीकरण सभ्यता द्वारा होता है। संस्कृति अंतःकरण है, सभ्यता इसका शरीर। प्रत्येक समाज की निजी संस्कृति-विशेष होती है। भारत की भी अपनी सजीव संस्कृति है। प्राचीन काल में सिंधु और सरस्वती के तीरों पर ऋषियों के आश्रमों में इसका जन्म हुआ। इस जान्हवी की पुनीत धारा में शक, हूण, पठान, यवन, तुर्क, मुगल, अरब आदि सभी धाराएँ मिलीं और एकरस हो गईं। मूल धारा अविच्छिन्न रही। यही मूल धारा हमारे लोकगीतों में अविरल बहती चली जा रही है।

भारतीय संस्कृति का भव्य भवन धर्म, अर्थ, काम और मोक्ष को आधार-शिखा पर निर्मित है। इन चारों में सर्वप्रधान अंग धर्म ही है। हमारी संस्कृति का मुख्य ध्येय है मनुष्य को आदर्श पथ पर आरूढ़ करा कर उसे ब्रह्म का साक्षात्कार करवा देना। इसी कारण हमारे धार्मिक जीवन के अन्तर्गत मानव-जीवन को आदर्श एवं सफल बनाने के निमित्त विभिन्न संस्कारों का विधान है। जन्म से मृत्यु-पर्यन्त भारतवासी के जीवन में अनेक संस्कार सम्पन्न होते हैं, जिनमें जन्मोत्सव, चूड़ाकर्म (मुण्डन), यज्ञोपवीत तथा विवाहादि षोडश संस्कार अत्यन्त महत्वपूर्ण हैं। इन सभी संस्कारों में प्रत्येक रीति-रिवाज के अनुष्ठान में विभिन्न प्रकार के अनुकूल लोकगीतों का गान सोने में सोहागे का काम करता है। इनके अतिरिक्त अनेक व्रत-उपवासों तथा दशहरा, तीज, होली, श्रावणी आदि अनेकानेक पर्वों के अवसर पर लोकगीत अपनी रसवृष्टि करते हैं। संस्कारों के महत्व को दिखाने के साथ-साथ वातावरण को रंगीन बना कर ये लोकगीत भारतीय समाज के उत्साह तथा मनोल्लास का चित्रण करते हैं। निम्नलिखित लोकगीत विवाह के समय के कन्या के भावों का कितना मार्मिक और सुन्दर चित्रण करता है :—

साड्डा चिड़ियाँ दा चम्बा ।

बाबुल असाँ उड्ड जाना ॥

निम्नलिखित लोकगीत में नववधू का कितना सफल, सजीव व कलापूर्ण चित्र है :—

फिसली-सी पगडंडी, जिसली आँज लजीली री ।

इंद्रधनुष रंगरंगी, आज मैं सहज रंगीली री ॥

भारतीय जीवन में ये संस्कार अत्यन्त प्राचीन काल से प्रचलित हैं तथा गाथा अथवा लोकगीतों का गान भी उनमें उत्साह, माधुर्य व सौंदर्य का सञ्चार करता आया है। रामचरितमानस में लोकगीत-गान का वर्णन मिलता है। महाभारत-युग में राजसूय यज्ञादि के अवसर पर ऐतिहासिक तथा विवाहादि में देव-विषयक गाथाएँ गायी जाती थीं। उपनिषद् काल में भी गाथा-प्रचलन का विवरण मिलता है। बुद्ध-जीवन से सम्बन्धित लोकगीत 'जातक' कहलाते थे। वैदिक तथा पौराणिक युगों में भी लोकगीतों का प्रयोग होता था। संस्कृत-साहित्य के अनेक कवियों ने लोकगीतों के गान का वर्णन अपनी कृतियों में किया है।

सदा से ये लोकगीत हमारे उत्साह की वृद्धि, तथा हमारा मनोरंजन करते आये हैं। इन्हीं गीतों की ध्वनि के माधुर्य में नर-नारी ने निज श्रम-निवारण किया, नन्हें शिशु निद्रादेवी के ओड़ में गये, युवक प्रेमोन्मादित हुए, वृद्धों ने मनोरंजन किया, वैरागियों ने उपदेशामृत पान कराया, विरही युवकों ने हृदय-वेदना मिटाई, विधवाओं के एकाकी जीवन में रस संचरित हुआ, पथिकों ने थकान मिटाई, कृपकों ने खेत जोते तथा मजदूरों ने विशाल भवनों को आकार प्रदान किया।

आकाशचारी वारिदांश की छाया सदृश हमारे लोकगीतों में भारतीय संस्कृति की झलक भी अनिवार्य है, क्योंकि प्रत्येक भारतवासी की प्रत्येक अनुभूति भारतीय संस्कृति में रंगी हुई है और भारतीय समाज की विराट् भाव-व्यञ्जना इन गीतों की हर कड़ी में जागृत है। इनका प्रत्येक पद भारतीय संस्कृति का दिग्दर्शन कराता है। इनमें

संस्कृति का इतिहास निरहित है। श्री हजारी प्रसाद द्विवेदी जी के शब्दों में—“ईंट पत्थर के प्रेमी यदि धूँटता न समझें, तो जोर दे कर कहा जा सकता है कि ग्रामगीत का महत्व षोहनजोदारो से कहीं अधिक है।”

लोकगीत हमारी धार्मिक, सामाजिक, आध्यात्मिक तथा राजनैतिक संस्कृति का परिचय देते हैं। हमारी संस्कृति में धर्म का मूल है परोपकार। हमारे लोकगीतों में विश्व-बन्धुत्व का यह गुर अतिप्रोत है। उदाहरणतया :—

पुतवा जन्मे कवन फल, हे मोरे साहब ।

दुनिया अनन्द जब होई, तबै फल होई है ॥

विवाह के समय कन्या को सेवा की शिक्षा दी जाती है। साथ ही उसे निम्नलिखित संस्कृति गुणों का उपदेश दिया जाता है :—

पहनो पहनो री सुहागिन, ज्ञान गजरा ।

दया धर्म की आँदो चुनरिया,

शील का नेत्रों में डालो कजरा ॥

भारतीय संस्कृति के अनुसार समाज में मूर्धन्य स्थान विद्या, तप व त्याग को प्राप्त है। निम्नलिखित लोकगीत की कामना में यह निहारिये :—

छड्डु के सारे ऐश-आराम,

मैं इक योगी बन जावाँ ।

जिदा आदर है राजे तों ज्यादा,

ओही बनां पढ़ां ते पढ़ावाँ ॥

इसी प्रकार अन्य लोकगीतों से हमारी संस्कृति के औदार्य, आतिथ्य, देश-प्रेम तथा व्यापक दृष्टिकोण आदि परिलक्षित होते हैं।

अभावों के इस आधुनिक युग में लोकगीतों में नवीन चेतना आई है। सन् १८५७ की क्रान्ति में जनता गा उठी :—

धोबी धोंदा ए लीरां तूँ ।

गौमेंट नहीं छड्डुनी,

नहीं छड्डुना वजीरां तूँ ॥

यह पद्य तत्कालीन जनता के अंग्रेजी सरकार के प्रति क्रूर भावों का द्योतक है। ऋण को कडुवे घूँट की तरह उतार कर कोई कृषक कवि गा उठा :—

थे करजो भोत बुरो छे,

ओ मन भरिया ॥

अधिकांश लोकगीत विशेष संस्कारों के लिए हैं। संस्कारों के बिना उन लोकगीतों का महत्व अत्यंत न्यून रह जाता है। दूसरी ओर लोकगीत हमारे संस्कारों तथा उत्सवों में उल्लास रस, माधुर्य तथा सौष्ठव का संचार कर उन्हें सत्य-शिव के साथ-साथ सुन्दर भी बना देते हैं। लोकगीत-रहित संस्कार तथा पर्व-त्योहार नीरस व उल्लासहीन रह जाते हैं। भारतीय संस्कृति से रहित लोकगीत आत्माविहीन मृत शरीर के सदृश हैं। भारतीय संस्कृति-सूत्र में लोकगीत मुक्ता गुम्फित हैं। मुक्ता-विहीन सूत्र-माला शोभाविहीन है तथा सूत्र-हीन मुक्ता विश्व-खल।

पुरातन काल से प्रचलित इन लोकगीतों द्वारा भारतीय संस्कृति की सनातन भावनाओं का संरक्षण हुआ है। लोकगीतों में बद्ध हो कर हमारी संस्कृति अमर बन गई है। सहस्र वर्षों के क्रूर विदेशी शासन में भी हमारी संस्कृति की अग्नि केवल लोकगीतों के हविष्य द्वारा ही आज तक प्रज्वलित रही है। इन लोकगीतों का प्रचलन भी तो हमारे संस्कारों द्वारा ही हुआ। संस्कारों के अभाव में उनका प्रचलन कम हो जायेगा तथा शनैः २ वह परम्परा समाप्त हो जायगी। इस प्रकार भारतीय संस्कृति और हमारे लोकगीत परस्पर एक दूसरे को सुधा-पान करा कर अमरत्व प्रदान करते हैं।

संस्कृति के संरक्षक ये लोकगीत काव्य की दृष्टि से भी अत्यंत महत्त्वपूर्ण हैं। दिये गये उद्धरणों से स्पष्ट होता है कि अनेक लोकगीतों में भावपक्ष व कलापक्ष का अत्यंत सुन्दर निर्वाह हुआ है। इतने महत्त्वशाली होने पर भी

अधिकांश लोकगीत मौखिक रूप में ही विद्यमान हैं। श्री रामनरेश त्रिपाठी, देवेन्द्र सत्यार्थी आदि कुछ महानुभावों ने लोकगीतों के संकलन का प्रयत्न किया है, किन्तु सम्पूर्ण भारत के लोकगीत अभी तक संकलित नहीं हुए। पाश्चात्य सभ्यता का अनुगामी आधुनिक नागरिक इन लोकगीतों में निहित संस्कृति व इनके महत्व का विस्मरण करता जा रहा है। इन रत्नों की उपेक्षा देश के लिए

अत्यंत अहितकर होगी। भारत में—नहीं, बल्कि समस्त विश्व में शान्ति—स्थापना—हेतु नवीन संस्कृति व प्राचीन संस्कृति का सामञ्जस्य आवश्यक है। इसके लिए लोकगीतों का संरक्षण अनिवार्य है।

—कुमारी पुरुषोत्तमा कपूर,
बी. ए., तृतीय वर्ष

दो रुबाइयां

: १ :

लिखा है जो किस्मत में, तुझे मिल ही है जाना ।
बर्तन है बना जितना, जल उतना ही तो आना ॥
फिर छोड़ नदी कुँ को, सागर तक चाहे जाओ ।
उससे तो अधिक जल का, नामुमकिन है आना ॥

: २ :

टूटा है यदि दिल तो उसे जोड़ दिखाना ।
फौलाद बना कोई, तो उसे मोड़ दिखाना ॥
मिठास भरी जिह्वा से, कहता हूँ नरेश ।
शत्रु है यदि कोई, तो उसे मित्र बनाना ॥

—नरेश भारद्वाज,
प्रेम आर्ट्स

हृदय-मन्थन

रात्रि का दूसरा पहर था। परिश्रान्त प्रकृति बेसुध हो कर रजनी के अंक में थकान मिटा रही थी। कल-कल करते हुये नदी, नाले निर्भर लोरियाँ गा रहे थे। मन्द २ पवन सुप्त प्रकृति को थपकियाँ दे रहा था। शरत् के पूर्णिमा का चाँद यौवन में उन्मत्त हो कर उन्माद का प्रकाश लुटा रहा था। चारों ओर एक प्रकार का अखण्ड मौन व्याप्त था। कभी २ सायं-सायं करते हुए वृक्षों की भयावनी आवाज प्रकृति की नींद में विलम्ब डाल रही थी।

कपिलवस्तु का राज-प्रासाद भी दिन भर के कोलाहल से श्रान्त हो कर मौन था। लेकिन कभी २ किसी प्रहरी की “जागते रहो” की आवाज उसके मौन में विघ्न डाल रही थी। उत्तर दिशा में स्थिति वाटिका के पुष्प सौरभ बिखेर रहे थे। सामने राजकुमार सिद्धार्थ का शयन-कक्ष इसी सौरभ से सुरभित हो रहा था। कगारों पर दीप-मालायें अभी तक जगमगा रही थीं। शशि की रश्मियाँ छन-छन कर खिड़की के सीकचों से कक्ष में प्रवेश कर रही थीं। उत्तर में घ्रुवतारा अचल, अटल स्थिति में जगमगा रहा था और इसी तारे पर केन्द्रित थे राजकुमार सिद्धार्थ के नेत्र। सामने भरपूर यौवन के उन्माद से पूरित राज-रानी यशोधरा बेसुध सोई पड़ी थी। छाती पर चिपका था रहल। पर राजकुमार लाख प्रयत्न करने पर भी नहीं सो सके थे। आज नगर-भ्रमण करते समय, जीवन के जो तीन बीभत्स रूप उन्होंने देखे थे वही रह-रह कर उनकी आँखों के सामने खड़े हो रहे थे। कभी बीमार आता तो कभी वृद्ध और कभी मत्त की अर्थी दिखाई देती। वे उनको भूल जाना चाहते थे। पर निष्फल रहे। उनके हृदय में द्वन्द्व छिड़ गया। प्रश्नों की भड़ी लग गई। उनका हृदय अर्न्तद्वन्द्व से छटपटाने लगा। हृदय में प्रश्न

उठा—क्या यही जीवन है? यही जीवन का अन्त है? आह! कितना भयानक था वह वृद्ध! अस्थि-पिञ्जर का ढाँचा, नर-कंकाल का टुकड़ा। वह झुकी हुई कमर, वह धँसी हुई आँखें और वह बीमार व्यक्ति! किस प्रकार अन्तिम साँसें ले रहा था! और इन सबका अन्त—मृत्यु! “क्या मेरा भी यही हाल होगा?” राजकुमार के हृदय में फिर प्रश्न उठा। “हाँ, क्यों नहीं?” हृदय के किसी कोने से उत्तर मिला। फिर इन सबसे कैसे छुटकारा मिलेगा?

‘साधना से’! किसी ऋज्ञात शक्ति ने प्रश्न का उत्तर दिया। साधना! साधना कैसे होती है? बया जंगलों में जा कर तप करना पड़ेगा? यह राज-प्रासाद, सुख, समृद्धि, राज्य, पत्नी-पुत्र सबको त्यागना पड़ेगा? हाँ, यही सब कुछ करना पड़ेगा। पर जीवन के प्रथम प्रहर में साधना क्यों? हमारे ऋषियों ने तो यह कार्य चौथी अवस्था का बतलाया है। फिर धर्म का विरोध कैसे करूँ? लेकिन चौथी अवस्था तक तो जरा, व्याधि, मृत्यु जकड़ लेंगी। फिर क्या करूँ? कसे इन सबसे छुटकारा पाऊँ? इस प्रकार के तर्क-वितर्कों से राजकुमार का हृदय महाभारत बना था। तभी उनकी दृष्टि राजरानी यशोधरा के मुख-मण्डल पर पड़ी। चन्द्र की चंचल किरणों से राजरानी का सौंदर्य दमक रहा था। अधरों में मधुर मुस्कान व्याप्त थी। लम्बे २ बाल यत्र-तत्र बिखरे थे। कटि का वस्त्र अपनी जगह से हटा था। एक स्तन पर राहुल अपना मुँह धरे था। दूसरे पर अपने एक हाथ से अधिकार जमाये था। राजकुमार इस अनुपम रूप को देख कर क्षण भर को सब कुछ भूल गये। मुक्ति का सारा तर्क सौंदर्य के प्रवाह में बह गया। अपलक दृष्टि से बेसुध राजकुमारी का सौंदर्य निहारते रहे। तभी कुछ क्षण पहले का तर्क-वितर्क याद हो आया। राजकुमार का हृदय डोल

उठा। हृदय से शब्द फूट पड़े—“नहीं, नहीं यशोधरा को छोड़ कर मैं कहीं नहीं जा सकता। साधना किस लिये करूँ? मोक्ष प्राप्त करने के लिये? मोक्ष से ईश्वरप्राप्ति होगी? पर लोग कहते हैं ‘प्रेम ही ईश्वर है।’ फिर किस ईश्वर की प्राप्ति के लिये इस अखिल प्रेम को ठुकरा कर साधना करूँ? नहीं साधना ढोंग है, प्रेम ही जीवन का सत्य है।

लेकिन, एक बार फिर राजकुमार का मनोवेग पलटा। शायद यह माया हो। पुराण, वेदों में लिखा है कि माया ठगिनी है। इसी को जीवन का शत्रु बताया गया है। हाँ ठीक है। यदि यह माया, ममता न हो तो मुक्ति का प्रश्न ही नहीं उठेगा। तो पहले माया से ही भिड़ना पड़ेगा। मोह त्यागना पड़ेगा। क्षणिक प्रेम, सुख, शान्ति, ऐश्वर्य, समृद्धि, राज्य के लिये इस अमूल्य जीवन को व्यर्थ नहीं गंवाना चाहिये। जीवन का लक्ष्य जीवन का सत्य ढूँढना है। वह इन सबसे दूर रह कर ही प्राप्त होगा। ठीक है, आज ही, अभी मुझे यह मोह त्यागना पड़ेगा। इस प्रकार राजकुमार हृदय को प्रस्तर बना कर घर छोड़ने का उपक्रम कर ही रहे थे कि उन्मादिनी की तरह यशोधरा खड़ी हो गई। भय से उसका शरीर कंपित था। झुपट कर राजकुमार के पाँव पकड़ लिये और बोली—“आर्य, मैं तुम्हें नहीं जाने दूँगी। तुम मुझे छोड़ कर नहीं जा सकते, नहीं जा सकते। बोलो, इस अर्द्ध रात्रि में कहाँ जा रहे थे तुम?” और तभी राजकुमारी की सिसकियों से कमरे का वातावरण खिन्न हो उठा।

राजकुमार हड़बड़ाते हुये बोले—“मैं तो यहीं हूँ यशो! कहीं तो नहीं जा रहा था मैं। शायद तुम्हें स्वप्न दिखा है।” सत्य की खोज करने वाले राजकुमार को झूठ का आश्रय लेना ही पड़ा।

“नहीं, तुम जा रहे थे। पवन की भाँति तेज भाग रहे थे। मैं तुम्हारा पीछा कर रही थी। तुम्हें पुकार रही थी।

पर तुम नहीं रुके। पीछे मुड़कर भी नहीं देखा। मुझसे कौन-सी त्रुटि हुई नाथ, जिसका इतना बड़ा दण्ड दे रहे हो तुम?”

“राजकुमारी यह तुम्हें क्या हो गया है? मैं कहीं भी तो नहीं गया। सो जाओ यशोधरा, रात्रि अभी शेष है।” हृदय की हलचल को थाम कर राजकुमार विचलित हो कर बोले।

“मुझे इन्हीं चरणों के पास सोने दो, नाथ। हृदय थड़क रहा है। न जाने क्या होने जा रहा है? मैं इन चरणों को थामे रहूँगी, तुम्हें भागने नहीं दूँगी।”

“डरो नहीं, यशोधरा। लो मैं तुम्हें थपकियाँ देता हूँ। सो जाओ।” और राजकुमार भयभीत राजकुमारी को मुलाने का प्रयत्न करने लगे। पर हृदय में विषम परिस्थिति ने घेरा डाल दिया। आँखें फिर ध्रुव तारे पर टिक गईं। हृदय प्रश्नमय बन गया। कैसे जान गई यशोधरा मेरे मन की बात। आश्चर्य है। जो मैं हृदय में सोच रहा था, वही इसने स्वप्न में देखा, आखिर कैसे? राजकुमार ने अपने ही में प्रश्न किया। ‘प्रेम की शक्ति से, राजकुमार,’ हृदय ने प्रश्न का उत्तर स्वयं दे दिया।

प्रेम की शक्ति! ओह कितना मूर्ख हूँ मैं जो ऐसी महाशक्ति को ठुकरा कर जीवन का सत्य ढूँढने के लिए जंगलों में निवास करने का विचार कर रहा हूँ। नहीं राजकुमारी, नहीं, मैं तुम्हें छोड़ कहीं नहीं जाऊँगा। हृदय में ऐसा कह कर एक बार उन्होंने करुण नयनों से राजकुमारी के मुख को देखा। भय की छाप अभी भी व्याप्त थी। तभी एक काया राजकुमार के नेत्रों के सामने खड़ी हो गई। भयभीत राजकुमार ने प्रश्न कर ही डाला—“कौन हो तुम?”

“तुम्हारी चेतना, राजकुमार। तुम्हें जगाने आई हूँ।”

“मुझे जगाने! लेकिन मैं तो जागा हूँ।”

“नहीं राजकुमार, तुम सोये हो। अपना लक्ष्य भूल गये

हो। क्षणिक प्रेम के उन्माद ने तुम्हें सब कुछ भुना दिया है। उठो राजकुमार, उठो। यह जिसे तुम प्रेम समझ रहे हो, प्रेम नहीं ममता है, मोह है।”

“तो फिर प्रेम क्या है ?”

“प्रेम की परिभाषा नहीं है, राजकुमार। परिभाषा से आकार मानूम हो जाता है। सीमा बन जाती है। इसीलिये प्रेम परिभाषा से परे है। जिसे तुम प्रेम समझ बैठे हो वह मिथ्या है।”

“फिर सत्य क्या है, चेतना ?”

“प्रेम को प्राप्त करना ही सत्य है, राजकुमार।”

“वह कैसे मिलेगा ?”

“वह मिलता नहीं राजकुमार, स्वयम पास आ जाता है। उठो, देर न करो। मोह त्यागो। कर्तव्य-पथ पर आओ, साधना करो। यह सब त्यागो। यह बन्धन-पाश ही दुःख की जड़ है।”

“लेकिन यह तो जीवन से भागना है। कायरता है, चेतना ?”

“यही तो तुम्हारी भूल है, राजकुमार। जीवन के सत्य को प्राप्त करना जीवन से भागना नहीं, अपितु जीवन में संघर्ष करना है। तुम्हारा जन्म केवल तुम्हारे लिये नहीं है। तुम्हें पथ-भ्रष्ट समाज को मुक्ति का मार्ग दिखलाना होगा। आज जीवन की दशा दयनीय है। मुक्ति के अनेक मिथ्या प्रपंच चल पड़े हैं। लोगों का जीवन कष्ट में है। उन्हें सहज तथा सरल मार्ग दिखलाना है। उठो राजकुमार बिलम्ब न करो।”

“चेतना, मुझे असमंजस में न डालो। मेरी स्थिति देखो, यशोधरा का करुण रूप देखो। भला इसे छोड़ कर

मैं कैसे जा सकता हूँ ? यह मुझसे नहीं हो सकेगा, चेतना।”

“होगा राजकुमार, तुमसे ही होगा।”

और तभी राजकुमार ने देखा वहाँ कोई नहीं था। केवल घ्रुवतारा उसी प्रकार चमक रहा था। राजकुमार के अन्तस् का द्वन्द्व प्रबल हो गया। रह २ कर दृष्टि घ्रुव तारे की ओर पड़ने लगी। बार २ भागने का प्रयास करने लगे। पर पैरों पर यशोधरा सोई थी। उसके उच्छ्वास राजकुमार के उद्वेग को विचलित कर रहे थे। माया अपनी ओर खींच रही थी, चेतना अपनी ओर। राजकुमार सिद्धार्थ त्रिशंकु की भाँति इधर-उधर लटक रहे थे। चेतना का पलड़ा भारी पड़ गया। राजकुमार का हृदय कठोर बन गया। चरणों पर से राजकुमारी का सिर उठा कर नीचे रख दिया और प्रबल वेग से भागने का प्रयास करने लगे। बीच में राहुल पर दृष्टि पड़ गई। राग भर तृपित नयनों से उसकी ओर देखा। फिर हृदय कड़ा करके कदम बढ़ाये। फिर एक बार पीछे मुड़ कर देखा। राजरानी उसी प्रकार सोई पड़ी थी। पग फिर रुक गये। फिर कुछ सोच कर आगे बढ़े। फिर एक बार मुड़ कर राहुल को चूमा और फिर.....राजकुमारी भयभीत-सी उठी। हाथ राजकुमार के पाँव ढूँढ़ने लगे। पर वहाँ कोई नहीं था। एक बार सारे कक्ष में दृष्टि फेरी। पर सब शून्य था। राजकुमारी पछाड़ खा कर मूर्च्छित हो गई। पास ही राहुल पैर पटक २ कर रो रहा था। ऊपर नील गगन में सुबह का तारा अभी २ प्रकट हुआ था। शायद संसार को प्रभात का संदेश सुनाने। पूर्व दिशा अरुणम हो गई थी।

—हीरावत्सलभ लिखाड़ी “उन्मत्त”,

वी. ए., प्रथम वर्ष

★ गीत ★

पीड़ा के सागर की बीती
स्मृति ही एक किनारा है ।
जब हृदय गगन के आँगन में
यह मन-मयंक घबराता है,
प्रेमी चकोर से मिलने को,
प्रतिबन्धों में अकुलाता है,
दृग नीर बहाने लगते हैं,
तब नभ से गिरती जल धारा है ।
सदेश किसी का लहरों से,
मन कभी अचानक पाता है,
बहने दे नाविक नौका को,
तोड़ा तट ने जब नाता है,
ममता मरोड़ कर भी माँझी,
अब मन का कौन सहारा है ।
मुखमय अतीत के उपवन से,
यह रेगिस्तान सजेगा क्या ?
मग में वँठा, थक चूर हुआ,
पथ पंथी और चलेगा क्या ?
ललचाये लोचन नीर भरे,
पर दूर बहुत दृग-तारा है ।
पीड़ा के सागर की बीती,
स्मृति ही एक किनारा है !

—दिनेश कुमार कुलश्रेष्ठ,
बी. ए., द्वितीय वर्ष

★ जीवन ★

अनजान पथिक ! जीवन के पथ पर,
भूल न जाना राही ।
जीवन के चिर छिपे रहस्य को,
आसान नहीं पाना राही ॥
जीवन वह बहता जल है,
जिसका न आदि औ अन्त कहीं ।
जीवन के इस मधुर मंच पर,
सुख दुःख का चिर द्योर नहीं ॥
आना रहना औ' फिर जाना,
जीवन के ये कुछ हैं रंग ।
हँसना, रोना, रो-रो हँसना,
जीवन के कुछ मधुमय अंग ॥
पल-पल के लघुतम अन्तर से,
आते हैं जीवन में तूफान ।
प्रिय-विरह से पीड़ित मन में,
आ बैठे मानो प्रियतम प्राण ॥
सावधान ! अनजाने पंथी,
डगर बहुत है लम्बी राही ।
सरिता की चंचल लहरें है,
नौका भी टूटी है राही ॥

—स्वदेश कुमार भटियानी,
प्री० मेडिकल, द्वितीय वर्ष

‘का वर्षा जब कृषि सुखाने’

‘का वर्षा जब कृषि सुखाने’ यह पद्यांश कवि-कुल-शिरोमणि गोवास्मी तुलसीदास कृत ‘रामचरित मानस’ के अनमोल रत्नों में से एक है। सम्पूर्ण महाकाव्य में सीता-स्वयम्बर एक अत्यन्त मनोरंजक तथा सरस प्रसंग है। शिव-धनुष देश-देशान्तरों से आये महाबली राजाओं का स्पर्श पा कर मानो अधिकाधिक भारी होता जाता है, और वे सब अपना-अपना बल प्रयोग कर पराजित सेनापति के समान अपने २ आसन ग्रहण कर लेते हैं। उस निराशाजनक परिस्थिति में जीवनमुक्त राजकृषि जनक भी अपनी दुहिता के अन्धकारमय भविष्य को देख कर विपादपूर्ण हो इन जगत्-प्रसिद्ध शब्दों का उच्चारण करते हैं।

अब जनि कोऊ भाखे भट मानी,
वीर-विहीन मही में जानी ।

तजहुँ आम निज निज गृह जाहू,
लिखा न विधि वैदेही विवाह ॥

सीता जी की अवस्था उस यात्री के समान है, जिसका जल-यान समुद्र की मंभधार में भग्न हो गया हो, और जिसे आरपार कुछ भी दिखाई न दे रहा हो।

राम मन ही मन अपनी भावी प्रेयसी के विषाद, निराशा तथा खिन्नता का अनुमान लगाते हैं, उस विपुल विकल वैदेही, निमिष बिहात कलप सम तेही” और उनके कंठ से विश्व-विख्यात पंक्ति फूट पड़ती है :—

“धनुष भंग में मैंने यदि जरा भी विलम्ब किया, तो उसके परिणाम इस विश्व-मुन्दरी के प्राण-घातक हो सकते हैं। अतः शीघ्रातिशीघ्र इस कार्य को सम्पन्न करना होगा।” राम द्वारा उच्चारित इस शब्दावली ने लोक-सत्य

का रूप ग्रहण कर लिया है जो प्रत्येक ऐसे अवसर पर व्यवहृत होती है जहाँ समय पर काम आने की महत्ता पर बल देने की आवश्यकता हो और समय पर न किये गये बड़े से बड़े काम की निरर्थकता प्रदर्शित करने का प्रयोजन हो। पश्चिमी संसार के विचारक मानते थे, कि समय एक ऐसे व्यक्ति के समान है जिसके शीश के अग्रभाग में कुछ बाल हैं और शेष समस्त भाग केश-विहीन है। अतः इस रहस्य-पुरुष को यदि पकड़ में लाना अपेक्षित हो तो केवल इस अग्रभाग से ही पकड़ना होगा। उनकी इस तत्वपूर्ण वाणी का अभिप्राय यह है कि समय पर किया गया कार्य ही व्यक्ति-विशेष के सफल होने में सहायक हो सकता है, अन्यथा निराशा का निश्चर अपने भयानक दर्शन से उसका रक्त शोषण करता है।

जीवन वास्तव में एक ऐसे महानद के समान है जिसका प्रवाह अपना मार्ग सदैव बदलता रहता है और जिसके निवासियों को आत्म-रक्षा के लिये निरन्तर रूप से सचेत रहना पड़ता है एवं अल्प-सा प्रमाद भी विनाशक परिणामों का द्योतक हो सकता है, शिव का तृतीय नेत्र खुल सकता है, प्रलय काल के मनु के समान मनुष्य को सर्वथा निराश्रय निःसहाय बन कर जगत् के प्रांगण में काषायवान होना पड़ सकता है। अतएव जीवन-स्रोत को प्रवाहशील बनाये रखने के लिये पद-पद पर सतर्कता की आवश्यकता है। कहा गया है कि स्वतंत्रता एक ऐसी

वस्तु है, जिसके प्रतिक्षेपण लुप्त होने का भय लगा रहता है और उसे सुरक्षित रखने के लिये निरन्तर संघर्ष करना पड़ता है। ठीक वैसे ही जीवन और उसमें आने वाले मुद्दवसरो की गाथा है। यदि हम आँखें मीचे आगे बढ़ेंगे तो वह भी हम में आँख बचा कर किमी और की तलाश में तत्पर होंगे।

अतः एक सेनापति के समान हमें प्रत्येक क्षण, प्रत्येक परिस्थिति में प्रत्येक घटना का आद्योपान्त निरीक्षण करना होगा। भावी कार्य-क्रम का निर्माण कर तुरन्त ही कर्म-क्षेत्र में कार्य-शील होना होगा। लोहा गर्म हो तो हथौड़े का एक प्रहार भी उसे शीघ्र ही नव आकार प्रदान करता है। परन्तु ठण्डा होने की अवस्था में लुहार अपनी समस्त शक्ति का उपयोग करके भी सफल होगा, इसमें संदेह ही है। माली यदि असमय असंख्य जलघटों से पेड़ों का सिंचन करे तो भी वे पल्लवित और पुष्पित न होंगे, और समय पर अल्प जल का भी सिंचन अमृत-सदृश प्रभाव उत्पन्न करेगा। एक कुशल सेनानायक अपने शत्रुओं के आक्रमण पर निठूला नहीं बैठता रहता अपितु वह पहले ही अपनी सेनाओं को भली प्रकार अनुशासित कर रण-विद्या में निपुण कर देता है, और अवसर प्राप्त कर ऐसा प्रहार करता है, जिससे अपनी विजय और अरि की पराजय निश्चित हो जाती है। फतहपुर सीकरी के युद्ध-स्थल में वीर राणा सांगा के अनन्त सैन्य-समूह को देख बाबर के सैनिक हताश हो गये और प्रत्यावर्तन के लिये बाबर से हठ करने लगे। बाबर यदि समय की महत्ता को न समझता और अपने सैनिकों के परामर्श को मान लेता तो भारत का मध्ययुगीन इतिहास हमारे लिये इतना लज्जाजनक न होता और किमी और ही दिशा में परिवर्तित होता। परन्तु उस प्रत्युत्पन्नमति मुगल सम्राट् ने समय के महत्व का अनुमान लगाते हुये अपने शराब के प्याले तोड़

दिये और अपने सैनिकों के सम्मुख शराब न पीने का प्रण किया। इस घटना ने सेना में एक नवीन उत्साह और स्फूर्ति का संचार किया और असम्भव भी सम्भव बन गया। राणा सांगा का अजय सैन्य दल पराजित हुआ, और मुगल राज्य के चक्र का प्रचलन आरम्भ हुआ।

नन्द एक अति क्रूर, नृशंस तथा मूढ़ सम्राट् था। बिना अपराध ही उसने मौर्य सेनापति को कारागार में फेंक रखा था। राजसी प्रासादों में निवास करने वाली उसकी पत्नी अपने एकमात्र पुत्र चन्द्रगुप्त के साथ अत्यन्त निर्धनता में जीवन के दिन काट रही थी। बालक चन्द्रगुप्त ऊँचे ढीले पर बैठे राजा का अभिनय कर रहा था। भाग्यवश चाणक्य उधर से निकला। उसने देखा, एक विशाल मस्तक तथा प्रसन्न चित्त बालक अतीव सुन्दरता के साथ दरवार लगाये आदेश दे रहा था और अन्य बालक क्रीत-दासों के समान उन आदेशों के पालन में तत्पर थे। इस कौतुक को देख चाणक्य बहुत विस्मित हुआ और उसने कौतुकवश पास में चर रही एक गाय के लिये प्रार्थना की। बालक चन्द्रगुप्त ने भट्ट कहा—“सामने चर रही गायों में जो और जितनी आपकी चाहियें, ले लीजिये।” इस पर ब्राह्मण ने कहा—“ये गऊँ तो अन्य जनों की हैं। इस पर यदि उनके स्वामी आपत्ति करें तो?” बालक राजा कड़क कर बोला, “कौन है? जो मेरी आज्ञा का उल्लंघन करे?” इतनी देर में उसकी माता भी आ गई और उसने हाथ जोड़ कर चाणक्य से कहा—“ब्राह्मण देवता, इस की उद्दंडता को क्षमा कीजिये, यह बड़ा नटखट बालक है। परन्तु चाणक्य ने कहा—“यह बालक बहुत होनहार है। इसका राज-दरबार से सम्पर्क होना चाहिये।” अगले दिन ही चन्द्रगुप्त अपनी माता के साथ महानन्द के दरबार में पहुँचा। वहाँ देश-देशान्तर्गों के राजदूत एकत्रित थे और महानन्द तथा उसके दरबारियों की बुद्धि का निरीक्षण करने के लिए एक ऐसा पिजरा लाये थे, जिसमें एक सिंह आबद्ध था।

पिंजरे का द्वार बिना खोले उस सिंह को बाहर निकालने की समस्या उत्पन्न थी। राजा नन्द के दरबारी हतप्रज्ञ हो बैठे थे। इस पर बालक चन्द्रगुप्त भट उठ कर बोला—“मैं इसे निकाल दूँगा।” यह जान कर कि वह मौर्य सेनापति का पुत्र है, राजा ने सरोप कहा—“हे धृष्ट बालक, यदि तू इसे निकालने में सफल न हुआ तो तुझे इसी पिंजरे में बन्द कर दिया जायेगा।” माता काँप उठी। परन्तु वह कुशाग्रबुद्धि बालक सम्पूर्ण आत्म-विश्वास के साथ आगे बढ़ा। उस आबद्ध सिंह को, जो मोम से निर्मित था, को चारों ओर से देखा और भट ही उसे आग के ऊपर रख दिया। भट वह पिघल गया। राजा ने इस पर प्रसन्न होकर उसे उच्च शिक्षा के लिये तक्षशिला भेज दिया, जहाँ पर उसके भावी जीवन का विकास हुआ और आगामी सम्राट् चन्द्रगुप्त का जन्म हुआ। इस एक घटना ने भारत का इतिहास परिवर्तित कर दिया। यदि इस समय वह चुक जाता, तो उसके अपने जीवन का भी अन्त हो जाता और उसकी माता को भी अपना शेष जीवन दुःख में ही व्यतीत करना पड़ता। साथ ही भारत चन्द्रगुप्त व अशोक जैसे महान् सम्राटों से गौरवान्वित न होता।

सम्पूर्ण मानव-जीवन में युवा-काल ही एक ऐसा काल है जब उत्साह और महत्वाकांक्षा की तरंगें गगन-चुम्बन करना चाहती हैं और ताल के तल में पड़ी रत्नराशि को हस्तगत करने के लिये लालायित होती हैं। ऐसे काल में नैपोलियन बोनापार्ट की तरह वह भावावेश में आ कह उठता है—

“Impossible is the word found in the dictionary of fools.” अर्थात् असम्भव एक ऐसा शब्द है, जिसका अस्तित्व केवल मूर्खों के कोष में है। ऐसे स्वर्ण-काल में जो व्यक्ति स्वप्निल अवस्था में पड़े रहते हैं और उदीयमान भास्कर की स्वर्ण रश्मियों का अभिनन्दन नहीं करते, वे सदैव तम की काली छलनाओं के मोह-पाश में फँसे रहते हैं और जब उनकी आँखें खुलती हैं तो वे देखते हैं कि जीवन की संध्या अपना उदास मुख लिये

सम्मुख खड़ी है। तब हाथ मलने के अतिरिक्त कोई और मार्ग दीख नहीं पड़ता। विश्व-इतिहास का यदि अवलोकन किया जाये तो यह तथ्य हृदयंगम होने में देर नहीं लगेगी कि इस विशाल रङ्गमंच पर अभिनय करने वाले वही व्यक्ति थे, और हैं, जिन्होंने समय की महत्ता को समझा और अवसर को हाथ से नहीं जाने दिया और अपने लक्ष्य तक पहुँचने के लिये न दिन देखा, न रात। एक अंग्रेज कवि की उचित कितनी यथार्थ है :—

The heights that great men reached & kept,
were not attained by sudden plight,
They while their companions slept,
were toiling upward in the night.

अर्थात् उन्नति के उन्नत शिखरों पर चढ़ने वाले महापुरुषों ने निरन्तर रात-दिन परिश्रम किया था और वे रातों में भी कार्य-व्यस्त थे, जब कि उनके साथी सुख की नींद सो रहे थे।

बंगाल के सुदूर ग्राम में एक निर्धन ब्राह्मण के परिवार में विद्या-व्यस्त एक बालक ने ईश्वरचन्द्र विद्यासागर के नाम से यश-लाभ किया और एक ऐसा प्रकाश-स्तम्भ निर्मित किया जो युग-युगान्तरों तक आने वाली संततियों को प्रोत्साहित करता रहेगा, कि परिश्रम तथा समय के लाभ द्वारा निर्धनता के पिशाच का हनन सफलतापूर्वक किया जा सकता है। शिवा जी एक साधारण सरदार के लड़के थे, परन्तु वह अवसर के महत्व को भली भाँति समझते थे। यही कारण है कि वह इतने शक्तिशाली बन मके कि मुगल सम्राट् औरंगजेब की नींद भी हराम हो गई।

संक्षेप में हम कह सकते हैं कि विश्व-इतिहास में ऐसे व्यक्तियों का अभाव नहीं, जिन्होंने उपरोक्त गुणों के अभाव में जीवन को नष्ट कर दिया और साथ ही ऐसे व्यक्तियों का भी अभाव नहीं, जिन्होंने अपने परिश्रम, उद्योगशीलता तथा दूरदर्शिता के बल से अपनी जीवन-दिशा को परिवर्तित कर दिया। यही कारण है कि प्रत्येक

देश, प्रत्येक काल के महान् विचारकों ने भुजा उठा कर यह घोषणा की है कि समय की उपयोगिता को जो न समझेगा और अवसर को हाथ से निकल जाने देगा, उसकी दशा उस व्यक्ति जैसी है, जो पेड़ की उमी शाखा को काट रहा हो, जिस पर वह बैठा है। इसमें संशय नहीं कि इसमें कठोर परिश्रम की आवश्यकता है, जिसमें कुछ

अंश तक सुख और आराम को भी स्थगित करना पड़ता है, परन्तु अन्त सुखमय हो जाता है। अमृतमय होने वाली वस्तु आरम्भ में अवश्य ही विषमय होती है और दूरदर्शी व्यक्ति जिव के ममान आत्म तथा परात्म-कल्याण के लिए विष-पान करते ही आये हैं।

—कुमारी मुमन लूथरा,
बी. ए., तृतीय वर्ष

भक्ति-संगीत

सृष्टि कर्ता सर्व शक्तिमान भगवान् ! मेने मुना है कि तुम करुणामय हो। क्या तुम मुझ जैसी तृच्छ सेविका की एक बिनती स्वीकार करोगे ? कहीं मेरे इस कोमल हृदय को ठुकरा तो नहीं दोगे ? कहीं मेरे छोटे से भावनाओं के संसार को कुचल तो नहीं दोगे ? कहीं मेरी आशाएँ धूमिल तो नहीं कर दोगे ! नहीं, नहीं ऐसा कभी नहीं हो सकता। मुझे तुमसे ऐसी आशा नहीं है।

भगवन् ! यदि तुम न्यायप्रिय हो तो मुझ भिखारिन को, जो भोली फँलाए हुए आगे खड़ी है, साधना-रूपी भिक्षा दे दो। मुझे अपनी भक्ति की सच्ची धुन प्रदान करो। मैं उसीमें लीन हो जाऊँ। उसमें ही अपना जीवन व्यतीत करूँ और मुझे विश्व की सुधि न रहे। मैं विश्व की उलझनों और बन्धनों से दूर रह कर अपना शान्त जीवन व्यतीत करूँ। मैं किसी की चिन्ता न कर अपनी आत्मा के संगीत में ही प्रसन्न रहूँ। मेरी पीड़ा, निराशा और अन्तःद्वन्द्व भावातिरेक की प्रखर ऊष्णता से पिघल कर स्वरमय सुर-सरि की लहरों के रूप में वह निकले।

जब भावुकतापूरुर्ण और संवेदनशील हृदय के तारों पर मामिक अनुभूति की चोट पड़ती है तो वह भङ्कृत हो

उठता है। उस समय हृत्तन्त्री मृदुल, मञ्जुल, मुकोमल, संगीत करती है। मैं चाहती हूँ कि मैं भी उसी की लपेट में आऊँ। मैं गहन तमावृत्त रजनी के अंक में सब कुछ भूलकर अपने गीत अलापती रहूँ। उस समय मेरे सम्मुख जो मूक चित्र, प्राणहीन दीवारें, निस्तब्ध तथा शान्त वातावरण हो वह मुझे शून्य न लग कर मेरे संगीत की मस्ती में भूमते और नृत्य करते हुए दृष्टिगोचर हों। जिस समय यौवन के उन्माद में उन्मादित रजनी बेसुध हो कर अपनी माँग की मणियों को यत्र-तत्र बिखेर रही हो, उस समय मैं अपनी विश्व-विमोहिनी वीणा और भक्ति-संगीत को ले कर उस रजनी का स्वागत करूँ।

आज गीतों के प्रति तिरस्कार और उपेक्षा की भावनायें जाग रही हैं। मैं संगीत के स्वच्छ धवल नाम पर जो धवा लगा है उसे मिटा कर पुनः संगीत में लय और शक्ति का संचार करने की इच्छुक हूँ। हे करुणानिधान ! मुझे न धन चाहिये न सम्पत्ति, न राज्य की भूख है न ऐश्वर्य की। मेरी प्रबल इच्छा और उद्देश्य यही है कि मुझे ईश्वरीय संगीत की सच्ची धुन लग जाए। मुझे आशा ही नहीं पूर्ण विश्वास भी है कि तुम मेरी आशाओं को विफल नहीं करोगे।

—कुमारी ब्रिजेन्द्र कौर, प्रेप आर्ट्स

मन की व्यथा

वेदना मेरी न छोड़ो ! वेदना में प्राण मेरे !

सुन्दर सरस निज कंठ से,
प्रिय-मिलन के गीत गाओ ।
वीणा लिए निज हाथ में,
चाहे सलोनी धुन मुनाओ ।
बहने दो मेरी अश्रु-धारा,
गाने दो, मुझको गान मेरे !

वेदना मेरी न छोड़ो ! वेदना में प्राण मेरे !

प्रेम के चिर कठिन मग पर,
मैं थका भूला पथिक हूँ ।
काँटे भरे है राह में,
कामल कली से दूर हूँ ॥
न दो सहारा, न राह दिनाओ,
यों ही निकलने दो प्राण मेरे ।

वेदना मेरी न छोड़ो, वेदना में प्राण मेरे !

मैं थका प्यासा शलभ हूँ,
तुम हो शीतल सुखद ज्वाला ।
जलने दो मुझको, बहने दो मेरे
नयनों से अविरल मुक्ता माला
मेरा हृदय कोमल बहुत है !
क्यों कठिन तीखन बाण प्रेरे,

वेदना मेरी न छोड़ो, वेदना में प्राण मेरे !

— शशि वदन,
प्री-मेडिकल, द्वितीय वर्ष

पंजीपति

स्थान—घर का एक कमरा ।

समय—सुबह छः बजे ।

(एक कोने में मेज़ रखी है । उस पर मञ्जरोश बिछा हुआ है । मेज़ के दोनों तरफ दो कुर्सियाँ पड़ी हुई हैं । दूसरे कोने में रैक, जिस पर लाल वार्निश है, कुछ पुस्तकों के साथ शोभित है । तीसरे कोने में एक दीवार में एक तख्ता गड़ा हुआ है जिस पर तेल की बोतल, कंवा तथा शीशा रखा हुआ है । चौथे कोने में दीवार पर कुछ फिल्मी चित्र और कुछ धार्मिक चित्र टँगे हुए हैं । एक तरफ की मेज़ वाले किनारे पर प्रकाश की चारपाई पड़ी हुई है ।)

‘प्रकाश !’ (माँ ने जो चाय बना कर लाई थी, आवाज़ लगाई ।)

(प्रकाश आवाज़ आते ही उठ बैठा, ईश्वर के चित्र की तरफ देखा और निद्रित स्वर में बोला) ‘हाँ जी ।’

‘लो बेटा, चाय पी लो ।’

‘लाओ अम्मा, बड़ा कप्ट किया आपने ।’

‘इसमें कप्ट की क्या बात है, बेटा !’

प्रकाश—(घड़ी की तरफ देखा कर चाय का प्याला लेते हुए) छः बज गये हैं, अम्मा ! यदि कोई अन्नबार बेचने वाला दिखाई दे तो बुला लेना ।

माँ—नीचे अन्नबार देने आता है, मैं देखती हूँ । तुम चाय पियो ।

(चलने लगती है । दरवाज़ा खटखटाने की आवाज़ आती है)

प्रकाश—देखना माँ, कौन आया है इतने सवेरे ?

माँ—(दरवाज़ा खोल कर और पहचान कर) अरे देवेन्द्र बाबू, आप !

प्रकाश—देवेन्द्र है क्या ? (देख कर) आप्रो भैया, चाय पियो ।

देवेन्द्र—मैं चाय पाने का आदी नहीं हूँ । आप ही शौक फरमाइये ।

प्रकाश—आज का ही पेपर है क्या ?

देवेन्द्र—जी हाँ, आज का ही । आप का रोल नम्बर क्या है ?

प्रकाश—मेरा रोल नम्बर तुम्हें मालूम नहीं ? अरे कैसी बहकी बातें करते हो ? मेरा रोल नम्बर है ३१८७ ।

देवेन्द्र—मुझे याद तो था, परन्तु कुछ संदेह था । बताओ फिर मिठाई-विठाई कब खिला रहे हो ? तुम द्वितीय श्रेणी में उत्तीर्ण हुए हो ।

प्रकाश—धन्यवाद ! आपने खूब कहा । जब चाहो तब खा लो । तुम्हारा ही माल है । परन्तु असली दावत तभी होगी जब मुझे नौकरी मिल जायेगी ।

देवेन्द्र—अब बात मिलाने की आवश्यकता नहीं । बी० ए० तो कर ही लिया, नौकरी भी ईश्वर की कृपा से शीघ्र मिल जाएगी ! तो बताओ फिर किस दिन आऊँ ?

प्रकाश—मैंने कई स्थानों पर प्रार्थना-पत्र भेजे हुए हैं । दो स्थानों पर इंटर्व्यू भी दे आया हूँ ! लेकिन एक की भी उम्मीद इस लिये नहीं कि जब मैंने दो-तीन लड़कों से बातचीत की तो पता चला कि उनकी सिफारिश हो रही है । एक ने कहा कि मैंने एक को यह कार्य कराने के बदले ५०० रुपये देने का वायदा किया हुआ है । केवल ५ लड़के लिए जाने हैं ; दूसरे में कुछ उम्मीद है !

(रामचन्द्र, जो दरवाजे पर खड़ा सुन रहा था, अपने हाथ में एक खुला पत्र लिये अन्दर आता है)।

रामचन्द्र—उम्मीद ही नहीं कहिये, बल्कि यह बताइये कि हम लोग किस दिन दफ्त खाने आयें ? आपकी उम्मीद पूरी हुई। यह लो। (पत्र देता है)

देवेन्द्र - इनको नौकरी मिल गई ?

रामचन्द्र—नौकरी नहीं, बल्कि यह कहो कि मुपर-वाइजर हो गये।

देवेन्द्र—(आश्चर्य से) अच्छा ! ऐसी बात है। तब तो अवश्य लड्डू, नहीं, गुलाब जाभुन उड़ेगी, गुलाब जाभुन, दोस्त !

प्रकाश—प्रवश्य ! किन्तु प्रथम वेतन मिलने पर !
दोनों—ये चालें न दिशाओ। बहुत देखे हैं हमने !
माता जी देखिये न। किप तरह बानें बना रहे हैं !

माँ—रुं गो, धैर्य रखो। यदि यह नहीं खिलायेगा तो मैं खिलाऊँगी।

देवेन्द्र और रामचन्द्र—प्रच्छा तो हम चलें प्रकाश जी ! भलना नहीं ! नमस्ते (जाते हैं)

★ ★ ★

(प्रकाश आटा मिल में जाने लगता है। दो महीने बीत जाते हैं)

स्थाना—आटा मिल।

समय - दो बजे दिन।

प्रकाश—अरे रामू ! यह आटा जल्दी बोरी में भरो और गोदाम भेज दो। और मुनो हरिहर से कहना आ कर गेहूँ डाल जाये।

रामू—अच्छी बात है बाबू ! अभी लीजिए सरकार ! (जाता है)

(प्रेमनाथ और रमानाथ का प्रवेश)

रमानाथ—(प्रकाश की तरफ इशारा करके) यह है लड्डू ! देव लीजिये !

प्रेमनाथ—(देख कर) शकल से भोला मालूम पड़ता

है। हूँ-पुष्ट भी है। घर का कैसा है, कुछ पता है आपको ?

रमानाथ—घर का क्या देखना ? प्रथम चीज वर ठीक है। पसंद हो तो बात करें।

प्रेमनाथ—अच्छा बात कर लेते हैं, चलो। (आगे आते हैं)

प्रकाश—नमस्कार मैनेजर साहब एवं अतिथि महोदय !

दोनों—नमस्कार जी नमस्कार !

रमानाथ—कैसा काम चल रहा है आपका आजकल।

प्रकाश—आपकी दुआ से ठीक है।

रमानाथ—मेरी इच्छा है कि तुम घर बसा लो। इसी लिए इन्हें तुम्हारे पास लाया हूँ। देखो कोई दबाव नहीं है।

प्रकाश—सब कुछ ठीक है, आप दबाव नहीं डाल रहे हैं, परन्तु वास्तविक बात यह है कि मैं...

रमानाथ—कहो ! शर्माओ नहीं ! साफ कह दो !

प्रकाश—ठीक है जैसा आप चाहें करें !

रमानाथ—प्रेमनाथ जी २१ जून की शादी रखो। टीका भेज देना और शादी में कुछ कमी न आने पाये। चलो चलें। (दोनों जाते हैं)

प्रकाश—(घर आ कर माँ से) माँ, अगर नाराज न हो तो कहूँ। मुझे क्षमा कर दो। मैंने तुमसे बिना पूछे विवाह स्वीकृत कर लिया।

माँ—ठीक किया। मैं ही उममें क्या करती ? कब का है बेटा ?

प्रकाश—२१ जून का।

माँ—बहुत अच्छा। ईश्वर करे तुम बड़े हो। समय आने दो बेटा।

(इक्कीस जून आयी। लगभग ३०० व्यक्तियों ने प्रकाश की बारात को चार चाँद लगाये। उस शोभा

क। बढ़ाने वालों में देवेन्द्र, रामचंद्र, सोहन लाल, राजेंद्र, राज सिंह 'अभागा', राम सिंह वर्मा तथा प्रकाश के माननीय गुरु एवं प्रिय शिक्षक श्री सत्यभूषण जी आचार्य भी सम्मिलित हुए थे। घर के दरवाजे से जब प्रकाश घोड़े पर चढ़ कर चला तो उसको पहचानना आसान न था। खैर बारात चार बजे पंडित प्रेमनाथ के गाँव के बाग में जा पहुँची जहाँ पर प्रेमनाथ जी के कुछ व्यक्ति बारात के स्वागत के निमित्त खड़े थे। बारात का स्वागत ठीक प्रकार हुआ। तीन बजे रात्रि को फेरे पड़े। बारात को तीन बार भोजन कराया गया और तीसरे दिन सुबह सवेरे विदा कर दिया गया प्रकाश की बारात अपने गाँव में ठीक बारह बजे दिन के पहुँच गई। कोई परेशानी नहीं हुई। जब बाराती अपने-अपने घर चले गये तब प्रकाश प्रफुल्ल बदन दिखाई देने लगा। इस प्रकार प्रकाश को तीन वर्ष प्रसन्न रहते हुये बीत गये।)

माँ—दया, आज उदास क्यों है, बेटी ?

दया—कुछ नहीं अम्मा जी, पता नहीं क्यों आज सीधी आँख फड़क रही है !

माँ—भयानक है बेटी, कुछ अनर्थ होना चाहता है।

प्रकाश—सब भयानक। जल्दी खाना बनाओ। मुझे जाना है। (मुँह बनाता है।)

(थोड़ी देर बाद)

माँ—प्रकाश ! खाना खा ले बेटा ?

प्रकाश—अच्छा माँ ! (खाना खाने लगता है)

(उसी समय पोस्टमैन एक तार लाता है)

प्रकाश—तार है क्या ? किसके नाम है ! मेरे नाम ?

पोस्टमैन—जी हाँ ! प्रकाश आपका ही नाम है न ! (रजिस्टर दे कर) इस पर हस्ताक्षर कर दें।

प्रकाश—(हस्ताक्षर काँपते हाथों से करके तार खोल कर पढ़ने लगता है) तुम्हारे असंयत व्यवहार के कारण मुझे पदच्युत किया जाता है !

—मैनेजर

प्रकाश—मैं अभी जाता हूँ लाला के पास। मैनेजर (भाग कर जाता है।)

(लाला ध्यान का घर)

प्रकाश— लाला जी, (हाँफ कर) प्रणाम !

ला०—शान्ति करो ! कहो क्या बात है ?

प्रकाश—मुझे नि...का...ल... दिया... है ?

ला०—किनने माल से नौकर थे तुम ?

प्रकाश—चा...र... सा... ल...हु... ये हैं। (आँसू आ जाते हैं)

ला०—ठीक ही किया। हर साल वेतन में वृद्धि होने से वेतन इतना हो जाता है कि मालिक उन्हें कहीं तक देते रहे ? नये चुनाव होने से बढ़ने वाला धन बच जाता है। दूसरी बात यह है कि नये भर्ती होने वालों से भी धन मिल जाता है। जाओ जो कुछ किया सो ठीक ही है। मैं कुछ नहीं कर सकता।

प्रकाश—मेरी पत्नी पर दया करो ! सेठ, मेरे बच्चे भूखे मर जायेंगे। (बहते-कहते गला रुंध जाता है)

ला०—बुद्ध नहीं या तो चले जाइये नहीं तो नौकर से निकलवाता हूँ। कालू निकालना इसे बाहर। (कालू पकड़ कर बाहर कर देता है)

★ ★ ★

एक वर्ष बाद

स्थान—लाला ध्यान की एक फर्म।

समय—रात्रि के ग्यारह बजे।

(ला० ध्यान और मुनीम जी बंठे हैं। पास ही एक टेलीफोन रखा है)

ला०—मुनीम जी, तुमने दौ ६० हजार सिह के जमा कर लिये ?

मुनीम—जी हाँ !

ला०—बम्बई वाली फर्म के मैनेजर को पत्र लिखा।

मु०—अभी लिखता हूँ।

ला०—बहुत सुस्त हो। लिखो—पुराने सब कर्मचा-

रियों को निकाल दो । नई भर्ती करो और सब से
१०)-१०) रुपये ले लो ! ऐसा न करने पर तुम्हारी
ननखाह से रुपये काट लिये जायेंगे !

मुनीम — (लिख कर) और कुछ लाला जी ?

ला० — बस ! कुछ नहीं ! मैं घर जा रहा हूँ । अभी
कुछ देर और काम करना । (जाने लगता है ।)

(डाकू का प्रवेश)

डाकू — (सैठ का हाथ पकड़ कर) खबरदार !
(पिस्तौल दिखा कर) खतरा है । रख दो जो कुछ है ।

ला० — भाई की शू, कुछ भी नहीं है ?
य...अ... !

(लाला स्वर्णमाला और मोने की अँगूठी देता है ।
डाकू अपनी नकाब उतारता है)

ला० - (पहचान कर) ओह ! तुम ! यह कैसे ?
(गिड़गड़ा कर) मुझे छोड़ दो । मैं तुम्हें फिर रख लूँगा,

प्रकाश ।

डाकू - एक दिन था जब मैं तुम्हारे सामने गिड़गिड़ाया
था । तब तुम्हें मुझ पर, मेरी स्त्री एवं बच्चों पर दया
न आई थी । आज तुम्हारे गिड़गिड़ाने की बारी है !
खबरदार ! लाम्रो चाबी कहाँ है ? खबरदार जो शोर
मचाया तो ! (पिस्तौल दिखाता है)

(लाला ध्यान डर से चाबी दे देता है । प्रकाश उसके
मुँह में कपड़ा भर कर उसके हाथ-पैर बाँध कर डाल
देता है और माल ले कर चला जाता है ।)

मुनीम — (मन ही मन) पैसा ही पैसा ! चाहे
दुनिया जीये या मरे इसकी परवाह नहीं ! इन मोटे
लोगों को पैसा चाहिये ! समाज भी इन लोगों की चादर
के काले दागों को नहीं देखता ! अगर इस युग में
डाकूओं को बढ़ाया तो इन्हीं लोगों ने ! भारत को कंगाल
बनाया तो इन्हीं लोगों ने ! ईश्वर इन लोगों को सुबुद्धि प्रदान
करें और भारत का उपकार करें !

—चन्द्र प्रकाश शर्मा,

बी० ए०, द्वितीय वर्ष

प्राण-विभा

बावली ! रुक कर चलो, अराह !
सिसक रहा तरु-दल का यौवन,
भिभक्त रहा लहरी का जीवन,
बिलम-बिलम कर देखो कैसे,
मधुजीवी इन्दु रहा कराह !
बावली ! रुक कर चलो, अराह !
गूँज रहा भीगुर रव से वन,
टूट रहे जन-मन के पन,
फिर भी मिलने को आतुर है
तुमसे, समग्र सृष्टि का शाह !
बावली ! रुक कर चलो, अराह !

—प्रो० सुरेश चन्द्र गुप्त,
एम० ए०,

मानव और मानवता

आइए कुछ खरीदिये ! इस दुनिया के बाजार में सब कुछ बिकता है। और आप सोच में क्यों पड़ गईं ? वह देखिए सामने एक पुरुष दुहाई दे रहा है 'कुछ खरीद लो। प्यार, मान, इन्सान—यहाँ सब कुछ बिकता है' वाह, आप तो भौंचक्की-सी ताक रही हैं ! सम्भवतः सोच रही हैं कि यह पगला क्या बोलता है ? आगे बढ़ चलिए न उस दुकान पर। वह देखो क्या बिक रहा है। अरे इन्सान !

'हाँ ! देखिए तो सही। वह पुरुष अपनी लड़की के लिये वर खोजने आया है और सामने वाली पंक्ति में से बड़िया किस्म ढूँढ रहा है। तो मनुष्य भी दामों में बिकने लगे ?

'आप घबरा गई हैं क्या ! वह देखिए उसके पास दाम कम हैं न, इसलिये दुकानदार व्यंग से उसे वह भद्दा व निकम्मा युवक दिखा रहा है !'

'ओह ! तो उसे निराश होना पड़ेगा ? उसकी लड़की जो गुणवती होगी !' 'इससे क्या होता है ? उसमें मनुष्य खरीदने की शक्ति ही नहीं। गुणों का क्या है ?' 'वह कौन आ रही है ?'

'वही हमारे मोहल्ले की पगली विधवा ।'

'वह तो अच्छी भली थी ! पगली कैसे ?'

निर्धन मनुष्य सभी पागल ही तो होते हैं ! सगे माता-पिता ने भी तो असहाय निर्बल अबला को भार समझ कर निकाल दिया है !

'तो क्या यह माता-पिता का प्यार खरीदने आई है ? ओह ! मैं नहीं मानती ! मुझे ले चलो यहाँ से ।'

'नहीं, ठहरो और देखो। वह उसे प्यार मिल गया। दुकानदार ने उसे नौकर रख लिया है उसके पास पैसा बनता जायेगा ! उसे और प्यार मिलता जायेगा। अधिक दाम होने दो, प्यार पैरों तले रौंदा जायेगा ।'

'नहीं, मुझे यहाँ से ले चलो ! मैं नहीं देखूँगी यह सब !'

'बस एक पल और। वह देखो, वह एक निठल्ले से महाशय हँसते हुये आ रहे हैं। पुराने ग्राहक होंगे शायद ?'

'हाँ-हाँ, जब भी भारी मालूम पड़ती है ।'

'हो क्यों न ? एक दिन किसानों का पानी बंद कर दिया होगा। सिचाई विभाग के आफिसर जो ठहरे ।'

'यह क्या लेने आए होंगे ?'

'बदनामी का मुँह ढाँपने के लिये मान लेने आये होंगे ।'

'वह कैसे ?'

'देखो तो सही। दुकानदार उसको भोज दे रहा है वह देखो। दुकानदार ने उससे अपने लिए रिश्वत माँग ली। वह मुनो ! उसका यशोगान भी होने लगा ! दाम अधिक थे। मान मिल ही तो गया ।'

'मैं भी कुछ खरीदूँगी ।'

'क्या ?'

'मानवता !'

'क्षमा कीजिए। बस यही एक वस्तु यहाँ नहीं मिलती। हाँ आडम्बरी मानवता खरीद लें या कोई और सेवा बतलाए !'

'तो इतने लोगों में से एक भी मानव नहीं है ?'

'राम ! राम ! गाली न दें इन्हें ! दंगा हो जायेगा ! शीघ्र बाहर हो जाइये ।'

'ओह ! मानव का बाजार है और मानवता का अभाव ।'

'यही तो संसार की रीति है। इसमें रहने के लिये तुम्हें भी तो दानव ही होना होगा ।'

—कुमारी इन्द्रजीत,
बी० ए०, तृतीय वर्ष

इन्सान

लाहौर की सड़क पर मानव खून की होली खेल रहा था। हिन्दू और मुसलमान 'हर हर महादेव' और 'अल्ला-हो अकबर' के नारे लगा रहे थे ! भारत पाकिस्तान के विभाजन के बाद दोनों देशों में मानव के द्वारा मानव का संहार होने लगा। नन्हें-नन्हें बच्चे मौत के घाट उतार दिये गये। नारी-जाति का जो अपमान हुआ वह दोनों देशों की सन्तान वर्षों तक न भूलेगी ! रात्रि का समय था। चारों तरफ अन्धेरा छाया था। शहर में कर्फ्यू लगा हुआ था, कभी-कभी कुछ मशालें इधर-उधर चमक उठती थीं। रमेश बाबू अनारकली बाजार में अपने मकान की छत पर खड़े देख रहे थे। उन्होंने देखा कि कुछ मशालें एक मकान की ओर बढ़ रही हैं। कुछ ही समय के बाद उनकी दृष्टि एक मकान पर पड़ी जो कि आग के घेरे में आ चुका था। उन्हें अचानक शान्ता का ध्यान आया। उन्होंने मुसलिम लिवास पहना और घर से चल दिये। शांता की चिंता में घबराये रमेश बाबू उसके घर की ओर बढ़ रहे थे। जैसे ही उसके नजदीक पहुँचे उन्होंने देखा कि कोठी जल कर राख हो चुकी है। उन्होंने शांता को पुकारा, परन्तु उसका कहीं पता न था। उसके माता-पिता मरे हुए पड़े थे। रमेश व्याकुल हो उठे और लाहौर को छोड़ कर भारत की सीमा में आने का तड़प उठे। उन्होंने स्टेशन की ओर पैर बढ़ा दिये।

स्टेशन पर उनका एक वृद्ध मुसलमाल से परिचय हुआ जो अपनी इकलौती बेटी रशीदा से मिलने के लिए दिल्ली जा रहा था। गाड़ी में बैठे हुए दोनों दिल्ली की ओर बढ़ रहे थे। रास्ते में दोनों ने देखा कि किस तरह कुछ मुसलमान गुंडों ने दो हिन्दुओं को गाड़ी के बाहर फेंक दिया था।

जब वे भारत की सीमा में आ गये तब रमेश ने वृद्ध मुसलमाल को बताया कि वह हिंदू है। यह सुन कर वृद्ध मुसलमान डर से काँप गया। उसे उन दोनों हिन्दुओं का ध्यान हो आया, लेकिन रमेश ने उन्हें आश्वासन दिया कि वह किसी प्रकार की तकलीफ उन्हें न पहुँचायेगा। किसी न किसी तरह वे दिल्ली पहुँच गये। रमेश उन बुजुर्गवार को उनके सब्जी मंडी वाले मकान पर छोड़ कर अपने पेट की चिंता में लग गया। रमेश बाबू के पास पैसे न थे। अतः मजदूरी करके छः आने कमा लिये और अपनी भूख की ज्वाला को शांत कर लिया ! दूसरे दिन रमेश उन बुजुर्गवार के यहाँ मिलने गया और उसका पहली बार बुजुर्ग मुसलमान की इकलौती पुत्री रशीदा से परिचय हुआ।

जिस समय वे सब चाय पी रहे थे तब रमेश को सड़क पर कुछ शोर सुनाई दिया। उसे पता चला कि साम्प्रदायिक दंगे की आग सब्जी मंडी में भी भड़क उठी है। रमेश डर गया कि कहीं बुजुर्गवार और रशीदा को जान से हाथ न धोना पड़े। उसे जल्द ही मुसलमान शरणार्थियों के शिविर का ध्यान आया। उसे सोचने में समय न लगा। वह बुजुर्गवार और रशीदा को लेकर शिविर की ओर चल पड़ा। परन्तु रास्ते में उन्हें गुंडों ने घेर ही लिया। रशीदा और बुजुर्गवार को पीछे करके रमेश स्वयं गुंडों से लड़ता रहा। बुजुर्गवार घायल हो गये और पृथ्वा पर गिर पड़े। उस समय लग रहा था कि साम्प्रदायिक दंगे की आग में रमेश और रशीदा भी जल जायेंगे, लेकिन उमी समय सेना का एक दास्ता आ पहुँचा और उसने हवाई फायर किये जिससे डर कर गुंडे भाग खड़े हुए।

रमेश के विनय करने पर सेना के दस्ते ने अपने ट्रक में उन बुजुर्गवार को रमेश और रशीदा की सहायता से इरविन हास्पिटल पहुँचा दिया। हास्पिटल में जा कर बुजुर्गवार ने अपना दम तोड़ दिया। रशीदा अकस्मात् ही रमेश बाबू के संरक्षण में आ गई। रशीदा के पास धन था और रमेश बाबू के पास मस्तिष्क ! रमेश बाबू के हृदय में इन्सान की भलाई के लिए सद्भावनायें कूट-कूट कर भरी थीं। उन्होंने जो पहला काम किया वह था 'इन्सान' पत्र की स्थापना और उसके द्वारा मानव-मात्र को पार्टी-बाजी की दल-दल दल से निकाल सीधे और सच्चं मार्ग पर लाना। 'इन्सान' पत्र जनैः जनैः उन्नति करने लगा।

रमेश जब लाहौर से चला था तब उसकी मुलाकात शांता से न हो सकी थी। उसका अभिन्न मित्र आज़ाद भी उससे न मिल सका था। कारण स्पष्ट था कि वह साम्प्रदायिक दंगे की आग में न पड़ा और सीधा दिल्ली चला आया। आज़ाद मुसलमान था, उसे मुसलमान गुंडों से भय न था। उसने शांता के घर जा कर उसकी रक्षा मुसलमान गुंडों से की। उसके माँ-बाप पहले ही मर चुके थे, परन्तु शांता को आज़ाद ने हिंदू शरणार्थियों के कैम्प में पहुँचा दिया और दो-तीन दिन के अन्दर ही उसका दिल्ली हवाई जहाज़ द्वारा जाने का प्रबन्ध भी कर दिया। दिल्ली आ कर शांता बंगाली मार्केट में एक कन्या-विद्यालय में प्रधान अध्यापिका हो गई। रहने का स्थान उसे एक पत्रकार अमरनाथ जी के यहाँ मिल गया। अमरनाथ ने शांता को अपनी वहन से भी अधिक प्यार किया, लेकिन शांता के दिल में अपने रमेश बाबू तथा आज़ाद से मिलने की उत्कंठा बनी रही। उसे विश्वास था कि रमेश बाबू दिल्ली में ही हैं, लेकिन उनसे मिलने का कोई साधन न दिखाई देता था।

रमेश बाबू का 'इन्सान' इन्सान बन कर आया। इसमें साम्यवादी दल की तोड़-फोड़ की नीति की निंदा तो होनी ही थी, लेकिन कांग्रेसी सरकार की नीति की भी आलोचना रहती थी। रशीदा और रमेश बाबू ने इस पत्र

को सफल बनाने के लिये अपना सर्वस्व लगा दिया। उन्हें अब एक सहायक की आवश्यकता थी और दैवयोग से उन्हें अमरनाथ जी मिल गये। अमरनाथ जी ने 'इन्सान' में नौकरी कर ली और रमेश बाबू और रशीदा जैसे लोगों को पा कर अपने को धन्य समझा। उन्हें 'इन्सान' का कार्य-भार सौंप कर रमेश बाबू कुछ दिनों के लिये मसूरी चले गये। अमरनाथ की व्यवस्था में 'इन्सान' पत्र बहुत उन्नति कर गया।

कमला तथा अमरनाथ में आपा में कुछ स्नेह था। कमला साम्यवादी दल की सदस्या थी और अमरनाथ जी थे एक स्वतंत्र पत्रकार। दोनों आपस में मिलते, प्रेमपूर्वक बात-चीत करते और साथ-साथ चाय भी पीते थे। अमरनाथ के यहाँ कमला आती-जाती थी। इसी से उसका परिचय शांता से हो गया। परिचय ही नहीं, दोनों में स्नेह भी हो गया। कुछ दिनों बाद विचारों की विभिन्नता के कारण कमला और अमरनाथ दोनों में तनाव-सा रहने लगा। विशेषकर इससे कि साम्यवादी दल की धूर्जियाँ 'इन्सान' में उड़ाई जाती थीं और अमरनाथ बाबू इसके व्यवस्थापक थे। कमला अमरनाथ से दूर होती चली गई। उसे एक और साथी मिला सैनिक आज़ाद जो कि अपने नेता की आज्ञा का पालन करने के लिये अपने प्राण भी दे सकता था। वह लाहौर से भाग कर हिन्दुस्तान में आ गया था। हिन्दू-कन्याओं को बचाने के आरोप में पाकिस्तान सरकार ने उसकी गिरफ्तारी के वारंट जारी कर दिये थे। वह वही आज़ाद था जो रमेश बाबू का अभिन्न मित्र और शांता का धर्म-भाई था। वह दिल्ली में आया तो था रमेश और शांता से मिलने लेकिन कमला से मिलने पर एक पक्का साम्यवादी हो चला। कमला और आज़ाद साम्यवादी दल के मुख्य नेता हो गये।

एक दिन बातों ही में कमला ने शांता को आज़ाद के बारे में कुछ बताया। शांता को अपने आज़ाद का

मन्देह हुआ और उससे मिलने की इच्छा प्रकट की। कमला ने शांता के बारे में आजाद से जिक्र किया और उसे भी अपनी शांता का ध्यान हो आया। कमला ने आजाद को शांता से मिलाया, परन्तु शांता ने देखा कि वह आजाद लाहौर वाला नहीं है। वह कुछ बदल गया है उसके विचारों में परिवर्तन हो चुका है। बहुत दिनों के बाद मिले थे ! अतः दोनों ने बहन-भाइयों के समान प्रेमपूर्वक बातें कीं।

मसूरी के एक स्वच्छ व सुन्दर वंगले में बंठे रमेश बाबू चाय पी रहे थे। उनके सामने रमा बैठी थी। रमा मसूरी के एक डाक्टर की इकलौती बेटी थी। उसकी माँ वचपन में ही मर चुकी थी। अतः वह एक स्वतन्त्र लड़की बन गई ! टेनिस खेलना, सिनेमा जाना, होटलों में चाय पीना उसका नित्य का कार्य था। लेकिन जब से रमेश बाबू से उसका परिचय हुआ उसके जीवन में परिवर्तन आने लगा। अब वह अपना अधिकांश समय रमेश बाबू के साथ बिताती थी। दोनों एक-दूसरे की ओर आकर्षित होते जा रहे थे। रमेश बाबू ने चाय पीने-पीते रमा से अपने पूर्व जीवन की चर्चा की। रमा को आज पहली बार मालूम हुआ कि वह रमेश को अपना जीवन-साथी नहीं बना सकती। उसके हृदय पर किसी और का अधिकार है।

अमरनाथ जी ने रमेश बाबू को तार दिया था कि 'इन्सान कार्यालय' में आज से हड़ताल शुरू होने वाली है। अतः रमेश बाबू मसूरी से दिल्ली के लिये रवाना हो रहे थे। 'इन्सान' पत्र के लिये रमेश बाबू अपने सभी मुखों का बलिदान कर सकते थे और वह इसी कारण रमा की प्रेम से परिपूर्ण आँवों को देखते हुए भी दिल्ली की ओर चल पड़े। रमा को ऐसा लगा जैसे एक स्वप्न था जो टूट गया। 'इन्सान' कार्यालय में आज दो दिन से हड़ताल थी। कार्यालय में काम करने वाले कर्मचारी कार्यालय के बाहर 'साम्यवादी दल जिन्दाबाद' और

'अमरनाथ मुर्दाबाद' के नारे लगा रहे थे। प्रेस बिल्कुल बन्द था, फिर भी अमरनाथ ने बाहर के किसी प्रेस से 'इन्सान' का साप्ताहिक अंक छपवा लिया था। जब 'इन्सान' की प्रतियाँ कार्यालय में वितरण के लिये लाई गईं, तो हड़ताल करने वालों ने और भी जोर-जोर से नारे लगाने शुरू कर दिये। उन्होंने कहा कि वे प्रतियाँ तब तक नहीं बट सकतीं जब तक हमारी माँगें पूरी न हों। परन्तु आश्चर्य की बात यह थी कि वे समझौता करने को स्वयं तैयार न थे। असल बात तो यह थी कि उन्हें स्वयं ही यह पता न था कि उनकी माँगें क्या हैं ? वे आजाद और बरला के बहकावे हुए थे और कमला ने सोच रखा था कि इस हड़ताल के द्वारा 'इन्सान' को समाप्त करके छोड़ेगी। अमरनाथ ने हड़तालियों को समझाने का प्रयत्न किया, परन्तु सब प्रयत्न विफल सिद्ध हुए। हड़तालियों ने 'इन्सान' की प्रतियों में आग लगाने की टानी। परिस्थिति गम्भीर हो गई। ठीक इसी समय रमेश बाबू कार्यालय में आये ! परिस्थिति समझने में देर न लगी। उन्होंने हड़तालियों को सम्बोधित करके कहा—'इन्सान' आप लोगों का है। कार्यालय आप लोगों का है। लीजिये जला डालिये इसे।' रमेश बाबू का वक्तव्य इतना प्रभावशाली था कि सब कर्मचारी नतमस्तक हो गये और दो को छोड़ कर शेष सब काम पर आ गये। 'इन्सान' का कार्यालय का काम बंदरतूर चलना शुरू हो गया !

साम्यवादी दल के लोगों की गिरफ्तारी हो रही थी अतः आजाद और कमला वेप बदल कर काम कर रहे थे। 'इन्सान' पत्र की हड़ताल टूट जाने के कारण कमला को बहुत दुःख था। उसने 'इन्सान' पत्र के सम्पादक रमेश बाबू की हत्या करने की टानी। उसका विचार था कि रमेश के न रहने पर 'इन्सान' भी न रह सकेगा। रमेश की हत्या का भार उसने आजाद को सौंपा मगर आजाद

कई दिनों तक प्रयत्न करने पर भी रमेश की हत्या न कर सका। इधर कमला और आज़ाद को कई दिनों तक फाका करके रहना पड़ता था। कमला की अवस्था खराब होनी चली गई। जैसे-जैसे उसकी योजनायें असफल होती गईं वैसे ही वैसे उसके मस्तिष्क की भी दशा बिगड़ती चली गई। वह पागल-जैसी हो गई।

‘इन्सान’ पत्र में जो ‘एक मानव’ के नाम से लेख निकलता था, वह रमेश बाबू थे, इसका पता रशीदा ने शांता को दिया। शांता के हृदय ने कहा कि ‘एक मानव’ अपने रमेश बाबू ही हो सकते हैं! उसने रशीदा से कहा कि एक दिन रमेश बाबू को उसके घर लाये! रमेश बाबू ने भी शांता की दावत स्वीकार कर ली! उनके हृदय में अपनी शांता के लिए सन्देश उठ खड़ा हुआ।

रमेश बाबू रमा को मसूरी छोड़ आये थे लेकिन वह वहाँ न रह सकी! वह सीधी ‘इन्सान’ कार्यालय में पहुँची और अपनी वाक्पटुता तथा गुणों के कारण रशीदा की स्नेहभाजन बन गई! वह शांता के घर दावत में रशीदा के साथ पहुँच गई।

दावत क्या थी, वह तो दो दिलों का मिलन था! आज शांता बहुत प्रसन्न थी, रमेश बाबू की प्रसन्नता की भी कोई सीमा नहीं थी। उन्हें मन की इच्छित वस्तु प्राप्त हो गई थी।

रमेश बाबू ने भी शांता की दावत की और उसका सारा प्रबन्ध का भार रमा के ऊपर रहा। रशीदा और अमरनाथ में बोलचाल की हड़ताल थी। रमा, शांता, और रमेश बाबू बहुत ही प्रसन्न थे। शांता ने रमेश बाबू को आज़ाद के विषय में बताया। उन्होंने शांता की सहायता से आज़ाद को सीधे रास्ते पर लाने की बात सोची! दावत समाप्त होने पर वे दोनों वहाँ गये जहाँ आज़ाद और कमला रहते थे! यकायक रमेश को अपने सामने देख कर कमला और आज़ाद हक्के-बक्के रह गये! आज़ाद ने चाहा कि वह रमेश को अपने अंक में भर ले, परन्तु

इससे पहले कि वह ऐसा करता रमेश बाबू ने उसे, उसके कर्त्तव्य का पालन करने की याद दिलाई! रमेश बाबू ने कहा—‘आज़ाद पहले तुम अपना कर्त्तव्य पूरा करो! लेकिन इतना सुनते ही आज़ाद सहम गया! वह रमेश के पैरों पर गिर कर क्षमा माँगने लगा! इतने में पुलिस ने छापा मारा! कमला और आज़ाद गिरफ्तार हो गये, कमला को उसकी हालत पर रहम खा कर पहले ही छोड़ दिया गया, लेकिन आज़ाद को छः महीने की सज़ा हुई। कमला के जीवन में एक महान् परिवर्तन हुआ। अमरनाथ व कमला कुछ समय के लिये देहरादून चले गये जहाँ अमरनाथ ने कमला की सेवा की। उन दोनों का स्नेह फिर जाग उठा और प्रेम में बदल गया। कमला के ठीक होने पर अमरनाथ उसके साथ वापस दिल्ली आ गये। उन दोनों ने एक हो कर ‘इन्सान’ की सेवा करने का विचार किया। अमरनाथ कमला के संपर्क में आ कर बहुत ही सुन्दर लेख लिखने लगा था। उसकी कलम में तेज़ी आ गई। ‘इन्सान’ भी नई उमंग ले कर फिर से तेज़ी के साथ चल पड़ा।

आज़ाद छः माह बाद जेल से छूट कर आया। रमेश ने उसे बताया कि वह प्रयत्न करने पर भी उसे जेल जाने से न बचा सका। आज़ाद रमेश के पैरों पर पड़ कर क्षमा माँगने लगा और कहा कि अब मैं कहीं भा न जाऊंगा। रमेश ने भी उसे बताया कि उन्होंने एक सुन्दर-सी दुल्हन उसके लिये ढूँढ ली है। रमेश ने रशीदा की शादी आज़ाद से करा दी। रशीदा पहले से ही आज़ाद को चाहती थी। अतः उसने कोई एतराज नहीं किया।

रमेश बाबू और शांता स्वयं शादी न कर पाये! शांता के पास पढ़ाई का इतना कार्य था कि वह शादी के बारे में सोच ही नहीं सकती थी। रमेश बाबू पर भी ‘इन्सान’ पत्र का उत्तरदायित्व कमन था। वह भी अपनी और शांता की शादी के बारे में न सोच सके।

रमा अपने रोगग्रस्त पिता की सेवा करने के लिये मसूरी चली गई। रमा के चलते समय रमेश व शांता के नेत्र सजल हो गये। उनके कंठ रुँध गए। वे रमा से कुछ न बोल सके, लेकिन उनके नेत्रों ने यह स्पष्ट कर दिया कि

वह उत लोगों को कितनी प्यारी है। वे खड़े-खड़े देखते रह गए। रमा मसूरी के लिए चल पड़ी। इस प्रकार सभी व्यक्ति अपने-अपने कार्य को सम्भालने के लिए विभिन्न-मार्गों पर चल पड़े।

—दिनेश कुमार कुलश्रेष्ठ,
बी० ए०, द्वितीय वर्ष

अन्तिम आकांक्षा

मुझको निज में भर लो प्राण !

देखो सन्ध्या गिरती आती,
दादुर की पाँती मुसकाती,
मन की भाषा चीन्हूँ सकूँ, बस—
ऐसी दे दो तन्मय घ्राण !

मुझको निज में भर लो प्राण !

रजनी के परदे हट जाते,
छन छन तुम दरसन दे जाते,
पुरइन की पाँखों से अब तो—
कर दो कम्पित अलि का त्राण !

मुझको निज में भर लो प्राण !

—प्रो० सुरेश चन्द्र गुप्त
एम० ए०

राखी के दो तागे

निस्तब्ध रजनी, सब ओर अन्धकारमयी निशा का साम्राज्य है। गगन के सितारे टूट रहे हैं। चितौड़ के दुर्ग की ऊपरी छत पर अर्ध निद्रित अधलेटी कर्मवती प्रतिकूल परिस्थितियों का अवलोकन कर रही हैं। उनके मन में भावी दुखों की आशंका व्याप्त है। देश विपत्ति के कराल पंजों में फँसा हुआ है। इसी विपत्ति के कारण वीर राणा सांगा ने वीरों को केसरिया पहनने की आज्ञा दे दी है। वीरों ने देश-रक्षा-हेतु मृत्यु का आलिगन प्रमत्नता से स्वीकार किया।

रणभूमि का रूप अत्यन्त मनोहारी दृष्टिगोचर हो रहा है। रण-सज्जा से सुसज्जित वीरों का मुख प्रसन्नता से युक्त क्यों न हो। देश पर मर मिटने का सुअवसर उपलब्ध हुआ। जननी जन्मभूमि का ऋण चुकाने का समय आया।

रण भेरी बजी, भीषण संग्राम हुआ, वह युद्ध निर्णायकारी था। वीर राणा का विशालकाय शरीर देश की बलिवेदी पर अर्पित हो गया। राजपूतों की पराजय हुई, क्योंकि उनका अग्रणी उनके पास न था। सैकड़ों माताएँ पुत्रविहीन हो गईं। बहनों के भाई चले गये और सैकड़ों मन्दिरों का मौभाग्य खो गया।

अपने महल में बैठी कर्मवती के ऊपर विपत्ति का पर्वत टूट पड़ा। कारण था मेवाड़पति की मृत्यु तथा देश पर विपत्ति। ऐसी शोचनीय अवस्था में उस नारी ने धर्म का आश्रय लिया। उसने अपने दुःख को व्यर्थ समझ देश को विपत्ति के कराल पंजों से छुड़वाना चाहा। उस की वेषभूषा में अब परिवर्तन हो चुका था। जहाँ पहले वह भूषणों से अलंकृता राजरानी थी वहाँ आज वह असहाय विधवा थी। आज उसके तन पर एकमात्र सफेद धोती थी।

चूड़ियों से युक्त उसकी युगल भुजायें रिक्त थीं। कुन्तल-राशि आज अस्तव्यस्त ही उसकी पीठिका पर लहरा रही थी। सती के नेत्रों से अश्रु प्रवाहित हो रहे थे। परन्तु अबानक ही उसके हृदय में प्रसन्नता की ज्योति चमकी, उसने अपने विदवासपात्र नौकर को बुलवाया तथा उसे एक गठरी दे कर मुगलराज हुमायूँ के पास भेजा।

रंगरलियाँ मनाई जा रही थीं। हुमायूँ मदमस्त था। सामन्त अनेक प्रकार की बातें सुना रहे थे। इतने में समाचार मिला कि मेवाड़ से दूत आया है। पहले तो सुन कर कुछ आश्चर्य हुआ, परन्तु तत्पश्चात् उसे बुला भेजा। राजदूत ने भुक्त कर सलाम किया तथा कर्मवती की गठरी उसके हाथों में दे दी। गठरी को खोला, उसमें से कर्मवती का संदेश पढ़ा, राखी को देखा। बादशाह ने पुकारा "हिन्दुकुश!"

"बादशाह मलामत!"

"फौजें मेवाड़ की रक्षा को भेजो। खुशी की बात तो यह है कि वीर राजपूतानी ने मुझे अपना भाई बनाया है। मैं मुसलमान हूँ, परन्तु बहन के रिश्ते की कदर मेरे हृदय में भी है।"

"लेकिन जहाँपनाह! वह तो आपके शत्रु की पत्नी है।"

"हिन्दुकुश! तुम नहीं जानते कि राखी के दो तागों से टूटे हुए दिल मिल जाते हैं, शत्रु मित्र बन जाते हैं। मैं कर्मवती को दिखला दूँगा कि यदि उसने मुझे भाई बनाया है तो मैं भी अपना कर्तव्य पूर्ण करूँगा।"

"हिन्दुकुश! हृदय में बड़ी प्रसन्नता है। जरा यह राखी तो बाँधना, फौजें मेवाड़-रक्षा के लिये भेज दो।"

—कुमारी सरला,
प्रेम आर्ट्स

पुनर्मिलन

‘मेरा दम घुट रहा है……जो चाहता है कि चिल्ला चिल्ला कर रोऊँ। पर नहीं मुझे मूक रहना होगा……मूक……नहीं……मूक भी नहीं, इसी से तो सन्देह का प्रादुर्भाव होता है। सन्देह ! मुझ पर किसे अधिकार है, सन्देह करने का ! मैं उसे मिटा न डालूँगी। मगर ‘ओफ ! मैं क्या सोचने लगी। मैं कहाँ हूँ……किस दुनिया में। मैं इस दुनिया के अनुकूल नहीं। पर मुझे इस दुनिया के अनुकूल बनना ही होगा। पर क्यों ? क्यों कि अब यही उचित है……नहीं उचित अनुचित मैं कुछ नहीं जानती। पर अब तो मुझे जानना ही होगा, जानबूझ कर अब मैं अनजान और कितने दिन रह सकती हूँ। मुझे अपने आप को इस वातावरण के अनुकूल बनाना ही होगा, मुस्कराना होगा, हृदय की व्यथा चाहे हृदय को कचोटनी रहे, मुझे अब अतीत के पृष्ठों को नष्ट करना होगा, उस ओर से दृष्टि फेर कर भविष्य की ओर देखना होगा……पर……इतना भारी परिवर्तन मैं अपने में ला कैसे पाऊँगी ? मुझमें इतना बल कहाँ, पर अब तो मुझे सबल बनना ही होगा, नहीं……हाँ……नहीं, अब हृदय की व्यथा को मैं चेहरे पर प्रकट नहीं होने दूँगी। अतीत स्वप्न था, उसे भूल जाऊँगी। ओफ ! मुझे हृदय का यह अन्तद्वन्द्व समाप्त कर देगा……तो……उसे भूलना होगा……हाँ वह मेरा अब कोई नहीं। नहीं, ओफ ! आँखें बेभिल-सी हो रही हैं।

‘छबीली, किसने पुकारा……हाँ यह उसी का तो स्वर था, वही मधुरता वही लोच……पर वह……नहीं……नहीं……यह वह नहीं हो सकता। किसने मुझे पुकारा……मैं कहती हूँ कौन हो तुम ?……बोलते क्यों नहीं। ओफ ! एक बार फिर……केवल एक बार मैं फिर वही स्वर

सुनना चाहती हूँ।’

‘सुनना चाहती हो तो इधर देखो……कहाँ, मुझे कुछ नहीं दिखाई देता। तुम तो मानव हो फिर क्यों अदृश्य हो……नहीं……नहीं तुम मानव नहीं देवता हो, मेरे देवता ! ‘अपने को धोखा मत दो छबीली।’

‘वहाँ हो तुम……हाँ, याद आया, तुमने कहा था, अब मेरे लिए यह संसार निस्सार है, मैं इसका मोह-बन्धन काट दूँगा……तो……तो……क्या……नहीं……देखा। एक बार अपनी छवि दिखाओ।’

‘पर व्यर्थ……वह सब व्यर्थ होगा, अपनी दुर्बलता को अब तुम्हें समाप्त करना होगा।’

‘निष्ठुर ! मुझे उपदेश ही देते रहेंगे……वे प्रतिज्ञाएँ।’

‘भूल जाओ, उन्हें अब भूल जाओ। समाज-निमित्त भूठे सिद्धान्तों के नीचे वे दब गई हैं, उन्हें भूल जाओ। वह सब आवेग-मात्र था।’

‘पर मैं नहीं मानती। नहीं……नहीं मैं नहीं मानती।’

‘तुम्हें मानना होगा। यथार्थ को कब तक छिपा सकोगी, देख रही हो मुझे, देखना चाहती हो।’

‘ओ……तुम……इस वेष में, नहीं संसार निस्सार नहीं……मैं तो अभी जीवित……।’

‘पर किसी ओर के लिए……।’

‘क्या कह रहे हो तुम——आ……।’

‘नहीं……नहीं मैं अब इस सम्बोधन के योग्य नहीं मुझे महात्मा कहो……सन्यासी कहो……महारानी……।’

‘म……हा……रानी……नहीं……नहीं, तुम्हारे मुख से मैं महारानी शब्द नहीं सुन सकती। मुझे छबीली कहो……एक बार……देखो……मुझे देखो तो कैसी हो गई है तुम्हारी छबीली……तुम्हें……।’

“पागल मत बनो ……”

“ओफ…”

“क्या हुआ …”, “दासियाँ दौड़ रही थीं, महाराज व्यग्र थे…क्यों न हो महारानी जो मूर्च्छित थीं—हाँ तो महारानी मूर्च्छित थीं। सब की उपस्थिति में मृत्यु जैसा सन्नाटा था, उपचार हो रहे थे, वैद्य संकेतों से ही बातें कर रहे थे, उद्विग्नता की रेखायें सब के चेहरों पर अंकित थी। महाराज व्याकुल थे…उनके होते हुए महारानी को क्या अभाव…इस नववधु की कौन-सी अभिलाषा अपूर्ण रह गई, शायद महारानी ने कोई स्वप्न देखा हो…पर इस बात का पता पाना ही चाहिए कि महारानी को किस बात की चिन्ता है…सो…उधर देखो—महारानी चेतनावस्था में आ गई हैं…सब चेहरे प्रसन्नता से खिल उठे। पर महारानी के हृदय का अन्तर्द्वन्द्व तीव्रता से बढ़ रहा था। वह उसे स्वप्न मानने को तैयार न थी—पर और चारा क्या था, रात्रि बीत रही थी। उसी मृत्यु जंसी निस्तब्धता को लिए, वह मृत्यु-मी खामोशी महारानी के हृदय को और भी कचोट रही थी।

रानी चिन्तित थी…पर क्यों शायद रानी के स्वप्न का प्रभाव था, उसे उम स्वप्न को भूल जाना होगा, उसे वास्तविक अर्थों में महारानी बनना होगा…नहीं तो वह उपहाम का विषय बन जायगी। महारानी की मुखमुद्रा में परिवर्तन होने लगा, दासी का आगमन उसे खलने लगा, कर्कश स्वर में वह बोली “क्या है…”

“जी…जी एक महात्मा आप से मिलना चाहते हैं। महाराज ने आज्ञा दी है, अगर आप चाहें तो वह आपसे मिल लें क्योंकि यह उनकी हार्दिक अभिलाषा है।”

“महात्मा . हाँ-हाँ . बुला लाओ…तो क्या यह वही है ? उसने यही तो कहा था…इस निस्सार-संसार का बंधन अब उसे किसी तरह से काटना होगा, वैसे कट तो गया ही है…पर…ओफ। यह क्या .. महारानी के वे कठोर भाव फिर लुप्त होने लगे, “मुझे इतना भावुक नहीं

बनना चाहिए, अपना हृदय स्थिर कर लेना चाहिए, कहते हैं महात्मा हृदय की दुर्बलता देख लेते हैं…और ..वह आ गये…हैं…यह तो वही है ..वही रूप वही प्रताप ..वही चाल…महारानी दौड़ पड़ी, अगले ही क्षण वह महात्मा के चरणों पर गिर पड़ी। महात्मा ने उसे उठाते हुए कहा, “उठो…तुम्हें भूलना नहीं चाहिए कि तुम अब महारानी हो…।”

“पर तुमने यह क्या किया”, महारानी के अश्रु तीव्र गति से प्रवाहित हो रहे थे।

महात्मा मुस्कुरा रहे थे, महारानी रो रही थी .. पर वह मुस्कराहट विषाद-रहित न थी, हदन का उसमें भी समावेश था। महात्मा को यही तो महारानी को दीक्षा देनी थी, हृदय में व्यथा रहते हुए भी मुस्कराओ…खूब मुस्कराओ। महारानी”…“वह बोलते र हक गये।

“महारानी…नहीं…तुम तो मुझे ऐसे मत पुकारो। देखो…मैं तो वही हूँ…वही तुम्हारी छबीली, इस ऐश्वर्य, राज्य ने चाहे मुझे रानी बना दिया हो पर तुम्हारे लिए नहीं।”

“पागल मत बनो, महाराज का ध्यान रखो, वही तुम्हारे सर्वस्व हैं। अब अपना यह उन्माद तुम्हें छोड़ना है। जो अप्राप्य है उसके लिए चिन्तित होने से क्या लाभ ? तुम्हें सबल बनना होगा…”

“हाँ…मुझे सबल बनना होगा, मुझे तुम्हें भूलना होगा ..यह उन्माद छोड़ना होगा…उन्माद…मुझे” महारानी बोलती ही जा रही थी।

“.. होश में आओ…छबीली।”

“छबीली.. नहीं तुम कौन होते हो मुझे इस नाम से पुकारने वाले, जानते नहीं मैं महारानी हूँ…रानी। भाँसी की रानी लक्ष्मी बाई, वह नाम अनीत के साथ ही मिट गया है।”

महात्मा निर्वाक खड़े थे, महाराज अब भी चिन्तित थे, महारानी भी कम चिन्तित न थी। उत्तराधिकारी का अभाव उन्हें कुरेदे जा रहा था। पर भाग्य पर वश न था। इस चिन्ता ने महाराज की दृढ़ भुजाओं को अशक्त कर दिया, उनका प्रताप मन्द पड़ने लगा। महाराज की अवस्था दिन-प्रतिदिन शोचनीय होती जा रही थी, महारानी उन्हें देख कर दुःखी होती, रानी सबल बनने की चेष्टा करती रही पर भाग्य उन्हें सबल बनने देतब न। महाराज स्वर्ग सिधार गये, महारानी की वह दुर्बलता फिर चीख कर जागृत हो उठी, उनका चीत्कार महल की दीवारों को भी कम्पित करने लगा। पर अचानक उसे ऐसे सुनाई पड़ा, “तुम्हें सबल बनना होगा— यह सब तुम्हें छोड़ना होगा।” महारानी उठी, श्वेत वस्त्रों में, अलंकार-रहित वह देवलोक की देवी-सी उठी। राज्य की बागडोर सम्भाल उसकी परिस्थिति को सम्भाल लिया। प्रजा सन्तुष्ट थी। महारानी..., समय ने घाव भरने की चेष्टा की पर महल का सूनापन उन्हें खलता था। सचिव, बन्धुओं की इच्छा जान कर उन्होंने पुत्र गोद लिया। नारायण धीरे-२ बढ़ने लगा। महारानी उसकी क्लकारियों में अपना दुःख भूलने की चेष्टा करने लगी।

आज भाँसी की रानी चिन्तित थी। पर क्यों...क्या कारण था? सचिव अचम्भित थे, दरबार लगा था। रानी सिंहासन से उठी और उच्च स्वर में बोली, “सुनो...तुम सोच तो रहे ही होगे कि आज असमय मैंने तुम्हें कष्ट क्यों दिया? बात कुछ विचारणीय है। आप सब भली भाँति जानते हैं कि नारायण को गोदी लेते समय हमने अंग्रेजी सरकार को सूचित कर दिया था। मगर अब वह उसे उत्तराधिकारी बनाने को तैयार नहीं और भाँसी को वह अपने अधीन कर मुझे पेंशन के रूप में रुपया देती रहेगी। क्या यह लज्जा की बात नहीं कि हमारी भाँसी विदेशियों के अधीन हो...क्या तुम इसे मानने को तैयार हो...” “नहीं...कदापि नहीं...हम जीते जी भाँसी पर अंग्रेजों का अधिकार नहीं होने देंगे”, सब एक ही स्वर में बोल उठे।

“शाबाश ! मुझे तुमसे यही आशा थी। सुनो मेरठ से आरम्भ हुए उस भारतीयों के उपद्रव में हमें भी सहयोग देना होगा।”

“हाँ, यही उचित है...महारानी लक्ष्मी बाई की जय —” सब एक ही स्वर में फिर बोल उठे।

“नहीं, बोलो भारतमाता की जय, समस्त भाँसी की नारियों को भी हमें सहयोग देना होगा। महामन्त्री युद्ध की तैयारी करो।”

युद्ध आरम्भ हुआ..नारायण भी महारानी के साथ ही अश्व पर सवार था, दो हाथों में तलवारें, मुँह में लगाम, विचित्र दृश्य था। रानी की विजय निश्चित थी पर दुर्भाग्य ने यहाँ भी साथ नहीं छोड़ा, ठीक समय महारानी शत्रुओं की सेना से घिर गई, उन्हें मारती-काटती वह उन्हें तितर-बितर करती जा रही थी...अचानक एक गोली उनकी आँख में लगी।...बचाओ...कोई बचाओ—भाग्य ने फिर धोखा दिया।

“महारानी”...महामन्त्री आगे कुछ न बोल सके।

“रोओ...नहीं...मुझे उस नाले के पार वाली कुटी में ले चलो..हाँ...हाँ मुझे सहारा...दो?...उन महात्मा को...बु...लाओ।”

“महारानी...यह क्या तुम...”

“नहीं...नहीं अब तो...छबीली कहो...मेरा यह पुनर्मिलन...मेरी मृत्यु का द्योतक है। पानी...एक घूँट...पानी...अपने हाथ से...ओफ। सुनो...मैंने...हाँ...मैंने...सबल बनने...की चेष्टा की...जैसा तुमने...कहा...था। पर...भाग्य की क्रूरता...से बच नहीं सकी...अच्छा एक बार...छबीली कहो...यह पुनर्मिलन अमर हो जाये...मेरी अन्तिम अभि...लाषा...”

“छ...बी...ली”, महात्मा के स्वर में कम्पन था।

“मृत्यु...पुनर्मिलन..दो विरोधी पहलू...अच्छा विदा...विदा...मुझे...विदा...दो...विदा।”

—कु० कमलेश मल्होत्रा,
बी. ए., तृतीय वर्ष

ਦੇਸ਼

(ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ)

ਅਧਯਕਸ਼:—

ਪ੍ਰੋ: ਸੀ. ਐਲ. ਕੁਮਾਰ

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੰਪਾਦਕ:—

ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬੀਰ

—ਤਤਕਰਾ—

੧. ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ	੨
੨. ਮਿਠਤੁ ਨੀਵੀਂ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਤਤੁ ॥	ਇੰਦਰਜੀਤ	੪
੩. ਤਿਆਗ	ਪ੍ਰੋ: ਸੀ. ਐਲ. ਕੁਮਾਰ	੬
੪. ਇਕ ਹੰਝੂ	ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਜਿੰਦਲ	੮
੫. ਦੇ ਰੰਗੀ ਕਾਵਤਾ	ਨਰੇਸ਼ ਭਾਰਦਵਾਜ਼	੯
੬. ਆਹ ! ਜੇ ਮੈਂ ਵੀ ਔਰਤ ਹੁੰਦਾ !	ਮਖਨ ਇਸ਼ਪੁਨਿਰਾਨੀ	੧੦
੭. ਮੌਤ ਦੇ ਪਿਛੋਂ	ਸੁਰਜੀਤ ਧਵਨ 'ਮੁਸਾਫਰ'	੧੧
੮. ਹੋਣੀ ਦੇ ਰੰਗ	ਤੇਜਿੰਦਰ ਕੌਰ	੧੪

ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ

ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ ਉਸ ਸਾਹਿਤ ਦਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨਵ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ? ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਆਦਰਸ਼ ਤਾਂ ਸਮਾਜ-ਸੁਧਾਰ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਸਾਹਿਤਕ ਕ੍ਰਿਤੀ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਭਾਗ ਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਇਕ ਅਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਅਨੁਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਮਾਜ, ਦੋ ਅਡੋ ਅਡ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਫੁਲ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਕ ਅਤੁਟ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਮਾਜਕ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਉਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਜਾਤੀ ਜ਼ੁਲਮ ਹੇਠਾਂ ਦਬੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਉਸ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਹਾਸ ਰਸ ਜਾਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਉਸ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰਪੂਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਲਾਸਤਾ ਵਿਚ ਫਸੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ ਹੀ ਅਧਿਕ ਮਿਲੇਗਾ, ਤੇ ਲੜਾਈ ਝਗੜੇ ਵੇਲੇ ਬੀਰ ਰਸ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਲ ਵਾਯੂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਸੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ-

ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੈ, ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਤਮਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸ਼ਰੀਰਕ ਰੁਚੀਆਂ ਤੇ ਅਸਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਰਾਜ-ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵਲ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਰੂਸੋ ਤੇ ਵਾਲਟੇਅਰ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਸੀ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਲ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਵਤਾ, ਆਹਿੰਸਾ ਤੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਭਗਤੀਭਾਵ ਤੇ ਬੀਰ ਰਸ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਮੁਗਲੀਆ ਸਲਤਨਤ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਿਲਾ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਸਦਕੇ ਅਜ ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣਾ ਨਸੀਬ ਹੋਇਆ।

ਜੇ ਸਾਡਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ “ਕਲਾ ਕਲਾ ਦੇ ਲਈ” ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਜੇ ਤੇ “ਕਲਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲਈ” ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿਤਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਹ ਰਚਨਾ ਨਾਹੀ ਅਧਿਕ ਰਸ ਭਿੰਨੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਹੀ ਅਧਿਕ ਲਾਭਦਾਇਕ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਹਿਤਕ ਕਲਾ ਦਾ, ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ, ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣਾ ਅਵਸ਼ਕ ਹੈ।

ਮਿਠਤੁ ਨੀਵੀਂ ਨਾਨਕਾ, ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਤਤੁ ॥

ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ, ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦੇ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਆਸਰੇ, ਅਰਸੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਰਾਹੀਂ ਦਸਦੇ ਹਨ—

ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮ ਪਰ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮ ਪਰ ਅਟਲ ਸਚਾਈ ਭਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਅਤਿ ਕੌਮਲ ਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਕ ਦਾ ਸਾਧਾਰਨ ਅਰਥ ਅਸੀਂ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ, “ਨਿਮ੍ਰਤਾ”। ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਮਨੁੱਖੀ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਗੁਣ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੀ ਹਾਂ? ਮੇਰੇ ਕੀ ਕੰਮ ਹਨ? ਜੀਵਨ ਕੀ ਹੈ? ਮਿਠਾ ਬੋਲਣਾ ਤੇ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਦੋ ਰਬੀ ਗੁਣ ਹਨ। ਇਹ ਅਟਲ ਸਚਿਆਈ ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਵੀ ਤਜਰਬਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਦਸਣਗੇ ਕਿ ਕੌੜਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਨਿਰਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਵਸਦੀ ਹੈ,

ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਦਸਦੇ ਹਨ—

“ਸਿੰਮਲ ਰੁਖੁ ਸਰਾਇਰਾ ਅਤਿ ਦੀਰਘ ਅਤਿ ਮੁਚੁ ॥ ਉਇ ਜੋ ਆਵਹਿ ਆਸ ਕਰ ਜਾਤਿ ਨਿਰਾਸੇ ਕਿਤੁ ॥ ਫਲ ਫਿਕੇ ਫੁਲ ਬਕ ਬਕੇ ਕੰਮਿ ਨ ਆਵਹਿ ਪਤੁ ॥ ਮਿਠਤੁ ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਤਤੁ ॥”

ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਲੇਖ “ਕੀਰਤ ਤੇ ਮਿਠਾ ਬੋਲਣਾ” ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

“ਜਦ ਆਪਣਾ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰਲੀ ਦੌਲਤ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਠੰਡ ਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਨਿਘ ਕਲੋਜੇ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸੁਖ ਵਿਚ ਰਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਫਿਕਾ ਬੋਲਣਾ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।”

“ਆਸਾੜ ਤਪੰਦਾ ਤਿਸ ਲਗੇ, ਹਰਿ ਨਾਓ
ਨਾ ਜਿਨਾ ਪਾਸ ॥”

ਕਿੰਨੀ ਸਚਾਈ ਹੈ ਇਸ ਕਥਨ ਵਿਚ।
ਇਹ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਧੁਪ ਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਠੰਡ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੁਖੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ
ਆਪਣੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ਵਸਦੇ ਹਨ।
ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਮਿਠਾ ਬੋਲਣਾ ਤੇ ਨਿਮ੍ਰਤਾ
ਇਹ ਦੋ ਗੁਣ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਲਈ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ
ਨਿਮਾਣਾ ਹੀ ਦਸੇਗਾ। ਉਹ ਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ
ਵਾਕ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦਾ ਹੈ—“ਹੋਇ ਨਿਮਾਣਾ ਜਗ
ਰਹਾਂ ॥”

ਉਹ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਬੇੜੀ ਸਾਗਰ
ਰੂਪੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਠੇਲਦਾ ਹੋਇਆ ਬਹੁਤ ਹੀ
ਜਲਦੀ ਰਬੀ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਸ
ਥਾਂ ਤੇ ਪੁਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸੁਖ ਤੇ
ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਸਭ ਗੁਣਾਂ
ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹੈ:—

“ਸੁਭ ਸਿਫਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਹੂਰਾਂ ਨੇ,
ਵਰਮਾਲਾ ਲੈ ਕੇ ਫਿਰ ਰਹੀਆਂ।
ਸਿਰ ਜ਼ਰਾ ਨਿਵਾ, ਗਲ ਹਾਰ ਪੁਆ,
ਵਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਰਦਾ ਨਹੀਂ ॥”

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਰਸਤਾ
ਹੀ ਇਹ ਹੈ:—

“ਨਿਵਣ ਸੁ ਅਖਰੁ ਖਿਵਣ ਗੁਣ ਜਿਹਬਾ
ਮਣੀਆਂ ਮੰਤ ॥ ਇਹ ਤੂੰ ਭੈਣੇ ਵੇਸ ਕਰ
ਤਾਂ ਵਸਿ ਆਵੀ ਕੰਤ ॥”

ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਵਾਲੇ ਸੁਖੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ—
“ਸੁਖੀ ਬਸੇ ਮਸਕੀਨੀਆਂ ਆਪੁ ਨਿਵਾਰਿ
ਤਲੈ ॥ ਵਡੇ ਵਡੇ ਹੰਕਾਰੀਆ ਨਾਨਕ
ਗਰਭ ਗਲੈ ॥”

ਮਿਠਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇ
ਨਹੀਂ ਬਹਿੰਦਾ ਤੇ ਕੋੜਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਕੁਝ ਲੈਂਦਾ
ਨਹੀਂ। ਕੋਇਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇਂਦੀ ਨਹੀਂ ਤੇ
ਕਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੁਝ ਲੈਂਦਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕੋਇਲ
ਆਪਣੀ ਮਿਠੀ ਸੁਰ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਤਨ ਮਨ
ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਾਂ ਆਪਣੀ “ਕਾਂ
ਕਾਂ” ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਖਾਂਦਾ
ਹੈ। ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਉਸ ਪਰਮ-ਆਤਮਾ ਜਾਂ
ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਦੀ ਹੀ ਜੋਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ
ਹਨ:—

“ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲ
ਪਛਾਣੁ ॥”

ਮਿਠਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਤਮਾ
ਰੂਪੀ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬੁਲਬੁਲਾ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ
ਰੂਪੀ ਅਥਾਹ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਗਰ ਦਾ
ਰੂਪ ਹੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਅਜ ਦੇ ਨਵੇਂ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਇਹ
‘ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਤੇ ਮਿਠਾ ਬੋਲਣਾ’ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਲੋਪ
ਹੋਈਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ
ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਿਠਾ
ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬੋਲੀ ਚੁਕ ਹੀ ਦਸਦਾ ਹੈ।
ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ,
ਤਾਂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਰ ਸੁਆਲ
ਦਾ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ
ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ—“ਮਿਠਾ ਬੋਲੀ ਜਗ” ਤੇ ਸ੍ਰੀ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫਿਕਾ
ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਉਂ ਦਸਦੇ ਹਨ:—

“ਨਾਨਕ ਫਿਕਾ ਬੋਲੀਐ ਤਨ ਮਨ ਫਿਕਾ
ਹੋਇ ॥ ਫਿਕੇ ਫਿਕਾ ਸਦੀਐ, ਫਿਕੇ
ਫਿਕਾ ਸੋਇ ॥ ਫਿਕਾ ਦਰਗਹਿ ਸੁਣੀਐ,
ਮੁਹਿ ਬੁਕਾ ਫਿਕਾ ਪਾਇ ॥ ਫਿਕਾ
ਮੂਰਖ ਆਖੀਐ, ਪਾਣਾ ਲੈਹਿ ਸਜਾਇ ॥”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਫਿਕਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਭੈੜੀ ਦਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਪਿਆਰ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਤੇ ਮਿਠਾ ਬੋਲਣਾ ਆਚਰਨ ਤੇ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਬੀ ਗੁਣ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਬਿਖੜੇ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਅਗੇ

ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਫਲਤਾ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨ ਉੱਮਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤੇ ਮਿਠਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਰਬ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦਿਤਾ ਹੈ:—

“ਮਿਠਬੋਲੜਾ ਜੀ ਹਰਿ ਸਜਣ ਸੁਆਮੀ ਮੋਰਾ ॥ ਹਉ ਸੰਮਲ ਬਕੀ ਜੀ ਉਹ ਕਦੇ ਨਾ ਬੋਲੇ ਕੋਰਾ ॥”

‘ਇੰਦਰਜੀਤ’
ਬੀ ਏ. ਤੀਜਾ ਸਾਲ।

ਤਿਆਗ

ਕਲੱਬ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਅਜੇ ਕੋਟ ਹੀ ਉਤਾਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਭਾਬੀ ਨੇ ਚਿਠੀ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਰੀਤਾ ਕਲ ਸਵੇਰ ਦੀ ਗਡੀ ਆ ਰਹੀ ਏ, ਤੇ ਮੈਂ ਕਾਰ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਲੈ ਆਵਾਂ। ਤੇ ਅਗੋਂ ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਜੀ ਤਿਆਗ ਹੀ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਭਾਬੀ ਦੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਕਹਿਣ ਲਗੀ, “ਅਜ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਰਾਤ ਨੀਂਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਵੇ ਰੀ।”

ਮੈਨੂੰ ਇਵੇਂ ਲਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਅਜ ਤੋਂ ੧੨ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਣ ਲਗਾ।

ਪੂਰੇ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਜਦ ਮੈਂ ਐਮ. ਏ. ਫਾਈਨਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਘਰੋਂ ਬੁਲਾਵਾ ਆਇਆ ਕਿ ਦੋ ਦਿਨ ਲਈ ਮੈਂ ਹੋਸਟਲ ਤੋਂ ਛੁਟੀ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਆ ਜਾਵਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਬੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੋਹੜੀ ਏ। ਮੈਂ ਘਰ ਆਇਆ

ਤੇ ਪੌਹੜੀਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਭਾਬੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਰਾਜ, ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਭਾਬੀ ਤੈਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਅਛੀ ਨਹੀਂ ਲਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਇਆਂ ਦੋ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਨੇ, ਤੇ ਤੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਇਉਂ ਰੁਝਿਆ ਏਂ, ਜਿਵੇਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੁਝ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ।” ਤੇ ਕੋਲ ਦੀ ਆਉਂਦੀ ਇਕ ਚੰਨ ਵਰਗੀ ਕੁੜੀ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ, “ਲੈ ਤੇਰੇ ਲਈ ਰੀਤਾ ਲਿਆਈ ਹਾਂ, ਪਸੰਦ ਏ” ਤੇ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਪੈਰ ਦੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਕੁਰੀਦਦੀ ਤੇ ਮਥੇ ਤੋਂ ਪਸੀਨਾ ਪ੍ਰੀਝਦਿਆਂ ਰੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਸਵੇਰ, ਤੇ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਦਿਨ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਕਦੀ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ ਤੇ ਕਦੀ ਕਿਚਨ ਵਿਚ ਨਹਦੀ ਤੇ ਕੁਦਦੀ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਇਉਂ ਲਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਚੰਨ ਬਦਲੀ ਵਿਚੋਂ ਕਦੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦੀ ਛੁਪਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਤੇ ਨਾ

ਵਿਛੜਨ ਦੇ ਪ੍ਰਣ ਹੋਏ ਤੇ ਅਤੁਟ ਪਿਆਰ ਦੀ ਗੰਢ ਬੱਧੀ ।

ਦੇ ਦਿਨ ਬਾਦ ਰੀਤਾ ਚਲੀ ਗਈ । ਉਹ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਮੇਰੇ ਫ਼ਾਈਨਲ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭਰਾ ਜੀ ਨੇ ਗਲ ਛੇੜੀ । ਭਾਬੀ ਕੋਲੋਂ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣ ਗਏ ਸਨ । ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਰੀਤਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ । ਉਹਨਾਂ ਟਾਲ ਮਟੋਲ ਕੀਤੀ । ਉਹ ਕਲਕਟਰ ਸਨ ਤੇ ਰੀਤਾ ਦੇ ਇਸ ਸਾਲ ਡਾਕਟਰੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ ਦੋਸਤ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਰੀਤਾ ਦਾ ਦੇਣਾ ਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਕ ਐਮ. ਏ. ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ ਮੁੰਡਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਧੀ ਵਾਸਤੇ ਬੇ-ਜੋੜ ਦਿਸਿਆ । ਚਿਠੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਅਗ ਬਗੋਲਾ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿ ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਦਸ ਡਾਕਟਰ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਚਿਠੀ ਫਾੜ ਕੇ ਸੁਟ ਦਿਤੀ ।

ਇਹ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤ ਸੀ । ਰੀਤਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, “ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਰੀਤਾ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਅਰਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਵੀ, ਤੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸੁਗੰਧ ਦੇਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਅਰਮਾਨਾਂ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁਟ ਦਿਆਂ ।”

ਰੀਤਾ ਵਿਆਹੀ ਗਈ । ਭਾਬੀ ਨੇ ਕਿਹਾ—
“ਰੀਤਾ ਕਿੰਨੀ ਦੁਖੀ ਪਰ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ, ਸੋਹਰੇ

ਘਰ ।”

ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗਲ ਸੀ ।

ਮੈਂ ਰੀਤਾ ਨੂੰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਲਿਆਇਆ ਉਹ ਰੀਤਾ, ਰੀਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਹਨਾਂ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ੁਕ ਕੇ ਕੰਡਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਭਾਬੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਉਸ ਨੇ ਗਰੀਬਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਹਸਪਤਾਲ ਖੋਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬੀਮਾਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰੁਝੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ।

ਕਲ ਰੀਤਾ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਡਰਾਈੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ ਸੌਫੇ ਤੇ ਕਲਿਆਂ ਬੈਠਿਆਂ, ਮੈਂ ਉਹ ਦੇ ਕੋਲ ਕੁਰਸੀ ਖਿਚ ਕੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਰੀਤਾ ਸਚ ਦਸ, ਤੂੰ ਖੁਸ਼ ਏ” ਉਹਦੀ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਸਨ । ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਰੀਤਾ, ਅਗਰ ਇਹੋ ਹੀ ਜੀਵਨ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਲਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ।” ਸਿਸਕ-ਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਰਾਜ ਜੀ, ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਮੈਂ ਕਲ ਦਿਆਂ ਗੀ ।” ਸਵੇਰੇ ਉਠਣ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੇ ਇਕ ਬੰਦ ਲਫਾਫਾ ਮੈਨੂੰ ਦਿਤਾ । ਉਹ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਚਿਠੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, “ਮੇਰੇ ਮਨ ਮੰਦਰ ਦੇ ਦੇਵਤਾ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ, ਤਿਆਗ । ਅਜ ਤੋਂ ਦਸ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਵਡਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ, ਅਜ ਇਹ ਚਾਰ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ।”

(ਪ੍ਰੋ: ਸੀ. ਐਲ. ਕੁਮਾਰ)

ਇਕ ਹੰਝੂ

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਜਿੰਦਲ ਪ੍ਰੀ. ਮੈਡੀਕਲ ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ

ਹੰਝੂ ਨਹੀਂ
ਇਹ ਖੂਨ ਹੈ
ਜੋ ਭੱਖਦੇ ਦਿਲ ਚੋਂ
ਰਿੜਦੇ ਦਿਲ ਚੋਂ
ਰਿੜ ਗਿਆ
ਤੇ ਬੀਤ ਗਿਆ ।

ਕਿੱਸਾ ਮਕਾਉਣਾਰਾਹਵਿਆ
ਦਿਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਛਾਨਿਆ ।
ਪਰ ਕੀ ?
ਸੀਸ਼ ਇਹ ਮੁਕ ਜਾਣਗੇ ।
ਨੈਣਾਂ ਤੇਰੇ ਦਰਸ ਲਈ
ਤਰਸਦੇ ਛੁੱਟ ਜਾਣ ਗੇ ।
ਨਾ ਯਾਦ ਤੇਰੀ ਮੁੱਕ ਸੀ
ਨਾ ਭਾਲ ਤੇਰੀ ਮੁੱਕ ਸੀ ।

ਰੋਕਿਆਂ
ਇਹ ਰੁਕ ਨਾ ਸਕਿਆ
ਸਵਰ ਦੇ ਵਿਚ ਸੌਕ ਲੈਂਦਾ
ਸੁੱਕ ਨਾ ਸਕਿਆ ।

ਆਪਣੀ ਬੁਕਲੇ ਲੈਣ ਲਈ
ਫਰਸ਼ ਭੀ ਉਹ ਭੌਂ ਗਏ
ਜਿਗਰ ਜਿਥੇ ਕਿਰ ਗਿਆ
ਤੇ ਖੂਨ ਜਿਥੇ ਬਹਿ ਗਿਆ
ਤੇਰਾ ਦਿਲ ਕੰਜੂਸ ਹੈ
ਅਨੁਮਾਨ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋ ਗਿਆ
ਪਰ ਕੀ ਕਰਾਂ !
ਪਰ ਕੀ ਕਰਾਂ ! !

ਦੋ ਰੰਗੀ ਕਵਿਤਾ

ਨਰੇਸ਼ ਭਾਰਦਵਾਜ

ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਇਕ ਖੂਨ ਦੂਸ ਕੇ, ਸੁੰਦਰ ਮਹਿਲ ਬਨਾਂਦਾ ਵੇ ।
ਇਕ ਅਪਨਾ ਲਹੂ ਬਹਾ ਕੇ, ਪੇਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰ ਪਾਂਦਾ ਵੇ ।
ਇਕ ਮਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਹਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ, ਘਰ ਘਰ ਲੰਬੂ ਲਾਂਦਾ ਵੇ ।
ਦੂਜਾ ਉਹਨੂੰ ਹਥ ਵਿਚ ਫੜ ਕੇ, ਸਾਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਖਾਂਦਾ ਵੇ ।
ਕੋਈ ਜਾਨ ਜੋਖੋਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ, ਲਖਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਾਨ ਬਚਾਂਦਾ ।
ਕੋਈ ਅਪਨੇ ਹਿਤ ਦੀ ਖਾਤਰ, ਲਖਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਾਨ ਗਵਾਂਦਾ ।
ਧੰਨ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਇਕ ਨੂੰ ਵੇਖੋ, ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰ ਪਾਂਦਾ ਵੇ ।
ਦੂਜਾ ਖੂਨ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕੱਠਾ, ਕੀਤਾ ਧਨ ਲੁਟਾਂਦਾ ਵੇ ।
ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ, ਲਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਜਾਨ ਬਚਾਵੇ ।
ਦੂਜਾ ਅਪਨੇ ਹਿਤ ਦੀ ਖਾਤਿਰ, ਲਖਾਂ ਦੀ ਉਹ ਲਾਜ ਲੁਟਾਵੇ ।
ਕੋਈ ਐਥੇ ਹਟੀ ਪਾ ਕੇ, ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਵੇਚ ਉਹ ਪਾਂਦਾ ਵੇ ।
ਦੂਜਾ ਮਨ ਸੁੰਦਰ ਵਿਚ ਧਰ ਕੇ, ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਵਾਂਦਾ ਵੇ ।
ਦੋ ਰੰਗੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਦੋ ਰੰਗੀ ਕੰਮ ਕਰਵਾਂਦਾ ਵੇ ।
ਅਜ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਲੋ ਤੁਸੀਂ ਵੇਖੋ, ਦੋ ਰੰਗੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਵਾਂਦਾ ਵੇ ।

ਆਹ ! ਜੇ ਮੈਂ ਵੀ ਔਰਤ ਹੁੰਦਾ !

ਦਿਲ ਵਿਚ ਔਰਤ ਬਣਨ ਦੀ ਬੜੀ ਚਾਹ ਸੀ, ਪਰ ਰਬ ਨੇ ਆਦਮੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਆਸਾਂ ਉਮੀਦਾਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਫੇਰ ਦਿਤਾ । ਅਜ ਕਲ 'ਲੇਡੀਜ਼ ਫਸਟ' ਦਾ ਫੱਟਾ ਹਰ ਥਾਂ ਹੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਧਾਂਦਾ ਹੈ । ਬਸ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਹੋਵੇ, ਰੇਲਵੇ ਜਾਂ ਸਿਨਮੇ ਦੀ ਟਿਕਟ ਲੈਣੀ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਲੈਣੀ ਹੋਵੇ, ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਜੇ ਫਿਜ਼ਿਕਸ ਵੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਲੈਣ ਜਾਓ ਤਾਂ ਦੀ ਇਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣੀਂਦੀ ਹੈ "ਬਈ ! ਪਹਿਲਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਦਿਓ ।" ਗਲ ਕੀ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਔਰਤ ਨਾ ਹੋਈ..... ਹੋਈ ।

ਜੇ ਬਜ਼ਾਰ 'ਚ ਕਪੜਾ ਲੈਣ ਜਾਓ ਤਾਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਰੰਗ ਬੰਗੀਆਂ ਸਾੜੀਆਂ ਤੇ ਬਲਾਊਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਜੇ ਪੈਂਟ ਜਾਂ ਕਮੀਜ਼ ਦਾ ਕਪੜਾ ਲੈਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੀ ਨੁਕਰ 'ਚੋਂ ਕਰਨਾਟਕ ਦੀ ਜ਼ੀਨ ਜਾਂ ਜਯੂਪੀਟਰ ਦੀ ਪਾਪਲੀਨ ਕਢ ਲਿਆਏ ਗਾ । ਜੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਕ ਕਪੜਾ ਪਸੰਦ ਨਾ ਆਏ ਤਾਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਘੂਰ ਘੂਰ ਕੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕਦੇ ਬਿਨਾਂ ਖਰੀਦੇ ਟਰਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਕੰਨੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, 'ਕਦੇ ਪੈਂਟ ਪਾਈ ਵੀ ਹੈ?' ਪਰ ਜੇ ਔਰਤ ਸੌ ਸਾੜੀਆਂ ਵੀ ਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰੇ ਤਾਂ ਵੀ 'ਹੋਰ ਲੜੇ ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਹੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇਵੇ ਗੀ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਔਰਤਾਂ ਪਤੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਖਰਚ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਪਰ ਅਜ ਉਲਟ ਹੀ ਦਿਸਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਪਤੀ ਦੇਵ ਨੇ ਕਦੀ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ

ਚਾਹ ਪਿਲਾ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਘਰ ਆਂਦਿਆਂ ਹੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਜੀ ਕੜਕ ਕੇ ਬੋਲਣ ਗੀਆਂ, "ਕੁਝ ਘਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਵੀ ਹੈ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਫਿਕਰ, ਘਰ ਵੀ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਬੰਦੇ ਵੀ ਪੈਣ ਖੂਹ ਵਿਚ । ਘਰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦਾਣੇ ਨਹੀਂ ਲਭਦੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਨਮੇ ਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਹਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੁਕਦੀਆਂ ।' ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਦੇਵੀ ਜੀ ਦੇ ਪਾਊਡਰ, ਕਰੀਮ, ਲਿਪਸਟਿਕ, ਨੈਲ ਪਾਲਿਸ਼ ਤੇ ਹੋਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਤਨੀਆਂ ਬਲਾਵਾਂ ਰੋਟੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੇ । ਦੇਵੀ ਜੀ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੇ ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ।

ਇਹ ਉਹੀ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਅਜ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਖਦੀਆਂ ਤੇ 'ਟਰਮੀ ਨਾਟ' ਤਾਂ ਕੀ 'ਸੀ ਮੀ ਨਾਟ' ਦੇ ਫਟੇ ਲਗੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਅਜ ਕਪੜਿਆਂ ਤੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਫੈਸ਼ਨ ਤੇ ਤਿਤਲੀਆਂ ਵਰਗੀ ਮੂੰਹ ਦੀ ਰੰਗ ਬਰੰਗੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਆਦਮੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਚਮਕ ਪੱਥਰ Magnet ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ।

ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਇਕ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਸਿਆਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਪੁਤਰ ਹੋਇਆ' ਪਰ ਜੇ ਨਿਕੰਮਾ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਗੇ 'ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਪਿਓ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਪੁਤਰ ।'

ਗਲ ਕੀ ਹਰ ਥਾਂ ਔਰਤ ਦਾ ਹੀ ਰਾਜ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, 'ਆਹ ! ਜੇ ਮੈਂ ਵੀ ਕਦੀ ਔਰਤ ਹੁੰਦਾ ।'

'ਮਖਨ ਇਸ਼ਪੁਨਿਰਾਨੀ'
ਪ੍ਰੀ ਸੈਡੀਕਲ, ਸਾਲ ਦੂਜਾ

ਮੌਤ ਦੇ ਪਿਛੋਂ §.....§

ਉਹ ਇਕ ਮਸਿਆ ਦੀ ਰਾਤ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰਾਤ ਦਾ ਆਖਰੀ ਸ਼ੋ ਵੇਖ ਕੇ ਤੇ ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਘਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਕਵਾਰਟਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰਖਿਆ ਤਾਂ ਸੈਂਟ ਦੀ ਸੁਰੰਧ ਮੇਰੇ ਨਕ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਕੁਝ ਅਸਮਝੀ ਵਿਚ ਪਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੈਂ ਬਤੀ ਵਲ ਹਥ ਵਧਾਇਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਾ ਠੰਡਾ ਹਥ ਮੇਰੇ ਹਥ ਤੇ ਆ ਪਿਆ।

“ਬਤੀ ਨਾ ਜਗਾਓ, ਜੀਤ”

ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਰਦ ਭਰਿਆ ਸ੍ਰਰ ਸੁਣਾਈ ਦਿਤਾ।

“ਤੂੰ ਕੌਣ ਏ?” ਡਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ।

“ਮੈਂ ਮਰ ਚੁਕੀ ਹਾਂ, ਅਜ ਤੀਹ ਸਾਲ ਹੋਏ ਮੇਰੀ ਇਹ ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਈ ਏ।”

“ਜੇ ਤੂੰ ਮਰ ਚੁਕੀ ਏਂ ਤਾਂ ਇਥੇ ਕੀ ਕਰਨ ਆਈਂ ਏਂ?” ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ।

“ਮੈਂ ਪਤਾ ਕਰਨ ਆਈ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਰਾਤੀਂ ਦੇਰ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਆਉਂਦੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਚਿੰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਲਦੀ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰੋ ਨਾ।”

“ਪਰ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਿਉਂ ਚਿੰਤਿਤ ਹੁੰਦੀ ਏਂ? ਮੇਰਾ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਸਬੰਧ?”

ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਫਿਕੀ ਜਿਹੀ ਹਸਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ—“ਜੀਤ ਜੀ! ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਪੁਛ ਰਹੇ ਹੋ। ਭੁਲ ਗਏ ਹੋ ਨਾ, ਉਹ ਨਾ ਵਿਛੜਣ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਣ।”

“ਮੈਂ.....ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਤੂੰ ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਪਈ ਏਂ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਨਾਂ ਕਦੀ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਦਾ ਹਾਂ।”

ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਿਸਕੀ ਭਰੀ ਤੇ ਡੁਬੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿਤੀ।

“ਜੀਤ ਬਾਬੂ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣ ਰਹੇ ਨਾ—ਨਾ ਸਹੀ, ਪਰ ਦਿਲ ਦੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਣ ਦੀ ਬੜੀ ਇਛਾ ਸੀ।”

“ਹਛਾ.....ਸੁਣਾ” ਮੈਂ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਉਤਰ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ਤੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਖੰਘਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ।

“ਬਹੁਤ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਇਕ ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਕ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਰੋਜ਼ ਮਿਲਦੇ—ਕਦੀ ਕਲੱਬ ਵਿਚ, ਕਦੀ ਸਿਨੇਮੇ ਅਤੇ ਕਦੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਲਹਿਲਹਾਂਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਘੁਮਣ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਉਥੇ ਲੜਕੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਵੇਸਵਾ ਦੀ ਧੀ ਏ, ਪਰ ਉਹਨੇ ਅਜੇ ਤਕ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਬੜਾ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲੜਕੀ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਹਿਮ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਕੋਲ ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਲੜਕੀ ਦੀ ਮਾਂ ਵੇਸਵਾ ਸੀ। ਭਲਾ ਉਹਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਵੀਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹਦੀ ਧੀ, ਜਿਹੜੀ ਇਕ ਸੋਨਾ ਉਗਲਣ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਇਕ ਗ਼ਰੀਬ ਲੇਖਕ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿਤੀ ਜਾਏ।

ਲੇਖਕ ਦੇ ਬਹੁਤ ਕਹਿਣ ਤੇ ਇਕ ਸੌਦਾ

ਹੋਇਆ—ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੌਦਾ । ਸਿਰਫ 25000 ਰੁਪਏ ਵਿਚ । ਪਰ ਲੇਖਕ ਕੋਲ ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੁਕਾ ਕੇ ਉਹ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਪਾਲੇਂਦਾ ।

ਇਕ ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਹ ਨਸ ਖੜੇ ਹੋਏ । ਇਧਰ ਜਦੋਂ ਵੇਸਵਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਉਸ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਵਿਚ ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਾਈ । ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕਠਨਾਈਆਂ ਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੋਂ ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਮੁਸਾਫਰ ਇਕ ਦਿਨ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਫੰਦੇ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ । ਵੇਸਵਾ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਕੁਹਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਛੁਡਾ ਲਿਆ, ਪਰ ਲੇਖਕ ਤੇ ਇਕ ਚੋਰੀ ਦਾ ਝੂਠਾ ਮੁਕਦਮਾ ਕਰਾ ਦਿਤਾ । ਜਿਸ ਦਿਨ ਮੁਕਦਮੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਉਹ ਲੜਕੀ ਵੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਜੱਜ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ, ‘ਚੋਰੀ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਢਾਈ ਸਾਲ ਕੈਦ ।’ ਜੀਤ ਬਾਬੂ, ਉਹ ਇਕ ਲੇਖਕ ਸੀ ਤੇ ਭਾਵਕਤਾ ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਕੁਟ ਕੁਟ ਕੇ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਰਹਿਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪੰਛੀ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਸਲਾਖਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਉਡ ਗਿਆ । (ਇਕ ਸਿਸਕੀ) ਲੜਕੀ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਦੇ ਗਮ ਵਿਚ ਘੁਲ ਘੁਲ ਕੇ ਬੀਮਾਰ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਤ ਬਾਬੂ ! ਇਹ ਦੋ ਬਰਬਾਦ ਜੀਵਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ।”

“ਫਿਰ” ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ “ਫਿਰ ਕੀ

ਹੋਇਆ ।” ਹਨੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਫਿਰ ਕਹਿਣ ਲਗੀ, “ਮਰਨ ਵੇਲੇ ਲੜਕੀ ਇਹੋ ਹੀ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਉਹ ਹੀ ਲੇਖਕ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹਦੀ ਆਤਮਾ ਮਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਦੁਖੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੋਏ ਭਟਕਦੀ ਭਟਕਦੀ ਇਥੇ ਆ ਗਈ ।”

“ਕੀ ਤੂੰ ਹੀ ਵੇਸਵਾ ਦੀ ਧੀ ਏਂ ?” ਮੈਂ ਪੁਛਿਆਂ ।

“ਹਾਂ, ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ ਜੀਤ ਬਾਬੂ—ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਲੇਖਕ ਮੋਇਆ ਉਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਾਸਤੇ ਪਿਆਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨੇ ਫਿਰ ਜਨਮ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਜੀਤ ਬਾਬੂ.....ਅਛਾ ! ਹੁਣ ਸਵੇਰ ਟੋਣ ਵਾਲੀ ਏ ਜੀਤ ਬਾਬੂ ਤੇ ਮੈਂ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ । ਅਗਲੀ ਮਸਿਆ ਨੂੰ ਫੇਰ ਆਵਾਂਗੀ.....ਰਾਹ ਵੇਖਣਾ ।”

ਚੁੜੀਆਂ ਖੜਕਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ ਤੇ ਫੇਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਠੰਡੇ ਹਥਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ । ਬਾਹਰ ਸਵੇਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ । ਹਵਾ ਦਾ ਇਕ ਝੋਕਾ ਪਰਦੇ ਨੂੰ ਹਿਲਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ । ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ ।

ਅਜ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਨੇ ਪਰ ਉਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਈ । ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਜਲਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਕਿਥੇ ਚਲੀ ਗਈ ਏ ।

(ਸੁਰਜੀਤ ਧਵਨ ‘ਮੁਸਾਫਰ’ ਪ੍ਰੀ ਸੈਡੀਕਲ, ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ)

ਕਹਾਣੀ—

ਹੋਣੀ ਦੇ ਰੰਗ

ਤੇਜਿੰਦਰ ਕੌਰ—(ਪ੍ਰੋਪ ਆਰਟਸ)

ਕੀ ਉਹ ਪਾਗਲ ਸੀ? ਨਹੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਠੋਹਕਰਾਂ, ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਗਲ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਗਲ, ਸੁਦਾਈ ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਥੇ? ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ।

ਰਾਜਿੰਦਰ ਬੀ. ਏ. ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਉਤੇ ਕਈ ਉਮੀਦਾਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ, ਕਿ ਹੋਣੀ ਮੌਤ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਇਕਲੋਤੇ ਪੁਤਰ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਵਖ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਹੁਣ ਘਰ ਵਿਚ ਬੁਢੀ ਮਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਰਾਜਿੰਦਰ ਹੀ ਸੀ। ਮਾਂ ਦਾ ਹਰ ਵਕਤ ਬੀਮਾਰ ਰਹਿਣ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਨਾਂ ਰੁਪਿਆ ਸੀ, ਖਰਚ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਾਜਿੰਦਰ ਪੜ੍ਹਾਈ

ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਕ ਦੋ ਟਿਊਸ਼ਨਾਂ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਘਰ ਦਾ ਖਰਚ ਤੌਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਅਜ ਫੀਸ ਦੇਣ ਦੀ ਆਖਰੀ ਤਾਰੀਖ ਸੀ, ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਫੀਸ ਵੀ ਰੁਪਏ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਸਕਿਆ। ਅੱਜ ਜਦ ਕਾਲਜ ਜਾਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਬਰਾਬਰ ਇਹੋ ਹੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਫੀਸ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਤਾਹਨੇ, ਮਾਨੋਂ ਕਹਿਰ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਾਲਜ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਲ ਚਲਾ ਜਾਏ ਤੇ ਇਸ ਦੁਖ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਜਾਏ। ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਹਿਮ ਭਰੀਆਂ ਬੇ ਵਸ ਅਖਾਂ ਵਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਤੌਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਤੁਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪਤਨੀ 'ਇੰਦੂ' ਨੂੰ ਲਿਖਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੁਛ ਰੁਪਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਪਰ ਇਕ ਦਮ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਚਿਠੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਅੱਜ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੇਲੇ ਲਿਖਣ ਲਗਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਮਤਲਬੀ ਸਮਝੇਗੀ, ਤੇ ਇਕ ਦਮ ਇਕ ਭਿਆਨਕ ਜੇਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਕਾਫੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੌਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਖਲੋਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਟੱਕਰ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੁੜੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ, "ਇਹ ਬੇਕਸੂਰ ਹੈ" ਪੈਂਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਛੁਡਾ ਦਿਤਾ। ਇੰਨੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਕਾਲਜ ਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਉਹ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪੁਜਾ, ਤਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਉਸਦਾ ਟੋਲ ਨੰਬਰ ਏਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾ ਪੀਰੀਅਡ ਖਤਮ ਹੋਇਆ, ਦੂਸਰਾ ਪੀਰੀਅਡ ਅਟੈਂਡ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਉਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੁਝ ਰੁਪਿਆਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਖੱਜਲ ਖੁਆਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਰੁਪਏ ਮਿਲ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਫੀਸ ਦੇ ਦਿਤੀ।

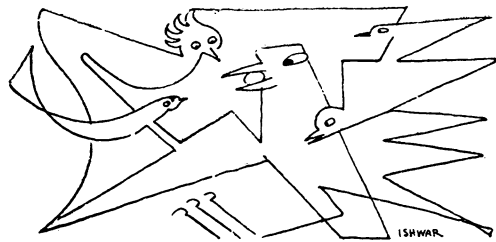
ਅਜ ਉਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਘਰ ਨਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਘਰ ਮਾਂ ਬੀਮਾਰ ਪਈ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਦਵਾਈ ਲਈ ਵੀ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਕੀ ਕਰਾਂਗਾ। ਰਾਤ ਪਈ ਤਾਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਮਾਂ ਸੌਂ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬੁਹਾ ਦੌੜ ਚੱਪਟ ਖੁਲ੍ਹਾ

ਸੀ, ਮਾਂ ਬਿਸਤਰੇ ਤੇ ਲੇਟੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਸੁਤਿਆਂ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹ ਵੀ ਲੇਟ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਕ ਦਮ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਦੇਖਾਂ ਤੇ ਸਹੀ, ਕਿਧਰੇ ਮਰ..... ਤੇ ਅਗੋਂ ਉਹ ਸੋਚ ਨਾ ਸਕਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਚੁਕੀ ਚੁਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲ ਗਈ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਪਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤ ਬਣ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਉਸ ਕੋਲ ਰੋਣ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਹੰਝੂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਉਹ ਉਚੀ ਉਚੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ—“ਮੈਂ ਪਾਪੀ ਹਾਂ, ਮਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਤੇਰੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹਾਂ। ਪਰ ਮਾਂ ਮੇਰਾ ਕੀ ਕਸੂਰ, ਮੇਰੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨੇ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ, ਸਮਾਜ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਕੇ ਕੀ ਕਰਨਾਂ ਹੈ। ਇਕ ਦਮ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਂ ਦੇ ਸਰ੍ਹਾਣੇ ਦੇ ਕੋਲ ਪਈ ਹੋਈ ਚਿਠੀ ਤੇ ਗਈ। ਇਹ ਇੰਦੂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਤੇਰੇ ਜਿਹੇ ਕੰਗਾਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਿਆਹੁਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।”

ਇਕ ਵਾਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸੱਟਾਂ ਨੇ ਉਸ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਚੀ ਉਚੀ “ਮੈਂ ਪਾਪੀ, ਮੈਂ ਪਾਪੀ” ਆਖਦਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤੇ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨ੍ਹਰੇ ਵਿਚ ਗੁਵਾਚ ਗਿਆ।

جيڪڏهن سنسار جي هڪ حصي ۾ روحانيت جي ضرورت آهي، ۽ جيڪڏهن ساڳئي وقت ڪنهن ٻئي هنڌ اها روحانيت موجود آهي، پوءِ ان روحانيت کي دلجا جي ان حصي ۾ جنهن ۾ روحانيت جي ڪمي آهي، اسين ان روحانيت کي اتي پهچائڻ لاءِ جدوجهد ڪيون ڇاهي، نه ڪيون ته اها پاڻي هلي اتي پهچي ويندي ۽ ان اڻ هڪجهڙائيءَ کي هڪجهڙائيءَ ۾ بدلي ڇڏيندي ۽ انسان ذات جي انهن ۾ هڪ يا ٻه ٻهراڻن، ٻن ورورن ڪري اهو هندوستان جي ئي ڀاڱي ۾ پيو آهي جو اها روحانيت سنسار کي پهچائي.

سواهي وويگانڊ

استاد (گرو) کي پنهنجي سڄي شڪتي وڌياريءَ (شش) جي سڀاءَ ۾ وجهڻ گهرجي. حقيقي همدرديءَ کانسواءِ اسين ڪڏهن به چڱيءَ طرح سيکاري نه سگهنداسين. سڄو استاد اهو ئي آهي جيڪو چڱو هڪ لکڻي جي اطلاع تي پاڻ کي هزار ماڻهن ۾ بدلائي سگهي. سڄو استاد اهو آهي جيڪو هڪدم پاڻ کي وڌياريءَ جي سطح تي آڻي سگهي ۽ پنهنجي آتما بدلائي وڌياريءَ جي آتما ۾ وجهي ڇڏي ۽ هندي من مان هندي سمجهڻ جي ڪوشش ڪري حقيقت ۾ اهڙو ئي گرو يا استاد سيکاري سگهندو نه ڪو ٻيو.

سواهي وويگانڊ

باغ جي موري هئي جنهن کان نه ڪو ڪوئو ڪمڻو هو. مان ضد وڃان پلنگ جي هيٺان وڃي لڪي ويهي رهيس. آڪڙ کان ٻه اچي چڙهم. تنهن وچ ڪنوار وڃي ساڙي گهر پھتي. کاڌي کان پوءِ فوٽا اڪتا سي به مون نه ڪڍيا. آخر جڏهن گوڙ گهٽ ٿيو ته پوءِ منهنجي ياد پيس. گهر مان به گهر ڪري ڇڏيائون. ڇهائون پئي نه پهرائون رويندي رويندي ڪيڏانهن هلي ويئي. مٿان ڪنوار سان موٽڻ ۾ چڙهي ويئي هجي. ان لاءِ هڪ چٽو وري اٿان به چڪر ٽپي آيو. مان لڳان ٿي نه. مهيءَ جون نه به، ويهون ڇهه، نه ويهون. آخر جڏهن رات پوءِ ڪنهن ڪر سان پلنگ وٺي رهيو ته مان پڪڙجي پيس. سڀني سامهه جو ساه ڪيو. منهنجي لڪي وهڻ واري عرصي ۾ مال مليدا سڀ ختم ٿي ويا. دل ۾ ڏاڍو پڇتائيم ته اجايو رٿس ۽ ڪجهه ڪاڌم به ڪوان. پر اهو سور اندر ۾ پسي ويس. پنهنجن ڏندن مان ڪجهه نه پيئي ڪجان. منهنجي پٺيءَ جڏهن ڏٺو ته مون ڪجهه ڪوان ڪاڌو ته کيس قياس پيو ۽ ٿورو گهڻو جيڪي بچيو هو سو ڪاربانين پر سڀ ٿڌو ۽ بي سواڊي. اهو مال هو جو مون پنهنجي پهرئين پڦاٽ جي ستوري تي کاڌو هو. ڪيئن، توهان کي به وڻو نه؟

ستاوڙي جي ماني

(ڪماري پيشا هلاڪاڻي)

بقات جو مولڪي ڏٺو سو سو لک ٿي پنڃ ٿي
 آڱر يون رکي مولڪي ڇوڙاڻڻ لڳي، ”بي شرم،
 بي شرم.“ مولڪي آئي لڄ ۽ وڃي مهيءَ وٽ
 لڪس. اتي وري منهنجي ننڍي بقات
 راڙي به اچي پهتي. مون اشاري سان منع
 ڪئي مائس نه مهيءَ کي نه ٻڌائڻ پر هوءَ جا
 آئي هئي ٻڌائڻ لاءِ سوڪتان ٿي مات ڪري
 وهي. مهيءَ کي لڳي ڪاوڙ سو ڀر ڪري
 هنيائيم هڪڙي چمات، ”توڪي پنهنجي نه
 ٿي ملي ڇا جو ٻئي کان ڪسي ٿي ڪاڏه.“
 رنڊي چير ”پهرين مولڪي چوان ڏٺائون؟
 خالي وات ۾ چپ پيئي سٽڪايان ۽ ٻيا ٻيا
 کانين! مولڪي پليٽ نه ملي نه مون هن ماڻهوءَ
 جي پليٽ ڪئي. پوءِ الهه ۾ چاهي. ايٽ
 به مان ننڍي هيس ۽ هو وڏو هو، پهرين
 مان کان ڪين پهرين هو؟“ مهي آئي باقي
 به پاڻيءَ مان لڪري ويئي. هڪ ٻي چمات
 به واهي ڪڍيائين. چي، ”ٻڌڻ ويو وسري
 لڏڻ آيو آهي ياد.“ مات ڪري وڃي سمهن
 ٿي يا اچيئي ٻي چمات. دل ۾ چير، ”واه!
 شادي ڏسڻ لاءِ زور به مون ڪيو ۽ سمهان
 به وڃي مان. منهنجو منهن ڳوڙهن سان ڀرجي
 ويو. پوءِ مهيءَ مولڪي پيار سان سمجهايو ته
 مولڪي الهه ۾ ماڻهوءَ کان نه ڪسڻ ڪپندو هو.
 چاڪاڻ ته هو گهوٽ هو. تنهن وقت نه مان
 سمجهي ڪين سگهيس نه. گهوٽ ڪهڙي

شادي سڪ سان ٿي گذري. ستاوڙي
 جي شام هئي. گهر ۾ کاڌي پيئي جون تياريون
 پئي ٿيون. ٽڪيون ۽ سنبوسا، ساس (Sauce)
 ۽ چٽي، ڪوڪا ڪولا ۽ آئسڪريم ڏسي
 منهنجي منهن ۾ ور ور ڪري پاڻي ڀرجي ٿي
 آيو. پهرين پليٽ گهوٽ وٽ آئي.

پليٽ ڏسنديئي هنيو جهٽ، پر هٿ ۾ جو
 لڳو ڪوسو سنبوسو سو هٿ مان پليٽ ڪري
 ٽڪرا ٽڪرا ٿي پيئي. منهنجي ٻي

هن ۾ ٻي. ”جنهنڪري اسانڪي پهرين ٿي
 سوچڻ گهرجي ته اميد جي ٽيڻ ۾ به
 ڪي به، مشڪلاتون اينديون، ۽ الهه سان
 اسانڪي مقابلو ڪرڻو آهي ته پوءِ اسانجي دل
 اميدن جي ٽيڻ ٿي سگهتي ڪو نه ٿيندي.
 پوءِ ته اميد اسانجي جهاز روپي جيون لاءِ
 ڌرو ڌاري جيان آهي ۽ جڏهن اسانڪي پنهنجي
 منزل مقصد جو پتو نٿو پوي ته هوءَ اسانڪي
 منزل ڏيکاري ٿي.

مطلب ته اها اميد ٿي آهي جا ٽپ ٽپ
 ٿي انسان کي سهارو ۽ تسلي ڏئي ٿي.
 ”ٻڌل اميد سان آه، حياتي،
 ارشائي اجل جو آه، پيغام،
 ايشور ۾ آس جهڙي آه، پوري،
 انهنجا سڀ ٿيا مشڪل سر انجام.“
 (عزير)

اُميد

(ڪهاري سشيل مشر ناگهي)

”دنيا جو چرخو ٻڌل ٿوئي آهي،

تون غم ئي مٽائين، تون دل شاد بڻائين.

هن سنسار ۾ جو انسان جيئي ٿو سو ڪهڙي

سهاري ٿي؟ انسان جو هن زندگيءَ ۾ هيڏا

ڏک، ڏاڪڙا ڏسي ٿو ۽ هن جي سامهون ڪيترن يون

مصيبتن اچن ٿيون، انهن مشڪلن ۾

جهيٽو ٿيڪ هنڪي جان جو خطرو هوندو آهي پر

تڏهن به هو انجي پرواهه نه ڪري انجو مقابلو

ڪرڻ لاءِ تيار ٿيو بهي سو ڇا لاءِ؟ اها ڪهڙي

جهڙو آهي جا هنڪي هيڏا ڏک، ڏسڻ لاءِ به

تيار ڪريو ڇڏي، هنجي لاءِ اهو ڪهڙو سهارو

آهي جنهن تي هو هيترا ڪم ٿو ڪري؟ جواب

ايندو ”اُميد!“

هنڪي اُميد آهي نه ڏکڻ ڏاڪڙن کان پوءِ

هنجي سڪه جي گهڙي ايندي ۽ هنجي ساراه

دنيا ۾ ٿهائجندي.

بس، اسانجي دڪن ۽ ڪشتن جو هڪڙو

ٿي سهارو آهي جيڪو آهي اُميد. اُميد ئي

آهي جا اسان کي اڳتي وڌڻ جو انساڻ ڏئي

ٿي.

اُميد خوشيءَ جو چشمو آهي. جهڙيءَ طرح

چشمي جو پاڻي ڪڏهن به نه سڪندو آهي

جهڙيءَ طرح انسان جون اُميدون ڪڏهن به

ختم ٿيڻ وارون نه آهن. جهڙيءَ طرح پاڻي

انسان جو ڄمايو آهي تهڙيءَ طرح اُميد به هن

جي ڄمايئي لاءِ ضروري آهي. اها اُميد ئي

آهي جا انسان جي ڪومايل اندر ۾ آرزوئن

جي باغ کي بهڪائي ٿي، مصيبتن جي ماريلن

کي تسلا ڏئي ٿي، من تان غم جي بادلن کي

هٽائي خوشيءَ جو ترورو ڏيکاري ٿي. دردمند

کي دلداري ڏئي ٿي ۽ حياتيءَ جي وسامدڙ

ڏيئي کي روشن ڪري ٿي.

اها اُميد ئي آهي جيڪا لاکا مياپيءَ

جي اونداهيءَ کي اسانجي مٿان غالب پوڻ

ٿي ڏئي ۽ اسانجي اڳيان ان لاکامياپيءَ کي

پريان ئي دور ڪرڻ لاءِ تدبيرون پيش

ڪري ٿي.

اُميدون پوريون ٿيڻ لاءِ رڳو تدبيرون ئي

ڪم نه اينديون آهن پر ايشور جي آسيس جي

به درڪار آهي. ايشور جي آسيس سان ئي

اسان جا سڀ منورڪ پورا ٿي سگهن ٿا.

اسان کي اهو يقين هٿ ڪرڻ گهرجي نه ايشور جي

تاريءَ ئي ٿي هي سنسار پيو ٽڳي.

”جهڪي منجهه جهان، سو تاري ٽڳي تنهنجي،

لطف جي لطيف چوي، نووت ڪهي ڪار“

(شاهه)

پر چوڻي آهي نه :-

”بدي جي من ۾ هڪڙي، صاعب جي

ٿيڊ سومان ٿي ويهون گهٽ (يعني لوي). ها، هن کان وڌيڪ سنا ۽ سلڇڙا چوڪرا اڄ ڪلهه ڪٿان لهندا! مون کان لجهن ڪم سان آيو هوس سو وسري ويو ۽ جلد ئي گهر واپس آيس.

سنڌي ساهتيه سڀا :-

هن سال ڪڪين جو تعداد ڪافي گهڻو آهي ۽ منجهن ايڪي جو انگ به جهڙو آهي جنهن ڪري هر ڪا محفل موج ڀري پئي رهي آهي. ساهتيه ڪميٽي کان سواءِ شيل ڪرائڻ، چٽا پٽيون ڪرائڻ سڀا جو خاص اديش پئي رهيو آهي. هن سال مضمونن جي چٽا پٽين ۾ پشپا پٽاڻي ۽ بهريون ۽ چندرا مولچندڻي ۽ ٻيو نمبر انعام جيتو.

سڀا جي سيڪريٽري ۽ شيل پٽاڻي ۽ ڪورون لهنڱيون، الهه سان گڏ سر پچند، پشپا پٽاڻي ۽ رتنا هيراننداڻي ۽ سر لال رامچنداڻي ۽ مهراڻ دوداڻي ۽ شيل مسند، يوگهندرا خوشحالڻي ۽ رڪمڻي جڳيشا، چندرو موٽواڻي ۽ سشملا شرانگهي ۽ چندرا مولچنداڻي ۽ ڪملا مامتاڻي ۽ پشپا ملڪاڻي ۽ ٻين سڀني جا جن اسان کي وقت بوقت سان پٽي ڏنو آهي ۽ جن جا نالا جاءِ جي نديءَ سبب ڏيئي نٿا سگهيا آهنون تن جا نورا ٿيا آهنون.

— پشپا پٽاڻي

ڪرڻ ۾ يا ترقي ۽ عهدي حاصل ڪرڻ ۾ نه سهڻي زال گهڻي هڻي ڏيندي آهي! الهه ڪري شادي ڪرڻ کان اڳ اهو ڏسڻ ضروري آهي ته ڏيئي لپتي گهڻي ملي، چوڪري راڳ ۽ ناچ ڄاڻندي هجي ۽ ٿي سگهي ته رڌڻ پڇاڻڻ ۽ ڀرڻ سڀڻ ۾ به پڙ هجي. گوپال ماءُ جي واٽن سندس ٿيڻ واري لهن جي لياقت جو دستار ٻڌي، منهنجو نه. وات ئي ڦاٽي ويو! خبر ئي ڪا. پٽي نه گوپال ماءُ ڪنهن پري ۽ چورن ٿي ڪيو، ڪنهن ديوا جو، ڪنهن منهنجي ٿيڻ واري ۽ لهن جو! منهنجي من ۾ به اڻ لڳ ڄاڳي نه پچانس ته گوپال ڇا پڙهيل هو، شڪل صورت ۾ ڪيئن هو ۽ پگهار گهڻو هوس. دل ۾ گوپال جي صورت جو خاڪو نه اڳ ۾ ئي آيو هو پر پڪ ڪرڻ ٿي چاهيم ۽ منهنجي حيرت جي حد نه رهي جڏهن خاطري ڪيم ته مان درس هوس! گوپال رنگ جو پڪو هو يعني ڪاري کان ڪجهه ڪسو جهڙو شيشم جو ڪاٺ. منهن هون ۽ نه گهڻو ئي لسو هوس پر فٽ چتري ڪلهي وانگر مالا جي داغن جي ٻر ٻر کانسواءِ ٻيو سڀ نيڪ ه. ڪڏهن ڪڏهن شراب جو دور ڪندو هو. منهنجو مطلب هو ته جڏهن ٻارنهن ٿي ويندو هو تڏهن دل کولي پيئندو هو. سگريٽ ڇڪڻ جو نه هاڻي فتنن آهي. گهوڙن جي شرطن ۾ داغ رکڻ به نه ڪو ٻرو ڪولهي. قسم جي آزمائش ڪرڻي آهي. پڙهيل به چڱو ئي هو. ايم. پي (M.P.) هو ايم. پي. منهنجو مطلب آهي مٽريڪ پلڪڊ (Matric Plucked) پگهار به گهٽ ڪو هوس.

مونڪي سوڻي زال کپي !

(پروفيسر سندس جھانگھاڻي)

هو نه ڪنوار جي شڪل جي رنگه جو اثر اولاد تي ضرور ٿيندو ۽ پوءِ سندس پوئين جو اڪھاڻ مشڪل ٿي ٿيندو. الهه ڪري هن دورانديشي تي ڏيکارڻ چاهي. هوڏانهن گوبال کي به سهڻي زال ڪهندي هئي. مٿن مائٽن وٽ يا يارن دوستارن ۾ يا مجلسن ۽ پارٽين ۾، هو سانوري زال سان منهن ڪيئن ڏيکاري سگهندو؟ سندن گھائڻ يارن مان رام، ڀڳوان ۽ سندر کي به نه سهڻيون زالون ملهون هجن نه پاڻ وري ڇا به گھت هو؟ سندن اڳيان ڪنڌ ڪيئن مٿي کڻي سگهندو؟ بي وڏ جهڪا ڇوڪري به هئي سا اها نه هره سڃاڻي ۽ سڀيل هئي. ڌارين سان ڳالهائڻ ۾ حجاب ڪندي هئي. گوبال الهه ڳالهه جي سخت بر خلاف هو. سندس چوڻ هو نه هئي ۽ رار وارو زمانو نه آهي ڪو نه جتي ستي سينا جهڙين جي عزت ۽ پوڄا ٿيندي هئي. هن ڪلچر سمهه نه کڙي ٿي زال هٿ ضروري آهي. گڏيل ملڪن جي جمائٽ (United Nations) ۾ پنڊت وجهه لڪشمي جهڪڻ نالو ڪڍيو آهي ته الهه ڪري ڇاڪاڻ ته هو ٽوٽو، چالاڪ ۽ رڳو ملڪي آهي. پاڻ به سوسائٽي ۾ اٿيو وينو ٿي نه زال به اهڙي هجيس ڇا سندس بهرو ڪري ۽ سندس نالو بلند ڪري. آئسٽرن سان گھرائي حاصل

مٿن مائٽن وٽ ڪو چٽ ڇماهي به وڃڻ ٿيندو آهي، سو به ڪنهن ڪم ڪار سان. تنهن ڏينهن چاچي ڪلاوئي به جي گهر وڃڻ ٿيو. سندس پاڙيسرڻ گوبال ماءُ به وٺس وٺي هئي. گوبال جي مائٽي آئي هئس سو چاچي سان صلاح مصلحت ڪرڻ آئي هئي. گوبال لاءِ کيس ڏهن هزارن جي ڏيئي لپيئي جي آڇ ٿي هئي پر ڇوڪري ذرا سا سانوري رنگه جي هئي. جي سهڻي ڇوڪري، ٿي مائٽن وري ڏيئي لپيئي گھت ٿي مائٽن وڃاري ڪري سو ڪري ڇا؟ اڄ ڪلهه جي زماني ۾ جڏهن اسين پنهنجو سڀ ڪجهه پاڪستان ۾ لٽائي آياسين تڏهن ڏيئي لپيئي جي ضرورت پاڻ وڌيڪ ٿي هوس ڪجهه جو هڪ پاسي کان خرچ ويا آهن وڌي ۽ ٻئي پاسي آمدلين ۽ نوڪرين جو ڇاڙهو ڪونهي! شادي ڪرڻ سان گهر جو هڪ جيو وڌي ٿو. خرچ به ضرور وڌندو ۽ جڏهن وري اولاد ٿيو ته پوءِ بهماري سيماري ۽ پڙهائي وغيره جو خرچ به ڪهندو. الهه ڪري گوبال ماءُ اهڙي ڇوڪري جي تلاش ۾ هئي ڇا سهڻي به هجي ته لڪشمي به پاڻ سان آئي. پلا به گدرا به. تڏهن ساڳئي وقت هڪ هڪ ڪٽي سگھيا؟ گوبال ماءُ وڃاري ٻڌي ٿي هئي ته مائٽي ڪري يا نه، کيس اهو به ٻڌ

ٿي ويس.

انهيءَ سانچو اوڪر ڇاهه ڪٽي آيو ۽ مولڪي
نند مان اچي اٿار يا نين . مولڪي سڀني جي
يادگيري آئي . مان ٻڪندي ٻڪندي وجهه
جي گهر ويس ۽ ٿامر نه وجهه . نه مڙي سان
پڙهي رهيو هو . مان گهر موٽي آيس

الهيءَ ٿي نهن ڪالپوءِ ڪنهن غريب ڪي
ٿي سي مولڪي وجهه ياد ڀرندو آهي ۽ مان
هڪي افرس جي بدران ٻياري جي نظر سان
ٿي سڀني آهيان .

سمپاد ڪي ويچار

مخزن ۽ اسين :-

اڳئين پرچي ۾ اسان اها اميد ظاهر ڪئي
ٿي هو پر ڇو سندر ڇپائيءَ ۾ ٿو ويندو . اها
اميد پر ثواب ٿي آهي . اسين پراسه سوال
هريش چندر ۽ پروفيسر راڌا ڪرشن سون جا
شڪرگذار آهيون جن جي ذاتي ڇاهه وٺڻ
سبب اهو ممڪن ٿي سگهيو آهي .

هن دفعي ليڪ ڪهڙا آيل هئا جنهن ڪري
ڪن ليڪن ۾ ڪهڙي ڪاٺ ڪوت ڪري ۽
انهن کي ننڍو بڻايو ويو آهي جنهن ڪهڙن ڪي
جاء ملي سگهي . سنڌيءَ ۾ ليڪڪائڻ جي
ڪمي آهي ۽ اها هتي پوري ڪئي وئي
آهي . ڪڪن جي ڪهڙائيءَ سبب ۽ منجهن
ليڪڙ لاءِ ڇاهه هڻڻ ڪري سڀ ليڪ ڪڪن
مان ئي مليل آهن جنهن لاءِ هنن داد لفظو .

— پيشيا بڻائي

ڪوٺ لڌو . خيردار، جي وري ڪڏهن هن
سان ڳالهايو اٿي . ”بس منهنجي ان اڪڙين
مان ڳوڙهن جي ڌارا وهي لڪتي . دل ڪي
زور دست چوت لڳي نه ڇا ڪنهن سان
ڳالهائڻ پاپ آهي ۽ سو به اهو جنهن کي پاڻ
بڻايو ويو هجي . الهيءَ ڏک وڃان مان بهار
ٿي پيس ۽ ٿينهن پوءِ ڳرندي ويس .

هوڏانهن وجهه ڪي ٿاڻو ٿي . هو هائي
پاڻ کي ٽڪارڻ لڳو . گهر ڇڏي رستن تي
گهمندو رهيو . هڪڙو بهاري پنڻ کان وڇڙڻ
جو ڏک ٿيو ۽ اڃ انهن هڻي هن کي پاڻ
ڪري ڇڏيو . هن کي چرين جي اسپتال ۾ داخل
ڪيو ويو ، ليڪن هن جو ڪوبه علاج ٿي نه
سگهيو جنهن ڪري هن کي اسپتال مان واپس
ڪڍيو ويو .

هيڏانهن مان ڇڏهن شخص بهار ٿيس ٿي
منهنجي دادا کي اچي ٻپ لڳو نه . مان
منهنجا پاران ڪري وڃن سو مولڪي آٿس
ٿاڻين ٿي لوڪي وجهه گهرائي ٿي بندس . مان
الهيءَ آس ٿي ڪڇو . بهتر ٿيس ۽ هڪ ٿينهن
اسپتال ٿانهن ويندي مون وجهه ڪي سامهون
ايندو ٿو . وجهه مولڪي سڃاڻو . من جا
قت وري ٿاڙا ٿي ويا ۽ هن جي اکين مان
هڪ ڌارا وهي لڪتي جا سندس پوتر دل
جو چشمو هڻي . هو پاڻ جهلي نه سگهيو ۽
سندس دل ٽٽي پيئي ۽ انهيءَ بهجان ٿي
ڪري پيو . مان وجهه پٽيا کي هڻڻ بي وقتو
موت ڀرندو ٿي سهي نه سگهيس ۽ چلائي
ڇوڻ لڳيس ”ٿرس“ وجهه ٿرس . مان به
نوسان گڏ هلندس ۽ انهن ئي مان بهوش

غريب جو گناه.....

(ڪماري جو گيدرا خوشحالاڻي)

هوندو مان ! سوئل ٿي وڃي سمهيس.

اڄ ۾ مون هڪ ڀيڻڪ خواب لڌو. ٿنڀو
 ۾ وجهي جا وار پڪڙيل هئا. سندس ڪپڙا مهرا
 ۽ ڦاٽل هئا ۽ هو ڏاڍو مابوس ۽ پريشان ٿي
 لڳو. مان اهو ڏسي سهي ان سگهيس ۽
 سندس ويجهو وڃي پڇيم، ”ڇو، ڇاهي؟“
 هن مون کان روئي پڇيو ”اڄ ڪهڙو ڏينهن
 آهي.“ مون يڪدم جواب ڏنو ”رڪڙي پنڌن
 جو.“ هو وري مابوس ٿي ويو ۽ سڌڪا
 ڀري ڇوڙ لڳو ”يگي، اڄ سڀني جون پيٽون
 پنهنجي پائرن کي رڪڙي پنڌن جون هونديون.
 رڳو مان ئي هڪڙو لڳو آهيان جنهن کي
 ڪير به پريم جي رڪڙي پنڌن وارو ڪونهي.“
 تنهن تي مون کلي چيو ”بس، ڳالهه به ايتري!
 مان خوشي ۽ وڃان ڊوڙندي ٿاڀندي گهر
 ويس ۽ هڪ رڪڙي کڻي ڊڪندي اچي وڃم.
 کي پنڌ ۽ پوءِ ويناسين ڳالهين ڪرڻ. اڃا
 اسان ڳالهائڻ شروع ڪيون ئي مس ٿي. منهنجو
 پيءُ جو وڪالو ڪندو هو ۽ اوڏي مهل
 ڪورٽ مان موٽي رهيو هو، مون کي وڃي
 سان گڏ وينو ڏسي، گهڙو جهڙو آواز ڪري
 پڇيائين ”يگي، اتي ڇا ويٺي ڪرين؟“ مون
 ڊڪندي جواب ڏنو ته ”مان وڃي سان ڊڪي
 ڳالهون ڪري رهڻ آهيان.“ الهيءَ تي هو
 آڱوٺو ٿي ويو ۽ رڙ ڪري چيائين ”لوڪي
 شرم لڳو اچي، لوڪي هن پينگڻي کانسواءِ ٻيو

اڙي، هي ڇا! سڀني جي منهن تان مرڪ
 ڇو ڳائب آهي، هي ڪلڊر مڪڙا ڇو مرجھايل
 آهن؟ ڏس ڪهڙا پٽڀاڻا، چنڊرا، رڪما ۽
 رتنا سڀ انهن جون لڳن ڇڻڪا وڏي
 بهاري ڪاٺي اٿيون آهن. انهن ڇو؟ پاڻ کي
 چيو، ”ڏس، يگي ڪهڙي ڏي چري آهيون.
 خبر هوندي به ٿي خبر آهيون.“ بس، آڱرين
 تي ڏينهن ڳڻندي رهجي ويس. رڳو ٻارهن
 ڏينهن ۽ پوءِ امتحان! امتحان جو خيال ڪندي
 ٽڪڻ لڳس. مان سوچڻ لڳس ڇا هاڻي
 مان وڃي سان راند ڊڪري سگهندس؟ دل
 چيو، ”بس، يگي لوڪي پڙهڻو آهي، امتحان
 پاس ڪرڻو آهي.“ ۽ نيڪ جنهن جو انتظار
 هو اهو اچي ويو. ها، مهاڻي، امتحان مان روز
 پيچر کان پوءِ مرجھايل هوندي هيس ڇوڪريون
 سمجهنديون هيون ته شايد منهنجو پيچر خراب
 ٿيو آهي. پر انهن کي منهنجي اندر جي ڪهڙي
 خبر، ”جس ٿي سونڀ جاني.“ مان الهيءَ
 لاءِ ڊڪي هئس جو مان گهمي ٿي سگهيس.
 راند ٿي ڪري سگهيس. ٻين کي راند وٺندي
 ڪندو ڏسي منهنجو من هڪ بالدي ٻڌيڪي ۽
 والڳر ٿڙڙي اٿندو هو. اڄ مان خوش هيس.
 امتحان روٽي راڪاس پنهنجو ڏاڪو چمائي
 وطن وري هو. پنهنجي ڪڏندي گهر آيس
 ۽ وڃي ٿي راند ڪريان به اڄ وري وڃي
 عدم پيدا ٿيو. انهن سمجهي ته شايد پيچر

رام جي جهو پڙي هئي. هو اوقاف ستار نسي
مڙو کان آلا پي رهيو هو. کيس کنهن جي
ڪرڻ جو آواز ٻڌڻ نه آيو. هو ڪڙو ڪڙو
ٻاهر اڪتو.

ويجهو وڃڻ تي خبر پيس ا. هو هڪ
زال هئي. هن کيس اندر کڻي اچي بستري
تي لپيڙيو. چيئن ئي هـ و پتي کڻي سندس
منهن ڏسڻ لڳو. سندس منهن مان ڇيخ
نڪري ويئي. ”چندرا لون!“ سندس هٿن
مان گاسليت جي پتي ڪري وڃي چندرا جي
منهن تي پيئي ۽ گاسليت وهي اچڻ ڪري
ٻاهه چندرا کي وڪوڙي ويئي. رام کي ڪجهه
نه سمجهه. نه آيو. هو ڇا ڪري ۽ جهستائين
پاڻ سنڀالي نيسنائين چندرا کي ڪافي لهس
اچي چڪي هئي. هو ڪجهه وقت لاءِ هوش
نه آيو ۽ رام کي ڏسي ٿڌو ساهه کڻي چيائين،
”منهنجي جيڪا آشا هئي سا اڄ پوري ٿي.
مون چاهيو ٿي ته مرڻ کان اڳ تههجي شڪل
ڏسان ۽ تههجي ٿي هٿن سان جلائي وڃان.“
ائين چئي چندرا شائتي سان ساهه ڇڏيو.

رام هيٺ سر ت ه آيو ۽ چندرا جي سڙيل
لاش کي چيڙي ٻيو ۽ ان سان ملي هڪ ٿي
ويو.

سيمک جي ظلمن جي ڪري چندرا جي
ماڻه گذاري ويئي. هاڻي چندرا جو هن دنيا
نه ڪير ڪو رهيو پر رام کي پائڻ جي اميد
ئي هوءَ ٽپندي رهي. هڪ دفعي سيمک
جو پٽ گوپ رام کي جهنگل ۾ شڪار ڪندي
کڏجي ويو. سچائندا ته هڪ پٽي کي اڳڙي
هئا تنهن ڪري ڳالهين ۾ اچي چٽڪيا ڳالهه
ڳالهه. ان گوپ رام کي ٻڌايو ته چندرا نالي
هڪ خوبصورت ستري وڻن لڪر پائڻي
هئي. اهو ٻڌي رام جي دل خوشيءَ وڃان
جهوڙ لڳي. رام گوپ کي ويٺي ڪئي ته
هو چندرا کي ٻڌائي ته رام سندس نالو ڳڻهي
جي رهيو آهي. گوپ گهر موٽيو ۽ چندرا کي
سچي ڳالهه کان واقف ڪيائين. گوپ چندرا
کي پڻ کان به وڌيڪ چاهيندو هو ۽ جڏهن
ويجاري اٻلا ٿي پيءُ جا ظلم ٿيندا ڏسندو هو
ته ڏاڍو فياس ايندو هوس پر ڪري ڇا ٿي
سگهيو. چندرا رام جو لپايو ٻڌي خوشيءَ ۾
ٿي ٿي ماڻي. چندرا جي خوشيءَ جي حد ئي
ڪانه رهي ۽ هن الهه ڏينهن ابترا ڏٺڪان
ڪيا جو کيس گهر کان ڪڍيو ويو.

رام کي پائڻ لاءِ هوءَ ٻنهي ڳالهڙي جهنگل
ڏانهن ٺوڙندي هلي. اولده ۽ برسات جو
خيال نه ڪندي هوءَ اڳتي وڌندي رهي.
آخر هوءَ ٽڪجي ڪري پئي ۽ ٿورو ئي پريان

آخرين ملاقات.....

(ڪماري ڪملا ماماڻي)

شاهوڪار ۽ پڙهيل هو تنهن ڪري هو ماڻهي ڳنڍڻ جي خيال کان چندرا کي نفرت جي لڪاهه سان ڏسندو هو. چندرا سهڻي ۽ سلڇڻي هئي، پر چندولال ٻيڻي جو پٽ هو. هڪ دفعي رام پنهنجي پيءُ سان چندرا جي باري ۾ ڳالهه ٿي ڪئي، پر بٿس کيس اهڙي انداز ۾ ڏٺي جو رام وڌيڪ ڪجهه ڪچي نه سگهيو. رام جي ڳالهه چورڻ کان پوءِ سيمپ کي پاڻ وڌيڪ خيال ٿيو جنهن ڪري هن رام ۽ چندرا جي وچ ۾ هڪ جدائيءَ جي ديوار کڙي ڪئي. هو نه رڳو هڪ ٻئي کي ملي نٿا سگهيا پر هڪ ٻئي جو منهن ڏسڻ کان به مڃورو ٿي پيا.

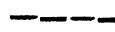
چندولال جي دل خوش ٿي. پر ڪڏهن ڪڏهن کيس شڪ ڄاڻندو هو ته شايد هو هڪجهڙي سان ملندا هجن پر هن کي خبر نه پوندي هجي. تنهنڪري هن چندرا ۽ سندس ماءُ کي پنهنجي هڪ دوست ڏي نوڪرياڻي ڪري موڪليو. ويڃاريون غريب اٺلائون ڪري به ڇا ٿي سگهيون. چندرا اتي ڏاڍو اداس گذاريندي هئي. پر چندولال جو دوست هڪ ظالم انسان هو. هوڏانهن رام پيءُ جي زبردستيءَ ڪري چندرا جي ياد ستائڻ ڪري لڪري پيو ۽ قسمت سانگيءَ الهيءَ ڳوٺ جي جهنگل ۾ هڪ جهوپڙي اڏي اچي رهيو جتي چندرا نوڪرياڻي هئي.

بهار جي موسم هئي. رات ڪاري چادر اوڍي لاماڻا لپڻ ڪئي پنهنجي ساٿي چندو جو انتظار ڪري رهي هئي جو هونءِ وانگر مقرر وقت تي حاضر نه ٿيو هو. ڏيئي ڏيئي ٻادل پڻ برسِي رهيا هئا. ان سهاوڻي وقت چندرا ديوانن جيان تڪڙي تڪڙي وڻن، ٻوٽن، گلن ۽ ڪنڊن مان ڊوڙندي ٿي ويئي، جنهن ۾ هو پنهنجي انتظار ۾ ڊوڙي رهي هئي. چندرا برسات ۾ سڄي پسي ويئي هئي. هو به چوي ته اڄ زور سان اٿس ڳال ٿي ڪڏهن اٿس. هو ۾ سندس وار هيڏانهن هوڏانهن پکڙجي سندس سولهن کي چار چند اٿس ڳالائي رهيا هئا. آخر چندرا تڪ ۽ بڪ اڄ جي ڪري بههوش ٿي ڪري پئي سندس منهن مان ”رام رام“ جا لفظ نڪري رهيا هئا.

رام ۲۲ سالن جو هڪ نوجوان هو. شهر جي گوڙ کان دور جهنگل ۾ هڪ جهوپڙيءَ ۾ رهندو هو. سيمپ چندولال جو پٽ هو. ايتري شاهوڪار هوندي به هميشه سادگي پسند ڪندو هو. ننڍي هوندي چندرا سان ڳڙهڪ ٿي پاڙي ۾ رهندو هو جنهن ڪري هنن جو پاڻ ۾ ڪافي رستو هو. چندولال کي ڊپ هو ته مٿان سندس سون جهڙو پٽ هٿن مان هليو اچي ويو. هونءِ اٿس سيمپ چندرا کي ڏاڍو چاهيندو هو پر ڇاڪاڻ ته چندرا هڪ وڏو ماءُ جي اڻڀڙهيل ڏي هئي ۽ رام

هن ٺيٽي ۽ نه صرف هندستان جو مان مٿي
ڪيو آهي پر دنيا ۾ به صلح قائم ڪرڻ لاءِ
گهڻو ڪجهه ڪيو آهي. ڇڪتاڻ گهٽي آهي.
هن ٺيٽي ۾ ڪا به شڪارچي چال ڪونهي.

هاڻي اسانجي پرڏيهي ٺيٽي ۾ هر هڪ رهنو
پهچي رهيو آهي. انٽر راشٽري منڊل جي
سلامتي ڪائونسل فيصلو ڪيو آهي ته ڪشمير
۾ هلندڙ ڪاروبار کين قبول ناهي. انهيءَ
سلامتي ڪائونسل جا ميمبر پاڪستان سان
اندروني نموني مليل نظر اچن ٿا. پاڪستان
اڳرائي ۾ ڪئي ۽ هندوستان سان لڙائي ڪرڻ
لاءِ هٿيار پنهوار ڌارين کان وٺي ڪنا ڪيا.
ڪشمير جو هندوستان جي مدد سان ڪافي
واڌارو ٿيو آهي. هاڻي زبردست ڪوشش
ڪئي وڃي ٿي ته سڄي ڳالهه کي الٽ پلٽ
ڪجي ۽ هندو مسلم پاڻ سان ڪشمير جو
فيصلو ڪجي. ڪشمير جو معاملو اڃا هلندڙ
آهي ڏسجي ته ڇا ٿو ٿئي.

— موت ۽ ايشور کي هميشه ياد رکو.
— پنهنجي نيڪي ۽ ٻين جي غلطيءَ کي
هڪدم وساري ڇڏيو.

— جيئن به ٿي سگهي روز ڪجهه وقت
دش جي خدمت لاءِ ضرور پهچايو.
— جيڪڏهن دنيا ۾ ترقي ڪرڻ جا
خواهشمند آهيو ته پاڻ کي سدائين وڌيار ٿي
ڪري سمجهو ۽ هر ڪنهن کان ڪجهه نه
ڪجهه سکڻ جي ڪوشش ڪريو.

جي ٺيٽي آهي ته انهن جي خوبين ۽ خامين
آهر بنا ڪنهن ڊپ ڊاءِ جي فيصلو ڪري.
هندستان ڪنهن به غلط فهميءَ يا چالاڪيءَ
هيٺ اچڻ نٿو چاهي ۽ هر وقت هر موقعي تي
سندس اهائي ڪوشش پئي رهي آهي ته
دنيا جي ملڪن سان دوستي ۽ سٺا ناتا ڳنڍي.

هندوستان سڀني ملڪن جي آزاديءَ چاهي
ٿو ۽ ٻينڪي راج جي برخلاف آهي. اهو ئي
سبب آهي جو هندستان بالڊوڪ ڪالفرنس
ڪوٺائي. هندستان ايشائي ملڪن جي ٻڌي،
آزاديءَ صلح چاهي ٿو. ائين ڪري ڇڏي
ته هندوستان ايشائي ملڪن جو اڳواڻ آهي.
الڪري ئي هندستان بوسا، چائنا، سيلان ۽
پاڪستان سان دوستا ناتا ڳنڍيا آهن.

هندوستان جي ٺيٽي تي طرفداريءَ جي
آهي. مارشل بلائڪنگ ۽ فرسچو جي هندوستان
۾ اچڻ وقت، ڪيترن جو اهو رايو هئو ته اسين
روس جا طرفدار ٿيڻ چاهيون ٿا ۽ اسانجي
ٺيٽي تي ڪونهي. پر اهو غلط آهي. هندوستان
مدد چاهي ٿو ۽ دوستي ٺٽي. هندستان جو
اٺ ڪو به واسطو ڪونهي ته مدد ڪندڙ ديش
۾ سامهون آهي يا سرمايداري سرشتو.

هندوستان ڪامنويلٿ Commonwealth
جو ميمبر آهي. هندوستان بيم مباحثن ۾
حصو وٺي ٿو پر ڪنهن به ريم ڪنهن جي
دست اندازي قبول نٿو ڪري. هندوستان
ڌارين ملڪن جي صلح پسند ٺيٽي اختيار
ڪئي آهي. سندس ڪوشش آهي ته سڀني
ملڪن سان گهڻا انٽر راشٽري ناتا قائم ڪجن.

هندوستان جي پرڏيهي نيتي

(ڪماري سشيلا بناڻي)

شطنج مان بچائڻ جي ڪوشش ڪري رهيو آهي. هندوستان کي صرف پنهنجي عقل تي ڀروسو آهي ته هو ٻاهرين مدد وٺي يا نه.

هندوستان جي اها به نيتي آهي ته ٻاهرين مدد سان پنهنجي ديش جي هنرن کي وڌائي. هندوستان اڃا هينئر پنهنجي هنرن کي پنهنجي جهڙو ٿيو آهي. هندوستان کي پنهنجي هنر ۽ ڪارخانن ۾ ٽڪو وڌائڻ ڪري مضبوط بڻجڻو آهي. هندوستان سائينڪن طريقن سان دنيا جا مسئلا حل ڪرڻ چاهي ٿو. هو ڪنهن به ملڪ جي معاملن ۾ دخل ڪرڻ ۽ پنهنجا اصول مڙهڻ جي برخلاف آهي. هندوستان وشو شالتي اسٽين ڪرڻ چاهي ٿو. هن اها نيتي ڪور يا، انڊوچائنا، ايجپٽ، هنگاري، آفريڪا، پاڪستان، پورچوگال وغيره ملڪن جي معاملن ۾ عمل ۾ آڻندي آهي. ۽ جنگ ڪرڻ جي خلاف آهي. پرڏان منترن جي جواهر لعل نهروءَ امریکا جي پرڏانست جنرل ايڙنهار سان ملاقات ۾ فرمايو ته اسان کي ڪا دنيا جي اڳواڻي ڪانهي پر اسين دنيا جي جدا جدا ڌرين جي وچ ۾ هڪڙي ٻي ٿيڻ چاهيون ٿا.

اڄڪلهه دنيا جي راجنيتيءَ تي ٻن طاقتور ملڪن جو زور آهي. هڪ آهي روس ۽ ٻيو امریکا. هندوستان انهن جي اڳ سڏي يا ٿڏي جنگ ۾ شامل ٿيڻ لڳو چاهي. هندوستان

هندوستان جي پرڏيهي نيتي هڪ صاف ۽ سڌي نيتي آهي. ان ۾ ڪا به لڪاڻ ڪانهي. هندوستان مغرب ۽ مشرق جي دوستي چاهي ٿو ۽ صلح جو حامی آهي. هندوستان پنهنجي آرٽڪل حالت سڌارڻ چاهي ٿو تهڏانهن ڪري سڀاويڪ هندوستان جا ٻين ملڪن سان راجنيتيڪ ٿوڙي آرٽڪل ٺاهڻ سٺو ۽ صاف نيتي ٿي ٻڌل آهن. اها نيتي انهن کڻي چئجي ته ”بندج شيل“ نيتي ٻڌل آهي. جنهن کي گهڻو ڪري سڄي دنيا مڃي رهي آهي.

هندوستان جو وشواس آهي ته دنيا ۾ گهڻيتي ملڪ آهن جن جا راجنيتيڪ ٿوڙي آرٽڪل اصول ۽ مسئلا جدا جدا آهن. تنهن هوندي به هو گڏجي رهي سگهن ٿا ۽ هڪ ٻئي جا مسئلا حل ڪرڻ ۾ سادت ڏيئي سگهن ٿا جيئن دنيا ترقيءَ جي راهه ڏانهن قدم اڏي وڌندي هلي. هندوستان ڪنهن به ملڪ کان سهڪار وٺڻ لاءِ تيار رهندو پر هو ڪنهن به ملڪ کان فائونڊ واري ڪشتو کڻي نه ڪندو. هندوستان سوئٽر ٿا قربان ڪرڻ لاءِ تيار رهندو. هندستان پنهنجي آزادي برقرار رکڻ لاءِ هر ڪا ڪوشش وٺي رهيو آهي. ان جو اهو مطلب نه آهي ته هو پنهنجي ڌار ڪڍي رڌي؟ پر هندستان پنهنجي شڪتي ۽ سياست سان پاڻ کي ٻين جي راجنيتيڪ

اها خبر پئجي ٿي. ساڄن ليلو ڪي چاهي ٿو ۽
 ٿي. ايتا ڪي ٿڏهن سندس دل ڪي چوت رسي
 ۽ هو ليلو ڪي نفرت جي لڳاءُ سان ٿسڻ
 لڳو. ليلو ڪي جڏهن خبر پئجي ٿي. ساڄن
 سندس گهر ۾ ٻيهر رکڻ کان اڳهڙي اسانجي گهر
 ايندو هو ۽ منهنجي پيءُ جي نما ڪهڙي
 هئي ٿڏهن کيس ٿاڻو دک ٿيو.

هوءَ ايتا ڪي گهٽ ڪول گهر لڏي هئي.
 سندس راه ۾ راندڪ لڏي بچڻ چاهيائين.
 هن ساڄن ڪي صاف صاف ٻڌايو ته هن کيس
 پيار لڏي ڪيو ۽ جيڪڏهن ساڄن سڄو بچو
 کيس پيار ڪيو ٿي ته انجي ٿاڻي ايتا سان
 شادي ڪرڻ سان ٿي. ساڄن قبول ڪيو
 ۽ ايتا جي شادي ساڄن سان ڪئي.
 گذري. ليلو سومان جي ساڪيات پتلي هئي.
 دادا جي روش سندس دل ۾ شيشو چڪنا چور
 ڪري ڇڏيو. ايتا جي شادي کان پوءِ
 هوءَ پاڻ جهلي نه سگهي ۽ منڊي جو هيرو
 ڳهي آڳهات ڪيائين. ويڙهي ليلو! اڄ به
 ليلو جي وهڻي مورب منهنجي اکين اڳيان
 ٿر لڏي آهي ۽ هرڪنهن سهڻي صورت ۾
 هوندي ليلو ٿسڻ ۾ ايندي آهي.

منهنجي پيٽرن وانگر ڪري پائيندي هئي ۽
 اسانڪي ڪڏهن به انهن محسوس ڪرڻ لڏي.
 ٿاڻين نه هوءَ ڪو اسانجي لاءِ ڌاري هئي.
 ڪجهه عرصي کانپوءِ مون ٿو ٿي سندس دل
 اسانجي پاسي واري گهر جي چوڪر ساڄن سان
 ٻڙهي ويئي هئي. پلا الهيءَ ۾ سندس ٿو.
 ٿي ڪهڙو هو! هوءَ جوڀن جي بهار ۾ هئي.
 ٿاڻو ڪو بدن، سهڻي صورت ۽ سنا لڳڻ
 ڪنهن به مرد ڪي هرڪاڻ لاءِ حد کان وڌيڪ
 ڪافي لياقتون هيون ۽ ليلو ۾ پڳڙان جي
 ديا سان ڪا به ڪمي ڪا هئي. ساڄن
 منهنجي وڏي پيٽ ايتا سان ڪڏ پڙهيو هو ۽
 الهيءَ ڪري ٿي هو اسانجي گهر ايندو ويندو
 هو پر ليلو جي اچڻ کان پوءِ سندس رخ گهڙو
 بدليل هو. اڳي هو گهٽ ايندو ويندو هو ۽
 هيٺ هو مهلو ڪمهلو اچڻ لڳو. هونءَ وانگر
 هو ڳالهائيندو ايتا سان هو ليڪن خبر چار
 ليلو جي پڄندو هو. دادا الهيءَ آسري ۾
 هو ته هو ايتا جي مائٽي ساڄن سان ڪرائيندو
 جو سندس پيشن ٿي لهرڻ کانپوءِ منجهس
 سڀني ٿين ڪي ٿي ايتي ٿي شادي
 ڪرائڻ جي سمري ڪا هئي. کيس جڏهن

”جيڪي مشينون حق ۽ انصاف ٿيون ڇڏين، اهي مشينون ٿاڻن، بلڪ
 لوه جا ٿڪرا آهن.“ هيءُ هڪ وڏي مدبر جو گهڻو آهي. ۽ جيڪڏهن
 اسين الهيءَ کي ٿورو وسيع ڪنداسون، ته انهن به چڱي سگهون ٿا ته
 ”جيڪو ادب اسانجي جي بهتري ۽ بهبوديءَ طرف ڪجهه به رهڻي
 ٿو ڪري، پڙهندڙن جي دلين ۾ انسان ذات جي مشڪلات دفع ڪرڻ،
 سندن زنجيرون ٽوڙڻ ۽ کليءَ فضا ۾ وڪڙ وڌائڻ لاءِ امنگ پيدا ٿو ڪري،
 اهو به ”ادب ٿاڻي، بلڪ ٿاڻي لڙاڻي آهي.“

نيلو.....

(ڪماري چندرا هوليچنداڻي)

ٽي چار سال گذري ويا ليڪن منهنجي صحت نه ٿي. آخر مون کي اسپتال ۾ آندو ويو. مون کي هڪ نرس جي حوالي ڪري، بايوٽي هليو ويو. نرس مونسان تمام نرمانيءَ سان ڳالهايو. هو منهنجي منهن ۾ چٽائي لهارڻ لڳي ڇو ته ڪا وڃايل شيءِ ڳولڻي رهي هئي. سندس منهن سرهائيءَ وچان بهڪڻ لڳو. هن مون کي سڃاڻو هو ۽ جڏهن هن مون کي پنهنجو نالو ٻڌايو ته منهنجي دل خوشيءَ وچان جهوهڻ لڳي. مان ساڻس لپڻجي ويس. توهان کيس سڃاڻو؟ ها، هو ئي هئي منهنجي وڃايل نيلو! نيلو کي پائي، منهنجي بهماري ڇو ته پر ڪري اڏامي ويئي. مان جلدي چاڪ ٿيس ۽ نيلو کي گهر وٺي آيس. کاتس حال احوال وٺڻ تي معلوم ٿيو ته گهر ڇڏڻ کانپوءِ کيس گهڻن ئي مشڪلاتن ڪسي. منهن ٽيڻو پيو هو. گهڻي پوئرا سندس رس چوسڻ لاءِ پٺيان ڦريا ليڪن نيلوءَ اڳيان سندن دال ڳري نه سگهي. کيس جلدي نرس جي نوڪري ملي جتي فلاريدس انٽينگيل والنگر هو ۽ خون پسيو هڪ ڪري، ٽيڻن رات جي پرواهه نه ڪري، مريضن جي شيوا ڪري رهي هئي.

اسان سان گڏ اچي رهڻ کانپوءِ، نيلوءَ گهر جو سڄو بار پاڻ تي هوار ڪيو. هو اسان کي

ڪاش! ان ڇوڪرو هجان ها جيئن چند جهڙي سهڻي صورت ۽ موٽي صورت نيلوءَ کي حاصل ڪري سگهان ها! ڇو ٻڙهندڙو، توهانجي به دل سرڪي ڇا؟ معاف ڪجو. نيلو هن وقت زندهه ناهي ليڪن توهانجي دل سندس دردناڪ ڪهاڻيءَ ٻڌڻ لاءِ ضرور بهتاب ٿيندي. ڇڱو، اچو ته ٻڌايو.

نيلو منهنجي ننڍپڻ جي ساهڻي هئي. غريب گهر جي ڇوڪري هئي پر نهايت ئي سندر. سندس سونهن ٽسي سڄو ڪڪرن پنهنان وڃي ڇڏيو هو ۽ چند ڳري ڪندا ئي ويندو هو. ننڍڙي نيلو ماءُ ۽ پيءُ بچي وڃائي ويئي. سندس سڄاڻيءَ صورت ٽسي، منهنجي پيءُ، منهنجي عرض ڪرڻ تي کيس پاڻوت رهايو. اڄ ننڍي سڄان وڏي، نيلوءَ مونسان گڏ مئٽرڪ پاس ڪئي. ڪجهه وقت بعد بايو پينشن تي لٿو ۽ گهر جو گاڏو نهايت ئي مشڪل سان گهٽيو هو. هڪ ٽيڻن بابي نيلوءَ کي صلاح ڏني ته هاڻي هو وڏي ٿي چڪي هئي ۽ پنهنجي پيرن تي بهڻ جي ڪوشش ڪري. نيلوءَ کي تمام گهڻو دک ٿيو ۽ هو بنان ٻڌائڻ جي گهر ڇڏي ويئي. نيلوءَ کي وڃائي مون ڇو نه سگهين وڃايو. ليٽن مان ننڍ موكلائي ويئي ۽ سندس ياد مون کي کانڻ لڳي. مان بيمار گذارڻ لڳس، انهن

۽ پنهنجي سماج جي ڀلي لاءِ ؛ گهڻيءَ جوان ميدان ۾ ابتدا ۽ ضرور ابتدا.

سنڌين مصيبتن جو مقابلو ڪري ؛ ساھتہءَ کي زندهہ رکيو آھي ۽ سماج کي زندهہ رکڻ لاءِ ؛ گھڻو ڪجهہ ڪندا. ان لاءِ رھجري صبر ۽ اورچائيءَ جي ضرورت آھي. جيڪڏھين ائين ٿيو تہ ڏھن سالن کان پوءِ سنڌي سماج جو نقشو بدليل ھوندو. اسان جي سماجڪ حالت اڄ کان گھڻي ڦريل ھوندي. اھڙي اميد رکي سگھجي ٿي.

سنڌين کي نہ فقط پنھنجي آرٽڪ ۽ ساھتہءَ کي ترقي ڪرڻي آھي، پر سماجڪ ڀڃ، ھرھڪ سنڌي، سماج جو ھڪ جزو آھي. سڀ سنڌي گڏجي، ھڪ سماج ٺاھين ٿا. ھرھڪ سنڌيءَ جي ھلڪ چلڪ ۽ رھڻي ڪھڻيءَ جو اثر سماج تي پوي ٿو. سماج جي بھبوديءَ جو مدار سنڌين تي آھي.

ھو پنھنجي سماجڪ حالت ٺاھي ؛ سگھن ٿا تہ بگاڙي بہ. ھمڪ ھارڻ اسان جو شان نہ آھي. آدم ڪرڻ اسان جو فرض آھي. ڦل ڏيڻ ايشور جي وس. ان کان نہ ڪير ؛ انڪاري ڪونھي.

ڏھ سال ھڪ لک لک عرصو آھي ان ۾ ھرھڪ ڇھڙ ۾ انقلاب اچي سگھي ٿو. ٿي سگھي ٿو سنڌين ۾ ڪي اھڙا نوجوان جاڳن جي سنڌي سماج جو نقشو ڀٽي ڇڏين. گھڻو ڪجهہ ٿي سگھي ٿو. پر ان لاءِ اھڙيون حالتون ھيٺ گھرجن، اھڙو وايو منڊل پيدا ڪرڻ کپي.

۱۹۴۷ع ۾ پارٽ آزاد ٿيو ۽ ھينئر ۱۹۵۷ع آھي. ڏھ سال گذري چڪا آھن. گھڻي قدر سنڌي ٺھي نڪي ويٺا آھن. ھو پنھنجي رھائش ۽ روزگار جا مسئلا حل ڪري رھيا آھن.

وقت آيو آھي جڏھن اسان کي سماج ڏانھن ڌيان ڏيڻ کپي. پنھنجي جيون جو بلبدان ڏيئي بہ سماج کي بر باديءَ ڏانھن وڃڻ کان روڪڻ کپي. اھو سڀ واٽ جي ڦٽاڪن ڇوڙڻ سان نہ ٿيندو پر عملي قدم ڪڍڻ سان.

عملي قدم آھن تہ سنڌي سماج کي سنگھڻت ڪجي. ساھتہءَ دوران انقلاب جي لھر جاڳا ٿي. اسين سنڌي ڦر پائيءَ جي جذبي کان اطرافت نہ آھيون. اسان پارٽ جي آزاديءَ لاءِ قربانيون ڪيون، پر اسان کي ان جو ڦل نہ مليو.

اسان کي صديءَ جي ڀڪري سمجھي ڪنو ويو. اسان گھڻو ڪجهہ سنو پنھنجي ديش لاءِ.

سڀيئي سڃاڻ جي، ڪر حوالي ڪم،
تي ٺھڻي تسليم ۾، لاهي غم وھم،
تہ قادر ساڻ ڪرم، حاصل ڪري حاج ٿو.

سنڌين جي سماجڪ حالت - اڄ کان ڏهه سال پوءِ (ڪماري پشپا بٽائي)

سنڌي ڇوڪرن ۾ شرم ڀيو مڪسوس ڪري. اها منور ٿي اسان جي هستي مٿائي ڇڏي. اڄ کان ڏهه سال پوءِ ڇا ٿيندو؟ اها ايشور ڪي خبر آهي. پر ڇهين ڏينهن قدر اسين اندازو لڳائي سگهون ٿا، سنڌي سماج جو آئينده روشن نظر نٿو اچي. سبب اهو آهي ته هن وقت سنڌي سماج ۾ ڪيتريون ئي اوڻيون آهن. مثلاً، ڏيئي لپتي، ٻڏي جو، هٿ، ڀاڱو ڀاڱو ڪي نه سهرڻ ۽ جهوليون ڪرسمون. اهي مرض، مريض جي بي پرواهي جي ڪارڻ ناسور ٿي پوندا. سنڌي سماج جو بنياد لڏي ويندو ۽ پوءِ جهڪو ڪجهه ٿي سگهي ٿو، اهو ڪنهن کان پڇهيو ڪونهي.

هن وقت سنڌي، ٻين ڄاڻين جهڙوڪ پنجابي، گجراتي، مرهٽن وغيره سان ملائي جهلي رهيا آهن. انهن جي وچ ۾ ڪيتريون شاديون ٿي رهنديون پئي رهيون آهن. سنڌين ۾ ڏيئي لپتي جو مرض وڌي رهيو آهي. ڏيئي لپتي جهڪي نقصان ڪيا آهن اهي ڪنهن کان لڪل ڪونهن.

سنڌي هڪ ٻئي کي ڪيرائڻ ۾ فخر سمجهي رهيا آهن. ڪنهن کي ڇڏيندو ٿي سهي لٽا سگهن.

سنڌين ۾ اهو جوش ۽ جذبو نه رهيو آهي، جيڪو آزاديءَ کان اڳ هو.

سنڌي پنهنجي سماجڪ حالت سدائين جو ڪو نه جوڳو ڀاڱو نه وٺي رهيا آهن. ان مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته ڏهن سالن کان پوءِ ڇا ٿيندو.

ڀارت آزاد ٿيو، ڇو طرف خوشيون ملهائون ويون. آزاديءَ جا جشن ملهيا ويا پر ڪنهن ٿي ڄاڻو ته اسين سنڌي پنهنجي سنڌ ڇڏي، ڀارت ۾ شرار ٿي ٿي ايداسين! هتي اسان کي ڇا مليو؟ پنهنجي ساهتيءَ بولي؟ سماجڪ انٽي ۾ جو ٻليدان ٿي پيو. هندستان ۾ اچي سنڌين پنهنجي هستي نه ٿي ڇڏي، پر اڄ به سنڌي ساهتيءَ جي جهڪ ڪٽي ڪٽي نظر اچي ٿي ته معلوم ٿو ٿئي ته سنڌي زندو رهڻ لاءِ ڪي قدر ڀاڱو پتوڙي رهيا آهن.

اسان جي اڳيان سنڌ جي سماجڪ حالت جو نقش ٿري اچي ٿو. آزاديءَ کان اڳ ۽ پوءِ جو تصور ڪري دل ۾ هلچل مچيو وڃي. اسين ڇا مان ڇا ٿي پيائين. اسين ڪهڙي خوش قسمت قوم هئاسين. اسان کي پنهنجو وطن هٿو، پنهنجي بولي هئي، ساهتيءَ هٿو، موهن جي دڙي جي سڃيٽا هئي، جنهن کي ڇڏي ڇاڻي اهاس جا ڇاڻو اڇ به ڏين آڱريون ٿا ڏين. اسان وٽ شاه، سچل ۽ ساميءَ جهڙا امله ماڻڪ هئا.

اسان کي پنهنجي سماج هٿي. هر ڪو اسان ڪنهن سماجڪ ٿوريءَ سان ٻڌل هٿو. هن کي سماج، پاڙيسريءَ ۽ ذات پائيءَ ڏانهن ڪي فرض هئا. هر ڪنهن پنهنجو فرض پئي ڀاليو ۽ سماج کي زندهه پئي رکيو.

پر اڄ ڇا آهي؟ پنهنجي سنڌي سماج ڪو ٿيو ٿو وڃي، اها هڪ بي جان ۽ نا معلوم هستي پئي نظر اچي. اسان مان سنڌيت ڪم ٿي وئي آهي. سنڌي، ڀاڱو ڀاڱو

ديش

(سنڌي وپاڳو)

سهاڪو :
ديش وپاڳو

سهيادڪو :
سنڌ اس جهاڳو

Only Sindhi Section Printed by
Shri Parumal P. Kewalramani
at 'Kesari' (Elec.) Printing Press,
Near Majestic Cinema, AJMER.

کہ ۱۹۵۷ء سچ بھیا تک سال ہے اور آج ہم دیکھتے ہیں کہ دنیا کے اوپر بڑی بڑی طرح سے لڑائی کے بادل منڈلا رہے ہیں۔ اور بہت سے لوگ تو بالکل اس خوف سے مرے جا رہے ہیں۔ چلو جو بھی کچھ اچھا یا برا ہو گا دیکھا جائے گا۔ اور سب بھگوان بھی کریں گے۔ لیکن ڈرنے کی کوئی بات نہیں کیونکہ ایک کہادت ہے کہ جو ڈرے گا وہی مرے گا۔ اس لئے دل میں وقت سے پہلے ہی خوف کرنا فضول ہے۔ ہمارا تو سب کا ایک فرض ہے کہ اگر کسی وجہ سے جنگ شروع بھی ہوگی تو ہر حالت میں اپنے دیش کا حفاظت کریں گے۔ اور موقعہ بھی پڑ گیا تو یوں ہی حفاظت کرتے ہوئے اپنے پیارے دیس پر قربان ہو جائیں گے۔ اور ایک اچھے شہری کہلائیں گے اور ہر حالت میں دیش پر حملہ آوروں کے دانت کھٹے کر نیچے۔ اور اپنے فرض کو نبھائیں گے۔

~~~~~

صبح کا وقت تھا۔ لالہ جی آج بہت اداں تھے آج سیٹھانی میکے سے واپس آنے والی تھی۔ وقت کاٹے نہیں کٹنا تھا۔ دل بہلانے کے لئے لالہ نے سوچا۔ چلو بھی دیکھی جائے اور یہی کھولتے ہی لالہ کے منہ سے چیخ نکلی۔ وہ بے ہوشی میں پڑے تھے لالہ رام کشن رام کشن چلاتے باہر کو بھاگے۔ اور آج بھی۔

اگر آپ کو ہر دوڑ جانے کا موقع ملے تو آپ اس بوٹھے فقیر پر ہنسے بغیر نہ رہ سکیں گے جو ہر نوجوان کا ہاتھ پکڑ کر گڑ گڑاتے ہوئے کہتا ہے — بیٹا رام کشن رو پلے مل گئے؟

بقیہ مضمون ۱۹۵۷ء صفحہ ۱۳ آگے

اچھا بھائی اچھا۔ مانتے ہیں سن سناؤں ہے۔ بات یہ ہے

غزل

(از شری وی۔ این۔ پسریمچہ زیبا)

مُحبت میں یہ کیا ستم ہو گیا ہے
 صبر چھیڑا ہے اب ذکرِ وصلِ صنم کیوں
 گذر اس گلی میں نہیں اور اپنا
 کبھی جذبہ دید تھا بے پناہ پر
 وہ مگر گلے بھی لگا لیں تو سمجھوں
 نہ ہے حُسن میں پاؤں داری نہ جان میں

تیرا آنا جانا عدم ہو گیا ہے
 کوئی دوسرا ہی صنم ہو گیا ہے
 جہاں سر و خا کا فلم ہو گیا ہے
 بہت شوق فرما کے کم ہو گیا ہے
 کہ بھولے سے کوئی کرم ہو گیا ہے
 بس اک مستقل دل کا غم ہو گیا ہے

نہ زیبا سے اب اور کر چھیڑ خانی
 وہ دیوانہ تیری قسم ہو گیا ہے

~~~~~

شاید نہیں جانتے کہ باہر کتنی سردی ہوتی ہے، لالہ نے آنکھیں لال کر کے کہنا میں کہتا ہوں چلے جاؤ۔ ایک بار کہہ دیا کہ اس بار پیسے نہیں ملیں گے!

اور رام کشن سر جھکائے باہر چلا گیا۔ دو دن بیت گئے۔ رام کشن سب کچھ بھلا چکا تھا مگر لالہ کے دل میں ابھی تک شک سما یا تھا۔ آخر لالہ نے فیصلہ کیا کہ وہ ساری رقم بنک میں جمع کروا دے گا۔

لالہ نے تجوری کھولی اور انہیں باؤں تلے زمیں پھلتی معلوم ہوئی تجوری میں روپے نہیں تھے۔ لالہ کے تصور چرطہ گئے۔ آنکھیں لال ہوئیں۔ کتنی تھکے ماندے رام کشن

تے گھر میں قدم رکھا، یہی ایک طرف رکھتے ہوئے بولا: "آج تو بہت دوڑ دھوپ کرنی پڑی!"

"لالہ موہن رائے گرج اٹھے" بے ایمان دوڑ دھوپ کر رہے تھے یا یاروں کے ساتھ پارٹیاں اڑائی جا رہی تھیں، سچ بتا روپے کہاں ہیں؟

"کیسے روپے؟" رام کشن چونک کر بولا: "تو تو ایسے نہیں بتائے گا!" اور لالہ نے پاس پڑی چھڑی سے رام کشن کے تین چار ہاتھ جمادینے غصے سے کانپتے ہوئے پونے۔ نکل جا دھوکے باز اس گھر سے بچے پھر کبھی تمہاری شکل دکھائی نہ دے۔

"اچھا چا چا جا رہا ہوں۔ لیکن اتنا کہے دیتا ہوں کہ روپے میں نے نہیں لئے!" اور رام کشن اس گھر سے ہمیشہ کے لئے نکال دیا گیا۔

لالہ کی بے چینی کی انتہا نہ رہی۔ پانچ ہزار کی رقم کسی بھی حالت میں کم نہیں ہوتی۔ سیٹھانی میٹکے سے لوٹ کر سنے گی تو نہ جلنے اس کا کیا حال ہوگا۔

دو دن دن بیت گئے مگر سیٹھ جی کے دل کا زخم ابھی ہر ا تھا۔ روپے تو گئے سو گئے کا رو بار بھی پھر مندرہ ٹرٹھ گیا تھا۔ رام کشن کے مزاج نے سیٹھ جی کے دل میں گھر کر لیا تھا اور اب انہیں ایسا معلوم ہوتا جیسے انہیں کا ایک عزیز ان سے علیحدہ ہو گیا ہو۔

جائے گا اسی دروازے سے غریبی اور تباہی اندر آئیگی۔ چینیے کا آجیر آچکا تھا اور لالہ انتظار کر رہے تھے، کہ کب رام کشن ہمیشہ کی طرح انہیں چینیے بھر کی کمائی سوئپ دے۔ آخر وہ دن آ ہی گیا، رام کشن نے روپوں کی کئی گڈیاں لاکر لالہ کے سامنے رکھ دیں۔ لالہ نے روپوں پر نظر ڈال کر کہا: "کتنے پئیس!"

"سو پانچ ہزار" لالہ کے ماتھے پر لکیریں اُبھر آئیں۔ بوسے، "پھلے چینیے سات ہزار کے اوپر تھے۔ اس کے پھلے چینیے... میں جانتا ہوں چا چا جی! لیکن اس بار گھروں کے دام بہت گر گئے ہیں!"

"ہوں" لالہ نے شک بھری نظروں سے رام کشن کی طرف دیکھا، جو اب باہر جا رہا تھا۔ ان کے دل میں خیالوں کا ایک طوفان اُٹ رہا تھا۔ "کیا پھوکی اماں سچ کہتی تھی؟" "را مو سچ دھوکا تو نہیں دے رہا۔ ایک چینیے میں دو ہزار کی کمی۔ کیا وہ اتنی رقم اپنے پاس رکھنے کا نہیں نہیں رامو دغا نہیں دے سکتا... لیکن اتنی دولت دیکھ کر کوئی بھی بدینت ہو سکتا ہے!"

دوسرے دن رام کشن وقت سے ذرا پہلے ہی گھر چلا آیا۔ لالہ نے پوچھا "آج حلدی کیسے گئے؟" "چا چا جی بات یہ ہے کہ مجھے کچھ پیسوں کی ضرورت ہے۔ کیوں کیا کرتا ہے" لالہ جی کچھ بے چین ہو گئے۔ "دیکھیے میرے کپڑے سب پھٹ چکے ہیں اور اب سردی بھی بڑھنے لگی ہے میں چاہتا ہوں کہ برسات سے پہلے کچھ گرم کپڑوں کا بندوبست کروں!"

"بہت خوب! جانتے ہو اس بار دو ہزار کا گھانا پڑا ہے۔ مجھے دیکھتے ہو اس مکمل کے پرانے کرتے سے گذرہ چلا رہا ہوں۔ اور ما بدولت فرماتے ہیں کہ سردی لگتی ہے!"

"چا چا جی! آپ کی بات ادب سے آپ گھر میں بیٹھ رہتے ہیں۔ اور مجھے تمام شہر بھر میں گھومنا پڑتا ہے آپ

۱۹۵۷ء

(جسونت سنگھ شیدا دتہ)

پاس ہوں گے اور قیل ہونے والے قیل بھی ہوں گے۔ اور بتلائیے اس سے بڑھ کر اس سال میں اور کیا نئی بات ہوگی۔ اب بتلائیے کہ یہ سال بھینانگ کس روپ میں دکھائی دیتا ہے۔

سننے میں آتا ہے کہ شاید طالب علم امتحان دینے سے روہ ہی جائیں اور ان کی بھری بھرائی قلیں یونہی جائیں۔ کیوں! کیونکہ یہ سال بھینانگ ہے؛ کس طرح بھینانگ ہے؛ جس طرح سو سال ہوئے جب تھا۔ کب؟ نہیں جانتے۔ ۱۹۵۷ء کو ۱۹۵۷ء تو بچہ بچہ کی زبان پر ہے اور اس کو تو ساری دینا جانتا ہے۔ اور آگیا یاد۔ ۱۹۵۷ء میں بڑے زور شور کا غدہ ہوا تھا۔ ٹھیک ہے اسی لئے تو لوگ اس نئے سال کا نام لیتے ہی تھراتے ہیں۔ میں نے اپنے ایک دوست کے بتا سے پوچھا کہ جناب آپ کا فی دنوں سے مکان بنانے کے لئے تیاری کر رہے تھے۔ مکان کیوں نہیں بنوایا۔ اس نے جواب دیا کہ بھائی

پہلے تو کچھ مکان بنانے کا موقع نہیں تھا۔ کیونکہ جب میرے پاس روپے پیسے کی قلت تھی لیکن اب پاس روپہ ہوتے ہوتے بھی مکان بنانے کے لئے دل نہیں چاہتا۔ میں نے پوچھا کیوں؟ اس نے جواب دیا کہ تم نہیں جانتے کہ ۱۹۵۷ء شروع ہو گیا ہے۔ اسلئے میں تو اپنا مکان اگلے سال بناؤں گا۔ میں نے کہا بہت اچھا آپ جب چاہیں بنا سکتے ہیں۔

اسی طرح بہت سے کہتے ہیں کہ میں نے اپنے لڑکے یا لڑکی شادی اب نہیں کرنی۔ کیوں؟ کیونکہ یہ ۱۹۵۷ء بھینانگ سال ہے۔ اس لئے میں تو اگلے سال ہی شادی بیاہ و عجزہ کا پروگرام کروں گا۔ بات تو بالکل ٹھیک ہے نہ معلوم اس میں کیا سے کیا ہوگا جس کو جو کوئی ملتا ہے وہی یہ کہتا ہے کہ بھائی سنبھل کر سن ستاؤن ہے کیا؟ سن ستاؤن ہے۔

یہ تو سب جانتے ہی ہیں کہ اب نیا سال شروع ہو گیا ہے جس کو ہم سب سن انیس سو ستاون (۱۹۵۷ء) کے نام سے پکارتے ہیں۔ میں چاہتا ہوں کہ یہ نیا سال سب بھائیوں کو مبارک ہو۔ یہ ایک حقیقت ہے۔ کہ جو آج نیا سال شروع ہوا ہے اس کو کل ختم بھی ہوتا ہے اور پھر اسی کی طرح اور دوسرا نیا سال شروع ہو جائے گا۔ یہ تو کیا ہے بہت سے سال گذر گئے اور سالوں کے گذرنے گذرنے صدیاں گذر جاتی ہیں۔ صدیوں سے گذرتے گذرتے ٹیک اور ہائیگ گذر جاتے ہیں اور گذریں گے اسی لئے میں کہتا ہوں ہوں کہ یہ سال بھی یونہی سیکندوں گھنٹوں اور دنوں کے گذرنے سے گذر جائے گا۔ لیکن لوگوں کے ذریعہ سننے میں آیا ہے کہ یہ اور سالوں کی طرح کوئی معمولی سال نہیں ہے یہ سال بڑا بھینانگ ہے میں کہتا ہوں کہ سب سال یونہی گذر گئے ہیں تو یہ بھی گذر جائے گا۔ لیکن پھر سننے میں آتا ہے کہ یہ سال ۱۹۵۷ء ہے۔

ذرا سنبھل کر رہنا۔ اس میں سنبھل کر رہنے کی کیا بات ہے کیونکہ سب جانتے ہیں کہ اس سال میں بھی آندھیاں طوفان اور سیلاب آئیں گے کیونکہ اور سالوں میں بھی آئے ہیں۔ اس سال میں بھی دوسرے سالوں کی طرح کسی کو مرنا ہے اور کسی کو جنم لینا ہے۔ کسی کی جوانی چڑھے گی اور کسی کی گرے گی۔ ملزموں کو گرفتار کیا جائے گا۔ اور ان کو اپنے اپنے باپ کے بدلے سزا بھی بھگتی پڑے گی۔ کسی کی نوکری چھوٹے گی اور کسی کی نوکری ملے گی۔ کسی کی ترقی ہوگی اور کسی کی نہیں ہوگی۔ کسی کو پیو پار میں فائدہ ہوگا اور کسی کو قرضہ کے تلے بھی دینا ہوگا۔ اس سال بھی اور سالوں کی طرح نئی نئی ایجادیں ہوں گی۔ اس سال بھی اولد سالوں کی طرح طالب علم امتحان دیں گے اور پاس ہونے والے

غزل

(از شری وی. این. پسر بیچم زیبا)

کبھی شب تھی اور اب سحر دیکھ لو
یہ دل دیکھ لو یہ جسگر دیکھ لو
ہماری طرف اک نظر دیکھ لو
وہیں ہے ہمارا گزر دیکھ لو
نہیں چین آئے تو پھر دیکھ لو
انہیں بام پر بے خبر دیکھ لو
اُسے گھومتا در بندر دیکھ لو
یقین گر نہیں دیکھ کر دیکھ لو
ہماری بھی تو چشم تر دیکھ لو
بہت راہ ہے پُر خطر دیکھ لو
جدھر جی میں آئے ادھر دیکھ لو
کہ تسکین نہیں جسقدر دیکھ لو
یہ حالت ہماری مگر دیکھ لو
بہانے اسی میرا گھر دیکھ لو
دُعا کا ہماری اثر دیکھ لو
ادا دیکھ لو یہ ہنر دیکھ لو

کھڑے کب سے ہیں منتظر دیکھ لو
جھکا آستاں پر ہے سر دیکھ لو
بہار اک جوانی پہ آجائے گی !
جہاں شوخیاں جلوہ فرمائیں گی !
ہزاروں دفعہ دیکھ ڈالا انہیں !
نہیں آسماں پہ ہے جنت کوئی
جسے دیکھتی ہے یہ برق نگاہ
اک ہم ہی تمہارے پرستار ہیں
بہت رُخ پہ دیکھی تیرے بے رُحی
نہیں دل لگی دل لگا بیٹھنا
میں ہر سو کھڑا ہوں نہیں دیکھنے
بہت دیکھ کر بھی شکایت رہی
سنو نہ کسی کا بھی قصہ غم
تلاش اُن کو ہے اک طلبکار کی
ہم ہی سے وہ تکرار کرنے لگے
بلا کرنے لگے پوچھنے کون ہو

ہمیں کام زیبا محبت سے کیا
مگر کام یہ بھی تو کر دیکھ لو

باز نہیں آؤ گے۔ چلو جیسے تمہاری مرضی۔ ایک نیک بیوی کا کام اپنے شوہر کو نیک راہ پر لانا ہوتا ہے۔ اور خدا گواہ ہے میں نے وہ سب کچھ کیا جو مجھے کرنا چاہیے تھا۔ اور اب بھی وہ ہی کہنے جا رہی ہوں جو کہ میرے لئے مناسب ہے۔ یعنی تمہاری امانت۔ تمہارے بچوں کو تمہارے حوالے کر دینا ابنا کے گھر جا رہی ہوں۔ میرے پیچھے مت آنا۔۔۔۔۔“

(رتوں)

خط پڑھ کر ہم وہیں سر پکڑ کر بیٹھ گئے! وہ رسی قسمت! ایک تو ہم بیگم کے ہاتھوں سے ملے رہے اور اس پر شامت یہ کہ وہ اپنا فرض ادا کر رہی تھی۔ اور اب بال بچوں کو شوہر کے سپرد کر خود تو دو گیارہ ہو گئی ہے۔ شاید پھر کوئی فرض کے چکر میں! ان پچھلے چار دنوں سے کوئی ایک درجن حنطہ اور آدھ درجن تار بیگم کو ڈال چکا ہوں مگر کوئی جواب نہیں آیا! معلوم ہوتا ہے اس بار پھر پہلے کی طرح ناک رگڑنی پڑے گی۔ آبا جان اور خود بیگم کے سامنے! خیر صاحب! اتنو جیسا کہ ہے ویسا بھگتنا پڑے گا۔ مگر قسم پروردگار کا اب کبھی لال پاتی کو نہیں چھوؤں گا۔

میں گزری ہوئی رات بیگانہ و عاقل

اس سوچ میں گم ہوں کہ مری نیست کے لمحے

اڑتے ہوئے پتوں کی طرح حجو سفر میں

اجباب کا غم، دردِ وطن، یادِ دُنکے آنسو

صحرا و بیاباں میں مے ساتھ رواں ہیں

کوئل

جواب دیا۔ جب وہ جواب دیتی تھی ایسا معلوم ہوتا تھا جیسے اُس کے منہ سے پھول جھڑ رہے ہوں۔ اور کبھی کبھی راجن اس کی نظری آپس میں ٹکرا جاتیں۔ زلزلے آنکھیں جھکا کر بیٹھی ہوئی معلوم ہو رہی تھی جیسے ایک سنگ تراش نے سنگ مرمر کی مورتی بنا کر کرکھا پڑ رکھ دی ہو۔ اور اس مورتی کو خریدنے کے لئے یہ گاہک آئے ہوں اور بلا اس بت کی ناک ہو۔ اور بڑی ہوشیاری سے اپنی چیز کے بارے میں گاہکوں سے باتیں کر رہی ہو۔ راجن کے پتانے جانے کی اجازت مانگی تو۔ زلزلے کے پتانے اُن کا وچار پوچھا نہیں تو کوئی اعتراض نہیں ہے۔ گھر جا کر لڑکے سے پوچھ کر شام کو مہربانے کے قریب لوکر کے ہاتھ ہم پتہ دے دیں گے

گھر آنے پر راجن سے جب پوچھا گیا تو اس نے کہا آپ بڑے اور سمجھدار ہیں جیسا چاہیں گے مجھے منظور ہے ہاں اگر آپ مجھے میری رائے پر مجبور کرتے ہیں۔ تو میں اتنا کہوں گا مجھے ایک جیون ساتھی چاہیے کہ سنگ مرمر کی مورتی۔ ہاں اس کی چھوٹی نہیں کے بارے میں آپ کہیں تو میں ہاں کر سکتا ہوں! شام کو جب سب کو پتہ لگا کہ وہ سنگ مرمر کی مورتی سمجھ کر ٹھکرا دی گئی ہے۔ تو سب کا دل ٹوٹ گیا۔ اور جو سنگ مرمر کی مورتی سمجھی گئی تھی۔ وہ بھی دکھ کی وجہ سے بلنگ پر لیٹ کر پھیل رہی تھی۔ اُس کے پتا اس کے پاس کھڑے تھے اور اس کی سہیلی کے گھر میں یہاں اس کی شادی ہو رہی تھی ریکارڈنگ رہا تھا۔ دُنیا اس کی ہے جو چلتا جائے دُنیا کے ساتھ ہی بدلتا جائے۔۔۔۔۔

زلزلے کے پتانے کہا ٹھیک ہے ہم دُنیا کے ساتھ ساتھ نہیں چلے اور نہ ہی بدے اُس کا ہی یہ آج نتیجہ ہے

بقیہ مضمون نواب صاحب صفحہ ۷ سے آگے

جیسا کہ مجھے خط پڑھنے کے بعد معلوم ہوا لکھا تھا!

جناب شوہر صاحب!

ایسا معلوم ہوتا ہے کہ تم اپنی ان روز روز کی بد معاشرلوں

انٹرویو

گیان شرمہا۔ بی۔ اے۔ فائنل

ہو۔ وہ لوگ کار سے اترے تو زل کے پتانے اُن کا پرتپاک
سواکت کیا۔ اور اُن کو اندر لے گئے۔

زل دوسرے کمرے میں اکیلی بیٹھی بیٹھی سوچ رہی تھی
کاش کہ وہ بھی اپنی بہن کی طرح کالج میں پڑھ سکتی۔ اور ڈر
محسوس کر رہی تھی کہ وہ تو اپنے پتا کے علاوہ کسی کے سامنے
کھڑی بھی نہیں ہوتی پھر تب کیا ہوگا جب کہ اُس کو اُن کی پاس
انتی دیر بیٹھا پڑے گا اور اُن کی ہر بات کا جواب دینا پڑے
گا۔ وہ اپنے خیالات میں کھوئی ہوئی تھی کہ بھلا نے ہانوں
کے آنے کی اطلاع دیکر اُس کو ڈرا دیا وہ کہنے لگی گھرنے
کی کوئی بات نہیں ہے وہ تم کو ابھی بلائیں گے۔ گھبرانا نہیں
جا کر سب کو نشتے کہنا۔ میں اور پتا جی تمہارے پاس بیٹھے
ہی ہوں گے فکر کی کوئی بات نہیں ہے؟

زل کے پتانے راجن کے پتا کی مزاج پر سی کی۔ اُس کے
بچہ راجن کے پتا کہنے لگے۔ دینا نا تھ جی معاف کرنا۔ ہم تو اس
خیالات کے آدمی ہی نہیں ہیں کہ کسی کی بو بیٹوں کو دیکھا جائے۔ مگر
کیا کیا جائے زمانہ ہی اتنا بدل گیا ہے کہ ہم کو بھی اس کے ساتھ
ہی بدلنا پڑتا ہے اگر نہ بدلے تو پھر بعد میں پھینا تا پڑتا ہے۔ اور
دوسرے آجکل آپ لڑکے اور لڑکیوں کو جانتے ہی ہیں؟
زل کے بنانے جواب دیا۔ وہ تو آپ ٹھیک کہتے
ہیں مگر میری لڑکی تو اتنی سیدھی سادھی ہے کہ وہ تو کبھی گھر
سے باہر بھی نہیں گئی۔ آپ نے ہی اس کو سہارا دینا ہے۔
اچھا اب آپ کھانا شروع کیجئے یا رام نا تھ کہنے لگے کہ
اچھا ہو کہ لڑکی کو آپ یہاں پر بلا لیں، جیسی آپ کی مرضی
دینا نا تھ جی نے کہا۔

راجن کی مانتانے پوچھا۔ ”یہی کون سے سکول میں پڑھا
رہی ہو۔ زل تو بیچاری چپ رہی بھلانے ہی سب باتوں کا

آج زل کی ہسپتال کی شادی ہے ریکارڈ وغیرہ سچ ہے
ہیں آج تو زل کو خوش ہونا چاہیے آج لڑکے والے بھی تو اس
کو دیکھ گئے ہیں۔ اُن کے اپنے گھر میں بھی کافی چل پھل رہی
ہے۔ اس کی بہن بھلا بھی خوب بن ٹھن کر صبح ادھر ادھر گھوم
رہی تھی۔ زل نے بھی صاف سفید کپڑے پہنے ہوئے ہیں پھر
وہ پلنگ کے اوپر اوندھے منہ لیٹ کر رہی ہے۔ سفید
کپڑوں میں ایسے معلوم ہوتا ہے جیسے سنگ مرمر کی مورٹی ہوئی
ہوئی ہو۔ آج صبح سے ہی گھر میں سب لوگ خوش تھے ٹھیک
ہے جب لڑکی گھر چھوڑتی ہے تو اُس کے دل میں بہت درد
پیدا ہوتا ہے۔ ہو سکتا ہے اسی لئے سب آدمی ہوں۔

آج سویرے لڑکا اور اُس کے ماما پتا زل کو دیکھنے
کے لئے آئے۔ زل خود تو مدلل پاس ہے اور جو لڑکا دیکھا
گیا تھا وہ بی۔ اے پاس ہے۔ زل کے ماما پتا لڑکی کو دکھانے
کے حق میں نہیں تھے۔ مگر جب اُن کو لڑکا ڈھونڈتے سات
سال سے اوپر ہو گئے اور کامیابی نہ ملی تو انہیں اس دکھانے
وغیرہ کی مانگ کے سامنے جھکنا ہی پڑا۔ اور اپنی جھوٹی لڑکی
بھلا کو بھی کالج میں داخل کروانا پڑا بھلا اور زل میں زمین آسمان
کا فرق ہے زل گھر کی چادر پارسی میں ہی ہمیشہ سے رہتی آرہی
ہے اس نے تو کبھی اکیلے۔ بغیر کام کے گلی کا مور بھی نہیں
دیکھا۔ اور اس کے برخلاف بھلا جو 6 میل کی دوری پر پھینے
کے لئے جاتی ہے۔

آج جب سویرے لڑکے والے دیکھنے آئے تو زل
کو طرح طرح کی ہدایتیں دیں کہیں کہ وہ اُن کے سامنے زیا
تہ بولے جو سوال بھی کریں وہ چپ رہے اس کی بہن جو کہ
اس کے پاس بیٹھی ہوئی خود جواب دے دیگی۔ زل کو انت
ڈر لگ رہا تھا جس طرح کہ خرگوش کا بچہ شیر کے پاس جاہا

تلخ حقیقت

(ازوبے کشور سنگھ سوڈھی ہسا دیو)

ہر چیز جہاں کی بکتی ہے . ہر چیز کو بکتے دیکھا ہے
 انسان کی عزت بکتی ہے . ایمان کو بکتے دیکھا ہے
 لیڈر بھی یہاں کے بکتے ہیں اور لیڈر کی تقریریں بھی
 چاندنی کے کھنکے سکون ہر دوٹ کو بکتے دیکھا ہے
 حیوان نہیں اس منڈی میں انسان کو بکتے دیکھا ہے
 اللہ کو بکتے دیکھا ہے بھگوان کو بکتے دیکھا ہے
 ہر ایک فسانہ بکتا ہے . ہر ایک کہانی بکتی ہے
 دولت کے عوض اس دُنیا میں معصوم جوانی بکتی ہے
 اس دور میں ہم نے شاعر کے اوکار کو بکتے دیکھا ہے
 چاندنی کی ترازو میں ہم نے فنکار کو تلے دیکھا ہے
 کوئی چیز نہیں نایاب ہو جو سرمایہ کے اس عالم میں
 شیریں کے کھڑے فریاد کو بھی بازار میں بکتے دیکھا ہے

نوکر مل گیا۔ ”کیوں کہاں جا رہا ہے“ ہم نے کچھ اکڑ کر آواز میں رعب قائم کرتے ہوئے پوچھا۔
 نوکر کاغی سعادت مند تھا۔ قریب آکر بٹے احترام سے بولا۔ ”حضور نواب صاحب یاد فرما رہے ہیں کہہ رہے تھے بس آپ فوراً ہی چلے آئیے اور وہاں بہت سے لوگوں کی مجلس لگی ہوئی ہے۔ فقط آپ کا ہی انتظار رہا ہے۔“

کچھ ڈرتے ڈرتے چاہتے نہ چاہتے ہوئے ہم نے نواب صاحب کے دولت خانے کی طرف قدم بڑھائے! نوکر پیچھے، چلتے چلتے ہماری آنکھوں کے سامنے صرف ایک چیز ہی بار بار آ رہی تھی۔ اور وہ تھی ہماری عزیز بیگم کی غصہ دار صورت، لیکن خیر صاحب ہم نے بھی اس خطرناک موقع پر اپنی ہمت اور بہادری کا ثبوت دیا اور تیز تیز قدموں سے چلتے ہوئے محفل میں پہنچ گئے! ہمیں دیکھتے ہی نواب صاحب کچھ شکایت بھرے

لبے میں بولے۔
 ”ارے بھئی محمودیاں کو بھی لیتے آنا تھا دھون صاحب اور بھئی خوب آپ بھی اب آ رہے ہیں۔ کمال ہے۔۔۔۔۔ کمال ہے! ہم بھی نواب صاحب کی منہل کو خوب پہچانتے تھے! فوراً ہی آداب بجالاتے ہوئے بولے۔
 ”حضور نواب صاحب کا پیغام ملتے ہی ناک کی سیدھ سیدھ یہاں چلا آ رہا ہوں۔ ابھی تو گھر بھی نہیں گیا سوچا حضور کو ناگوار نہ گزرے۔“

ہماری مجبوری کا خیال رکھتے ہوئے نواب صاحب ہمیشہ نرم پڑ جانے لگے۔ ہمیں بیٹھنے کا اشارہ کرتے ہوئے بولے۔ ”خیر“ دھون صاحب کچھ دیر تو آپ کو ضرور ہونگی ہے۔ پھر اس سے کوئی فرق نہیں پڑتا۔ یہ لوصراگی اور اپنا جام بھر لو!

ہم نے بھی بڑی سعادت مندی سے ایک بار پھر آداب بجایا۔ اور پھر جام بھر کر نواب صاحب کے نزدیک ہی بیٹھ گئے! اس دن نواب کی سالگرہ کا جشن تھا! اسلئے

کچھ ناچ گانے کا بھی انتظام تھا! تو بھائی جان ہوا یہ کہ اس ناچ گانے کے چکر میں نہ جانے ہم لال شہرت کتنا چڑھا گئے۔ کہ اپنے ہوش و حواس بھی گنوا بیٹھے۔ ہم نے نیم لے ہوشی کی حالت میں نواب صاحب کو ان کا نوکر سمجھ کر وہ گالیاں سنائیں۔ کہ میرے خیال میں باقی زندگی میں تو وہ ”دھون صاحب“ کو بھولنے کے نہیں!

تو جناب ہوا بھی وہی جو ایسے موقعوں پر ہوتا ہے یعنی ہمیں دھکے دے کر باہر نکال دیا گیا! اور ساتھ ہی ہمیں اپنا کالا مٹہ بھی نہ دکھانے کی تاکید کر دی حویلی کے دروازے ہمارے لئے ہمیشہ کے لئے بند کر لئے گئے!

تو غریب پرورد حویلی سے نکلے جانے کے بعد کچھ دیر تو ہم دسمبر کی ٹھنڈی ہوا سے زور آزمائی کرتے رہے اور جب کچھ ہوش سنبھلے تو لوٹ کھڑاتے قدموں سے گھر کی طرف روانہ ہوئے۔

دروازہ بھڑا ہوا تھا۔ اندر پہنچتے ہی سوچا کہ اب پڑی اور تپ پڑی، پر نہیں اندر سب چپ چاپ تھی ہمارے آنکھوں کے آرام سے فرش پر لیٹا ہوا گئے پیچھے دبکے پڑے تھے۔ اور ہماری بیگم کا کہیں پتہ نہ تھا۔ ہمیں بڑی جراتی ہوئی کیونکہ ہمیشہ جب بھی ہم دیر سے گھر لوٹتے تھے بیگم ہمیشہ ہاتھ میں کوئی مضبوط سی پھڑکی لئے تیار ملتی تھی۔ لیکن آج تو بڑا الٹا معاملہ نظر آ رہا تھا!

سوچا شاید وہ بھی بیچوں کے نیچ سوئی پڑی ہو۔ موقع غنیمت جان کر ہم دیر سے جوتے اتار کر سونے کے لئے چل پڑے۔ مگر جو نہی لالین اٹھانے کے لئے ہاتھ آگے بڑھایا کہ ایک کاغذ کا تہہ کیا ہوا لکڑا اس کے پاس پڑا دیکھ کر چونک پڑے اور ڈرتے ڈرتے اسے اٹھا کر پڑھنا شروع کیا! بیگم جو وہ روز روز کی دھمکی دیتی تھی آج پوری کر دکھائی تھی (رقیہ صفحہ ۱۰ پر دیکھیں)

نواب صاحب

از
سُرجیت دھون "مسافر"
(پہرے میں سال اول)

جناب لال شربت کے لئے ہمیں یہ بھی منظور ہے اور پھر نواب صاحب . . . ان کے تو ہم بے دام کے غلام ٹھہرے اچھلا بیگم کی مار کے ڈر سے ہم ان کے یہاں آنا جانا کیسے چھوڑ سکتے ہیں۔
خیر صاحب! اب تو ہم بھی ڈھیٹ ہو گئے ہیں! کیا پڑی کیا پڑی کا شور یہ ہفتہ میں دو چار بار اٹھا لیتے ہیں۔ لیکن نواب صاحب کے یہاں جانا نہیں چھوڑ سکتے اور نہ ہی چھوڑیں گے۔

ایک واقعہ یاد آ رہا ہے۔ کہتے تو سناؤں آئیو۔ دیکھتے پہلے آپ اس کہ سی بر بیٹھ جائیے ورنہ مجھے زبردستی بھٹانا پڑے گا آپ کو! کیا کہہ رہے ہیں آپ؟۔
بھلا یہ زبردستی کی عادت مجھے کہاں سے پڑ گئی۔ تو حضور انور میں اس کے لئے پہلے ہی عرض کر چکا ہوں آج کل نواب صاحب کا لال شربت اپنا رنگ دکھا رہا ہے۔ یہ روز روز کی ہاتھ پائی بھی بیگم سے جو ہوتی ہے اسی موزی کی وجہ سے ورنہ ہم تو بڑے سعادت مند خاندان ٹھہرے۔ خیر بتائیے آپ نے بھی پیا ہے کہ نہیں۔ سچ کہتا ہوں لطف آ جاتا ہے! ظالم لگے سے پیچھے اترتے ہی وہ رنگ دکھاتا ہے کہ بس پوچھتے مت!

ہاں تو میں کہہ رہا تھا وہ واقعہ تو بندہ پرور یہ چار روز پہلے کی بات ہے! ہم ابھی شام کے وقت دکان سے لوٹ رہے تھے۔ اگر راستہ میں نواب صاحب کا

حضور نواب صاحب کے ملنے والوں میں ہم بھی ایک تھے! جب کبھی انہیں شطرنج کا شوق چراتا ہمیں کہلوا بھیجتے اور بندہ سر کے بل دوڑا چلا جاتا!

بیوی بچوں کی کھچ تھک سے پرے وہ چند لمحے بڑی ہنسی خوشی میں گذرتے۔ اور محفل ختم ہونے پر جب ہم گھر واپس آتے تو وہی چند ہنسی خوشی کے لمحے ہماری سیکوں میں تبدیل ہو جاتے جو ساری رات ختم ہونے کا نام ہی نہ لیتیں۔

آپ پوچھیں گے کیوں؟ تو۔ حضور کیا عرض کروں۔ وہ ہماری بیگم ہے نہ۔ وہ ذرا ہاتھ کی کچھ بھاری ہے!

عموماً نواب صاحب کی حویلی سے لوٹنے وقت تھوڑا سا لال شربت پی آتا ہوں۔ بس کبھی پیچھے ہی پڑ جاتی ہے! پہلے گالی گلوچ اور پھر کچھ مار پیٹ سمجھے آپ کہ نہیں؟

اگر آپ شادی شدہ ہیں تو ضرور سمجھ گئے ہوں گے، اگر نہیں تو آپ کو سمجھنے کی ضرورت بھی نہیں! یہ چیز آپ ابھی ہم پر ہی رہتے دیکھئے۔ تو صاحب میں عرض کر رہا تھا کہ بیگم کی وجہ سے کچھ دقت کا سامنا کرنا پڑتا ہے۔ لیکن

خیام نامہ

(از شری کے سجا کا نظام)

میں شاعر نہیں ہوں۔ مگر شاعری کا طرفدار ضرور ہوں۔ میری نظر میں شاعر سماج کا بہترین محسن ہوتا ہے۔ اس کا کلام آپ کے روح و قلب کو زندہ رکھنے کے لئے اتنا ہی ضروری ہے جتنا پانی اور ہوا۔ اس پر طرہ یہ کہ شعر احضرات کی یہ عنایت خدا کی نعمتوں کی طرح بغیر سربایہ خرچ کرنے کے دستیاب ہو سکتی ہے۔ بقول غالب سے

سر مہ مفت نظر ہوں مری قیمت یہ ہے
کہ رہے چشم خریدار یہ احساں میرا

سماج کے ان کرم فرماؤں میں جناب عمر خیام نیشاپوری کا درجہ بہت ہی بلند مانا جاتا ہے۔ ان کی فارسی رباعیات اپنے غیر فانی تفکر و جذبات کی بدولت دنیا کے کونے کونے میں مشہور ہو چکی ہیں۔ اور کئی ایک بلون میں لکھی جا چکی ہیں۔ ان کے تئیں اپنی عقیدت کا اظہار کرنے کے لئے میں ان کی پانچ مقبول ترین رباعیوں کو اپنے ناچیز الفاظ میں بند کرنے کی کوشش کی ہے شاید آپ کو پسند آئے۔

(۱)

اس بیاباں میں اگر گچھ کو میسر ہو شراب
سامنے آنکھوں کے گر ہو شاعری کی آک کتاب
تانی شعیبہ پاس ہو۔ ہو نعمہ خواں تیرا ک شباب
پھر یہ دیرانہ نہیں۔ ہے جلوہ گر جنت کا خواب

(۳)

ساغر نے کوئی نہیں منہ سے لگا یا میں نے
راز ہستی کا پستہ ڈھونڈ لگا یا میں نے
”جی کھول کے پی۔ جام انگوری۔ بولا
”پھر نہیں آنا بھی جا کے جہاں سے میں نے

(۵)

میری محبوب گر ہم تم ملا پس ساتھ خالق کو
بدلنے کی جو ہوتوت۔ فسر وہ نظم عالم کو
کریں مسمار بوسیدہ تمدن کی عمارت کو
بنائیں وہ نیا عالم جو ہو مقبول تردل کو

(۲)

میرے ساتھی میرے ساغر کو تو لہرزنے کر دے
وہ نے جو ”آج“ کو نا آشنائے ”کل“ کر دے
ارے یہ ذکر ”کل“ کیونکر؟ کسے معلوم کیا ہو گا!
مشیت اب اگر چاہے۔ مجھے نذر اجل کر دے

(۴)

نامہ خالق رکھے ہے نامہ تقدیر کو
نظر ثانی پھر نہیں ملتی کبھی تحریر کو
یہ تمہارا عقل وز ہدیہ تمہارے اشک غم
کب مٹا سکتے ہیں ہمد۔ فلک کی تحریر کو

یاد دوستوں کو مدعو کر لیتا ہوں۔ ان کو سینے سے لگاتا ہوں۔ آنے والے سال کے لئے ان کی یاد کو سونے دل کی کوٹھڑی میں محفوظ کر لیتا ہوں۔ لوگ کہتے ہیں میں بوڑھا ہوتا جا رہا ہوں۔ خون سرد ہو رہا ہے۔

ہڈیاں گوشت چھوڑ رہی ہیں۔ آنکھوں کی بینائی دھندلی ہونے لگی۔ سنائی کم دیتا ہے۔ مگر وہ نہیں جانتے کہ مرے دل میں ایک یاد سنگتی رہتی ہے۔ سال کے ۳۶۴ دن تو یہ دھواں دیتی ہے مگر ۳۶۵ ویں دن شعلہ طور کی طرح جھلکا اٹھتی ہے۔ یہ ۳۶۵ واں دن میرا جنم دن ہے۔

مجھے اس شاعر سے اختلاف رائے ہے جس نے کہا تھا :-

”پیری میں سو عجیب سے بڑھ کر ہے یہ اک عیب
بکھت یا د آتے ہیں قصے شباب کے“

غالباً یہ حضرت امینی محبوبہ کے چاہ زندگان اور اس کی زلف کے پھول اور پلکوں کی ہراوڑ میں اتنا کھوئے تھے کہ انکو اپنا جنم دن منانے کی یاد ہی نہ آتی تھی یعنی یاد دوست اور ان کی صحبت کی قدر ہی نہ تھی۔ ساری عمر وصال صدم اور غم بھراں میں کٹی تو مسرت کہاں سے حاصل ہو جنم دن منانا شہادت ہے۔ زندگی کی مسرت لوٹنے کا۔ میں نے زندگی میں مسرت پائی۔ کوئی مضائقہ نہیں اگر میری خوشی کی گھڑیاں گنی چنی تھیں۔ ان لمحوں کے لئے میں اللہ تعالیٰ کا ممنون ہوں۔ جنم دن کے روز دربار الہی میں دو زانو ہو کر دست بستہ دعا گو ہونا ہوں :-

اے کشورِ دو جہاں! میری زندگی کی مسرت کی یاد میرے دل میں مدفون رہے۔ تاکہ روزِ محشر بھی میں آپ کا شکر یہ ادا کر سکوں۔ ”انسانی زندگی ایک پیش بہا تحفہ ہے۔ جس کو بے اُسے خوش ہونا چاہیے۔ یہ زندگی دوبارہ ملے گی یا نہیں ہم نہیں جانتے۔ ایک بار تو بلی سے ہمیں لو کھا لو۔ پی لو۔ صحبت کر لو۔ نہ جو۔ گاؤ۔ پڑھو۔ وہ دن دور نہیں جب آپ اپنا جنم دن نہ مناسکیں گے میں ابھی زندہ ہوں۔ مجھے زندگی سے پیار ہے ۴

سکتا۔ ان کا پیدا ہونا میرے لئے باعث مسرت بنا۔ ان کی بدولت مجھے زندگی میں چند خوشی کی گھڑیاں ملیں۔ ان کا میرے اوپر بہت احسان ہے۔ میں فراموش کیسے کر دوں اگر میں پیدائہ ہوتا تو اس مسرت سے لطف اندوز کیونکر ہوتا۔

یہ تو میرے والدین ہی جانتے ہیں کہ میں نے ان کی امیدوں کو پورا کیا یا نہیں۔ میں جانتا ہوں کہ ملک و ملت کی خدمت کرنے کا نہ مجھے موقع ملا۔ اور نہ بہانہ۔ بلا کیا با آپ جیسے نوجوانوں کی صحبت نصیب ہوئی آپ کو دیکھ کر ان کی یاد آجاتی ہے۔ چھلکتے و لو لوں اور انگلیوں کی پٹنگیں دیکھ کر اس چراغِ سحری میں بھی جان آجاتی ہے۔ ”بھئی میں بھی جوان تھا“ ہاں۔ بھئی میں بھی آپ کی طرح

نوجوانوں میں شمار کیا جاتا تھا۔ زندگی کی رنگینوں اور تلیوں سے لطف اندوز ہوتا۔ یاد دوستوں کے ساتھ مجلس میں بیٹھتا۔ ہم گانے گاتے۔ بے سرا ورتال میں بھی خوش گیتاں ہوتیں! زمین و آسمان کے قلابے ملائے جاتے۔ تہقے لگتے۔ حتیٰ کہ فضا گونجنے لگ جاتی۔ مٹھائی اور سوسوں کا دور چلتا۔ یوں ہی شام ہو جاتی۔ اور ہم الگ ہوتے۔ ”جنم دن مبارک ہو!“۔۔۔۔۔ اگلے سال پھر ملیں گے۔۔۔۔۔

”دیکھنا بھلا نا نا!“۔۔۔۔۔ یہ الوداعی کلمات مجھے خوب یاد ہیں۔ ۱۹۵۷ء اور ۱۹۵۸ء میں گیارہ سال کا وقفہ ہے اب میں گانے لگتا ہوں تو پٹروسی سینک کو رشک ہوتا ہے۔ مٹھائی کھا لیتا ہوں تو اگلے دن ہی کسی ماہر دندان ساز کو پچاس روپے نذرانہ ادا کرنے پڑتے ہیں۔ اور اگر کہیں غلطی سے دو سوسے کھا جاؤں تو ہفتوں کھانتا رہتا ہوں۔ رشتہ داروں کو شک ہونے لگتا ہے کہ شاید ’تب وق‘ نہ ہو گیا ہو۔ یہی حالت رسمی طور پر اور طریقہ پر جنم دن منانے سے قاصر ہوں۔ میں اب ایسا رہ گیا ہوں۔ جنم دن ہر سال آتا ہے۔ تاحیات آتا ہی رہے گا۔ میں مجبور ہوں۔ لہذا ہر جنم دن کے روز دبی زبان سے کہہ لیتا ہوں :- آج میرا جنم دن ہے۔ آؤ لی کر مناسیں! پچھڑے

کے ذریعے اخلاقی اور روحانی بلند یوں کو پہنچنا جب قوم آپ کا جنم دن منانے لگ جائے تو سمجھ لیجئے کہ آپ کی خدمت کا اعتراف ہونا شروع ہو گیا ہے۔ اور سند ہو گئی کہ آپ واقعی بلند مرتبہ انسان ہیں۔ تو اس طرح ان ناموں سے بھری پٹری ہے۔

آپ کہیں گے: بیشک ہم بزرگوں کے جنم دن مناتے ہیں۔ مگر ہم اپنا اپنا جنم دن کیوں مناتیں۔ جبکہ ہم میں کوئی خصوصیت ہی نہ ہو۔ ماسوائے اس کے کہ ہم پیدا ہوئے اور دنیا کی آبادی میں مزید اضافہ کیا، ہم میں بہت سے ایسے ہوں گے جو یہ سمجھ بیٹھے ہیں کہ انہوں نے پیدا ہو کر دنیا کے اوپر بہت بڑا احسان کیا۔ ان کو یہ نظریہ مبارک ہو۔ مجھے تو رابرٹ لوئی سٹیونسن (

کا مقولہ یاد ہے۔ "دنیا میں اُس انسان سے بڑا حق کوئی نہیں ہو سکتا جو یہ خیال کرتا ہو کہ وہ پیدا نہ ہوتا یا مارتا تو دنیا کا کارخانہ چلنا بند ہو جاتا!"

بھائی! دنیا کا کام نہ کبھی بند ہوا ہے، اور نہ ہوگا۔ جی حضور ہی پسند لوگوں کی خوشامد کی غرض سے چاہے ہم کیوں نہ کہتے پھر ہیں:- "صاحب! یہ سب کچھ آپ ہی کے دم سے ہے نہیں تو۔۔۔۔۔"

مگر ہمیں امید واثق ہوتی ہے کہ ان صاحب کے جانے کے بعد باگ ڈور سنبھالنے والا نکل ہی آئے گا۔ قدرت کا اصول ہے کہ ہر جگہ موقع کے مطابق اور حالات کا مقابلہ کرنے کے لئے قابل حوصلہ مند اور مستقل مزاج انسان پیدا ہو ہی جاتا ہے۔ اگر شوقی قسمت سے آپ کا شمار اس زمرے میں ہو جائے تو حقیقتاً آپ نے پیدا ہو کر قوم اور ملک کے اوپر بہت بڑا احسان کیا۔ ورنہ۔۔۔۔۔

"ورنہ کیا؟" آپ اس "ورنہ" کی توضیح چاہتے ہیں؟ تو سینے جس دن آپ نے جنم لیا اس دن آپ نے ماں باپ اور عزیز و اقارب نے خوشیاں منائیں۔ آپ کے ماں باپ کو چاروں طرف سے مبارکباد ملی۔ انہوں نے خدا کا شکر یہ ادا کیا کہ ان کو یہ خوشی کی گھڑی نصیب ہوئی۔ انہوں نے

بزرگ منتیں مانگیں، آپ کی زندگی سے بہت امیدیں وابستہ کیں۔ ان کے گھر میں امید کا چراغ روشن ہوا۔ آپ کی پیدائش ان کے لئے باعثِ احسان بنی۔ اس لئے انہوں نے آپ کا جنم دن منایا۔ وہ اس دن کو سال بہ سال مناتے رہے۔

کیوں؟ اس امید میں کہ کسی نہ کسی دن ان کی امیدوں کا بھجور پھول لائے گا۔ اور اس پر کھل گئیں گے۔ آپ بھی اس سالانہ تقریب میں صدق دلی سے حصہ لیتے رہے۔ تاکہ ان کو تسلی رہے۔ کہ آپ کی طرف سے کوئی کسر اٹھانہ رکھی جائے گی۔

اس سے ثابت ہوا کہ اگر آپ کے والدین آپ کا جنم دن مناتے ہیں تو ان کا مقصد آپ کو یاد دلانا ہوتا ہے کہ آپ اپنا فرض نہ بھولیں۔ آپ کو اپنا جنم دن منانے کا حق اسی صورت میں پہنچتا ہے جب آپ اپنے والدین کا نام ادا کیا کریں۔ اگر آپ اتنا بھی نہ کر پائیں تو پیدا ہوئے یا نہ پیدا ہوئے ایک برابر۔

"دیگرے نصیحت خود میاں نصیحت! یہ مثل جھجھ پر لاگو ہوگی۔ اگر میں یہ تنانے سے گریز کروں کہ میں اپنا جنم دن کیوں مناتا ہوں اور کس طرح مناتا ہوں۔ رسمی طور پر تو میں اب اس دن کو نہیں مناتا۔ جب سے یار دوست بچھڑ گئے اُس دن سے جنم دن منانے کی حسرت ہی باقی رہ گئی ہے۔ جو دن منا چکا ہوں ان کی یاد تازہ رکھنے کے لئے جس دن جنم دن آتا ہے اس دن دہی زبان سے کہہ لیتا ہوں:-

"آج میرا جنم دن ہے!" یہ الفاظ "کھل سم سم" سے کم اثر نہیں رکھتے۔ جتن سے نکلنے کی دیر ہے۔ کہ فلک کی تقسیم کے پہلے کے واقعات نظر کے سامنے آنے لگے۔ ہو بہو اس طرح جیسے بائیسکوپ کے پردہ کے اوپر سن آتے ہیں۔ ایک کے بعد دوسرا۔ وہ یار دوست جو میرے ساتھ مل کر میرا جنم دن منانے آتے آج ہندوستان کے دور دراز کونوں میں بکھڑے پڑے ہیں۔ بہ زبان سہنگل مرحوم

"اس دل کے ٹکڑے ہزار ہوں گے جو کئی کہاں گرا کوئی وہاں گرا" جنم دن منانے کے بہانے ان بکھڑے ساتھیوں کی یاد سیٹھ لیتا ہوں۔ میں ان کو جھلانا بھی چاہوں تو جھلا نہیں

سال کا ۶۳ واں دن

(ازپروفیسر ادھاکشن - سوڈ)

سبحانہ سبحانہ سبحانہ سبحانہ سبحانہ سبحانہ

بات کرنے کا کبھی موقع نہیں ملا۔ آج عرصہ ایک سال کے بعد جب وہی دن آیا تو مجھے فکر ہوئی کہ ممکن ہے پرنسپل صاحب پھر وہی سوال پوچھیں۔ پیش بندی کے طور پر کچھ عرض کرنا چاہتا ہوں۔ ہم جنم دن کیوں مناتے ہیں؟ اس سوال کے درپہلو ہیں۔ ایک تو ایسی۔ دوسرا ذاتی۔ ہم میں سے کون نہیں جانتا کہ ہم اس ملک میں اپنے بزرگوں ہمارے ہاں اور لیڈروں کے جنم دن بڑی دھوم دھام اور شان و شوکت سے مناتے ہیں۔ اگر ہم ایسا کرتے ہیں تو ہم صرف اپنی قوم کی عظمت کو مشہور ہی نہیں کرتے، بلکہ ان مایہ ناز اور قابل تعظیم ہستیوں کے نقش قدم پر چلنے کا تہیہ بھی کرتے ہیں۔ کوشش کرنا یا نہ کرنا اور بات ہے۔ ہمیں فخر ہے اور احساس ہے کہ ان ممتاز بزرگوں نے نہ صرف خود کو بلند کیا بلکہ انہوں نے خود پرستی کو بالائے طاقت رکھ کر نئی نوع انسان کی خدمت کی۔ اور خدمت بجاوہ کی جس سے ہم بہتر سے بہتر انسان بن سکیں۔ ان بزرگوں کی بدولت ہی آج ایسی ہتھیاروں کے زمانے میں بھی انیسویں قائم ہے۔ ان بزرگوں کی ہم جتنی قدر کریں تھوڑی ہے ان کے جنم کے اُس کو منانا ہمارا اخلاقی فرض ہے۔ ہمیں بہت کم زوریاں ہیں۔ مگر ہم ناشکرے نہیں۔ مانا کہ دس ہزار میں سے ایک ان بزرگوں کا ہم پتہ نہیں نکلتا۔ تاہم پھر بھی کوشش تو کی جاسکتی ہے۔ ہم میں جو اصحاب ایسا نام امر کرنا چاہیں ان کے لئے ان بزرگوں نے ایک بہل طریقہ بتا دیا ہے۔ ایک آسان راستہ نکال دیا ہے۔ یہ طریقہ اور راستہ دوسرے کی بے لاگ خدمت کرنا اور اس خدمت

مجھے محترم پرنسپل صاحب کے بہت ارشادات یاد ہیں۔ بھلا بھول کیسے سکتا ہوں۔ ان میں سے ایک آج یاد آ گیا ہے۔ یہ یاد آئے بن رہ نہ سکتا تھا۔ بات معمولی سی ہے۔ اور اگر اس کا تذکرہ آپ کے رو برو کیا جائے تو غالباً آپ ہنس دیں گے اور کہیں گے: "کیا بچوں کی سی بات کرتے ہیں؟" آپ کا یہ کہنا بالکل بجا ہوگا۔ سولہ آئے۔ اس بات کا آغاز بچپن سے ہی ہوتا ہے۔ اگر آپ کو ناگوار نہ گذرے تو میں کہوں کہ آپ سب ایک نہ ایک دن بچے تھے اور غالباً ہر سال کم از کم ایک بار آپ سب اس دن کو یاد کر لیتے ہیں جب آپ نے بچپن میں پہلا قدم رکھا تھا۔ یہ دوسری بات ہے کہ اس دن کی یاد آئے پر آپ موجودہ حالات کے پیش نظر روویں یا کھیل کھلا کر ہنس دیں۔

تو محترم پرنسپل صاحب نے ایک دن ارشاد فرمایا۔ "معلوم لوگ جنم دن کیوں مناتے ہیں؟" ابھی میں سوچ ہی رہا تھا کہ کیا کہوں کہ انہوں نے دوسرا سوال کر دیا کیا تم بھی ایسا جنم دن منایا کرتے ہو؟ پہلے سوال کا جواب قدرے مشکل ہو مگر دوسرا سوال تو بہت آسان تھا۔ لہذا جواب دینے میں تاخیر کرنا بے ادبی سمجھا جاتا۔ میں نے فوراً کہہ دیا: "جی ہاں! آج میرا جنم دن تھا!"

"اچھا!!"۔۔۔۔۔ بس اتنا کہا اور بات ختم کر دی۔ ان کے لہجے سے صاف ظاہر ہوتا تھا کہ ان کو میرا جنم دن منانا اگر پسند نہ تھا تو جبران کُن ضرور تھا۔ دوسرے الفاظ میں انہوں نے اپنے دل میں کہا ہوگا کہ: "کتنی جہالت کی بات ہے!" اس دن کے بعد آج تک اس موضوع پر ان سے

جہاں تک میں ادب کو سمجھتا ہوں، میں اتنا جانتا ہوں کہ ایک سچے ادیب کے کارنامے سماج کے ہر پہلو پر روشنی ڈالتے ہیں ان کے جذبات میں جہاں تلخیاں دم توڑتی ہیں وہاں تھپتھپ بھی اُبلتے ہیں جہاں شہنم چمکتی ہے وہاں شعلے بھی جھپتتے ہیں۔ جہاں حسن و عشق راگ الاپتے ہیں وہاں مفلسی اور ناداری بھی پسپتی ہے۔

ادب کے ان برقی پاروں سے واقفیت رکھنا ہر لہذب شخص کا فرض ہے۔ زندگی پیدا ہونے سے شروع ہوتی ہے اور موت کے دامن میں ختم ہو جاتی ہے۔ ٹھیک اسی طرح گرمیوں کی چھٹیوں کے بعد جب کالج کھلتا ہے تو کئی طالب علم کالج میں داخل ہوتے ہیں جن میں سے بہت سارے سال ختم ہو جانے پر رخصت ہو جاتے ہیں۔ مگر کتنے ایسے ہیں جو اس چھوٹی اسی زندگی سے فائدہ اٹھا کر جاتے ہیں۔ جوانی کے آغاز کے ساتھ ساتھ ہر انسان کا دل تیزی سے دھڑکنے لگ جاتا ہے اس کے سینے میں طوفان مچنے لگتے ہیں۔ اور اس کا جی چاہتا ہے کہ وہ حسن و عشق کے نغمے گنگنائے۔ مگر ہم میں سے کتنے ایسے ہیں جو اپنے خیالات کو سپردِ قلم کرتے ہیں۔ بہت کم۔

”ڈیش“ کا نازہ شمارہ آپ کے سامنے حاضر ہے۔ کیسا ہے؟ یہ تو آپ کو پڑھنے کے بعد ہی معلوم ہو گا۔ مگر ہم نے اپنی طرف سے پوری کوشش کی ہے۔ کہ ہم آپ کے سامنے آپ کی پسندیدہ چیزیں ہی پیش کریں۔ اس شمارہ میں جہاں مذاہمہ مضامین ہیں وہاں تلخ افسانے بھی فیصلہ آپ پر ہے کہ آپ کو ان دونوں میں سے کون سی چیز پسند ہے۔

ہم ان حضرات کو جو اردو کا شوق رکھتے ہیں اردو سیکشن میں شامل ہونے کی دعوت دیتے ہیں۔ خوش آمدید!

سرجیت دھون۔ مسافر (ایڈیٹر)

شاعر کی زبانی

حسنِ تخیلات کے جلوے بکھیر کر
صحرَا کو پُر بہار کئے جا رہا ہوں میں!

غمِ جہاں ہو، غمِ یار ہو کہ تیرِ ستم
جو آئے، آئے کہ ہم دل کُشاہدہ رکھتے ہیں

پھولوں کی دلکشی ہو کہ تاروں کی روشنی ہو : پرچھائیاں ہیں سب میرے حسنِ خیال کی

(نرش کمارشاد)

دیش

نگران

شہری کے سیکانڈا

ایڈیٹر

سرجیت دھون مسافر

دیش بندھو کالج کالاجی - نئی دلی کا علی اور ادینی خنزینہ

حرفِ اول

اردو کے یہ چند صفحات جو جناب کے سیکانڈا صاحب کی نگرانی میں نشوونما پاتے رہے ہیں۔ آج عہدِ طفلی سے گذر کر جوانی کی طرف قدم بڑھا رہے ہیں۔ ہمیں خوشی ہے کہ طلباء اب اردو سیکشن میں قدرے ذوق رکھنے لگے ہیں۔ ہم ان سے درخواست کرتے ہیں کہ وہ اور بھی زور شور کے ساتھ مضمون لکھیں تاکہ ان کا نگاہا ہوا یہ پودا اور بھی پھلے پھولے۔ اپنی پچھلی زندگی میں اس کو زندہ رہنے کے لئے کتنی جدوجہد کرنی پڑی ہے۔ یہ کوئی آپ سے چھپا ہوا نہیں۔ مگر کسی نے ٹھیک ہی کہا ہے "لازم خزان کے بعد ہے آنا بہار کا"

اور ہمیں فخر ہے کہ یہ چھوٹا سا پودا جو بچپن کی سرحدوں کو پار کر چکا ہے۔ طلباء میں کافی مقبول ہوتا جا رہا ہے۔ ایشور سے پراگھنا ہے کہ اس کی مقبولیت دن دگنی رات چوگنی ترقی کرے۔

عموماً دیکھا گیا ہے کہ طالب علم اپنے خیالات کو سپردِ قلم کرتے ہوئے ایک خاص جھجک محسوس کرتے ہیں جس کی وجہ میرے خیال میں یہی ہو سکتی ہے کہ وہ اپنے آپ سے پوری طرح آگاہ نہیں۔ یعنی وہ اس ہنر سے بے خبر ہیں جو برائے نام انہیں بخشا ہے۔ ہمارے طلباء کو جو ہر وقت پڑھائی کے چکر میں پڑے رہتے ہیں۔ چاہیے کہ وہ کبھی کبھی ان کھلی کھلی فضاؤں سے باہر نکل کر ادب کی کھلی ہواؤں میں بھی سانس لے کر دیکھیں اور اردو سیکشن کے ان صفحات کو اپنے ذوقِ حسن سے لانا لیں۔ آپ کی خدمت کرنے کا جو مجھے موقع ملا ہے اس پر مجھے ناز ہے۔ آپ حضرات کی کچھ خدمت کر سکوں اس سے بہتر اور کیا چیز ہو سکتی ہے؟ فکر اس بات کی ہے کہ آیا میں اس فرض کو بخوبی سرانجام دے بھی سکوں گا۔ یہ تو آپ حضرات ہی بتائیں گے۔

Editorial Board

Editor-in-Chief

Shri Radha Krishana Sud

English Section

<i>Staff Editors</i>	...	Shri Radha Krishna Sud
	...	Shri K. C. Kanda
<i>Student Editors</i>	...	Ram Nath Ganpati
	...	Dilsher Nagi

Hindi Section

<i>Staff Editor</i>	...	Mrs. Raj Kumari Parshad
<i>Student Editor</i>	...	Kamlesh Malhotra

Punjabi Section

<i>Staff Editor</i>	...	Shri C. L. Kumar
<i>Student Editor</i>	...	Balbir Singh

Sindhi Section

<i>Staff Editor</i>	...	Shri S. M. Jhangiani
<i>Student Editor</i>	...	Pushpa Butani

Urdu Section

<i>Staff Editor</i>	...	Shri K. C. Kanda
<i>Student Editor</i>	...	Surjit Dhawan

Printed at Arun & Rajive (Printing Press) Connaught Place New Delhi, and published by
Shri Radha Krishna Sud M.A. for Deshbandhu College, Kalkaji, New Delhi.

DESHBANDHU COLLEGE
KALKAJI, NEW DELHI.

REPORT
1956-57

ANNUAL PRIZE DISTRIBUTION
14TH MARCH, 1957.

PRESIDENT
MR. K. G. SAIYIDAIN
EDUCATION SECRETARY, GOVERNMENT OF INDIA.

DESHBANDHU COLLEGE, KALKAJI, NEW DELHI.

ANNUAL REPORT

1956-57

The College entered upon the 5th year of its existence in July, 1956. The enrolment this year reached a maximum of 416 as against 334 last year. The number of women students has increased from 86 to 129.

An outstanding feature of the year under report has been the addition of the B.Sc. Pass Classes (Both groups A & B). At present we are the only College which provides these courses in the College itself.

A grant of Rs. 200000/- was sanctioned by the Ministry of Rehabilitation to start these classes with permission to make additional funds available, if necessary, by reappropriation. A Gas Plant at a cost of Rs. 16000/- was built in October last. I expect that the building of a separate Physics and Chemistry Block will be taken in hand within a month or two, and completed by the beginning of October next.

Board of Administration

Rai Bahadur Nathu Ram resigned the membership of the Board of Administration for reasons of health and the Government of India nominated Professor Dewan Chand Sharma in his place.

Shri B. S. Puri and Shri R. K. Sud were elected by the teaching staff on the Board vice Shri I. P. Mittal and Dr. P. C. Chakravarty (resigned).

Staff :

Dr. Madan, Lecturer in Botany, returned from leave after taking his Ph. D from Gottingen and worked here for a period of 10 months when he was appointed Junior Scientific Officer at the Central Drug Institute, Lucknow. His place has been taken by Shri Karamjit Singh Rai.

Mrs. Prasad, Lecturer in Hindi, proceeded on 3 months' leave. Miss Saroj Gulati has been officiating for her.

Dr. P. C. Chakravarty, Senior Lecturer in History resigned in September on his appointment as Professor of History and Current Affairs at Jadavpur University. Mr. R. K. Sud, Lecturer in English, has been promoted to the Selection Grade vacated by Dr. Chakravarty and designated as 'Senior Lecturer'.

Mr. I. P. Mittal, Lecturer in Chemistry, obtained an appointment in Burmah Shell. He was replaced by Shree R. K. Dewan.

Shri Diljeet Arora, part-time Lecturer in History, was appointed as a full-fledged Lecturer vice Dr. Chakravarty (resigned).

He has been successful in the recent I.A.S. Examination. Our congratulations.

University Examinations

The College sent up 156 students for the qualifying and 36 for the Pre-Medical Examinations and secured a pass percentage of 47.5 and 55.5 respectively.

These percentages are about as good as those of the University in these examinations, but that is not cause enough for satisfaction. The fact is that these percentages are low, particularly in the qualifying examination.

It is true that the previous academic achievements of the average student admitted to this College are considerably lower than those of his compeer in other colleges. It may also be true that his financial position is not so strong and he has not the same opportunities for social, intellectual and cultural contacts which may be available to his counterpart in the campus of the University or in the city of New Delhi. But I should like to impress upon the students of this College that these are not convincing enough reasons for not being able to secure even a mere pass in their examinations. If a student attends his lectures regularly and puts in two or three hours' work a day at home, he should have no difficulty in getting through.

In his Presidential remarks, on this occasion, last year, Dr Mahajani, Vice-

Chancellor of the Delhi University, observed that the poor pass percentage shown by the University in the B.A. Pass Examination, over a number of years, had been a matter of some concern to the University authorities. Our own percentage of passes in this examination for the last three years, though not less than that shown by the University on the whole, had been rather low. I am glad to say that this year our results in the B.A. Examination have been more encouraging than we had anticipated. We secured a percentage of 58 which is the highest among all the colleges, and higher than that of the University by 15%. Incidentally the first position in the University in this examination was also attained by one of our students, Santosh Kumari.

House Examinations

It has been noticed, with regret, that the number of students who manage to fall ill during the House Examinations is rather more than during the rest of the year. Applications for sick leave from the House Examinations, duly supported by medical certificates, are sanctioned more or less automatically, although in some cases the medical certificate does not appear to be genuine. I contacted the parents of all the students who were absent from the last house examination on medical grounds or otherwise, and discovered that some students, happily very few, had cut the examination without the knowledge of their parents under false pretexts. These students were, of course, required to pay the usual fine which is heavier than the ordinary fine levied for absence without leave

from lectures. They also forfeited their fee concession and stipends, if any. I wish these students to realize that it would have been perfectly in order if a more serious view had been taken of this offence which amounts to moral turpitude and is, therefore, deserving of the highest condemnation. In future students applying for leave from House Examinations on the plea of illness may, if necessary, be required to produce a certificate from the College Medical Officer and no other certificate may be acceptable.

Fee Concessions & Stipends

The Board of Administration sanctioned 15% fee concessions this year for deserving students as against 20% last year and the Ministry of Rehabilitation made a suitable donation to the Students' Welfare Fund for grant of stipends to students who are not well-off financially. Fee concessions and stipends are sanctioned by the Principal on the recommendation of the Financial Assistance Committee, which interviews every applicant and goes carefully into each case. These concessions are given at the beginning of the year and all cases are reviewed every term in the light of the progress shown by the recipients. Of 145 students who were awarded these concessions in July as many as 87 lost them in January for doing badly in the December House Examination, although the standard of achievement laid down for their retention was a little lower than even a mere pass. I should like to repeat what I said last year that poverty alone could not be regarded as the sole criterion for the award or the retention of these concessions and that the present rather low qualification

required of a student applying for retaining a fee concession or a stipend is almost certain to be raised next January.

The Library

We have added about 1400 books to the Library during the year at a cost of Rs. 17685/-. The average issue of books is 40 per day. The library subscribes to 63 Journals, periodicals and dailies as follows :-

Dailies	...	4
Weeklies	...	13
Fortnightlies	...	2
Monthlies	...	33
Quarterlies	...	8
Annuals	...	3

Language-wise the distribution is as follows :-

English	...	46
Hindi	..	13
Urdu	...	3
Sindhi	...	1

The Convener of the Library Committee, Mr. Sud, is most interested in the development of the Library.

The Library space, at our disposal, is extremely inadequate. Perhaps when the New Science Block has been built it may be possible to spare one or two more rooms for the Library. The lighting arrangements which were not quite satisfactory have recently been improved.

The College Magazine 'Desh'

We have been able to publish two issues instead of the usual one and have added a Punjabi Section. Students have been contributing to the magazine in larger numbers this year, and the standard of articles, also, has shown some improvement.

Mr. Sud, the editor-in-chief and manager, is assisted by Mr. Kanda, Mrs. Prasad, Mr. Kumar and Mr. Jhangiani from the staff and by Ram Nath, Dilsher Nagi, Kamlesh Malhotra, Balbir Singh, Surjit Dhawan, and Pushpa Butani from among the students.

The College Union

Miss Promilla Gulati was elected as President and Ripshudan Gopal as Secretary of the College Union. Mr. D. S. Bhalla, Lecturer in English, continues to be the Adviser.

The Union organized debates in English, Hindi, and an extemporare speaking competition.

The high-light of its activities was the Annual Inter-College Debate for the Deshbandhu Debating Cup which was won by St. Stephen's College. The first prize was won by Salima Ahmed of the Delhi College for the 3rd year in succession, and the 2nd prize by Manik Wadhvani and Dhruv Dev, both from St. Stephen's.

Drama and Art

The College Dramatic Club has been staging three one-act plays: *Khali Botal* (Shivering Shocks by Clemence Dane—translated by Mr. R. K. Sud), *The Affected Ladies* by Janet Dunber and *Kamra No. 5* by Imtiaz Ali Taj for the last two days and has another one act play, namely "Khud Kushi" ready for presentation on the occasion of the annual function of the College Union on the 20th of March.

Mr. Sud and Mr. Kaul have been mainly responsible for the production of plays and looking after the Dramatic Club during the last 4 years. Mrs. Thomas is responsible for staging

'The Affected Ladies' this year. The selection and casting of plays has never been an easy task but it is hoped that with the proposed introduction of Inter-Class contests in One-act and Radio Plays it should be possible to stimulate the interest of students in this cultural and enjoyable activity.

We are grateful to the Ministry of Rehabilitation for giving us a handsome grant partially to meet the cost of the equipment required for the Dramatic Club. This will give the club a good start.

The Delhi University held an Inter-College competition in Folk-Dancing to select the best team in the University for participation in the Inter-Varsity Youth Festival. Our team of 6 boys and 6 girls trained under the care of Mrs. Thomas, our Lecturer in Philosophy and the guidance of Mr. Diljit Arora, who himself is a successful Folk Dancer, won this competition and represented the Delhi University at the Youth Festival. Mrs. Thomas looked after all the girls from various colleges who were required to stay in the Talkatora Gardens in connection with the festival.

A Hobbies Exhibition displaying the works of our students who are interested in the various branches of Art such as Photography, Pencil-Sketching, Painting and Embroidery etc. will be held on the 20th of March and will, as usual, be arranged by Mr. P. M. Kaul. This exhibition has now become an annual feature of the College.

The Hindi Parishad

F.C. Bhatia and Hira Ballabh Tewari were elected as President and

Secretary of the Hindi Parishad. The Parishad held a number of competitions in Story-Writing, Debating, Extemporare Speaking, Poetical Composition and Essay Writing and prizes were won by Yogindra Kumar, Veena Puri, Chander Sethi, Dhir Singh Purshotma Kapoor, Raj Kumar Khanna, Hira Ballabh, Kamlesh Kumari, Dinesh Kumar, Chander Parkash and Suman Luthra.

Shri Suresh Chandra Gupta, Lecturer in Hindi, who has been in charge of the Parishad during the absence of Mrs. Prasad, read a paper on the 'Literary Appreciation of Panchvati'. Shri Yagya Dutt Sharma a well known novelist and critic of Hindi, gave a talk on 'Prem Chand and his novels'.

Extension Lectures

These Lectures are organised by Shri R.P. Budhiraja.

Dr. Kempers, a German Delegate to the UNESCO Conference, was invited to speak to the students on 'Some Problems facing the German Nation', Mr. A.A.A. Fyzee of the Union Public Service Commission on 'Islamic Culture', Mr Basu, Deputy Director, United Nation Information Centre, on the 'United Nations Day' and Dr. S.L. Vohra on 'Yogic Physical Exercises'. Vidur Bhaskar, a student of the Qualifying Science, gave a talk on the Science of Crime Detection.

I addressed the College two or three times.

The Science Association

The Science Association, this year, has been administered by Messrs.

C.L. Kumar and R.K. Dewan with Bhagwan Behari as a student Secretary. It comprises a membership of over 170 students. Many of its members visited Modi Nagar, the Delhi Cloth Mills and the National Physical Laboratory. It also arranged a Paper Reading Contest and had a successful annual function the other day.

The Political Science Association

The Political Science Association maintained its reputation as the most active association in the College. It held four meetings in addition to organizing an Inter - College Debate, a Mock Session of the Suez Conference on the pattern of the London Conference, a visit to a session of the Lok Sabha, and a picnic to Kotla Feroz Shah.

Prizes were won by F.C. Bhatia, Gargi Gupta, Hira Ballabh Tewari, Nirmal Chhabra, Jagan, Dilsher Nagi, Bharat Bhushan and Karuna Arya in the various contests organized by the Association from time to time.

Dr. C. J. Chacko, Head of the Department of Political Science, University of Delhi, addressed the Association on 'Parliamentary Democracy in India.'

Most of the success of this association can be directly ascribed to the indefatigable labours of its staff President, Mr. V.N. Khanna, assisted by Prem Lata and Yoginder Kumar Sharma, the student President and Secretary respectively.

The College is thankful to Shri Rajinder Kumar Jain, an ex-member of the Board of Administration, for

donating a handsome running trophy of the value of Rs. 250/- to the Political Science Association for organizing a yearly Inter-College Debate.

This trophy was won by St. Stephen's College.

The Economics Society

The Economics Society had a Declamation contest in English, a Prize-Debate in Hindi, an Essay Writing competition, and a Paper Reading Contest. Vijay Kishore Singh Sodhi, Promilla Gulati, Hira Ballabh Tewari, Gargi Gupta and Veena Puri won prizes.

The Society also arranged a successful trip to Bhakra Nangal, Chandigarh, and Modi Nagar under Mr. S.P. Kapoor, Lecturer in Economics.

It has recently organized a Planning Forum under the directions of the Planning Commission and it is hoped that members of the Forum will help in making the Second Five Year Plan known as widely as possible among the people of their villages during the next summer vacation.

The Sindhi Literary Society

In addition to a number of ordinary meetings the Sindhi Literary Society held an Essay Writing Competition. Miss Pushpa Butani and Chander Mool Chandani secured the 1st and 2nd prizes respectively.

The History Association

The History Association took an excursion to the historical monuments

in and around Delhi under the leadership of Mr. Arora.

Social Service

The Staff and students paid a voluntary donation of Rs. 500/- to the Flood Relief Fund.

A Social Service League has been organized under the leadership of Mr. V. N. Khanna, but it appears that so far it exists only on paper. We are hoping that the members of this League will be able to do some active social work during the coming summer vacation.

Games & Sports

We have only one small playing field at our disposal, but even this is not satisfactory from any point of view. It is impossible to maintain it in a proper condition without water and a compound wall to stop trespassing. A tube well and a compound wall are dire necessities.

A considerable number of students play Cricket, Volley-Ball, Badminton and Net-Ball fairly regularly, and go in for some practice in athletics. The College participated in the University tournament in Cricket, Athletics, Kabaddi, Net-Ball and Tennis, but did not do well in anything. That, however, does not matter much. The Inter-Class tournament which was started last year, in a number of games, has proved to be a popular event. As many as 250 students took part in it. It was won by the B. A. Class. The question of reorganizing this tournament on a more equitable basis is under consideration. The Badminton and Table-Tennis Tourna-

ments attracted a large entry, both from men and women students. And more than 150 boys and girls took part in the Annual Sports.

Physico-Medical Examination

Every student has been given a Physico-Medical Examination jointly by the College Doctors and the Director of Physical Education, Mr. D. S. Chaudhry. The parents and guardians of students who have been found to be suffering from serious physical defects have been informed and advised to secure proper treatment to their wards.

Dr. Miss Prema Pandit was appointed as part-time medical officer to cater to the requirements of the women-students of the College.

The College Office

The work of the College Office was interrupted a number of times this year owing to the illness, luckily turn by turn, first of the Cashier, and then of the Accountant, the Stenographer and the Junior Clerk all of whom were away on leave for considerable periods. The work, however, was not allowed to go into heavy arrears by the commendable hard work of the Head Clerk and his two remaining assistants.

The accounts of the College have to be kept in greater detail than, probably, in any other College and the procedure adopted in incurring expenditure has to be much more elaborate to satisfy the requirements of Government Audit.

The Bursar who is in charge of the College Office is definitely of the

opinion that the amount of clerical work is far too much for the present strength of the office staff and at least one more senior clerk is needed to cope with it efficiently.

Discipline

Action had to be taken against two students of the qualifying Class for using unfair means in the December House Examination under a pre-arranged plan. They were asked to leave the College. Apart from this unpleasant incident, discipline has, on the whole, been fairly satisfactory.

But it is a pity that the need to impress the value of discipline upon the students, in general, and the more lively section among them, in particular, should arise a little too often. Students must realize that the greatest source of a successful and joyful life is a disciplined mind and body and the greatest opportunity to develop a disciplined mind and body is now and here. Habits of discipline are most easily formed and cultivated at school or college where their only responsibilities are to gather knowledge, build up their body and character, learn to play the game and conduct themselves decently in all circumstances. Those who fail to make use of this great opportunity will have themselves to blame if they fail to face the struggle of life beyond the college gates with any degree of success.

The Future of the College

The Minister of Rehabilitation presiding over the prize-distribution of the College four years ago described himself as the father of this institution

and Maulana Abul Kalam Azad, the Minister for Education, who performed the inauguration ceremony of the College, as its god-father. I expressed the hope, on that occasion, that with such comprehensive and powerful parentage responsible for its birth and upbringing of this little college, with a tiny enrolment of only 67 at that time, could look forward to steady growth and a career of useful service to the people of this area, for whose benefit it was founded. With the present enrolment of over 400 students and the addition of the B.Sc. Class, this hope may be regarded as having been partially fulfilled.

The bulk of our students, however, still belong to the Preparatory Class. It has been decided by the University that the Qualifying examination will be discontinued in 1961. In 1961 therefore, at the present rate of admissions to the College, the total enrolment may come down to 300. While I expect that the number of admissions to the B.A. Pass Course will continue steadily to increase and we may hope to have four to five hundred students by 1961 without the Preparatory Class, I am confident that we can easily have our quota of 600, the maximum allowed by the University, if the status of the College is raised from an 'affiliated' to a 'constituent' College. This will solve many problems. The implications of this change, are now under the active consideration of the Ministries of Education and Rehabilitation and the University.

Conclusion

I have pleasure in recording my appreciation of the co-operation that

I have received from the staff throughout the year, and I thank them for it. I should also like to thank the Head Clerk, Shri J. N. Saxena, and his Staff, Shri N.C. Vasishtha, the Librarian and Shri Om Parkash Hasija, the Stenographer. I am indebted to Shri R. L. Kakar, the College Bursar, for the efficient discharge of his duties which cannot always be of a very pleasant nature. But Mr. Kakar may have the consolation that the Bursar who can please everybody, every time, is not yet born.

Last but not least, I wish to express my gratitude to members of the Board of Administration for the help that I have received from them from time to time and particularly to You Sir, as Chairman of the Board. Your guidance in many matters has been most valuable. Working with you has been an inspiration. As Chairman of the Board of Administration, it may be your duty to safeguard the interests of this College, but we have no doubt that as Educational Adviser to the Government of India also, you will see to it that the future of the College is assured.

Sir, functions of this kind are, at times, apt to degenerate into certain amount of window-dressing. I hope we have not been guilty of that charge. But I shall be grateful if you, as chairman of the Board of Administration of this college, will sometimes make it convenient to pay us a visit on any ordinary working day to enable us to have the benefit of your personal advice, on the spot, on a number of our problems.